

NAZ CENTR.
204
5 F
17
ROMA
R. BIBLIOTECA
VITT. EMAN. II

TITI LIVII

PATAVINI

OPERA OMNIA

TITI
LIVII
PATAVINI
OPERA QVAE EXSTANT OMNIA

EX RECENSIONE

G. ALEX. RVPERTI

CVM SVPPLEMENTIS

FREINSHEMII

TOMVS DECIMVS TERTIVS.

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXVI.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXXXVIII

IN LOCVM LIBRI CXXIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VICESIMI TERTII.

Sex. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu, sine ulla loci cuiusquam possessione, praedatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit; occisoque A. Pompeio Bythinico praetore, Q. Salvidienum legatum Caesaris navali proelio vicit. Caesar et Antonius cum exercitibus in Graeciam traiecerunt, bellum contra Brutum et Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sestium, Cassianarum partium ducem, proelio vicit.

I. Sex. Pompeius, quum ei morte Caesaris, et sequutis eam motibus, spes in patriam redeundi vix ostensa prius, quam erepta esset, imperium maris amplexus, cuius ei concessus ab senatu titulus fuerat, versus Italiam navigavit. Sed audito, se quoque inter percussores superioris Caesaris damnatum esse, abstinuit continenti, et sine maleficio circum insulas oberrans, ut in patriam revocaretur, exspectabat; quod se facinoris eius, cuius ceteri convicti dicebantur, innocentem sciebat ab omnibus haberi. Vt vero

cum ceteris suum quoque nomen feralibus tabulis insertum didicit, ad bellum se totis viribus comparans, instruxit naves; neque proscriptos modo, qui in Epirum evaserant, sed etiam fugitivos recipiendo, et armando ergastula, quin et cum piratis inita societate, qui circa Cumas et Gallinariam silvam praedabantur, coëgit exercitum: diuque sine certa cuiusquam loci possessione vagatus in mari, quum felici rapina per Italiae portus haud spernendam vim militum et pecuniae confecisset, in Siciliam cursum direxit, Mylisque et Tyndaride citra pulverem captis, Messanam, praevalidam urbem, tentare ausus est.

II. Erat tunc A. Pompeius Bithynicus Messanae, Siciliae praetor. Ab hoc repulsus initio Sextus, non ideo destitit, quin vastatione agrorum, intercipiendisque commeatibus Mamertinos vexaret. Sed et vicinos, opem ferre conantes, exceptos per insidias, aut simili clade mulctatos, deterrebat. Postremo quum iam etiam quaestorem Bithynici cum pecunia, quam deportabat, in potestatem redegisset, per communes amicos, Hirtium et Fannium, qui recens proscripti in Siciliam profugerant, inita est inter duces pactio, ut aequato imperio Siciliam obtinerent. Sic receptus Messanae, imperatoque, ut pecunias et arma proferrent, Syracusas petiit; acceptoque ex Africa subsidio, quod Q. Cornificius miserat, et illam urbem, et postea plures subegit. Vnde res frumentaria perangusta Romae, multique mortales absumpti frugum penuria, coëgerunt Caesarem, qui hactenus maiorum rerum cura Sextum augeri tulerat, ut et

§. 1. V. C. 710; A. C. 42. — Dio, lib. XLVIII. — Appian. B. Civ. lib. IV. — Lucan. VI, 421. — Oros. VI, 18. — Liv. Epit. — Vell. II, 73. — Flor. IV, 8. — Strab. lib. V, p. 243.

classi instruendae adiiceret animum, et Q. Salvidienum Rufum cum ingentibus copiis Rhegium praemitteret.

III. Namque Pompeius in dies augendo famam atque copias, quum praeter ceteros perplurimi ad eum ex civitatibus, quae militum praemiis destinabantur, confluerent, iam etiam Italiae tentare oram audebat. Sed adventu Iuliani exercitus in Siciliam se recepit: et Salvidienus, quum navibus destitueretur, navigia ex corio fabricare instituit, qualibus in Oceano utebantur. levibus lignis conserta, quae foris pelle bubula cruda in clypei formam inducebantur. Sed irrisus, et huic invento diffidens, Rhegii se tenuit, donec eodem Caesar venisset. Ab hoc acceptis navibus, traiicienti Pompeius iuxta Scyllam occurrit, consertoque navali proelio, in portum freto proximum (Balaro nomen fuit) retrusit; audacia militum (exercitatos enim Afros secum, Hispanosque, et multos egregios ex Italia viros habebat) et peritia remigum superior, quamquam numero et magnitudine navium vincebatur.

IV. Neque tamen pauciores ipse naves amiserat; sed Caesar, qui spectatorem egerat proelii, tam duro principio minime laetus, damnavit consilium, vi transportandi copias, et aliquoties traiicere furtim conatus est; robore legionum sperans superiorem fore, modo penetrare in insulam licuisset. Quum ista quoque frustra tentata spes esset, dispositis a Pompeio firmis ubique praesidiis et ad bellum transmarinum trepidis Antonii literis vocaretur; aliis Italicarum Sicularumque rerum demandata cura Brundisium navigavit, prius Rheginis data fide, certo curaturum,

§. 2. Liv. Epit. — Dio. — Appian. — Solin. cap. VII. — Plin. VII, 45.
§. 3. Appian. — Dio. — Liv. Epit.

uti e numero urbium eximerentur, quae in victoriae praemium promissae militibus fuerant: quod enim erat peropportuno in Siciliam situ, et propugnaculum Italiae propter potentiam habebantur, ne hoc terrore ad Pompeii amicitiam cogerentur, haud iniuria metuebat: eadem igitur liberalitate, similibus de causis erga Vibonenses usus est.

V. At Pompeius, totius Siciliae potitus, A. Bithynicum, structo crimine proditionis, interemit; elatusque felicitate sua pugnam navalem prope Rhegium exhibuit, ut in conspectu hostium esset; captivos enim inter se concurrere coëgerat, alios ligneis, alios pelliceis navigiis, ad deridendum Salvidieni commentum. Aucto deinde navium numero, quum mare vicinum haud dubie haberet in potestate, maiores etiam spiritus sumpsit, Neptuni se filium ferens, quod et ipse valeret classibus, et progenitus esset eo, qui olim totius maris imperium tenuisset. Interim Caesar, classe Brundisium advectus, cum Antonio agitabat, quemadmodum transportarent copias, ne a Murco exciperentur, in vicina insula cum navibus centum ad hoc ipsum excubante.

VI. Tandem Caesar, ornatis instructisque tanquam ad proelium navibus, petere insulam coepit. At Murcus, ne dimicare locis angustis cogeretur, ubi, hinc Caesare, inde Antonio circumeuntibus, includi posset, dimissa priori statione, in apertum mare evectus est: interea Caesar occupavit insulam; et quia nullus in propinquo portus erat, quem tenere Murcus posset, in Thesprotidem coëgit transmittere. At ille sic quoque observabat onerarias, quibus milites in Macedoniam

§. 4. Appian. — Dio. — Strab. lib. VI, p. 258.
§. 5. Dio. — Liv. Epit. — Appian. — Polyaen. Strat. VIII, 24.

traiiciebantur, quamvis deducerentur a Caesaris triremibus. Sed adeo favens illis ventus fuit, ut praesidio nihil egere viderentur. Ceterum neque postea, quum et vacuae reverterentur Brundisium, et iterum repletae alias copias transveherent, deprehendere eas in cursu, licet expertus omnia, potuit; donec universus exercitus cum Caesare et Antonio in Graeciam transgrederetur. Murcus tamen, licet iratam sibi fortunam putaret, in ea statione perstitit, sperans fore, ut saltem commeatus et supplementa hostium interciperet.

VII. Haec agenti missu Cassii Cn. Domitius Ahenobarbus, cum quinquaginta navibus unaque legione et sagittariis supervenit; magnopere enim referre arbitrabantur, Italiae commeatus intercludi, quod hostibus aliunde arctam frumentationem fore existimabant. Dum hoc modo circa prohibendum expediendumque traiectum ab his desudatur, Norbanus et Saxa cum suis legionibus, omni Macedonia versus Thraciam, spatio mille quingentorum stadiorum, ad Pangaeum usque montem emenso, trans Philippos posuerunt castra, in Turpilorum et Sapaeorum angustiis, quod unum tritum est iter in Europam ex Asia transeuntibus. Symbolum is locus vocabatur, quod ibi montes duo magni, arcto utrinque relicto transitu, committuntur. Interius in campo montibus circumdato Philippi iacent: ad mare Neapolis obversa Thaso insulae, nunc quoque nomen antiquum retinenti, quae perperam apud Ptolemaeum *Thalassia* scribitur.

VIII. Hic primus oppositus est obex Cassio et Bruto, Sestum Abydeno freto (*Dardanellos* hodie vocant)

§. 6. Appian. — Vell. II, 70. — Liv. Epit.
§. 7. Dio, lib. XLVII. — Appian. — Plut. in Bruto, cap. 54.

transiectis. Quo tempore memorant horribile visum obiectum Bruto fuisse. Forte vir somni parcissimus, et praesentia volvens animo, multam in noctem lucubrabat, quum fores crepuere. Respexit ille (nam sub tertiam vigiliam a centurionibus et tribunis adiri consueverat) quum assistere sibi spectrum ingenti et horribili specie vidit: sustinuitque rogare, *quis esset, aut qua causa venisset?* Responsum est, *malum eius genium esse videndum iterum Philippis*: cui ille imperterritus, *Videbo*, inquit.

IX. At Cassius, Epicureae sententiae sectator, cui prima luce profectus ad cum Brutus rem exposuerat, *curis atque cogitationibus* id totum imputavit, *quibus agitatus animus eiusmodi sibi miracula ipse vehementi imaginatione figuraret.* Igitur hac abiecta et seposita sollicitudine, de ratione itineris, quod prae manu erat, agitari coeptum. Duo his temporibus Thracum Sapaeorum erant reguli, Rhascus et Rhascupolis fratres, qui callido consilio, ut alter ex eventu salutem alteri a victore impetraret, coniunctis animis, vires diviserant, cum ternis equitum millibus hic ad Brutum, ille ad Antonium applicatus. Quum igitur his notissima regio esset, in qua castra metati Iuliani fuerant, interrogatus a Cassio Rhascupolis, *brevissimam* ait *publicamque viam per Aenum et Maroneam ad Sapaeorum fauces ducere; sed has, ab hostibus ante captas, transiri nulla vi nulloque ingenio posse. Quod si quis circumducere tentet, triplo longius iter, multisque difficultatibus impeditum fore.*

X. At imperatores, commeatuum potius causa venisse Iulianos in Thraciam rati, quam prohibendi

§. 8. Orthelii Thes. Geogr. — Plut. in Bruto, cap. 52. — Ptolem. III, 11. Appian. — Aelian. Hist. Animal. II, 46. — Flor. IV, 7.

accessus consilio, propiorem viam delegerunt, et praeter Lysimachiam, ad Melanem sinum progressi sunt. Ibi delectu acto, repererunt legiones semiplenas undeviginti, quarum octo Bruti erant, reliquae Cassii; cum duabus legionibus, quae supplementi vice recens accesserant, gravioris armaturae millia circiter octoginta. Equitum Gallorum Lusitanorumque millia quatuor Brutus habebat, cum duobus millibus e Thracia et Illyrico atque e Thessalia collectis. Apud Cassium Gallorum Hispanorumque duo millia erant; praetera quatuor Arabum, Medorumque, et Parthorum ex equis mittentium sagittas.

XI. Ad haec socii reges et Galatici tetrarchae, magnam vim peditum, et millia equitum quinque coniunxerant: quibus postremo accessit Rhascupolidis equitatus, tria millia. His viribus supremo decertarunt proelio, quum ceteras copias ad alios usus reliquissent. Lustrato hoc exercitu, donativa, quibus ex promisso debebantur, studiose repraesentata sunt: curatum enim fuerat, ne deesset pecunia, quia robur copiarum ex veteranis erat, qui sub Caesare fecerant stipendia; et, ne conspecto, qui idem nomen ferret, iuvene, iterum amare partes istas mallent, timebatur. Ergo neque intempestivum credebatur, alloquio firmare animos; effectoque tribunali, ubi duo imperatores cum solis senatoribus assisterent, vocata est concio; progressusque e medio ceterorum C. Cassius, cuius aetati Brutus concedebat, in hanc ferme sententiam verba fecit:

XII. « Nihil amplius a Diis immortalibus petere » poteramus, quam quod abunde nobis praestite» runt, commilitones, fidem inter nos, et optimae

§. 10. Vell. II, 65. — Appian.

» spei communionem. Nam ut confidere invicem » debeamus, societas periculorum cogit; ut velimus, » exsoluta diligenter promissa efficient: quando vos » operam, quam eratis polliciti, nos praemia prae- » stitimus, quae fides et in posterum omni nos cura » invicem liberabit. Spes autem utrorumque felicem » belli eventum sibi tam ex virtute militum, quam » ducum, vindicat; quos tales et tantos viros, se- » natorii omnes ordinis, mecum in hoc suggestu » stantes, eademque vobis omnia meis verbis asse- » rentes videtis. De apparatu vero loqui supervaca- » neum puto: quis enim vestrum est nescius, fru- » menti, armorum, pecuniae quanta parata sit copia, » quanta vero navium, quanta auxiliorum ex tot » nationibus atque regnis? Ecquibus enim verbis ex- » citari poterunt animi, quos neque apparatuum, » neque spei communis magnitudo inflammaverit ad » alacritatem et concordiae studium?

XIII. » Quibus rebus si deorum accesserit favor, » quos equidem bonae causae merito adesse credi- » mus, quid est, quod timeri a quoquam debeat? » Nam ab hostibus obiecta quomodo se habeant, no- » vistis ipsi: eoque promptiorem nobis obtulistis ope- » ram, navastisque: sed tamen referre videtur, nunc » etiam vobis explicari, quam adversus iniusta arma, » et iniqua inimicorum odia dimicemus. Caesarem » a nobis occisum aiunt; neque negabimus factum, » quo iure merito et possumus, et debemus gloriari. » Nec enim simultates cum eo gessimus, neque nobis » eius vita nocebat, qui militiae domique honoratum » apud eum locum tenuimus: sed ille gravis liber- » tati, gravis reipublicae incubabat; per quem factum » erat, ut iam leges omnes conculcarentur, neque » senatui quidquam, neque populo iuris in civitate » relinqueretur.

XIV. » Patriae igitur ultioni commodavimus manus, non ignari, sic a maioribus nobis traditam » esse libertatem, ut retinentibus hoc proprium et » perpetuum bonum esset; prodentes et nostra stultitia, et conceptae iureiurando dirae punirent. » Haec igitur mala, has imprecationes, nostro periculo, publico commodo a cervicibus Vrbis depulimus; regnare Romae ne amicum quidem, et in » nos liberalem virum passi, postquam ille patriae, » a qua tanta acceperat, caritatem exuere non est » veritus. Fortassis autem vestra quoque mens aliquando his in rebus caligavit, fulgore praestricta » bellicorum operum, quae vir ille, quum sibi praestaret, patriae imputabat; at nunc certe fieri non » potest, quin veritas se vobis patefaciat ex firmissimis argumentis, quae vel ab his rebus, in quibus » vobis et certa notitia, et plurimum iuris esse oportet, suppeditantur.

XV. » Vos in bello non aliis paretis ducibus, quam » quos aliquando dignos eo loco iudicastis: nec enim » salva republica iter ad imperia nisi per honores » fuit, qui vestris suffragiis conferebantur. Vos consules creabatis, vos praetores; ceterorum quoque » comitia magistratuum in vestra manu erant. Iidem » et iudicia legum agebatis, ut nostri ordinis viri » magis colere populum cogerentur, in cuius potestate praemia poenasque recte aut secus factorum » esse sciebant. Et donec ea ratio senatui populoque » constitit, ut nobiles virtute ad honores niterentur, » vos optimo cuique debita praemia lubenter tribueretis, non modo floruit gloria et opibus, sed etiam » crevit respublica.

XVI. » Intercessit deinde viri unius temeritas, in » se trahentis omnia, vestrumque ius usurpantis,

» ut nemini iam magistratus, nisi ex voluntate atque » etiam lubidine Caesaris, darentur. Igitur neque » virtuti cuiusquam reddere mercedem, sicut antea, » potuistis; neque, si quis honorem ullum abstulit, » vobis eo nomine, sed Caesari debuit gratiam. Ne » tribunos quidem, proprium plebis magistratum, » aut creare potuistis ipsi, aut defendere; quos ideo, » quia Romanis intolerabile nomen regis usurpare » vetabant, per summam contumeliam spoliari sa- » crosanctae potestatis insignibus vidistis. Nec ferre » haec senatus, vestram pariter suamque vicem ge- » mens, nec emendare, nisi sublato tyranno, po- » terat: non enim erat legibus locus contra armatum, » totque habentem in manu, quas abduxerat a re- » publica, legiones. Occisus igitur est paucorum » gladiis, omnium voluntate, consensu, applausu; » res enim ea erat, quae nemini bono non probare- » tur. Inde statim et de praemiis tyrannicidarum agi » coeptum; adeo de impunitate non ambigebatur.

XVII. » Sed praemiorum quoque omitti mentionem » placuit concordiae causa, mortuoque remitti igno- » miniam, praeteritorum oblivione sancita, diserteque » adiuncto, ne de nece Caesaris quaeratur. Sed et » postea, quum Antonii seditiosis concionibus exa- » sperata contra nos pars plebis videretur, amplis- » simas nobis provincias senatus cum imperio, tan- » quam bonis viris, et amantibus patriae, non certe » tanquam parricidis et latronibus, quae nunc » vocabula imponuntur, dedit; eademque deinceps » senatui sententia, donec libertas atque incolumi- » tas mansit. Nam quae sit eius hodie fortuna, quis » sine lacrymis commemoret? Vt cuique plurimum » virtutis atque integritatis inest, ita cupidissime » proscribuntur, spoliantur honoribus, patrimonio,

» vita: occiduntur in domibus, in vicis, in templis, » in foro, in curia; et, quo nihil potest esse tristius, » e latebris eruuntur, a libertis, a liberis, ab uxori- » bus proditi.

XVIII. » Tanta nimirum vis scelerum edictis horum » Triumvirorum inest, ut his non modo status civi- » tatis, sed etiam mores publici, et fas gentium, et » naturae iura convellantur. Vrbem Romam a Gallis » esse captam, vetus memoria prodidit, fera gente » et aspera, quis neget? sed tam crudele perpetratum » ab his nihil est, quod, cum praesentibus collatum, » non possit mera misericordia et mansuetudo videri. » Tarquinium ita odimus, ut inde regem appellari » maledictum habeatur longe quidem acerbissimum. » Sed quid tale designavit Tarquinius, quem ne ob » suum quidem, sed filii delictum, expulerunt ma- » iores nostri, simul in perpetuum sublata regum » potestate et nomine? Hi igitur tres, non Tar- » quinii, sed omnia tristia nomina sceleribus et cru- » delitate transgressi, nos impios vocant, etiam in » eo facinore, quod unum nobis obiiciunt, improbe » mendaces.

XIX. » Propter Caesaris caedem proscriptos fe- » runt: hoc si verum est, cur igitur facti eius ex- » sortes, consilii ignaros, etiam, quum haec omnia » gererentur, absentes aliquos proscripserunt? Ne- » que vero hoc obscurum est, et coram adesse quosdam » cernitis, quibus Caesarianae necis crimen impingi » nullo pacto potuit; sed illos manifesto virtus sua, » aut nobilitas, aut etiam divitiae proscripserunt. » Quid vero Sex. Pompeius meruit, quod proscriptus » est? an et ille interfecit Caesarem, qui toto illo

§. 17. Tac. Annal. IV, 34. — Appian.

» tempore, quo non patratum modo, sed etiam su-
» sceptum et cogitatum est nobilissimum facinus, in
» Hispania fuit? Scilicet tollendi erant, non qui oc-
» ciderant Caesarem modo, sed qui eo animo, his
» maioribus essent, ut timendi Caesaris dominationem
» cupientibus viderentur.

XX. » Quid vero mulieres, quarum proscripta
» bona sunt, an et illae occiderunt Caesarem? quid
» autem populus, qui ad profitendum patrimonii
» vires, et pendendum, quidquid inde Tribusviris
» collubitum est, adigitur? Haec enim nunc populi
» libertas est Romae; nec illo tamen etiam, tam
» atroci et impio vaframento, cogi pecunia potest,
» quae militum donativo sufficiat. In quo ipso magna
» et conspicua vis divini numinis inest, ut, qui om-
» nia improbissime crudelissimeque fecerunt pecu-
» niae causa, egeant; nos, quibus omnibus in rebus
» iustitia et liberalitas propositae fuerunt, abunde-
» mus. Nam et promissa vobis exsolvimus, commili-
» tones, et unde promittamus amplius, in manu
» nostra est; sed et eo expenso, iam sequentia in
» tempora provisum. Ceterum ut ex hoc favore deo-
» rum aequa vobis numina potestis interpretari, ita
» ex optimi cuiusque iudicio perspicitis causae nostrae
» aequitatem.

XXI. » Qua enim alia re hi ad nos, tanquam
» sacram ancoram, confugerunt viri clarissimi, per-
» functi amplissimis honoribus, quos in magistrati-
» bus, in imperiis toties vidistis, quam quia adver-
» sus paucorum vim et improbitatem nullum in op-
» pressa republica praesidium, at spem resurgendi
» et illi et sibi nostris in armis animadverterunt?
» quos ut eriperemus, non sumus cunctati ampliora
» promittere servaturis praemia, quam homines sce-

» lestissimi percussoribus pronuntiaverant. Illi igitur » optimi atque praestantissimi viri clarissime perspe- » xerunt, nos Caesaris quidem propter affectatam » dominationem interfectores, ceterum aliis, qui in » se trahere cupiebant eius potestatem, parcere pa- » ratos, neque nobis ipsis, sed populo, secundum » morem maiorum et iura civitatis, imperium asse- » rentes, proscriptione belloque peti: atque hinc » quidem bonos viros civesque, tyranni interfectores, » libertatis vindices; ex adversa vero parte satelli- » tes heredesque regios, legum morumque eversores, » patriae parricidas consistere.

XXII. « Vnde nobis merito magnae atque certae » spes esse debent, deorum hominumque consensu » pro iustiore causa pugnantibus. Neque vero movea- » mur, si forte sub C. Caesare stipendia aliquando » fecimus; quatenus enim iustum id sacramentum fuit, » patriae militavimus; reliqui temporis memoria dolo- » rem potius atque iram accendere nostris in animis » debet, quod cuiquam servivimus; eoque nobis nunc » agendum est fortius, ut tristissimorum temporum » non modo infelicitatem, quae ab his reducitur, sed » etiam metum avertamus, tollamus exemplum, recor- » dationem quoque, si fieri possit, aboleamus. Et » respicite, quanto sit sors vestra optabilior: sub » Bruto quidem et Cassio imperatoribus, sed romani » populi exercitus estis; nec pro dominatione nostra, » sed pro maiestate imperii, pro salute Vrbis et » Italiae, pro legibus, pro libertate vestra depugnatis.

XXIII. « Nobis equidem, si per inimicos liceret, » omnis mora longa esset, donec, non dicam, pone- » remus arma, sed abiiceremus: sed quando neque

§. 21. Aristot. Polit. V, 4.

» volunt isti, neque iam prae furore, sceleribus, » impietate, suo arbitrio, et velut mente emoti pos- » sunt; quod unum relinquitur, ad recuperandam pa- » triam, tristissimaque servitute liberandam eamus. » *Eamus*, universa concio resonuit, paratis omnibus statim sequi, quo ducerentur: qua alacritate laetus imperator, iterum indici iusso silentio, « Dii, inquit, » iustorum piorumque bellorum praesides, pro hac » fide studiisque vestris gratiam vobis referant, com- » militones; quod autem humana cura praeparari » potuit, ut rebus omnibus instructiores essemus » hostibus, hinc cognoscite.

XXIV. » Quum multis locis legiones habeamus » dispositas, parem tamen, ac hostes habeant, nume- » rum adducimus; equitatu et classe longe vincimus, » atque regum ac nationum ad Medos usque et Par- » thos auxiliis. Praeterea tantum e fronte habemus » hostem; illis terga quoque intuta sunt, Sexto » obtinente Siciliam, Murco ac Domitio Adriaticum » claudentibus mare. Quid iam de pecuniis, quas » bellorum appellari nervos audistis, loquar? Quas » illi quidem semper quaerunt sceleribus, semper » effundunt flagitiis; et in media rapina egeni, neque » proscriptione locupletissimi cuiusque, neque sub- » hastationibus, neque tributis, aut ullo denique » crudelis avaritiae ingenio replentur. At nos diu » ante honestis probisque rationibus providimus, ut » et nunc suppetant omnia largiter, et in posterum » minime sint defutura. Commeatus insuper nullo » negotio ex provinciis et insulis, quotquot Thra- » ciam et Euphratem interiacent, navibus subvehe- » tur: illis ex Macedonia non fertilissima frugum » petendi erunt, et e Thessaliae feracibus quidem, » sed exiguis arvis; praeterea terrestri itinere erunt

» supportandi, quam scitis esse rem longe maximi » laboris et morae.

XXV. « Nam si quid ex Italia, aut Africa volent » exspectare, Pompeius et cum Ahenobarbo Murcus » vetabunt. Inde fiet, ut illi necessariarum rerum » inopia facere interdum, quod nolint, cogantur; » nobis ex commodo nostro aut maturare, aut tra- » here bellum in promptu sit. Ite igitur alacres, ite » spe bona pleni; nam praeter ea, quae iam accepistis, » et olim victoriae causa promissa cum fide exsolve- » mus, et, quo minus vos poeniteat optimae voluntatis, » praesentes in militem denarios centum quinqua- » ginta, in centuriones quintuplum, et in tribunos » proportione dividemus. » Quum ad haec multis imperatorum laudibus et testificatione studiorum perstreperent ordines, statim positae mensae sunt, donativumque distributum, et fortissimo cuique praetextu quaesito superaddita munera; hoc servato ordine, ut, simul accepissent aliqui, Doriscum praetermitterentur, quem ad locum postremo imperatores ipsi cum modico comitatu se contulerunt.

XXVI. In hoc itinere rem accidisse memorabilem ferunt, magnaque omnium alacritate celebratam. Quum primarum legionum signa efferrentur castris, duae aquilae ex alto demissae, totidem argenteas aquilas insederunt, protegentes alis, et volatu sequentes agmen: permanseruntque multos dies, iussu imperatorum publice altae. Bidui deinde itinere sinu Melane circumito, Aenum, atque inde Doriscum pervenerunt, locum a Xerxe, qui copias ibi suas agminatim recensuit, nobilem; inde secundum litus ad Serrheum usque promontorium progressi, deflexe-

§. 26. Plut. in Bruto, cap. 54. — Appian. — Vell. II, 69. Herodot. lib. VII.

runt in mediterranea, obiter domitis, qui forte priore Bruti expeditione intacti evaserant.

XXVII. Neque vero quisquam abnuebat parere potentibus et lenissimis viris, quum etiam Cassius naturam suam ita coërceret, ut vel Bruti clementiam vincere videretur. Inter haec oram legere Tullius Cimber cum classe, quae legionem unam atque sagittarios vehebat, iussus, appellebat frequenter, et castris idonea loca designabat, antequam cum Cassio et Bruto moles belli tota sequeretur. Nec prohiberi a Iulianis poterat; quippe magna pars litoris, quamquam fertili humo praedita, propter praeternavigantium iniurias, iam ab antiquissimis temporibus deserta fuerat; deinde Chalcidensium frequentata coloniis, quum agricultura et commerciis plurimum effloruisset, excisa per Philippum Olyntho, ita redierat ad pristinam vastitatem, ut vix fanorum adhuc vestigia conspicerentur. Igitur Norbanus, qui Sapaeorum fauces insederat, iam ad mare Thracium pervenisse hostem videns, Saxam a Turpilis excitavit propere, ut iunctis viribus hostium conatui resisterent.

XXVIII. Ita Brutus, felici stratagemate usus, relictas discessu Saxae angustias intravit. Sed nihilominus occlusum erat iter, Iulianis ducibus Sapaeorum montes tanto acrius custodientibus, quanto spes extremae maiori cura retinentur. Iamque subibat Cassianos poenitentia, quod non a principio longiorem viam delegissent; neque multum aberat, quin relegerent vestigia sua, quamquam sua et anni tempora tantam moram non paterentur. Sed iterum peritus locorum Rhascupolis remedium rebus desperatis attulit, *mon-*

§ 27. Appian. — Plut.

tana Sapaeorum triduo circumiri posse. docens, *inviis quidem ob asperitatem et aquarum inopiam locis, sed superabilibus, dummodo portare aquam et viam munire non pigeat: laboris enim alicuius tantummodo, periculi quidem nullius negotium fore; superventurosque nec opinantibus, quando propter densitatem arborum evadere possint vix avibus conspiciendi: quarto die perventuros ad fluvium, Arpessum nomine, qui in Hebrum incidit; inde unius diei iter restare Philippos.*

XXIX. Placuit haec sententia, non modo longioris morae taedio, sed etiam spe grandis utilitatis, si tantas hostium copias occupare improvisi potuissent. Rhascupolidi L. Bibulus adiungitur, Bruti privignus, qui rerum harum commentarium edidit; datisque munitoribus, et praesidio armatorum, praemittuntur. Et tribus quidem continuis diebus, quamquam maximum inter laborem, strenue pergebatur, accensa militum alacritate, quod praemissi quidam, se fluvium ex praealta specula vidisse, renuntiabant. Sed quarto die, quum et aqua deficeret, et fluvius necdum appareret, proditionem rati, Rhascupolidem obequitantem hortantemque conviciis et saxis petere coeperunt, sortem suam moestis vocibus miserantes.

XXX. At Bibulo rogante, *durarent potius, et bonis cum ominibus quod superesset laboris peragerent*, receperunt animos; et circa vesperam diei primum agmen ad amnem pervenit, statimque prae gaudio sustulit clamorem, qui exceptus a proximis transditusque, universas, quae aderant, copias momento percucurrit. Brutus etiam atque Cassius, re cognita, per munitam ante viam cito agmine incesserunt: nec tamen

§ 28 Dio. — Appian.
§ 29. Plutarch. in Bruto, cap. 18. — Appian.

opprimere Iulianos datum, quos eodem periculo, quo Thracis unius astu irretiti erant, alterius sollertia explicavit. Rhascus frater Rhascupolidis, ex insolito clamore, id quod erat, suspicatus, exploratum iit; miratusque saltum, vix feris pervium, signa militaria perrupisse, rem omnem Norbano indicavit: ille, quum nihil factum esset propius, quam ut opprimeretur, per silentium noctis se recipere Amphipolim instituit. Brutus Cassiusque Philippos profecti sunt; eodemque et Cimber Tullius, et omnes aliae copiae, quas ab exercitu variae occupationes abstraxerant, convenerunt. Et quo melius noscatur locus, ubi romana libertas ad extremum elisa est, Philippos vetus aetas *Datum* appellavit, felix agro, felix auri metallis oppidum, et ea propter proverbio celebratum: idem a multitudine fontium *Crenides* vocabatur; quum a Philippo, Amyntae filio, frequentatum habitatoribus, ab hoc tanquam novo conditore recens nomen accepit.

XXXI. Siti sunt in colle Philippi, totumque id spatium, quod in summo panditur, occupant, praeruptis circa atque inaccessis omnibus. A septemtrione saltus adiacent, per quos Cassianos Rhascupolis duxit; a meridie palus, deinde mare praecingit. Versus orientem Sapaeorum Turpilorumque angustiae claudunt; at occidentale latus patentes campos prospicit, qui ad Murcinum Drabiscumque, et fluvium Strymona per quatuor et quadraginta millia passuum declivi planitie funduntur, amoenitate et fertilitate tam insignes, ut fecerint fabulis locum. Nam et huic regioni raptus adscribitur Proserpinae, trahiturque

§. 30. Plut. in Bruto, cap. 54. — Dio. — Strab. Fraggm. lib. VII. — Diodor. XVI, 8.

in argumentum Zygactes amnis, inde scilicet adeptus nomen, quod in traiectu eius iugo disrupto fractus raptoris currus fuerit. Hi sunt Philippi, ubi M. Brutus atque C. Cassius victi sunt, longissimo dirempti intervallo a Philippis Thessaliae, quos cum his Thracicis scriptores quidam mira securitate confuderunt. Prope eosdem Philippos alius quoque tumulus est, a Libero patre appellatus, in quo sunt aurariae fodinae: *Asyla* vocantur. Sed ad passuum ferme duo millia ducentos, a Philippis procedenti, duo alii colles occurrunt, invicem mille passibus discreti, ubi castra diversi posuerunt, Cassius in meridiem, Brutus in septentriones spectantem tumulum vallo occupantes.

XXXII. Nec ultra cedentem cum Iulianis Norbanum insequuti, Antonium locis opportunissimis opperiri constituerunt; namque Caesare valetudinis causa Dyrrhachii relicto, mira celeritate advolare Antonius dicebatur; nec optari situs commodior Cassianis poterat: sive enim proelio cuperent congredi, patentes campi suberant; sive castris se tenere, locis munitionibusque defendebantur. Colles ipsi difficiles adscensu erant; et ab altero latere paludibus, ab altero imperviis inaccessisque faucibus cingebantur. Medium inter utrosque spatium necessario transeundum erat Asiam ex Europa petentibus; quod propter exiguitatem claudi velut porta quadam poterat. Nec omiserunt Cassiani, sed transversum murum fossamque ducentes a vallo ad vallum, relictis in medio portis, ita coniunxerant castra, ut communibus munimentis defensa pro iisdem essent; et tamen ad continendos

§ 31. Appian. — Lips. ad Vell. II, 70. — Ruaeus ad Virg. Georg. I, 490. — Dio.

facilius in officio milites, modico spatio disiungerentur. Suberat amnis Ganga sive Gangites, qui in Strymonem influit; et a tergo mare, magnam ad omnia utilitatem conferens: nam et Thasus eis erat pro horreo, ad undecim millia passuum distans insula, et octavum intra milliare Neapolis securam stationem navibus exhibebat.

XXXIII. Antonius interea, festinanter ducto exercitu, ne Amphipolis sibi praeriperetur, ut hanc a Norbano retentam atque etiam communitam vidit, magnopere gavisus impedimenta ibi deposuit, Pinario cum una legione relicto ad custodiam. Ipse magna audacia progressus, prius ferme, quam adesse crederetur, castra planis locis posuit, uno tantum milliari discretus. Tum vero apparuit, quanto potiora omnia et commodiora Cassianis essent: castra habebant superioribus locis, Antonius in plano; ex montibus suppetebant illis ligna, huic petenda ex palustribus locis erant; illis fluvius praebebat aquationem, hic puteos curabat effodiendos; illis a propinqua Thaso subvehebatur commeatus, huic arcessendus erat Amphipoli. Ceterum nihil erat in praesentia melius, quum opportuna loca hostes praecepissent, colles alii nulli superessent, reliqua planities depressior exundante nonnunquam fluvio stagnaret. Audaciam tamen interpretati Brutus atque Cassius, quod potius necessitas fuerat, castella plurima excitarunt, valloque et fossa et muris circumdederunt. Cassius etiam eo spatio, quod a castris ad lacum pertinebat, propter angustias neglectum prius, murum opposuit; ut iam latera tantum, quae a meridie

§. 32. Dio. — Plut. in Bruto, cap. 54. — Appian. — Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 22

lacu, et lacum excipiente mari, ad occásum asperis rupibus tegebantur, muro carerent, media loca quaquaversum diligentissime permunita conspicerentur.

XXXIV. Interea parvis certaminibus, equitum praecipue, vires invicem experiebantur. Sed ubi Antonius, frumentatoribus hostium insidiatus, offendit, Cassiani ferociores evaserunt. Sed suis partibus continuo animum reddidit, decimo post Antonium die advectus Caesar: quippe veritus utrumque casum, ne aut vinceretur, se absente, Antonius, aut vinceret, quamquam adhuc parum firma valetudine, festinaverat. Deductus igitur in aciem exercitus est, animatus praesentia circumvehentis lectica ordines, hortantisque. Contra Brutus et ipse instruxit suos; sed degredi in aequum noluit, proelium vitare cupiens, quod sperabat, inopia debellari hostes posse: nam neque frumentum ex Aegypto coëmi poterat, quae tum ipsa laborabat fame; neque ex Hispania, aut Africa subvehi Pompeius, nec ex Italia Murcus cum Ahenobarbo sinebant: solae restabant Macedonia et Thessalia, non in longum suffecturae tantis exercitibus. Itaque Iuliani quoque reduxerunt copias; et quia diversis castris divelli intutum tam vicino hoste iudicabant, tres exercitus in unis simul habuerunt. Sub idem tempus in Africa quoque civili bello romana arma concurrerunt.

XXXV. T. Sestius, Numidiam obtinens, decedere Q. Cornificium vetere provincia iusserat, ex divisione Triumvirorum omnem Africam Caesari deberi dictitans: contra senatus auctoritatem Cornificius obtendere; et erat exercitu instructior. Iniuria tamen a

§ 33. Plutarch. — Appian.
§. 34. Dio. — Plutarch. — Appian. — Liv. Epit. — Cic. ad Famil. XI, 14.

Sestio coepit; qui, cunctatione adversariorum excitatus, Adrumetum et alias nonnullas urbes subita irruptione occupavit. Idem insomnio prodigioque factus erat animosior: nam per quietem erat imaginatus audire taurum humana voce indicantem, corpus suum in oppido Tuca defossum esse; inde caput avulsum si pertica circumferat Sestius, victoriae compotem fore: estque repertum loco significato cadaver. Sed et bovem loquutam tradunt, insistere iubentem proposito. Ceterum his praesagiis et successu rerum fidentem, Ventidius Cornificii quaestor inopinato adortus fudit, magnaque parte exercitus amissa, recipere se in Numidiam coëgit.

§. 35. Appian. B. Civ. lib. IV. — Dio. lib. XLVIII.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER LXXXIX

IN LOCVM LIBRI CXXIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VICESIMI QUARTI.

C. Caesar et Antonius apud Philippos vario eventu adversus Brutum et Cassium pugnaverunt, ita ut dextra utriusque cornua vincerent, et castra quoque utrinque ab iis, qui vicerant, expugnarentur. Sed inaequalem fortunam partium mors Cassii fecit; qui, quum in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi conscivit. Altero deinde proelio victus M. Brutus et ipse vitam finivit, exorato Stratone fugae comite, ut sibi gladium adigeret. Romanorum principum circiter quadraginta idem fecerunt; inter quos Q. Hortensius occisus est.

I. Dum haec in Africa minores inter duces ultro citroque fiunt, ad Philippos, ubi de summa rerum certabatur, paulatim ad universi proelii aleam accessum est. Neque enim desinebat Caesar et Antonius provocare hostem, fidentes viribus, et non de commeatu tantum solliciti, sed etiam, ne per absentiam suam Pompeius, Italia recepta, in Macedoniam transiret. Contra Cassius ac Brutus, utrisque in partibus cives stare cogitando, parcere his pro instituti sui

humanitate cupiebant, et sine sanguine victoriam consequi: nec enim exercitui suo diffidebant, qui minor quidem erat hostili, sed egregie perarmatus, auroque et argento plurimo nitens. Quippe Brutus et ipse amator, et ducibus suis auctor frugalitatis in ceteris rebus, hac elegantia et pretio militum acui animos rebatur, ut non tanquam arma, sed etiam opes suas, diligentius tuerentur. Et sane non deerat his copiis alacritas; sed et ideo, quia plerique ex provinciis lecti milites erant, pugnare cupiebant, quo citius domos remitterentur, et hostes adeo contemnere coeperant, ut sufflaminari impetus eorum ultra nequiret. Quippe tum timiditatem, tum etiam inopiam Iulianorum clarissimis indiciis deprehendisse videbantur; quod illi copias intra vallum lustraverant, et militibus ad sacrificium paululum frumenti cum denariis quinis diviserant.

II. At Cassius et Brutus, ut sordes hostium traducerent, lustratione exercitus in patentibus campis instituta, victimarum uberem copiam per manipulos, et denarios viritim quinquaginta distribuerant. Eo tempore saevum omen oblatum Cassio ferunt: nam inter lustrandum lictor perversis fascibus lauream imposuit. Alia quoque circum illa tempora sunt annotata multa prodigia. Puer in pompa Victoriae cultu adornatus, ferculo decidit. Ferales aves et cadaveribus vesci solitae, supra castra gregatim, ut alii volunt, cum horrendo stridore, ut Appianus, tristi silentio consederunt, quum inter Iulianos nullae conspicerentur. Examina vero apum continue sunt deprehensa in Cassii castris; idque adeo dirum ostentum

§. 1. V. C. 710; A. C. 42. — Plutarch. — Dio, lib. XLVII. — Appian. B. Civ. lib. IV.

habitum, ut haruspicis monitu, vallo interius ducto, locus intercluderetur; et pridie, quam pugnatum est, duae, quae hactenus exercitum comitatae fuerant, aquilae avolaverunt; sequentique nocte spectrum idem se obtulit Bruto, quod traiiciens ex Asia viderat. Sed et Romae sub idem tempus apparuerunt multa, ut creditum est, praesagia futurorum. Sol aliquando minima magnitudine, nonnunquam maxima se ostendit: quin et noctu sic effulsit, ut tanquam die orto ad opus surgeretur.

III. Monstrum biforme, cuius anteriores partes equum, posteriores mulum referrent, mula peperit: de caelo pleraque tacta sunt, et inter haec ara Iovis Victoris: faces in caelo visae; auditus clangor tubarum, et strepitus armorum, et clamor exercituum, ex Caesaris et Antonii hortis: canem aeditui mortuam canis ad Cereris templum traxit, effossaque pedibus humo, tanquam in sepulcro condidit: infans cum denis in utraque manu digitis natus est. In Mutinensi agro Victoriae Marianae signum meridiem spectans, sua sponte conversum in septemtrionem, hora quarta: currus Minervae, quum post decursionem equitum in Capitolium reduceretur, confractus est. Quum haec victimis expiarentur, soles tres circiter hora tertia diei visi; mox in unum orbem contracti. Latinis quum et tempore alieno, et a praefecto Vrbis, cuius ad curam ea res minime pertinebat, in Albano monte sacrificaretur, ex humero ac pollice Iovis dextro cruor manavit. Fluvii quidam in agro romano defecerunt; alii fluxerunt in contrarium. Aediles plebis ludis Cereris, quos equestribus celebrari cursibus oportebat, gladiatores exhibuerunt.

§. 2. Iul. Obseq. — Plutarch. — Flor. IV, 7. — Appian. — Plin. II, 31.
§. 3. Iul. Obseq. — Dio.

IV. Haec ab hominibus habita sunt evertendi status popularis indicia; quae referri, quam praetermitti tradita, satius puto: ne enim ad vanam superstitionem animos illiciant, non silentio, sed commemoratione potius obtineas, modo, quid eis de rebus teneri rectius sit, ostenderis. Nec enim tacendo, ut alii quoque obmutescant, effeceris; et praestat haec ab his narnari, qui talibus non plus iusto tribuere didicerunt. Nam et sic narrata cum remedio, innoxia intrant animos, et saepius lecta, si forte iterum inciderint, ipsa consuetudine levius timentur. Sed in Caesaris castris auspicia extaque laeta erant, ipsique per quietem Caesar pater praedixisse prosperam pugnam fertur, admonito, ut aliquam rem assumeret ex iis, quas dictator ipse gestavisset. Igitur annulum eius induit statim, eoque postea quoque frequenter est usus. Sed et medicus eius Artorius imaginatus est, a Minerva sibi praecipi, ut Caesarem, licet invalidum adhuc, educeret castris, et in acie collocaret; eaque res non spreta ab adolescente, salubriter ei cessit, ut postea memorabimus. Interea Cassius, terrore prodigiorum nonnihil deiectos militum animos cernens, magis magisque ducendi belli auctor existebat.

V. Contra qui apud Brutum erant, levibus equitum proeliis, quae prospere cesserant, elati, nisi cito de summa rerum dimicaretur, alium alio abituros minitabantur. Pars enim horum multo minima Itali erant; ceteri domos quisque suas, quas in pacatis adhuc provinciis reliquerant, respiciebant. Erat et ipse Brutus ad periclitandam fortunam propensior, quo maturrime vel restitueret rempublicam, vel or-

§. 4. Flor. IV, 7. — Marcellin. XXI, 28. — Dio. — Plin. VII, 45. — Oros. VI, 18. — Plutarch. in Bruto, cap. 60, et Anton. cap. 27. — Sueton. in Aug. cap. 96. — Casaub. in Sueton. Caes. cap. 4.

bem terrarum molestiis atque bellis levaret. Accesserunt transfugia nonnullorum ad hostes, et hinc etiam de aliis suspiciones et crimina; quibus moti in consilio multi amicorum, Cassii damnata cunctatione, Bruti consilium praetulerunt. At unus ex cohorte Bruti Attilius hiemem exspectandam censebat; causamque rogatus, *Si nihil*, inquit, *aliud*, *tanto vivam diutius.* Ea vox mirifice displicuit Cassio ceterisque; decursumque eo est, ut posterum in diem pugna ediceretur. Eam alacri Brutus animo, multa super coena pro sapiente disserens, exspectabat: Cassius solito tristior, comprehensa Messallae dextra, *Te*, inquit, *Messalla, testor*, *Magni Pompeii fato me urgeri*, *ut de salute patriae uno proelio decernam. Est tamen in fortuna nonnihil spei*, *quae interdum male consulta corrigit:* simul invitavit Messallam ad coenam sequentis diei, quem celebraturus erat natalem.

VI. Dum his in castris haec geruntur, Antonius omnia volvens animo, ut ad proelium eliceret hostes, insanum opus moliri coepit, munita per paludes via, subvectionem a Thaso commeatuum impediendi. Igitur structa, uti saepe consueverat, acie, clam inde subductis cohortibus, dies noctesque summo silentio urgebat inceptum; arundine detracta iaciebatur agger, et, ne dilaberetur in lubrica voragine humus, utrinque includebatur macerie; ubi profundior erat palus, vallum iniiciebatur, et pontes sternebantur: neque conspici ab hoste munientes poterant, quippe relictis ab omni parte circa viam arundinetis protegebantur: decem diebus hoc perfectum opus est; inde per noctem expeditas cohortes transcurrere, et oc-

§. 5. Plutarch. in Bruto. — Dio.
§. 6. Appian. — Plut.

cupatis ulterioribus locis, excitari crebra castella iussit.

VII. Sequutus est dies, in quem pugnare Cassius atque Brutus constituerant: idcirco prima luce puniceo sagulo proposito admoniti sunt milites, et medio inter utraque castra spatio congressi imperatores supremum salutarunt invicem, communiterque decreto, *vincendum esse, aut si proelium improspere cessisset, sponte exuendam vitam*, ad sua munia diversi perrexerunt. At Cassius, viso Antonii conatu, audaciam hostium et vafritiem stupens, abscindere cohortes hostium a maioribus castris instituit, transversim per paludes aggerem ducendo, ut, intercisa via Antoniana, nec se recipere cohortes, nec accipere auxilia a suis possent. His animadversis, sub meridiem Antonius eduxit aciem, et ad interrumpendum Cassii opus, praeter castra Bruti, subire suos obliquo cursu iussit.

VIII. At Bruti milites, *id vero indignum esse*, conclamant, *si praeter ora sua tam contemptim transcurreret hostis*; non exspectato imperio, tantum ad unius tribuni vocem prorumpitur: caeduntur Antonianorum multi; victores impetus ad alteram aciem, quam Caesar opposuerat, perfert. Sinistrum id hostium cornu erat; id quoque circumiit cum legione sua Messalla, sequentibus quae iuxta erant collocatae; paucisque eius et extremis ordinibus disiectis, in castra Caesaris penetratur: magna ibi caedes facta eorum, qui deprehensi in castris erant: inter ceteros duo millia occisa Spartanorum, qui recens domo advenerant. Ipse Caesar Artorii rogatu paulo ante castris elatus, evitavit certam perniciem, licet summo discrimine ac molestia: nam et vacua lectica eius pilis atque

§ 7. Plut. — Flor. IV, 7. — Appian.

iaculis transfossa est; et ipse triduo in palude aegrotus, et, ut Agrippa Maecenasque fatentur, aqua subter cutem fusa turgidus latuit, donec ad Antonii cornu fuga perveniret. Interim et Brutus cum ceteris copiis perruperat Caesaris aciem, stratisque tribus legionibus, et totidem aquilis captis, cum fugientibus in castra hostium inciderat.

IX. Mira eo die facies rerum fuit, quum fortuna magis omnia, quam aut virtute, aut consilio regerentur. Itaque nec scriptoribus satis inter se convenit; neque explicari propemodum res tota potest, nisi quod hinc Caesaris exercitus, inde Cassii caesus fugatusque est, interfectis Cassianorum octo millibus, connumeratis et servis armatis, quos Brigas vocabat Brutus, et Caesarianorum millibus sedecim: castra quoque utrinque capta sunt, quum neque Caesar, quod certum est, neque, ut a multis est creditum, Antonius pugnae adfuissent. Sed Antoniani, disiecto Cassii opere, caesoque, quod aderat, praesidio, submissas etiam auxilio copias statim pepulerunt, equitibus contento cursu ad mare fugientibus: nec pedites retineri potuerunt, quamquam omnia faciente Cassio, qui et ereptum fugienti signifero signum ante pedes humi defixerat. Interim ad castra ipsa contenderunt hostes, quotquot obiectum a Cassianis opus perruperant; eaque res animadversa, ceterorum adhuc extra castra pugnantium pavorem fugamque auxit. Ita Cassius, vix praetoria cohorte retenta, se recepit in collem Philipporum, unde prospectus in circumiecta patebat.

§ 8. Plutarch. — Appian. — Vell. II, 70. — Plin. VII, 45. — Sueton. in Aug. cap. 13. — Flor.
§. 9. Flor IV, 7. — Appian. — Plutarch. in Bruto. — Dio.

X. Sed magnitudo pulveris, et nox iam vicina nihil nisi capta ab hostibus castra sinebat cerni, et advolantem equitum globum. Igitur quum nihil animo, praeter sui casus imaginem, concipere posset, Bruto quoque victo adesse hostes putans, Titinnium evocatum misit cognoscendae certius rei causa: hunc laeto clamore exceperunt equites (nam a Bruto veniebant), circumvectique et complexi hominem, perniciabilis erroris occasionem Cassio praebuerunt. Atque ille, *Ergo*, inquit, *producenda hactenus vita fuit, ut amicum etiam captum videremus!* secessitque in tentorium quoddam vacuum cum liberto Pindaro, quem iam Parthicis temporibus extremae necessitati ministrum destinaverat, obvolutumque lacerna caput praecidendum praebuit.

XI. Pindarus postea comparuit nusquam: unde multis suspicio suborta est, vana, ut puto, et futilis, iniussu Cassii patratam caedem esse. Vix deciderat Cassio caput, quum Titinnius affuit coronatus et nuntius victoriae, sed conspecto cadavere imperatoris, *Sequar*, inquit, *eum*, *quem mea occidit tarditas*. Atque ita stricto gladio incubuit. Cassio ad hunc modum emortualem adepto diem, quem natalem habuerat, Brutus supervenit; multoque cum fletu *Romanorum ultimum* appellans, tradidit amicis, clam militibus Thasi sepeliendum, ne luctu mollescerent animi. Mox reliquias exercitus Cassiani collegit, pronuntiato in capita octo millium nummorum donativo: ea res laudem ipsi magnam attulit, celebresque militum acclamationes, solum de quatuor imperatoribus invictum victoremque praedicantium. At hostium erexit animos

§. 10. Flor. — Appian. — Plutarch. — Vell. — Dio. — Oros. — Val. Max. IX, 9.

Demetrii cuiusdam adventus, qui cum gladio paludamentoque Cassii, recens caeso detractis, transfugerat. Igitur et hi postridie mane eduxerunt aciem; et Brutus contra instruxit suos: neutris serium pugnandi propositum aderat, sed primi hostes recesserunt: igitur et Brutus abstinuit pugna, contentus adversarios obtrivisse dicto, *Ergone, qui nos tanquam fessos ad pugnam provocant, conserere manus timent?* Nihil inde praetermissum a Bruto curae, quo detrimentum hosti daretur: nam et nocturnam oppugnationem castrorum ausus est, et magnam eorum partem, immisso, qui iuxta labebatur, fluvio, inundatione delevit.

XII. Sita enim humili loco erant, et continui post proelium imbres, coeno et aqua continuo propter frigus conglaciante, tentoria repleverant. Ad haec commeatuum et pecuniae premebantur inopia: neque militi pro rebus amissis dare quidquam praeter verba poterant; et instans hiems maiorem inferebat molestiae metum; contra spem propemodum omnem auferebant deletae a Statio copiae, quas transire Brundisio Triumviri iusserant. Eodem enim die, quo in campis Philippicis est depugnatum, classes etiam partium in Adriatico mari concurrerunt. Duas legiones, quarum altera Martia fuit, et praetoriam cohortem, ad duo armatorum millia, cum quatuor equitum alis, et alia insuper delecta multitudine, Domitius Calvinus onerariis navibus in Graeciam transportabat, triremibus prosequentibus paucis; quum se Statius Murcus, et Domitius Ahenobarbus cum centum triginta longis navibus obiecerunt. Magna ibi caedes triumviralium copiarum facta: nam praeter onerarias haud ita multas, quas longius ceteris provectas impleta vento vela

§. 11. Appian. — Plutarch. — Tac. Annal. IV, 34. — Dio.

eripuerant, ceterae omnes, repente cessante flatu, impune circumveniebantur: neque defendi a triremibus poterant, longe imparibus hosti propter paucitatem.

XIII. Vnum succurrebat periclitantibus remedium, contis atque funibus iungendi naves, ne circumiri ab hostibus possent, sed emissa ab his ignita iacula, dissolvere vincula cogebant, et propter metum incendii, sparsim fugere, eaque ratione rursus se praebere rostratis feriendas. In ea desperatione veteranos, aiunt, prae nimio dolore, quod virtute potiores inulti peribant, sibi partim, antequam excitatum incendium esset, conscivisse necem; partim insilientes in hostilia navigia, multa fecisse, qualia necessitas extrema cogit, multa passos esse. Erat immane spectaculum, videre inter marinos fluctus emicantem e navibus flammam, et semiustulatis inhaerentes carinis alios incendio corripi, alios, hac peste vix evitata, iactari sine armamentis, sine commeatu, donec fame sitique conficerentur. Servati tamen sic etiam sunt aliqui, tabulis aut antennis adhaerentes, et ad scopulos et importuosa litora fluctibus elati: erant, qui et quintum in diem tolerata fame, atque interim velis et funibus adesis, et lingenda pice sitim utcumque fallentes, evaderent. Longe tamen plures, quum resistere nequirent tot malis, deditionem fecerunt; in quibus triremes fuere septemdecim, quarum omnium milites ad sacramentum Statii se transtulerunt.

XIV. Calvinus, quum olim perisse crederetur, cum nave sua die quinta Brundisium reversus est. Huius proelii nuntiis ad Caesarem et Antonium perlatis, in

§. 12. Plutarch. — Dio. — Appian.
§. 13. Appian. — Plutarch.

magno timore versabantur. Alieno loco habebant castra, neque petere alium tuto, neque regredi in Italiam poterant: nihil praeterquam in armis supererat spei, festinabantque eo decurrere, priusquam mari acceptum incommodum sui pariter hostesque cognossent. Sed ubi, frustra producta acie, proelium saepe quaesiverant, Brutusque suis se locis tenens, arctiora eis quotidie omnia efficiebat; collem ita coniunctum Cassii castris, ut tela inde adiici possent, noctu quatuor legionibus occuparunt, muniveruntque: inde ad passus sexcentos aliis castris collocarunt legiones decem, et ulterius quingentorum passuum intervallo iterum duas; ut ita paulatim ad mare penetrarent, et sive in litore, sive per paludem, quomodocumque effecta via, commeatus intercluderent Bruti. Brutus adversus haec tum alia moliebatur, tum castella idoneis locis frequentia opponebat: sed non erat ultra tolerabilis apud hostem fames; cuius impatiens auxiliarium Germanorum manus ad Brutum perfugit.

XV. Idcirco legio una in Achaiam missa est, festinanter ad exercitum delatura, quidquid corripi posset; ceteras continuo paratas ad proelium habuerunt, quocumque tandem modo Brutum ad conserendum manus attracturi. Sed nihil melius cessit libellis, quos clam in castra Bruti iaculabantur, transire ad se iubentes exercitum, amplissimis propositis praemiis; aut si quid haberent virium, signis collatis decernere. Nam his artibus sollicitati Deiotari dux Amyntas, et Thraciae regulus Rhascupolis, ad hostes transierunt; alii, Rhascupolin abisse domum, tradiderunt. At Brutus, hoc casu aeger, pluriumque suspectans per-

§. 14. Dio. — Appian.

fidiam, ad haec militum tribunorumque frequentibus querelis ad pugnandum incitatus, proelium committere statuit, haud dubie ducturus bellum, si de maritimo proelio citius innotuisset. Erat enim rebus omnibus ad hanc rationem paratissimus; castra tuta, locupletia, salubria habebat; maria habebat in potestate, habebat provincias uberrimas, unde commeatuum, unde pecuniarum inexhausta copia suppeditaret. Sed fato quodam in vigesimum usque diem de navali proelio audierat nihil, et Clodii cuiusdam indicium contemnebat, qui, capto iam pugnandi consilio, pridie quam concurrerent acies, ad eum cum hoc nuntio transfugerat.

XVI. Cetera quoque ita conspirabant ad perniciem viri, ut nec evitare posset, nec saltem innocens mori: maxime ferocia militum angebatur, quorum pars multo maxima sub Caesare dictatore meruerat, reditura ad partes, nisi multa his, quae nollet Brutus, concederentur: nam Antonius et Caesar totam propemodum Italiam praedae suis legionibus dabant. Igitur et ipse duas urbes claras promisit diripiendas daturum, Thessalonicam et Lacedaemonem, ob missa hostibus auxilia infestior. Aliud etiam crudele factum addidit, captivos interficiendo, servos dumtaxat, qui priore proelio capti erant, ne turbas darent in castris; custodiri enim nequibant propter multitudinem. Liberorum aliquammultos dimisit ultro, *civibus apud cives constare ius aequum* dictitans, *hosque potius, quum in castris hostium essent, captivitatis atque servitutis turpitudinem sustinuisse.* Ne plures palam ablegaret, ducum atque militum efficiebat tristitia, qui

§. 15. Appian. — Plutarch. — Dio.
§. 16. Appian. — Plutarch. — Dio.

hac impunitate animos hostium, et suum periculum augeri querebantur.

XVII. Occisi quin etiam sunt aliqui P. Cascae impulsu, qui, parentari Cassio suppliciis hostium postulans, editam forte inter alias cogitationes a Bruto vocem, *quid igitur se rogarent, neque facerent ipsi, quod videretur?* pro iussu imperatoris acceperat; tanto pronius, quod in diversis castris suorum etiam plerosque interfici audiverat. Ferunt, ea quoque nocte, quae proelium antecessit, spectrum, quod transiiciens ex Asia viderat, obversatum ei esse, sed nulla voce edita. Sub proelii tempus imperator ipse subtristis, parum sibi placere, quae fierent, voce testatus. « Nos, inquit, similiter atque Pompeius » Magnus gerimus bellum, parentes magis, quam impe« rantes »; quod et Cassium paulo ante dixisse retulimus.

XVIII. Inter haec militibus, dum ad pugnam educuntur, Aethiops in porta occurrit; estque illico, propter tristitiam ominis, ab iratis occisus. Ad haec examen apum in prima aquila sedit; et e brachio centurionis, quamquam saepe extergeretur, pertinaciter sudavit liquor, unguentum, quale fit e rosis, spirans. Iam nona ferme diei hora erat, quum inter adversas acies aquilae duae comparuerunt, pugnantes invicem, summoque omnium silentio spectatae, donec victa, quae a Bruti castris processerat, fugit. Tum vero hostes, ingenti sublato clamore, irruperunt. Bruto consilium pugnae magis magisque displicebat, quod neque videret in exercitu, quam optabat, alacritatem, et vir quidam fortis, Camulatus nomine, praeter ipsum Brutum transvectus, ad

§. 17. Dio. — Appian. — Plutarch. — Iul. Obseq.

hostes se applicasset. Sed non erat amplius deliberationi locus: idcirco paucis cohortatus suos, monitoque, *ne longius a munimentis discederetur, quo et receptus facilior e propinquo loco, et validior in hostes impetu sex superiore foret*, proelium conseruit. Multa utrinque caede pugnatum constat; obstinatis utrinque animis, quum alteros fames et necessitas accenderet, alteros pudor, ne et sumpsisse temere proelinm, et ignaviter sustinuisse viderentur.

XIX. Brutus cnm his, quos secum habebat, sinistrum hostium cornu impulit; et, gnaviter adiuvantibus equitibus, fecisset operae pretium, ni reliquorum fuga desertus foret. Nam qui in laevo eius latere adstiterant, post acrem pugnam, relinquere ordines, deserere signa, postremo confessa iam fuga spargi coeperunt. Et victoria prior Bruti cladis huius fere causa atque initium exstitit; quippe quos tum ille vicerat hostes, plerique occubuerant: at Cassiani victi iidem servatique, tum quoque retinebant pristinum pavorem, eoque reliquam etiam aciem sui timoris consternationisque complebant. Ibi multi insignes viri strenue pugnando mortem mereri, quam superesse deploratae reipublicae, maluerunt: inter quos et Vticensis filius Cato, post egregiam pugnam, crebroque repetitos conflictus, dempta galea patris nomen ciens, voce simul manuque provocavit fatum.

XX. Neque dissimilis fuit exitus L. Cassii, qui fratre imperatoris erat genitus: eademque fortuna praefectum fabrum Flavium, apprime gratum Bruto, abstulit. Marcus etiam Lucullus, eminentissimi civis filius, Antonii iussu interemptus, T. Volumnio sup-

§. 18. Flor. IV, 7. — Appian. — Plutarch. — Iul. Obseq.
§. 19. Plutarch. — Dio. — Appian.

plicii causam praebuit: nam is in magna fugiendi licentia complexus amici cadaver, nimia et pertinaci lamentatione milites excivit, ut ab his ad Antonium protraheretur: ubi se professus auctorem Lucullo sumendae militiae, et iuxta amicum occumbere optans, eo deductus, dextram Luculli osculatus est; et capite, quod abscissum iacebat, ad pectus appresso, cervicem percussori praebuit. Alii rebus perditis sua aut familiarium manu quaesiverunt necem; quorum Labeo, vir egregius, legatus Bruti, pater eius Labeonis, qui mox insigni peritia iuris supra modum inclaruit, fossa in tentorio ad modum sui corporis effecta, datisque ad uxorem et liberos mandatis, fidissimum servorum circumegit libertatis causa, gladioque dato iugulum praebuit.

XXI. Eodem modo et Quintilius Varus periit, occisus a liberto, quum se insignibus honorum velasset: etiam Drusus sua sibi manu conscivit necem, Liviam relinquens filiam, et nepotem ex ea Tiberium, privignum futurum Caesaris et successorem: ita res humanas fatum agit rotatque! At victores, imperatorum monitu, nec occidere fusos, nec capere curantes, hoc tantum egerunt, ut diversa in loca se recipientes clauderent, ne iterum coniungerentur. Castris prohibendi praecipua cura fuit, occupatamque cum periculo portam occluserunt incidentibus: idcirco fuga inde ad mare versa montesque. Ibi Caesar ad castra hostium constitit, ut erupturos exciperet, Antonio ad reliqua belli profliganda properante. Sed huic potissima cura fuit, ne duces elaberentur, denuo pugnaturi. Igitur his excipiendis quaquaversum dimisit equites: inter quos Rhasci praecipua fuit opera,

§. 20. Appian. — Plut. — Vell. II, 71. — Val. Max. IV, 7. — Dio.

qui cum Thracibus suis, regionum gnaris, montium sinus latebrasque omnes perscrutabatur, hac et cetera diligentia fideque sua Rhascupolidis fratris salutem promeritus.

XXII. Sed alia manus ita persequebatur Brutum, ut nulla alia praeda obiecta diverti pateretur. Id ubi animadversum Lucilio Lucino est, Bruti servandi causa sponte incessit tardius, ut a Barbaris exciperetur; tum *adduci ad Antonium* magnopere contendens, eo quoque fefellit, ut Brutus esse putaretur, et implacabilem inimicum vitare Caesarem velle. Hoc nuntium ancipitem animi Antonium habuit, quemadmodum tantae dignationis famaeque virum in hac fortuna reciperet: sed propius facto Lucilius, « Dii » vero prohibessint, inquit, ut capi Brutus queat! » neque etiam fortunae in virtutem licebit quidlibet: » ceterum ego, his deceptis, en adsum, passurus, » quod tibi videbitur ». Quum ad haec obstupuissent equites, conversus ad hos Antonius, « Non est, » inquit, ut aegre feratis hanc fraudem : nihilo mi- » noris hanc praedam aestimo, pluris immo, quanto » praestat amici, quam hostis factum esse compotem». Et Lucilium quidem suorum cuidam curandum tradidit; eoque vicissim fido deinde atque benevolo ad omnia usus est.

XXIII. Interea Brutus cum manu haud spernenda in tumulum se receperat, beneficio noctis in castra vel ad mare evasurus. Eo tempore suspicientem in caelum sudum ac stellis fulgens, exclamasse tradunt Euripidis versu, *uti ne Iupiter effugere pateretur inultum horum malorum auctorem* : designasse Antonium

§. 21. Vell. — Sueton. in Tib. cap. 5. — Dio, lib. XLVII. — Appian.
§. 22. Plut. — Appian.

creditur, qui tum in armis pernox, ex cadaveribus et spoliis vallo effecto, locum circumdederat; et Caesar, castris ad mediam usque noctem servatis, morbi causa discedens Norbanum eidem custodiae praefecerat. Penetravit tamen eo per medias stationes, cuius et in Catonis morte fecimus mentionem, Statilius sublataque, ut convenerat, face, salva haec esse Bruto significavit: sed ubi nec ille rediit, dum hocconatur, interfectus, de morte sumenda Brutus agitans, eius rei ministerium a servo suo, deinde ab armigero, post hoc et a P. Volumnio, qui rerum harum edidit historiam, petiit. Sed his aliisque submonentibus, *prius tentandos praesentium animos esse:* ipse quidem agere cum his noluit; tribunis legatisque, iam errorem suum cum pudore agnoscentibus, negotium dedit.

XXIV. At milites, paulo ante tam et in sumenda pugna, et in pugnanda feroces, tum ad extremam vilitatem relapsi, haec responderunt: « Quanta fide » quantaque virtute sequuti partes imperatorum » fuerimus, ut nihil aliud, haec sane vulnera nostra, » haec inopia, atque ipse hic infelix et feralis locus, » in quem coacti conclusique sumus, ostendant. Nos » tamen, ad extremum persistere in proposito certos, » neque maxima spes ab hoste praemiorum, neque » incommoda atque discrimina durissima belli, aver» tere hactenus atque dimovere incepto potuerunt. » Nunc vero, tentatis omnibus, quaenam superesse » ratio belli, quod consilium potest? armisne et acie » cum duobus imperatoribus, totidemque felicibus » et firmis exercitibus, pauci, fessi, victi congre» diemur? an vero fuga dilabemur, cincti undique ab » hostibus atque circumvallati? Nec fallere intentos,

§. 23. Vell. II, 70. — Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 22. — Appian. — Plut.

» nec arcere validiores possnmus: et si quis forte » deus nos ex his locis educeret, quo postmodum » intenderemus iter?

XXV. « Castra, si nondum capta sunt, obsiden- » tur certe. Viam ad mare, locis et anni tempore » non facilem, hostis occupavit. Inter has angustias » sperare ex armis salutem, insania est; experiri, » furor: nec enim ferreos animos, aut ex aere mem- » bra gerimus, ut tanta tamque gravia superare » tolerando possint. Quod exigi a viris, sed homini- » bus, potuit, cumulate praestitimus et alacriter. » Semel non optime accepti, et postulavimus iterum » pugnam, et eam exhibuimus operam, quam modo » laudabatis: legionum quatuor signa magis, quam » milites, sumus; vix dimidia pars armatorum su- » perest, et qui hactenus effugere fatum, vulneribus » et labore domiti, et commilitonum interitu, neque » corpora eadem ad novum laborem afferre, neque « animos potuerunt. Num parum adhuc romani san- » guinis per hos annos fusum est? cur hae adhuc » reliquiae poscuntur? cur nullo operae pretio » publicae cladis temeraria accessio fimus?

XXVI. « Etiam Magnus ille Pompeius fortunae » cessit, neque servari vetuit, quos post fidelem, » sed infelicem operam maiore flagito suo, quam usu, » videbat perituros. Avunculus quidem imperatoris » Cato, postquam frustra dimicari contra fatalem » potentiam sensit, adeo non obiecit periculo suos, » ut potius ipse moreretur, quam propter se mori » quemquam, licet rogantium offerentiumque, sine- » ret. Saepe nostri exercitus calamitate subacti hosti- » bus externis se dediderunt. Hic nullo romani no- » minis pudore civibus nos tradimus, servandi cupi- » dis, et aequam vivendi sortem secum daturis. Hanc

» conditionem tam et optabilem, et necessariam » sanus aliquis aspernetur ? Certe imperator, pro » sua virtute atque sapientia, sibi consilium capiet: » nos meminisse patriae, meminisse liberorum atque » coniugum patietur. »

XXVII. Quum haec ad Brutum essent relata, quidam adstantium *fugiendum igitur esse*, exclamavit; quum ille renidens, « Sane, inquit, fugiendum est; » non pedibus tamen, sed manu »: porrectaque singulis dextra, « Quantum ad me attinet, nihil est, » quod fortunam accusare debeam; quae super alia » multa, hoc etiam, quod ingenti mihi voluptati est, » praestitit, ut amicorum me fefellerit nemo, fidi » omnes bonique persliterint ad extremum. Patriae » tamen videtur esse iniquior, cui praefracte adversa, » neque tenere vetustam libertatem, neque frui recu- » perata concessit. His equidem non invideo, mise- » reor magis, qui tantum pertulerunt perpetrarunt- » que malorum, ut patriam servitio premerent; nec » vero is, qui causa eorum praecipua fuit, latebit » ultores deos. At ego virtutem, licet a fortuna » destituta nomen potius, quam res, esse dicatur, » haud ullo praemio colui: beatior omnino his, a » quibus victus existimor, non praeteritorum modo » recordatione, sed etiam praesentium sensu; sic » enim ex vita discedo, ut mecum conscientiam feram, » famam relinquam boni viri civisque, res neque » armis obtineri natas, nec ullo aere parabiles victo- » ribus: qui sane, quacumque in posterum fortuna » egerint, suo ipsorum iudicio, omniumque homi- » num sententiis, oppressores libertatis, interfecto-

§. 26. Plut. in Bruto, cap. 75.
§. 27. Appian. — Flor. IV, 7. — Dio. — Plut.

» res meliorum, hostes iuris et aequi, legum everso-
» res, et tyranni, et publici parricidae habebuntur.

XXVIII. « Et ego quidem hactenus expertus, quae » debui, postremo etiam tentata reliqui militis voluntate, postquam inutilem me patriae esse video, » mihi consulam. Nec enim in horum incidere manus » memoria veteris Bruti, et avunculus Cato, et interfectus Caesar sirint: ne Cassio quidem data fides » fallenda est. Vnum deprecor, amici, ne quis vestrum, » scio enim quosdam id agere, vitam sibi mecum » ponendam putet. Erit, ubi hoc, si necessum fuerit, » minore cum reprehensione faciatis. Vestra adhuc » opera fortassis utilis esse patriae poterit; neque » vobis bene moriendi, si bene vixeritis, occasionem » invidebit deus. Cato filium suum et me sibi coëgit » superesse: iam et illi fatum insigne obvenit, et » mihi paratum est. Catonum et Bruti exitum appetere nemo debet, nisi quem similes adegerint ad » vitam exuendam causae. Mihi non est integrum in » horum me hominum potestatem dedere, qui neque » servatum velint, neque parcere, si cupiant, possint: libertatem et leges praeferentem omnibus, » interfectorem regis, professum dominationis hostem, » nemo tolerare tyrannus debet. At vos vita, liberi, » coniuges, et qualiscumque tandem erit patria, » manent: et sine metu, sine verecundia, sequi » potestis fata reipublicae; quae tolerabiliore tamen » conditione interim aget, si vobis erit aliquis apud » victores amicitiae gradus; et si mitiora forte decreverunt dii, habebit, per quos resurgat. »

XXIX. His dictis, cum duobus aut tribus longius aliquanto progressus, Stratonem Aegeatem, quem ex studiis eloquentiae familiarem habebat, rogavit,

§. 28. Appian. — Flor. — Plut.

ut sibi gladium adigeret; atque illo cunctante, idem a servo petiit. Tum Strato, « Si quidem decretum » est, inquit, non committam, ut servi potius, quam » amici, ministerio utaris » : et cum dicto latus praebentis, atque ultro ictui occurrentis, hausit. Sic praestantissimae indolis iuvenis, uniusque tantum facinoris, de quo tamen et tum et postea mirifice sententiis variatum est, infamia adspersus, aetatis annum septimum atque tricesimum agens interiit. Mortuo Bruto, reliquiae exercitus, quatuordecim ferme millia, se dediderunt victoribus; acceptaque venia, inter hos divisa sunt.

XXX. Mox et castella, quae passim Brutus exstruxerat, a praesidiariis tradita, simul cum maioribus castris, diripienda militi suo imperatores dederunt. Inter haec Antonius, Bruti viso cadavere, hunc quidem increpavit leniter, *quod fratrem suum Caium occidi iussisset*; ceterum Q. Hortensio factum imputans, *illum supra monumentum fratris* interfici praecepit; Bruto paludamentum suum purpureum iniecit, quod ingentis erat pretii, ut in eo sepeliretur: auditoque mox surreptum esse, requiri furem, supplicioque affici iussit; crematique corporis reliquias ad Serviliam (mater haec erat Bruti) remisit. Sed non eadem Caesaris moderatio fuit. Is avulsum Bruti caput Romam misit, ut statuae avunculi subiiceretur: sed inter transmittendum a Dyrrhachio, propter exortam tempestatem, in mare abiectum est. Eiusdem adolescentis saevitia multi, nec sine contumelia verborum, interierunt; quum cuidam, suppliciter petenti sepulturam, *iam illam in volucrum atque ferarum fore potestate*, responderet; et patrem ac filium sortiri vel

§. 29. Plut. — Appian. — Liv. Epit. — Flor. — Vell. II, 72. — Dio.
§. 30. Plut. in Anton. et Bruto. — Liv. Epit. — Sueton. in Aug. c. 13. — Dio, lib. LI.

dimicare iuberet, utri vita concederetur: neque spectaculo subtraxit oculos, quum patre, qui se obtulerat, occiso, filius etiam voluntaria morte periret.

XXXI. Ab hac causa ceteri captivorum, quum catenati producerentur, Antonio *Imperatore* salutato, Caesarem conviciis prosciderunt; praecipue M. Favonio libertatem loquendi, quam tota vita exercuerat, in extremis retinente. Attamen Q. Horatio poëtae, Brutianarum partium tribuno, veniam impetravit Maecenas, fidus ab adolescentia Caesari, et Mutinensi quoque bello utilis comes, magnarumque dehinc rerum ministeriis adhiberi solitus. Ceteri proscriptorum cum aliis nobilibus, qui Thasum evaserant, partim ad Sex. Pompeium navigarunt, solum iam reliquum partibus ducem: nec deerant, qui Messallae, fulgentissimo iuveni, proximaque Bruto et Cassio auctoritate, imperium traderent; copias superesse non spernendas, ad haec classem et pecunias, et amplam in sociis spem, dictitantes.

XXXII. Sed ille fortunae cedendum esse docuit, mittendae ad victores legationis auctor, nec Bibulo dissentiente, cui et ipsi tradita par cum Messalla potestas erat; Antonius accitus (huic enim plus tum credebatur) pecunias, arma, commeatum, quarum rerum omnium ibi permagna erat copia, cum militibus ipsis, in potestatem accepit. Hoc eventu rerum cognito, Porcia Bruti coniux, cuius de fortitudine supra exposuimus, sibi necem conscivit, prunis devoratis ardentibus, quum intenta familiarium custodia ferrum et alia voluntariae mortis solita instrumenta subduxisset.

§. 31. Plut. in Bruto, cap. 51. — Sueton. in vita Horat. — Dio. — Appian. — Vell. — Eutrop. VII, 3. — Sidon. Carm. IV. — Horat. II, Sat. 6. — Propert. II, 1.

§. 32. Plut. in Bruto, cap. 51, et Cat. Min. — Aelian. Hist. Var. — Val. Max. IV, 6.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XC

IN LOCVM LIBRI CXXV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VIGESIMI QVINTI.

C. Caesar, relicto Antonio, transmarinae provinciae ex parte imperium ei cessit; reversus in Italiam, veteranis agros divisit. Seditiones exercitus sui, quas corrupti a Fulvia, M. Antonii uxore, milites adversus imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius consul, M. Antonii frater, eadem Fulvia consiliante, bellum Caesari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati erant, et M. Lepido, qui custodiae Vrbis cum exercitu praeerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit.

I. Sublatis Bruti Cassiique partibus, statim apparuit, quam imbecillum sit inter homines, quod firmissimum esse debuerat, vinculum, fides et pactorum religio, quoties adspirans fortuna spe maioris potentiae cupidos et praeferoces animos inflavit. Caesar enim et Antonius, victoria laeti, sacrificio facto, militibusque collaudatis, continuo Lepidum excludere societate imperii studuerunt, nova provinciarum instituta divisione, uti de Lepidi parte, qui Pompeio favisse di-

cebatur, Hispania et Numidia Caesari, Antonio Gallia atque Africa adiicerentur, si quidem pati Lepidus posset; sin vero generosius indignaretur, aut innocens esset criminis, Africam ei concessuri erant. De aliis nihildum decretum, Sardiniam et Siciliam obtinente Sex. Pompeio, ceteris provinciis nondum pacatis, et Italia utrinque excepta, quam communem habere patriam, et, quae facerent, pro illius salute facere, dictitabant.

II. His ita ordinatis, placuit Antonium Orienti componendo transmarinisque provinciis impendere curas, operamque dare, uti promissa militibus pecunia (vicena millia nummum viritim) cogeretur; Caesarem, propter valetudinem ineptum ad ulteriora, cum his, qui stipendia impleta haberent, quibus data statim erat missio, in Italiam proficisci, Lepidi coërcendi causa Sextique, et dividere veteranis agros sedesque promissas ob victoriam. Erant veteranorum octo ferme millia, qui militiam missioni praeferebant. Igitur et hos inter se diviserunt; et, quum superessent cum dedititiis legiones undecim, et equitum quatuordecim millia, sex legiones, decem equitum millia Antonio data: Caesari concessum, uti duas reciperet Antonianas legiones, quae cum Fufio Caleno in Italia substiterant. Haec relata in tabulas et consignata alter accepit ab altero, ut, qui forte pacto non stetisset, tanquam ex synagrapha convinceretur. Tum Caesar versus Ionium mare profectus est, Antonius in Asiam.

III. Sed Caesarem terrestri maritimoque itinere tanta vis morbi adorta est, praecipue circa Brundi-

§. 1. V. C. 710; A. C. 42. — Dio, lib. XLVIII. — Appian. B. Civ. lib. V. — Eutrop. lib. VII.

§. 2. Sueton. in Aug. cap. 13. — Vell. II, 74. — Liv. Epit. — Dio. — Appian.

sium, ut exstinctus Romae diceretur: multos tamen incerta rerum, et calamitatum metus, quas experti unquam fuerant, timere omnia coëgerunt; simulationem suspectabant, consultoque rumorem spargi, ut affectus hominum elicerentur: adeoque hic invaluit metus, ut extrema nonnulli exspectarent; Caesarque ex itinere dare literas ad senatum cogeretur, ne forte qui motus in Vrbe, praesertim Lepido praesente, exsisterent; *supplicio de parricidis sumpto, verum esse diis immortalibus honorem haberi, pacisque seri et exspectari bona; suam in haec operam* enise pollicitus.

IV. Eodem anno L. Plancus L. F. consul, imperator iterum, de manubiis Saturno templum aedificavit. Censores etiam L. Antonium, P. Sulpicium, fecisse lustrum reperio; forte tantum ad bona civium in tabulas referenda creati, quorum decimas Triumviri sic exigebant, ut vix decimam cuique facultatum partem relinquerent. Tum et P. Vatinius P. F. proconsul de Illyrico triumphavit: in L. Antonio, quum et ille triumphum postularet ex Alpibus, dubitatum est, quamdiu Fulviam adversam habuit; quae socrus Cesaris, uxor Antonii, per horum absentiam, Lepidi contempta ignavia, plurimum in republica pollebat.

V. Neque sane aut auspicia habuerat Lucius, aut quidquam triumpho dignum gesserat; ceterum Fulvia placata, neque hic repugnare quoquam auso, kal. ianuariis se et P. Servilio Vatia Isaurico iterum consulibus, triumphavit, ausus se conferre Mario, quin et anteponere, *quod Marius invitus, ipse sponte deposito triumphali habitu, senatum convocassent: Mario si forte una data corona esset, sibi et aliae multae, et*

§. 3. Dio. — Plutarch. — Appian.

§. 4. Marmor. apud Pigh. in annal. — Sueton. in Aug. cap. 29. — Zonar. — Fragg. Capitol. — Supra, CXXII, 47.

a populo tributim, quod ante se factum esset nemini. Sed haec apud prudentes ignominiae potius loco, quam honesta ducebantur; quod haec non Lucio dari, sed Fulviae, nesciret nemo, aut certe comparata nummis esse, quos ille certis hominibus clanculum diviserat. Sed Lucium adiungebat sibi Fulvia, Caesarem oppugnare moliens, quem iam tum apud Brundisium contumeliis et insidiis petisse dicebatur.

VI. Idcirco ille, remittente paulisper morbo, Romam regressus, simul ac, quae decreta victoriae causa fuerant, curata sunt, ad rempublicam capessendam toto animo se contulit. Et Lepidus quidem, insita tarditate, praesentiaque Caesaris cohibitus, quiescebat: Antonius et Fulvia dederunt acceperuntque causas discordiae, quod, Marci literis exhibitis, quum a Caleno dare legiones deberent, promissum differebant; et vicissim a Caesare potestate, quam in dividendis agris Antoniano militi usurpatum ibant, prohibebantur.

VII. Erupitque eo discordia, ut socrus insolentiam pertaesus Caesar, nuntium filiae eius remitteret, intactam adhuc esse iureiurando confirmans; quamquam plerique falsum hoc, neque subito cogitatum de divortio, sed inter primam sponsaliorum mentionem haec decressse secum adolescentem dubitarent. Ceterum hoc repudio irritati utrinque sunt animi, ut nihil postea, nisi laedere invicem et odisse, possent. Sed et alioqui plena tumultu per Italiam et in Vrbe erant omnia: veterani deduci lecta in oppida pinguesque agros postulabant, eratque facta his promissio, pulcherrimis ad hanc divisionem destinatis civitatibus. At illae aut per universam Italiam distribui

§. 6. Oros. VI, 18. — Appian. — Dio.

petebant colonos, aut saltem sortibus rem committi, ne ipsae ad iniuriam essent eximiae, sed aequo cum ceteris Italis iure uterentur: pretium etiam ex aerario repraesentari poscebant possessoribus.

VIII. Haec quum viri iuvenesque, sed et matronae cum parvis liberis in Vrbem advectae flebili voce passim testarentur, *quid igitur peccassent* rogitantes, *cur homines Itali laribus ac focis, tanquam bello victi, pellerentur?* accensa dolore plebes valde movebatur, praesertim quum appareret, hoc agi, ut his velut compedibus constricta respublica nunquam deinceps posset ad libertatem recuperandam consurgere. Caesar ad haec nullam reddere rationem, praeterquam *necessitatis*, poterat; *adeo se parcos in promittendo fuisse, ut ne sic quidem satisfieri veteranis posset:* neque falso haec commemorabat, in eas coactus angustias, ut neque militum, neque Italorum gratiam teneret.

IX. Insolens enim et praeferox multitudo, quum se minime pro spe meritorum tractari putaret, non contenta acceptis agris, transcendebat limites, vicinorumque fundos invadebat; noto Virgilii, vatum maximi, periculo, quod tamen maiori eius fortunae viam fecit, ut in amicitia Caesaris per Maecenatem collocaretur. Nec vi contra tendere Caesari licebat; frustra enim disciplinam ab his requiras, quos licentiae iniuriaeque assuefeceris: neque pecunia satis placabantur, quam ex templis Caesar sumebat mutuam, quin, quanto plura accipiebant, tanto plura desiderarent. In hoc eum statu rerum L. Antonius cum Fulvia et Manio, qui res absentis Marci procurabat, adoriri statuerat; *in communi munere parem*

§. 7. Sueton. in Aug. cap. 62. — Dio. — Appian.
§. 8. Sueton. in Aug. cap. 13. — Dio
§. 9. Dio. — Virg. Eclog. I, et ibi Servius. — Appian. — Sueton.

utriusque imperatoris gratiam esse debere dictitantes. Exspectandum igitur, donec et Antonius advenisset.

X. Sed id quidem fieri propter festinationem militum nullo pacto poterat: tum eo descenderunt, *ut igitur Caesar suos milites, ipsi Antonianos deducerent*: et pacta cum Antonio obtendente Caesare, Fulviam cum parvis liberis supplicare veteranis iusserunt, invidiose querendo, *fraudari patrem horum, imperatorem suum, debita gloria, simul occasione referendae suis militibus gratiae.* Lucius etiam, ut fidem faceret, omnia se fratris causa moliri, *Pietatis* cognomentum assumpsit; quod hodieque in nummis eius visitur. Erat tum permagna Marci auctoritas, et propter valetudinem Caesaris, victoria Philippensis uni adscribebatur; quo studiosius docere Caesar, *convenire sibi cum Marco; Fulviam et Lucium, contra sententiam mariti et fratris, propriae potentiae cupiditate res novas quaerere:* postremo tamen, quamquam contra pacta sibi hanc iniuriam fieri sciebat, cessit, Antonianosque ab his deduci in colonias sivit.

XI. At hi, ne beneficiis in suos vincere Caesar videretur, plus etiam indulserunt militibus. Sed omnium querelae in Caesarem incumbebant: Antonium fama clementiae tuebatur, et quod inter praesentia mala semper tolerabilius existimatur, quidquid abest. Neque vero parum intelligebat Caesar, quid fieret; aut divisiones agrorum, quamquam faceret ipse, probabat: nec differre praemia milites patiebantur, nullo magis tempore necessarii, propter Sextum et Cassianos duces, qui, mari praecluso, famem Vrbi et Italiae minabantur. His ad animum revocatis, mutare sententiam Fulvia et L. Antonius coeperunt, et, omissis

§. 10. Dio. — Appian. — Vell. II, 74. — Plut. in Anton.

coloniis, adversae parti se tradere: nam et eorum, qui pellebantur agris, maiorem esse numerum sciebant, et ex iusto dolore iudicabant, acriorem impetum fore.

XII. Hoc praesidio animati Itali, quum eadem sentire M. Antonium existimarent, spernere Caesaris imperium coeperunt; et adversus veteranos sua bona vi tueri. Callidum erat Fulviae consilium; nec effugere Caesar poterat, quin invidia ex aequo omnium oneraretur: nam et illius veteranis persuadebat Antonius, *nihil opus esse dividundis agris, ex hostium iudicatorum facultatibus praemia persolvi militibus posse:* simul, quantum aeris inde redactum esset, quantum adhuc redigi posset, augentes omnia, verisque miscentes falsa, computabant. Quod si ne haec quidem sufficerent, ingentem ostendebant cumulum ex Asiatica praeda. His artibus Caesar a possessoribus et veteranis, tanquam utrisque periculorum et laborum auctor, vituperabatur; Antoniani in oculis ac pretio erant, qui neque spoliabant alteros, et alteris cumulatim praemia praestituri videbantur.

XIII. Dubia fiebant adolescenti tempora, tot in unum concurrentibus difficultatibus, ut cuiuslibet veterani imperatoris adultam iam et auctoritatem et prudentiam oppressurae viderentur. Mare Siculum Pompeius obtinebat; Cn. Domitius Ahenobarbus, semetipso contentus auctore, quum ad Pompeium se Murcus applicaret, ut paulo post referemus, classem olim commissam augebat, Ioniam obtinens: Italiam infrequentia cultorum propter continua bella, et recens haec agrorum divisio ad sterilitatem redegerat.

§. 11. Tac. Annal. I, 10. — Appian. — Dio. — Flor. IV, 5.
§. 12. Liv. Epit. — Dio.

Inde fames invasit Vrbem, et una cum ceteris incommodis afflixit sane graviter: nam furtis rapinisque expositae erant tenuiorum domus, et sub invidia militum, a quibusvis perditis hominibus impune maleficia patrabantur. Accedebat, quod perpetua intercedebat veteranis cum possessoribus pugna: neque humiliores tantum offendebantur; ad senatores etiam iniuriae pervenerunt.

XIV. His enim, sua salva retinere cupientibus, durius respondebat Caesar, *unde igitur satisfiet veteranis?* at hoc periniquum illis videbatur, de suis possessionibus praemia militibus dari, quum neque delectuum, neque promissorum auctores Patres fuissent. Idcirco, ut in re ancipiti, quum in universum statui nihil posset, subinde huc illuc inclinandum Caesari fuit; eoque facto plus odii utrinque illi, quam gratiae partum: quoties enim senatori favebat, quod praeter aequum huic tribueret nihil, ius potius debitum reddere, quam tribuere beneficium, videbatur; at miles sua sibi tolli interpretabatur, si promissa tardius aut angustius exspectatione sua praestarentur: quod si militis adiuvabat aviditatem, neque hic debere putabat gratiam, promissum auferens; et senator se spoliari ne tacitus quidem dolebat. Plane videbat Caesar, hanc esse conditionem imperandi, ut armis opprimi quidem exscindique quidvis posset; benevolentiam non nisi beneficiis comparari.

XV. Ergo licet invitus eo deflexit, ut senatorum agris omnino abstineret, praetereaque dotalibus mulierum, et ad levandam pauperum inopiam relinqueret etiam, quotquot minores erant eo modo, qui promissus viritim militi fuerat. Hoc consilium eos certe

§. 13. Vell. II, 72. — Sueton. in Nerone, cap. 3. — Appian. — Dio.

induxit, quibus proderat, ut honestius de Caesare sentirent; sed veteranos exacerbavit immensum, ea cupiditate homines, ut sibi ademptum crederent, quidquid cuiquam relinqueretur. Inde graves saepe motus, et in ipsum intentatae periculorum minae. Certe, quum in theatro militem forte sedentem in quatuordecim excitari iussisset, exeuntem circumstetit turba, commilitonem ab eo repetens, quem excruciatum perisse malevoli sparserant. Et aegre leniti, quum ille incolumis comparuisset, e carcere productum contendebant; et irascebantur negenti, proditorem appellitantes, et in gratiam Caesaris falsa referentem: eo iam ira processerat, ut verum id factum esse, quam sibi deesse causam occidendi imperatoris, mallent.

XVI. Neque modestior in campo, quam in theatro, miles, quum ad divisionem agrorum opperiri iussum tardius Caesar accederet, tumultuari coepit; monentemque Nonium quendam centurionem, *valetudini potius imperatoris hanc esse moram adscribendam, quam contemptui militum*, pro adulatore, et mancipio Caesaris proscindere conviciis, mox, aucta inter iurgium ira, petere saxis coeperunt: neque aut innocentia sua homini, aut fuga praesidio fuit, quum se in amnem coniecisset, quin extractus ab aquis necatusque, loco, ubi transeundum erat venienti Caesari, abiiceretur. Igitur illum amici monere, testari, ne se offerat saevientibus: at eo res erat perducta, ut constautia retinendum ius esset, aut plura deinceps atque atrociora timenda, ubi licentia militaris imperatoris dubitatioue alta plus virium acquisisset.

§. 15. Liv. Epil. — Appian. — Sueton. in Aug. cap. 14. — Dio.
§. 16. Appian. — Dio.

Prudens fuisse consilium eventus etiam docuit: quippe conspectu eius ad reverentiam moti, facinoris invidiam transtulerunt in paucos.

XVII. Ille, leniter increpans hominum ferociam, qui ne sibi quidem ipsi possent parcere, divisit agros, et praemia non meritis modo, sed etiam quibusdam aliis dedit. Indulsit etiam, ut in bello interfectorum patribus aut liberis, qui debiti illis fuerant, agri tribuerentur. Ergo vulgus militum, ut est ad omnes affectus natura sua mobile, iuvenis animum liberalitatemque admirans, conquiri iussit ad supplicium qui Nonium occidissent. At Caesar, tempore bene usus, *se quidem non ignorare*, dixit, *auctores facinoris*, *sed poenitentia contentum poenam remittere*. Tum vero conclamatum est ab omnibus, laudesque et grates certatim insonuerunt. Sed neque hic malorum finis, turbato semel concordiae vinculo: nec enim pax et quies consistere cum iniustitia potest. Igitur quibus causis favere miles Caesari, iisdem plebs irasci coepit; passimque in Vrbe et per Italiam pugnae caedesque factae, militem superiore armorum praesidio et peritia, plebem defendente numero, et aedificiis, unde spargebat missilia; sed his faces subdente veterano, plura passim incendia exstiterant.

XVIII. His malis compulsus adolescens, et quod missi in Hispaniam milites, Placentiae pecuniis per vim extortis, transitu Alpium a Caleno et Ventidio prohibebantur, conditiones offerebat Antonio et Fulviae, et rem per se frustra saepe tentatam, veteranis commiserat. Sed quanto intentius pax a Caesare quaerebatur, tanto magis bellum placebat Antonianis. L. Manius, Caesarem perosus, Fulviam in bellum mulie-

§. 17. Dio. — Appian.

bri aemulatione stimulabat, *Antonium* dictitans, *nisi turbatis rebus in Italiam retrahatur*, *totum Cleopatrae fore;* iam enim de his amoribus inaudiri coeperat. Ideo Fulvia, cuncta potius ruere cupiens, quam hunc dolorem perferre, L. Antonii vanum alias et malignum ingenium, parque vitiis fratris, virtutum eius expers, potenter impulit, ut eorum, quibus adempti erant agri, causa palam suscipienda, sic allicerent voluntates, ut magnus mox ex eo numero exercitus cogeretur.

XIX. Sed interim reliquas colonias deducentem Caesarem, Antonius cum fratris liberis sequi statuit, ne solus apud armatos conspectus ille, vim omnem in se traheret: sed mox cum iisdem, dubium vero, an simulato metu, profugus, Antonianorum obiit colonias, praesidium quaerens; sibi enim et pueris necem paratam a Caesare fuisse criminabatur per equitatum eius: quem Caesar adversus Pompeianorum incursiones in Bruttios missum excusabat; probavitque causam ducibus Antonianorum, et his conditionibus sublata est contentio Teani: « Vt liceat per Triumviros, more patrio, consulibus administrare rempublicam; agri ne cui, praeterquam his, qui bello Philippensi navassent operam, dividerentur; pecunia redacta redigendaque ex bonis hostium, ex aequo; veterani quoque Antoniani per Italiam aequis portionibus distribuerentur in colonias; neutris delectuum in Italia agendorum ius esset; duae legiones Antonianae Caesari contra Sex. Pompeium militarent; Caesaris militibus transitus Alpium pateret, nec iidem ab Asinio Pollione Hispa-

§. 18. Plut. in Anton. cap. 40. — Flor. IV, 5. — Vell. II, 74. — Liv. Epit. — Appian.

» niis excluderentur; Lucius horum pactorum fidu-
» cia dimitteret custodiam, remque publicam sine
» metu et suspicione capesseret. »

XX. Ex tot legibus duae tantum postremae ratae fuerunt: Salvidienus cum exercitu Caesaris Alpes, invitis custodibus, perrupit. Cetera quum differrentur, Lucius et Fulvia Praeneste secesserunt: ille, Caesarem timere dicens, triumvirali satellitio armatum, quum inermis ipse esset; haec, Lepidum liberis suis insidiantem; huius enim nomen tum praetexere, quam Caesaris, maluerat. Angebatur his rebus Caesar haud mediocriter, negotium habens cum hominibus, quos nec opprimere armis, nec placare per amicos posset. Idcirco gratanter accepit, utriusque exercitus primores coniurasse, *daturos operam, uti lis imperatorum ex aequo et bono dirimeretur; coacturosque eum, qui stare iudicio detrectasset:* ex iis ipsis legatos ad Lucium de pace misit, futurum sperans, quod accidit, ut insolentiam eorum odisset, sperneret vilitatem. Per haec ad veteranos redintegrata gratia, senatum etiam populumque romanum adversum Lucio reddidit, *per eum stare* putans, *quominus pax et securitas cunctis redderetur.* Igitur concursus senatorum aliorumque factus ex Vrbe est, Lucium Fulviamque orantium, *desinerent aliquando irarum et contentionis, patriamque, tot malis afflictam, refoveri concordia paterentur.*

XXI. Et videbatur Lucius tum iis, quae dicerentur, tum auctoritate dicentium commoveri; Manii asperius responsum fuit: « Longe disparem duorum impe-
» ratorum, ut animum, ita conditionem esse. Anto-
» nium nihil aliud nisi ab externis gentibus regibus-

§. 19. Vell. — Appian.
§. 20. Dio. — Vell. — Appian. — Plin. VII, 45.

» que pecuniam ad communes usus cogere; Caesa-
» rem exercitus et opportuna Italiae sibi mancipare
» beneficiis. Sed et Galliam, quae data prius Anto-
» nio fuerit, in fraudem eius liberari; et pro civita-
» tibus octodecim universam fere Italiam in colonias
» veteranorum concedere: neque tantum duodetri-
» ginta legionibus, quae bello interfuissent, sed aliis
» praeterea sex, dividi agros; pecuniam auferri e fanis,
» Pompeiani belli praetextu, quod tamen in tanta
» Vrbis fame nondum apparetur; revera militibus
» dari, ut adversus Antonium emantur: ab eodem
» animo bona proscriptorum ita vendi, ut donari
» potius appareat. Denique talia multa fieri, quae,
» si serio cupiat pacem Caesar, defendenda sint ei
» prius, nihilque deinceps agendum, nisi de M. An-
» tonii sententia. »

XXII. Cogebatur in ordinem Caesar, ut nihil deinceps agere pro potestate posset. Igitur ille, *pacta cum Marco* testatus, *quae utrique summum imperium, neque rationibus reddendis obnoxium, in parte sibi assignata dabant, alterumque rata habere alterius acta iubebant*, iterum ad veteranos se applicuit; *bellumque adversum se instrui* testatus, ipse quoque se parare coepit. Ea res audita, duas legiones Antonianas, quae apud Anconam stativa habebant, ad Siculum bellum ducendae, commovit, ut pro pari in utrumque imperatorem affectu, legatos mitterent Romam, rogatum utrasque partes, *pacem mutuo colerent*. Responsum est a Caesare antiquum illud: *sibi pacem esse cum Marco, sed a Lucio se impugnari*. Igitur hi, re cum ceteris veteranis in Capitolio communicata (magna enim eorum multitudo Romam, quasi cum senatu ac populo de praesentibus consilium initura, venerat), pacta Caesaris et Antonii afferri recitarique iusserunt:

probatisque his, uter eorum pactis non stetisse diceretur, ea de re suscepturos arbitrium professi, decreta sua retulerunt in tabulas, asservarique iusserunt a Vestalibus.

XXIII. Inde ex omnibus delectos ad Lucium miserunt postulatum, *uti iudicio militum controversias disceptandas traderet; aut, si nollet, quid ipsi possent, experiretur.* Lucio non recusante, illi Fulviaeque dixerunt diem, ad quem adessent, uti et Caesarem comparere iusserant, Gabiis ferme medio inter Romam et Praeneste spatio. Prior praesto fuit Caesar, equitibusque emissis, ne quae forte collocatae insidiae forent, exploravit. Hi quum incidissent in Antonianos, manu conserta quosdam occiderunt. Retrocessit ergo Lucius, periculum, ut aiebat, metuens: neque postea voluit accedere, quum tribuni praefectique exercituum, deducturos se illum, profiterentur. Vehementer ea contumacia Caesari profuit, et quum irridere iudicium Lucius et Fulvia dicerentur, senatum caligatum appellantes, adeo accensi sunt ira veterani, ut, Caesaris causam amplexi, ab illis ortam iniuriam, ibique consistere arbitrarentur.

XXIV. Pluribus deinde consultationibus cum Caesare initis, bellum instruere coeperunt serio, pecunia undique etiam ex ornamentis templorum conflata, non per Italiam modo, sed etiam per Galliam, quam *Togatae* nomine, et Alpibus divisam, Italiae nuper contribuerant, ne, seorsim habita, daret ansam potentibus, per speciem eius obtinendae provinciae, legiones intra Italiam habendi. Neque segnius ab altera parte arma simul atque convicia insonuerunt, ama-

§. 22. Dio. — Appian.
§. 23. Appian. — Dio.

rulentis utrinque dictis se invicem petentium ducum. L. Antonius, quum adipisceretur consulatum, sex legiones habuerat; hae tum quoque sequutae sunt eum, cum aliis Marci fratris undecim, quarum curam Calenus agebat. Caesari quatuor legiones erant Capuae, cum praetoriis cohortibus; sex adducebat ex Hispania Salvidienus. Lucio pecuniae suppetebant ex pacatis Marci provinciis: Caesar, uti diximus, e fanis sumebat mutuam, e Capitolio praecipue, deinde ex celebrioribus delubris, Antiano, Lanuvino, Nemorensi, Tiburtino.

XXV. Inter hos Italiae motus, ne vicina quidem satis quieta erant. Pompeius, aucta quotidie potentia, quum et proscripti, et veteres agris eiecti coloni frequenter ad eum proficiscerentur, haud iniuria timebatur; praesertim, postquam Statius Murcus, cum omni sua classe ad illum se conferens, duas legiones cum sagittariis quingentis, pecuniasque multas, et naves octoginta adduxerat; aliasque insuper revocabat e Cephalenia. Neque desunt, qui tum opportunum tempus invadendae Italiae praetermissum ei putent, oppressae fame, et ab ipso expectantis remedium, dum Perusina contentione diversarum partium duces distrahuntur. Sed et Ahenobarbus, sitos ad Ionium mare Triumviris obedientium agros vastare solitus, Brundisinis intra muros compulsis, triremes Caesaris cremarat, aut abduxerat.

XXVI. Igitur adversus hunc una legio mittenda Caesari fuit, alieno sane tempore; quum interim initium belli factum esset, pluribusque locis varia fortuna concursum. Sic autem comparatae partes erant.

§. 24. Appian.
§. 25. Vell. II, 72. — Appian.

ut, quibus placebant novae coloniae, Caesarem sequerentur; populi, quorum agri in discrimen venerant, se coniungerent Antonio. Quum in eo res essent, vocato senatu Caesar, atque etiam equitibus romanis adhibitis, « Quantum, inquit, temerariae fiduciae Lucio » ceterisque accesserit ex lenitate mea, non sum » nescius; quod amor patriae ac quietis erat, imbe- » cillitatem et metum interpretantibus. Ego vero et » exercitum validum habeo, succinctus tum vetera- » nis, quorum praemia intempestive intervertun- » tur, tum meis legionibus; cetera quoque firma » sunt omnia, neque dudum abfuit quidquam, quod » ad bellum gerendum pertineret, praeter volunta- » tem. Nec enim me delectat, si qua supersedere » liceat, civilia bella gerere, et reliquo romano san- » guine ad mutuam perniciem abuti; praesertim eius- » modi bella, quae non ex Macedonia, aut Thracia » audiantur, sed quorum sedes futura sit Italia, mul- » tis afficienda miseriis, etiamsi numerus cadentium » in rationem non veniat.

XXVII. » Haec, haec sunt, quae me pridem insolen- » tiam pessimorum hominum opprimere gestientem » continent ac retardant. Quod enim ad Marcum atti- » net, nunc etiam vos testor, nec de illo me queri, nec » commisisse, cur ille de me queratur. Et haec qui- » dem a vobis Lucium, quique cum eo sunt, edo- » ceri, publicae vestraeque rei vehementer interest. » Quod si frustra susceptus hic labor erit, et insa- » nire hic Lucius perget, tum vero ostendam homini, » aliquando mihi propositum, nunquam vires ad defen- » dendam dignitatem meam, propulsandasque iniu- » rias defuisse. Atque horum omnium vos mihi testes,

§. 26. Liv. Epit. — Appian.

» et apud vosmetipsos, et apud Marcum eritis. » At illi rursus Praeneste proficiscuntur, pacem quaerentes irritam. Quippe Lucius, *serum id esse*, respondit, *postquam ventum ad manus sit*; *fraudemque hanc esse Caesaris, alia praeferentis verbo, quum rebus ipsis Marcum impugnet, legione etiam Brundisium missa, ad arcendum eum aditu Italiae.*

XXVIII. Manius etiam literas ostendebat Marci, incertum an fictas, quibus dignitatem suam defendi iubebat vel armis: senatusque legatis, *quis ergo dignitatem eius laederet*, quaerentibus, offerentibusque iudices, alia quaedam Manius obiecit; donec infecta re reditum: ne renuntiata quidem Caesari, pudore, ut creditur, irriti incepti, legatio est. Idcirco Caesar, Lepido cum duabus legionibus ad tutelam Vrbis relicto, contendit Albam, ubi duae legiones Lucii, tribunis expulsis, tumultuabantur. Sed ubi, se praeventum a Lucio, militesque donis atque promissis placatos accepit, in Sabinos profectus, praesidium, quod apud Nursiam Antoniani collocaverant, deiecit loco; ne oppido potiretur, Tisieni Galli virtute depulsus, et fama venientis cum exercitu C. Furnii. Ad hunc excipiendum profectus in Vmbriam, postremumque aggressus agmen, Furnium in tumulum quendam, atque inde noctu Sentiam profugere coëgit: nec statim insequutus, insidiarum metu, postquam illuxit, adductis copiis, et oppidum, et castra Furnii oppido coniuncta obsedit. Inter haec Lucius, re cum nobilibus composita, quorum magna multitudo ad partes eius se transtulerat, tribus agminibus milites noctu Romam praemittit; ipse cum

§. 28. Liv. Epit. — Appian. — Dio. — Plin. III, 12.

robore copiarum, gladiatoribusque et equitatu subsequitur.

XXIX. Excivit is terror Lepidum, ut cum exercitum obviam iret. Sed ubi fusus est equitatus, qui praecurrerat, Lepidus cum legionibus intra moenia se recepit. Antonio Nonius, ad custodiam portae relictus, aditum dedit; seque, et suos, quos secum habebat, milites, ei tradidit. Lepidus fuga evasit ad Caesarem; neque praeterea quisquam resistebat, etiam P. Servilio, qui consulis gerebat nomen, segniore ad pericula. Idcirco Lucius, ad concionem vocato populo, sic disseruit, ut Caesarem atque Lepidum mox poenas diceret daturos scelerum; fratrem vero suum, triumviratu abiurato, se pro consule gerentem, tyrannicam potestatem civili, et extraordinariam translatitia commutaturum. Ad haec laetis adstrepebat ominibus plebes; Imperatoremque appellatum ad reliqua componenda ire iusserunt. Erat tum Antonius militari habitu, quomodo ante illum populi concionem habuerat nemo.

XXX. Sed et senatusconsulto mandari sibi bellum iusserat; egressusque Roma, quacumque incederet, novas colligebat vires ex populis, qui favebant Antonio, et opportuna oppida passim communiebat. Sed haec agenti non modicus obex obiectus est a M. Barbatio, quem quaestorem suum M. Antonius, propter nescio quam offensam, dimiserat. Id quum vulgus ignoraret, plerique hunc percontabantur, *ecquo animo Antonius turbas Italicas acciperet?* Ille respondebat, *mirifice hunc irasci, contra potentiae socium et communes utriusque rationes arma moventibus.* Inde permulti, deserto Lucio, cuius acta displicere

§. 29. Liv. Epit. — Dio. — Appian.

fratri existimabant, ad Caesarem se contulerunt. Lucius in Galliam erat iturus, ut properantem ad Caesaris castra Q. Salvidienum Rufum interciperet. Eundem Asinius Pollio et P. Ventidius, Antoniani duces, cum suo quisque exercitu, sequebantur.

XXXI. Idcirco M. Agrippa, Salvidieno timens, ipse quoque promovit copias, ut ab Salvidieno in se retraheret Lucium; et vicissim, si ab hoc ipse urgeretur, a tergo Lucii Salvidienum haberet adiutorem. Res bene cessit; omissoque priore consilio, Lucius, quum utrinque se peti animadverteret, alio declinavit, cum Asinio et Ventidio coniuncturus copias; deinde sic quoque metuens ab hostibus, inter angustias haerentem invasuris, Perusiae substitit, in urbe munita Ventidium atque Pollionem exspectaturus. Hic eum legati Caesaris Agrippa et Salvidienus obsederunt. At Caesar, simul Antonium Romae esse cognoverat, ad urbem festinavit, et, illo dudum egresso, citra certamen receptus, protinus ad insequendum exiit: nec adeptus hominem, qui iam Perusiae moenibus se clauserat, rediit Romam, ut eam accuratiore in posterum custodia firmaret.

XXXII. Discessus Caesaris praeter opinionem Sentiatibus exitio fuit, quum eo sublatum esse periculum credidissent. Sed Furnius, abeuntem ab obsidione Caesarem insequutus, interim advenienti Salvidieno spatium oppidi capiendi diripiendique dedit: ne aedificiis quidem pepercit ira, iniectoque igne Sentia concremata est. Nursinos tempestiva deditio praesentibus exemit malis; sed tumulus postea publice exstructus his, qui cum Caesare pugnantes oppetierant, adiecto titulo, *pro libertate occubuisse*, sic exa-

§. 31. Vell. II, 74. — Dio. — Appian.

cerbavit adolescentem, ut grandi pecunia multatos, quia pendere eam nequibant, urbe agroque omni exigeret. His ita actis, quum Antonium duo iam exercitus obsiderent, cum tertio Caesar accessit; propereque dimissis quaquaversum nuntiis, ne forte fax belli Lucius elaberetur, plures accitae copiae, aliae Ventidio et Pollioni oppositae: hique facile cohibiti, quod neque magnopere bellum id probabant, nec a M. Antonio putabant probari: super haec orta ex aequalitate ducum aemulatio, quemadmodum solet, communi causae attulit moram.

XXXIII. Sed nec Antonius sese neque Fulvia deserebant, virilis spiritus mulier, et adeo non timida versari inter armatos, ut et ipsa, gladio cincta, signum dare militibus, habere conciones consueverit. Sed haec Praeneste arcem belli fecerat, multis ad se pertractis e senatu et equestri ordine; et cum his frequenter consultabat de praesentibus. At Lucius, priusquam circumvallaretur, emisso Manio, qui festinare Ventidium et Pollionem cogeret; et equitatu suo (quatuor erant millia, Tiseno praefecto) qui Caesaris amicos vexando, ab obsidione eum retraheret, crebris excursionibus opera hostium oppugnabat: et quum Caesar oppidum propter colles, quibus erat impositum, vallo septem millium amplecteretur, et ad prohibendum, ne quid importari posset, ad Tiberim usque longa brachia deduxisset; ipse vicissim in radice collis vallum fossamque obmoliebatur.

XXXIV. Inter haec et Fulvia continuis ad Ventidium et Pollionem, sed et Ateium, et Calenum literis

§. 32. Sueton. in Aug. cap. 12. — Appian.
§. 33. Flor. IV, 5. — Vell. II, 74. — Appian. — Dio.

urgebat, *ferrent opem obsessis; neque fratri causaeque imperatoris sui deessent.* Sed et noviter paratum exercitum, duce Munatio Planco, misit; a quo legio Caesaris, quae forte Romam petebat, intercepta atque concisa est. Caesar, ut hunc et reliquos, qui moveri coeperant, distringeret, relicta ad obsidionem Perusiae parte copiarum, cum Agrippa his obviam profectus, effecit, ut, priusquam coniungerentur, itinere abrupto, Plancus Spoletium se reciperet, Ventidius et Pollio Ravennam alter peteret, alter Ariminum. Idcirco Caesar, oppositis, qui hos morarentur, Perusiam reversus, munitiones absolvit, fossis altitudine atque latitudine triginta pedum, turribusque ligneis mille quingentis, non minus diligenter adversus soluturos obsidionem, quam adversus obsessos, institutis.

XXXV. Dum ista diversis locis aguntur, crebrae Antonianorum eruptiones factae, multo utrinque sanguine, dum miles Caesaris missilibus potior, gladiatorum audacia cominus trucidatur. Semel etiam propinquum discrimen imperator adiit, dum circa muros sacrificat, repentina gladiatorum eruptione paene oppressus. Sed ea res fiduciam magis, quam metum, pepcrit, ex haruspicum responso. Quod enim infelicia exta rapta ab obsessis fuerant, cuncta, quae sacrificanti trista denuntiata essent, in eos recasura dicebantur, qui exta haberent. Iam etiam fames in oppido esse coeperat, adversus inexspectatam obsidionem minime provisis copiis: eo acrius ipsa, quae kal. ianuarias antecessit, nocte tentata eruptio est, et ad portas operum vis facta, ut, his perruptis, auxilia, quae multis locis se ostendebant, intromit-

§. 35. Sueton. in Aug. cap. 14 et 96. — Appian.

terentur. Sed accurrente legione, quam in proximo statuerat Caesar, ipsoque cum praetoriis cohortibus, post vehemens certamen Antoniani retrocesserunt.

XXXVI. Per eosdem dies etiam Romam affligente fame, quum in usum belli frumentum comparceretur, plebs ieiuna, vi effractis domibus, quod erat inventum diripuit. Eodem anno magnum, uti diximus, incrementum Sex. Pompeii potentia hoc maxime modo cepit. Cassius Parmensis tribunus militum, ad colligendas pecunias in Asia cum exercitu et classe relictus, audita morte Cassii, de Bruto non desperans, triginta Rhodiorum triremes delegerat, quas erat impleturus; exustis reliquis praeter sacram omnibus, ne res renovare Rhodii possent. Cum his igitur, et quas antea habuerat, evectus, non tamen occurrere ante finem Bruti potuit. Interea et Clodius, qui missus a Bruto Rhodum cum navibus tredecim fuerat, quum rebellantem insulam invenisset, educto inde romano praesidio, quod erat trium millium armatorum, ad Cassium se contulit.

XXXVII. Eodem et P. Turulius venit cum multis navibus, et magna vi pecuniarum, quas a Rhodiis, dum adhuc erant dicto audientes, exegerat. Hoc exemplum sequuti, quotquot earumdem partium tota Asia oberrabant, in unum convenerunt; et legionariorum, quanto poterant, numero, imposito in naves, ex mancipiis aut nexis remiges parabant, itemque ex insulis, quas praetervehebantur. Sed et a Thaso nobiles aliquot cum M. Cicerone M. F. profecti sunt ad eos, brevique collecta est non contemnenda classis, et neque ducum nominibus, neque militum aut genere, aut copia poenitendus exercitus; praesertim

§. 36. Appian B. Civ. lib. V, init.

quum etiam ex Creta Lepidus cum alia manu accessisset. Tum vero consensu ad Murcum et Ahenobarbum, Ionium cum validis classibus obtinentes, navigari placuit. Ibi consilio habito, quemadmodum deinceps sustinendae partes essent, diversae sententiae fuerunt, nisi quod constabat, Triumvirorum aspernandam amicitiam esse.

XXXVIII. Statius Murcus, defleto *Cassii Brutique casu*, *spem tamen adhuc superesse* dicebat *in reliquis viribus, modo caput nactae idoneum forent*. « Consilium enim, inquit, atque imperium pluris quam arma » sunt, quam pecunia, et militum manus. Horum » vis quantalibet, nisi sapientia et auctoritate ducis » contineatur, dissolvetur facile, aut in se ruet: » neque plurium aequa potestate res geri commode » potest; in bello rapiendae sunt occasiones, quae » saepe non inter dissentientes modo, sed etiam inter » concordes, dum communicandis consiliis tempus » abit, amittuntur. Sed neque mihi summam rerum » deposco, neque cuiquam vestrum aut poscendi aut » dandi auctor ero: Sex. Pompeium intueor, quem » miro consilio rebus incertis unicum praesidium in » propinquo fortuna collocavit.

XXXIX. » Nec enim alium ei praeferre, etiamsi » copia plurium esset, debemus, pro legibus dimi- » cantes et libertate, quemadmodum semper tulimus » prae nobis. Hic autem solus iam toto imperio legi- » timam potestatem obtinet, maris praefectura olim » accepta ab senatu, priusquam ille scelere ac cru- » delitate triumvirali opprimeretur. Nec igitur dubi- » tandum est, quin, amotis Cassio et Bruto, po- » puli romani imperatoribus, huic reliquae res » spesque nostrae committantur; praesertim quum » non aliud ius suadeat, aliud cogat necessitas;

» sed et illud et haec ex aequo Pompeium nobis » commendent, et Siciliam. Quis enim hominum, » aut quae provinciarum aptior esse praesenti neces» sitati, aut opportunior potest? Magni Pompeii filius, » amans patriae iuvenis, in malis et tolerandis et » superandis exercitus, animo, felicitate, auctoritate » patri, sed nondum vertentem fortunam experto, » simillimus, proximam et quasi suburbanam pro» vinciam tenet; qua nihil esse potest, tam ad exci» piendos, qui vim hostium fugiunt, quam ad infe» standos, qui alunt, commodius.

XL. » Nec obscura sunt, aut ambigua, quae dici» mus: plurimorum incolumitate, et ex acerbissimis » discriminibus repente velut divinitus oblata salute, » satis superque confirmantur. Quot ad eum proscri» ptione recenti, quot postea confugerunt? hodie » quoque ad eum confluere non desinunt, quicumque » aut meliorem optant reipublicae statum, aut tan» tummodo militiae lucrique cupidi, tamen iustiore » sub duce mereri malunt. Sed et prudentia rerum» que usu tantum valet, ut modicis ab initiis pro» gressus ad hanc potentiam sit, qua Triumvirorum » apertum hostem et profitetur, et defendit; atque » hunc Caesarem eiusque legatos nihil non conantes » fortiter a Sicilia repulisse non contentus, in ipsa » quoque Italia multis affecit incommodis. Cum hoc » si coniungamus has vires, ecquae esse dubitatio » poterit, quin tanta accessione auctus, non modo » se nosque tueri, sed etiam ab iniusta Triumvirorum » dominatione vindicatam recuperare rempublicam » possit? »

§. 39. Flor. II, 2, 15.
§. 40. Appian.

XLI. Contra haec Domitius Ahenobarbus, nobilis et sibi fidens iuvenis, hunc in modum disseruit: « Diis » immortalibus habeo agoque gratias, qui nondum » ita nos deseruerunt, ut vel animi, vel consilii egeremus. Tanta clade percussi, tamen non nisi de » bello deliberamus: una modo consultatio est, quo » duce propositum teneamus. Atque utinam fata nostris imperatoribus pepercissent! utrivis eorum » potui dicto esse audiens, et in eius virtute atque » providentia acquiescere. Sed, his sublatis, novi » atque inexperti ducis subire imperium, neque facile est generosis mentibus, neque eo properandum » est, antequam necessitate cogamur, quae non relinquit consilio locum. Enimvero in eo adhuc res » sunt, ut habere socium amicumque Pompeium, » quam imperatorem malis: nec vero ad unius imperium omnino confugi opus est.

XLII. » Duos paulo ante habuimus imperatores, » quibus multum confidebamus; et si victos forte » regeras, etiam a duobus victi sunt. Quid vetat te » quoque, Murce, commissam tibi classem retinere, » et, qua paulo ante concordia, mecum et cum ceteris » consilia tractare graviorum conatuum? Cur enim » Sexto tantum deferimus, ut, cui pares haberi possumus, eius potestati ultro nos subiiciamus? quum » sint inter nos multi, qui neque nobilitate concedant ei, neque annis, aut experientia. Iam vero » mores adolescentis ii sunt, quos etiam, qui vituperare nolit, omnes promiscue minime laudet probetque. Calamitas paterna deprehendit ingenii haud » mali hominem, priusquam formari ad cultum magnae fortunae ingenuis studiis posset. Vnde et ferocior iusto esse dicitur, et fidei negligentior. Certe » Pompeii Bithynici fatum docere nos debuisset, ut

» essemus minus in credendo faciles. Interfectum » eum Sexti iussu constat; quam iustis causis adductus eum interfecerit, discere nondum potui. Verum » est, multos ad eum profugisse viros illustres: cuius » igitur opera ita utitur, ut non amplius tribuat li» bertis servisque suis?

XLIII. » Iam et ob res non amplissimas sumere » nimios spiritus, seque incredibiliter efferre dicitur. » Igitur prospera vobis dominum imponent, adversa » ferenda ex aequo erunt. Tu vero, L. Stati, vosque » ceteri, quibus eadem mens est, quam in conditio» nem vos rempublicam demittatis, videritis; ego, » donec mihi consulere potero, nec Pompeii, nec » cuiusquam alterius potestati dedere me constitui. » Cassio Brutoque, propinqua cognatione iunctis, » quibus imperium decreverat senatus, haud invitus » parui: Sexto amico potius, quam imperatore utar. » Nec ideo minus rem communem bene curabimus, » quum nostra concordia, duobus potentissimis vin» culis, amore libertatis, et metu dominorum adstri» cta, neque lentescere per negligentiam alterius, » neque patere suspicionibus possit. » Finis consultationis iste fuit, ut in sua sententia perstantibus utrisque, Murcus, et qui cum eo sentiebant, Pompeium peterent; Domitius cum ceteris pristinam ad Ionium mare stationem retineret. Atque hic et auxit postea classem suam, et longinquiores etiam provincias, oblatis forte occasionibus, adiit.

§. 42. Vell. II, 73. — Supra, CXXIII, 5.
§. 43. Sueton. in Nerone, cap. 3. - Appian. — Dio. — Vell. II, 72.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XCI

IN LOCVM LIBRI CXXVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VICESIMI SEXTI.

C. Caesar, quum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusia L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere, et repulsum, fame coëgit in deditionem venire; ipsique et omnibus militibus eius ignovit. Perusiam diruit; redactisque in potestatem suam omnibus diversae partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

I. Interea M. Antonius, qui post victoriam in Thracia substiterat, ad cogendas undique pecunias, in Graeciam cum valido exercitu venit: neque gravis aut odiosus principio civitatibus fuit, ab acerbitate omni temperans, ludisque eorum, et eruditorum colloquiis, et caerimoniis deorum deditus. Idcirco vulgo *Graecorum studiosus*, sed inprimis *amator Atheniensium* vocari gaudebat, multis in eam civitatem collatis beneficiis: nam deinde et Aeginam, et Ceam, et Sciathum, et Peparethum, aliasque insulas reddidit; et Megarenses Atheniensium derisit aemulos. Rogatus enim ab his, uti curiam suam spectaret, ubi spectavit, quaerentibus, qualisnam ea videretur? « Angusta,

inquit, et ruinosa.» Ergo et Athenienses solita vanitate retulerunt ei gratiam, initiando mysteriis suis, honorando statuis, cum iniuria veterum regum, a quibus maiores eorum insigniter adiuti cultique fuerant: nam et Attali Eumenisque colossos Antonii nomine inscripserunt.

II. Dimensus deinde Pythii fanum, de cuius instauratione ad senatum perscripserant, Lucioque Censorino Graeciae praeposito, in Asiam transiit, iam cessante periculo remissior, et ad prioris vitae mollitiem revolutus. Igitur Graeci Asiatici, moribus his amicum genus, Ephesum venientem curatissima pompa exceperunt. Quippe viri puerique Satyrorum ac Panum habitu, feminae Bacchas simulantes, deduxerunt eum, urbe tota personante tibiis et fistulis, passimque thyrsis atque hedera obtutui se ingerentibus. Sic incedens ille *Liber Pater* salutabatur, *benigni* atque *blandi* addito cognomento. Prima cura fuit reddendi Dianae sacrificii; quo magnifice peracto, supplices deae, qui ad id asylum e victis partibus confugerant, dimisit incolumes, duobus exceptis, quorum alter caedis Caesarianae fuerat conscius, alter Dolabellam Cassio prodiderat; vetusque spatium asyli duplicavit, partemque urbis adiecit.

III. Inde vocatis in consilium legatis, qui ex Asia Ephesum concurrerant, decem annorum tributa, quot Cassio ac Bruto intra biennium dederant, annua die pendenda imperavit: mox deprecantibus, allegantibusque necessitatem, qua coacti dedissent potentioribus omnia, hactenus remisit, ut novem annorum tributa annua bima die penderent. Regibus etiam et

§. 1. V. C. 711; A. C. 41. — Vell. II, 74. — Plut. in Anton. — Appian. B. Civ. lib. V. — Infra, CXXXII, 20.

§. 2. Plut. — Strab. lib. XIV, p. 641. — Appian.

civitatibus liberis, ut quisque abundare videbatur, imperata est pecunia. Huic exigendae praefecit, quos voluit, ut interdum non tam acerbum videretur pendere omnino tributa, quam his hominibus pendere: nam et citharoedum quendam Anaxeronem Magnetem quatuor urbium exigendo tributo praeposuit, militibus ad hunc usum datis. Plurimum enim huic generi hominum indulgebat; et quidquid deliciarum ullo machinamento corrumpendis moribus natum videri poterat, affectu maximo complectebatur.

IV. Ergo et Xuthus choraules, et histrio Metrodorus eius amicitia nobilitati sunt; et coquus ob unam coenam scite paratam bona civis cuiusdam Magnetis accepit. Laudabiliorem multo liberalitatem mox obeundis provinciis exercuit, L. Cassium imperatoris fratrem, et alios earumdem partium, exemplo clementiae, quod Ephesi ediderat, veniam petere ausos absolvens, et civitatum, quae afflictae fuerant ab adversariis, calamitatem sublevans. Nam et Lycios immunes esse, Xanthumque instaurare iussit; et Rhodiis Andrum dedit, Tenumque cum Naxo et Myndo, quas tamen paulo post iterum ademit, quasi durius imperantibus.

V. Transiens deinde per Phrygiam Mysiamque, et tributis ubique gravibus impositis, in Bithyniam venit, provinciaque ab Apuleio, quem Brutus praefecerat, accepta, ipsum exemit culpae, reditumque concessit. Hyrcano Iudaeorum principi, suo et gentis nomine coronam aureuam mittenti, orantique, ut a Cassio capti servitute eximerentur, clementer respondit, datis etiam ad Tyrios Sidoniosque, et Antioche-

§. 3. Strab. lib. XIV, p. 648. — Appian. — Arist. Polit. II, 9, et V, 11.
§. 4. Plutarch. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 616.

nos, et Aradios literis, ut ablata Iudaeis corpora, bona, loca restituerentur. Inde Gallograecos et Cappadocas adiit, Planco demandata Asiae cura, pecunias ubique cogens: in Cappadocia et causam cognovit Ariaratis et Archelai Sisennae, de regno contendentium; et plus apud eum Archelaus valuit, Glaphyrae matris adiutus gratia, quam formosam et parum pudicam Antonius adamabat. Hinc in Ciliciam transgressus, misso ad Cleopatram Dellio, adesse reginam tanquam ad causam dicendam iussit: favisse enim Cassio insimulabatur.

VI. At illa, moribus Antonii ex fama et Dellii expositione cognitis, qui mulieri forma et ingenio excellenti nihil ab isto timendum asseverabat, non tam ad purgandum obiecta, quam subiiciendum sibi imperatorem se comparabat. Tandem, nec nisi plurimis illius et amicorum literis accita, Tarsum navigavit, ubi tum agens Antonius, liberam immunemque civitatem declarabat, edicto quoque proposito, uti Tarsenses cives, ubicumque servirent, dimitterentur. Tum quoque pro tribunali sedebat, quum adverso Cydno subvehi Cleopatram nuntiatum est, tantusque hominum ad spectandam eam concursus fuit, ut, dilapsa forensi turba, solus cum suis Antonius relinqueretur.

VII. Neque enim vulgaris erat species. Inaurato navigio, velis purpureis expansis, vehebatur; argentei remi ad tibiarum cantum movebantur, fistulis etiam et citharis molle interstrepentibus. Illa sub tentorio, quod intextum auro erat, recubans, ornatu cultuque Venerem repraesentabat, adstantibus utrinque pueris,

§. 5. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 22. — Appian. B. Civ. lib. V. — Dio, lib. XLVIII. — Martial. lib. XI, epigr. 20. — Plutarch.
§. 6. Appian. — Plutarch. — Plin. V, 27.

ventulumque facientibus cupidinum habitu. Sed et ancillae praestanti forma, quemadmodum Gratiae et Nereides pinguntur, amictae, propter gubernaculum aut rudentes stabant. Quacumque inveheretur, ripae suffituum odorumque fragrantia complebantur. Igitur velut fascinatis prae delectatione animis, Venerem ad Bacchum pro salute totius Asiae comessatum venire iactitabant. Invitata ad coenam ab Antonio, ipsum potius ad se iussit accedere: et paruit ille, ut comem se atque humanum ostenderet. Erant apparata omnia regio fastu: vasa auro gemmisque radiantia, nobilium artificum opera; purpureis aulaeis, auro intexto, obducti parietes, triclinia duodecim cum lectis.

VIII. His excepit Antonium et amicos, quotquot ei placuerat adducere. Sed Antonius nihil tam admiratus esse, quam frequentiam et dispositionem luminum dicitur, varias figuras magno artificio repraesentantium. Laudanti reginae magnificentiam, illa subridens, *Haec*, inquit, *omnia tibi dono*, *imperator*, *ut cras iterum mecum coenes*. Tum vero sic instruxit convivium, ut hesterna prae his parva et vulgaria viderentur; iterumque illi cetera omnia dedit, amicis autem eius atque ducibus, lectos, in quibus accubuerant, cum poculis aureis, quibus ministratum cuique fuerat; discedentibus deinde pro dignitate cuiusque partim lecticas cum lecticariis dedit dono, plerisque equos cum argenteis phaleris, pueros autem Aethiopas ad praelucendum omnibus. Tum vicissim excepit eam Antonius, superare nisus splendorem et elegantiam reginae; sed utroque inferior, primus in coenae suae sordes et rusticitatem dicteria iecit.

§. 7. Athen. IV, 11. — Plutarch.
§. 8. Plut. — Athen.

IX. Quarto die, vicissim apud eam coenante Antonio, solum consternendum rosis ad altitudinem cubiti curavit; qui harum copiam suppeditassent, non iam nummis, sed talentis remunerans. Igitur metu omni deposito, quum ob destitutas Caesaris partes accusaretur, non magis excusavit sese, quam imputavit ultro, quatuor legiones cum Allieno missas initio belli, classemque paratam, sed tempestatibus, et celeri Dolabellae casu prohibitam egredi. *Neque tamen semel iterumque cum atrocibus minis flagitanti Cassio misisse auxilia: quin cum instructissima classe ipsam ad mare Ionium accessisse, non diligentia Murci deterritam; sed tempestatibus et classem dissipatam, et se in morbum coniectam, et interea Philippensi acie decretum esse.* Nec falso ista iactabantur, sed plus apud lascivum hominis animum forma et veneres Cleopatrae quam causa valuerunt.

X. Igitur ex rea statim amica, statim domina facta non modo regnum Aegypti retinuit, sed in Antonio subegit Orientem. Erat enim non modo pulchritudine, sed magis etiam lepore quodam et elegantia singulari praedita; quam, quidquid ageret, aut loqueretur, decerent omnia. Supererat mira ingenii vis et alacritas, etiam prioribus amoribus excitata et erudita, qua puellaribus adhuc annis, Cn. Pompeium adolescentem, quando classis educendae causa profectus in Aegyptum fuit, et mox Caesarem mancipaverat. Accedebat et suavitas sermonum et eruditio, multarumque cognitio linguarum: raris enim populis responsa per interpretes dabat: cum Aethiopibus, Troglodytis, Hebraeis, Arabibus, Syris, Medis, Persis, aliisque multis gentibus, ipsa loqui poterat; quum ante

§. 9. Plut. — Athen. — Appian.

ipsam reges Aegyptiam quoque linguam discere non sustinuissent, nonnulli ne Macedonicam quidem callerent. His artibus brevi sic in potestate Antonium habuit, ut non his modo illiciis, sed etiam veneficiis captus domitusque crederetur.

XI. Nihil enim tam aut largitu detrimentosum, aut factu turpe erat, quod illa petens non impetraret. Paulo ante fratrem virumque suum, aetatis XV annum agentem veneno sustulerat. Soror Arsinoë religione vitam tutabatur, Dianae facta supplex, sive Ephesia illa, sive Leucophryne Milesiorum fuit. Hanc igitur iussu Cleopatrae, percussoribus immissis, Antonius sustulit. Nec alia loca, quae tum sanctissima habebantur, reveritus, Tyrios e templo Herculis extractum Serapionem Cleopatrae coëgit tradere, contra cuius voluntatem ille Cassio auxilium adduxerat: Aradios adolescentem quendam, qui se Ptolemaeum esse ferebat, maiorem Cleopatrae fratrem, qui victus a Caesare disparuerat. Sed et Megabyzum Ephesiae Dianae antistitem ad supplicium deposcebat, quod Arsinoën, tanquam reginam, hospitio excepisset; sed Ephesii, Cleopatrae supplicantes, ab ipsa salutem sacerdoti suo impetrarunt.

XII. Inter haec continuato per Cavam Syriam, Palaestinam, Ituraeos, aliosque Syrorum populos itinere, tyrannos passim e civitatibus sustulit: libertatem cum immunitate tribuit Laodicenis; variasque civitatum et regulorum lites composuit. Vnde iudaeis etiam principibus, Phasaelis et Herodis aemulis, facta spes, subverti fratres illos posse; quamquam nuper frustra eos accusassent, quo tempore veniens ex Eu-

§. 10. Plutarch. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 4.
§. 11. Dio. — Appian. — Ioseph.

ropa Antonius, Herodis obsequiis et pecunia sic delinitus est, ut, nec auditis delatoribus, rem integram in suum adventum reiiceret. Venerunt igitur centum ex primoribus Antiochiam; nec aliud effecerunt, quam ut ambo fratres tetrarchae constituerentur, eisque sub Hyrcani nomine, cuius iam factus affinis erat Herodes, summa rerum iudaicarum permitteretur. Id quum aegerrime ferrent accusatores, ex eorum numero quindecim vinxit; ne occideret, Herodis precibus tribuens.

XIII. Nec ideo Iudaei quieverunt, quin alii mille Tyrum proficiscerentur, quo venisse Antonium audierant. At ille praefecto praesidii negotium dederat, ut importunos et molestos homines ulcisceretur: grandem enim a fratribus summam acceperat, et erat in hos olim bene affectus, propter hospitium, quod ei cum patre eorum fuerat. Igitur Herodes, gnarus rei, quum ante urbem diversaretur, prodiit accusatoribus suis obviam, monuitque, *sibi parcerent: si enim progrederentur, malum habituros.* At illi, contempto Herode, quum ad urbem procederent, obvios habuerunt armatos, a quibus interfecti sunt nonnulli, sauciati complures; reliqui coniecti in fugam, moesti abierunt domos. Mox Antonius eos etiam, quos habebat in vinculis, occidit; propterea quod, a plebe hierosolymitana Herodem conviciis exceptum esse, cognoverat. Interea digressa in Aegyptum Cleopatra, M. Antonius, resumpta paulisper imperatoris persona, propter Parthos, qui nunquam satis quieti, tum validius se commovere dicebantur, equites Palmyram misit, oppidi diripiendi gratia, quod *sentire cum Parthis* insimulabatur.

§. 12. Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 22 et 23, et de B. Iud. I, 10.
§. 13. Appian. — Dio. — Plutarch. in Anton. cap. 36.

XIV. Sed Palmyreni, corporibus, rerumque suarum pretiosioribus trans Euphratem traiectis, equitibus vacua aedificia reliquerunt; dispositis pro ripa sagittariis, quo genere plurimum valent, intercluso transitu. Hic conatus Antonii, et tyrannorum, quos ubique civitatibus Romanus expulerat, ad Parthos fuga, simulque gravissima populis imposita tributa, magnum attulisse momentum putantur, ut citius, quam timeretur, Parthicum bellum erumperet. Sed Antonius neque Fulviae labores in Italia, neque provinciarum necessitates et pericula moratus, copiis in hiberna distributis, et Saxa Syriae imposito, in Aegyptum profectus, totum se Cleopatrae et voluptatum turpitudini tradidit.

XV. Consulum deinde nomen (vis enim penes Triumviros erat) Cn. Domitius M. F. Calvinus iterum, C. Asinius Pollio gesserunt; hic adversus Caesari, belloque Perusino immixtus: sed pacta cum M. Antonio nondum audebat Caesar violare; neque referre putabat, penes quem appellatio consulis esset, quum ipse tanto iam tempore consulem in obsidione habuisset. Iam asperior quotidie fames obsessos Perusiae experiri omnia remedia coëgerat: idcirco sociorum auxilia ultimis precibus obtestationibusque sollicitantes, perfecerunt, uti tres duces, qui repererant interea coniungendi copias viam, repulsis, qui prohibebant, Caesarianis, Perusiam contenderent. Sed Caesar Agrippam et Salvidienum his occurrere cum validiore exercitu iussit; quibuscum manus conserere non ausi, ne ab his et prioribus hostibus circumvenirentur, Fulginium occuparunt, passuum viginti millia distans a Perusia castellum.

§. 14. Plutarch. — Dio.
§. 15. Flor. IV, 7. — Appian. p. 691.

XVI. Ibi circumsessi ab Agrippa, de rebus suis, coacto concilio, deliberarunt. Pollio consul, assentiente Ventidio, perrumpendum censebat; postremo Plancus obtinuit, cautiora suadens, ne inter Agrippam et Caesarem intercepti utrinque caederentur. Lucius, quique cum eo Perusiae obsidebantur, quum ignium indicio adesse socios intellexissent, cessantibus ignibus, a maxima spe ad ultimam desperationem revoluti (victos enim fuisse suos, existimabant), prima vigilia eruperunt; tentatisque locis omnibus, undique repulsi, diluculo se receperunt. Inde subducta ratione corporum et alimentorum, Lucius dimensum praeberi servis vetuit; neque transfugere passus est, acribus ubique custodiis positis: idcirco miseri, per urbem et ante muros herbam vellentes, aut frondem, agminatim moriebantur; et altissimis specubus iniiciebantur cadavera, ne relicta et putrefacta morbos gignerent, cremata rogorum multitudine necessitatem obsessorum proderent hostibus.

XVII. Sed in hoc statu sisti non poterat diu: rursumque rogantibus militibus, ut pugnando potius caderent, annuit Lucius, monens aut abstinendum certamine, aut nisi victoribus non revertendum Acclamarunt omnes cupide, et, ne nox ignaviam aliquorum tegeret, educi clara luce postularunt. Igitur omnibus ut ad ultimum conatum summa cura praeparatis, cum instrumentis et scalis variae formae instructi ante lucem egrediuntur. Aderant et machinae complendis fossis aptae, turres plicatiles, unde pontes extrudi in muros solent, et telorum omnis generis magna copia, saxa itidem et crates, quae palis, circum opera erectis, iniicerentur. Haec quum magno

§. 16. Vell. II, 74. — Appian.

militum nisu admoverentur, fossa completa, superatoque vallo, ad murum transgressi, suffodere hunc, alii scalis atque turribus admotis transcendere nitebantur; et quum diversis locis haec fierent, propugnantesque clamoribus incertis distraherentur, pontes alicubi in murum iniecti sunt, paucisque occisis, reliqua multitudo sequebatur.

XVIII. Erat plane res obsidentibus in discrimine et metu; sed quia raros admoliri pontes obsessi potuerant, facile occursum est, strenuissimo quoque ad defendenda loca opposito, quae plurimum urgebantur. Igitur Antoniani defatigati a recentibus, quum etiam latera haberent ictibus exposita, reiecti sunt, scalaeque et turres, eorum confractae. Ne tum quidem abstinuerunt pugna, quamquam ex superiore loco impune vulnerarentur, donec Lucius misertus nimium et inutilem laborem, signum receptui dedit. Sed ne sic quidem eos deseruit animorum obstinatio, quin, plausu hostium exsultantium irritati, resumerent scalas, et, quamquam irrito incepto, in mortem potius, quam proelium ruerent. Et exorandi fuerunt imperatori, ut servare potius vitam, quam prodigere nequidquam vellent.

XIX. Vltimus hic obsessorum conatus fuit; et Caesar, ne quid tale posthac auderent, sic exercuit suos, ut, signo dato, cum armis prosilirent in muros: id quoque spectaculum desperationis implevit Antonianos, et, quia moerore lentescebat disciplina, remissius moenia custodiebantur; pluresque transfugiebant ad Caesarem non gregarii modo, sed et tribuni praefectique. Atque hos postquam clementer acceptos a Caesare vulgatum est, omnesque reliqui spem parem conceperunt; Lucius, timens, ne, si pervicacior esse vellet, hosti dederetur, legatos de

pace misit. Caesar, ex duobus generibus constare Lucii copias sciens, ut dissociaret animos, veteranis se veniam dare, dixit, in gratiam Antonii; reliquos suam in potestatem dedi velle. Haec in commune tribus legatis; mox uni seorsim C. Furnio, ceteris quoque parcere velle ostendit, solis exceptis, qui proprias secum inimicitias exercerent.

XX. At hi, suspectum habentes cum Furnio arcanum sermonem, hunc quidem exceperunt conviciis: a Lucio postularunt, ut aut paribus conditionibus pacis amplecteretur omnes, qui pari studio bellassent pro patria; aut arma universi ad extremum usque spiritum retinerent. Lucius, reveritus pari secum dignitate viros, laudavit eorum sententiam, et, quando neminem haberet aptiorem, se dixit ad Caesarem ire: profectusque est statim sine feciali; cursu praecedentibus, qui rem Caesari significarent. Atque ille ad hoc nuntium properabat occurrere venienti: iamque in conspectu erant cum amicis et imperatoriis sagulis, quum, dimissis omnibus, Lucius duos tantum lictores secum habens processit, hoc ipso demonstrans animi sui propositum; intellexitque Caesar, et, Lucium imitatus, ostendere signum mox coaliturae benevolentiae voluit; et, festinante Lucio, ut intra vallum colloquerentur, egressus est Caesar, ut sic quoque liberum esset Lucio, quid capere consilii vellet.

XXI. Tum, ut est relatum in Commentarios, Lucius prior ita coepit: « Si quidem cum externo mihi » certamen fuisset et vinci turpe putarem, Caesar, » et turpius victum confiteri eamque ignominiam » exirem eadem via, quae multis egregiis viris, » virtutem a fortuna oppressam asserentibus, pla- » cuit. Nunc quia cum cive aequalis dignitatis

» contentio fuit, expertus, quae potui, pro patria, » tali viro lubens cedo. Nec tamen haec dicta sic » accipias, quasi victori, in spem humanioris cle- » mentiae, adblandiar; non issem huc sine feciali, » si pro me essem sollicitus: aliis pacem postulo, » quam utique concessurus es, ubi nec iniquam » petitionem meam, neque rationibus tuis alienam » cognoveris. Nam ut certius omnia dispicias, sepa- » rari causas oportet, ut in me effundas iram, » quem horum omnium auctorem intelliges; his » ignoscas, qui decepti falsique, alia, quam penitus » sentiebam, praeferentem, in fratris Marci gratiam » sequuti sunt.

XXII. » Quod si forte quaedam liberius dixero, » licentiae ferociaeque imputare noli; non conve- » niunt ea temporibus meis: ea tantum dicam ex » animi mei sententia, quae dissimulari nequibunt. » Ego bellum tibi feci, Caesar, non ut oppresso » succederem in principatu, sed ut restituerem rem- » publicam senatui, cuius sub hac triumvirali pote- » state ius atque decus omne accisum atque sublatum » est iniuria: hoc enim ipsi quoque et sensistis olim, » et praetulistis, legitimum hunc magistratum non » esse fassi, necessarium appellantes, donec Cassi » Brutique irreconciliabilis factio tolleretur: ideo » neque perpetuum esse, sed quinquennalem voluistis. » Ergo itaque oppressis partium ducibus, reliquiarum, » si tamen ullae sunt reliquiae, non contra rempu- » blicam, sed pro sua incolumitate manentibus armis, » sed cessuris, simul atque timere sibi a vobis desie- » rint; tempus esse iudicavi, ut, cessantibus aliquando » extraordinariis imperiis, patrius mos civitati, legi- » busque et magistratibus potestas sua redderetur.

XXIII. » Neque vero maiorem esse ducendam fra-

» tris, quam reipublicae, rationem existimavi; fore » persuasus, ut ei quoque, quum venisset, tam iusta » et gloriosa probarentur: et quia mihi magistratus » nomen profuturum ad efficienda coepta credebam, » dimittere hanc opportunitatem nolui. Quod si tibi » res ea cordi fuisset, penes te esset tanti operis » coepti perfectique gloria: quia vero tibi persuaderi » nequitum est; ego, Vrbe per vim occupata, hoc » affectavi decus, instinctus, ut opinor, generosa » cogitatione, nihil esse, quod pro republica moliri » vel cum discrimine non oporteat et Antonium et » consulem, et progeniem eius Herculis, qui unus » omnium laboriosissime contra iniustas dominatio- » nes dimicavit. Haec et vera belli huius causa, si » quid mihi credis, et sola est. Nihil hic me frater, » nihil aut Manius movit, aut Fulvia; ne divisio » quidem agrorum, et pulsi possessionibus suis inno- » centes: nam et me auctore, coloniae fraterni militis » deductae sunt.

XXIV. » Tu videri causam eam armorum voluisti, » ut veteranos tibi coniungeres, quorum praemia » per me vocari in discrimen arguebas. Hoc tibi vafra- » mentum utile ad victoriam fuit; dum e re tua erat, » ut milites tui me tanquam hostem infensissimum » odissent. At nunc, parta victoria, non est, ut in » me hostili sis animo, nisi et patriam oderis; nam » pro huius libertate facta fuisse a me omnia reperies. » Atque haec ille ego dico, qui non nesciam, in tua » nunc potestate me esse; unde, quid de te iudica- » verim, apparet, quidque nunc iudicem, solus ad » te veniens. Sed de me ipso hactenus: quod autem » amicos, atque adeo totum exercitum attinet, nisi

§. 23. Cic. Philipp. II, 28 — Plut. in Anton. init. — Appian.

» consilium a me profectum pro suspecto respuis, » magnopere tibi sim auctor, ne hac causa cui» quam nimium irascaris: etiam tuos offenderis, » si adeo implacabilia doceas esse debere civium odia, » ut ignosci victis non oporteat; periculosum est » homini, quum sit instabili fortunae obnoxius, sola » victoria tutum vivere. Sin vero me adhuc hostem » esse, et talium consiliis minime credendum putas, » non me piget precibus abs te contendere, ne » meam sive culpam, sive fortunam, amicis meis » fraudi esse sinas; sed a me potius expetas poenam, » qui horum omnium omnibus auctor exstiti. Atque » haec ut serio dici constet, illis absentibus agere » tecum volui; ne mihi potius ab illorum depreca» tionibus quaerere praesidium viderer. »

XXV. Ad haec Caesar: « Vt ego te sine feciali vidi » descendere, L. Antoni, festinavi, ut ante castra » mea occurrerem, ne locus tibi necessitatem impo» suisse videretur dicendi faciendive, quae nolles. » Postquam autem meam in potestatem te tradidisti, » quod est eorum, qui se peccasse confitentur; » nihil necessum est refellere, quae mihi falso qui» dem, sed speciose obiecisti. Ceterum sicut ab initio » me conatus es laedere, ita laedis etiam nocesque » in praesentia; quippe si conditiones voluisses, erat » tibi cum irato et victore paciscendum: nunc quando, » conditionibus omissis, meae fidei permittis omnia, » quem armis non potuisti, pudore constringis, ut » nec irarum amplius possim esse memor, nec uti » potestate, quam, si pactiones intervenissent, neces» sario eras concessurus.

XXVI. » Iam vero me cogis oblitum eorum, quae » commeruisti, unum tantummodo respicere, quid » me deceat: hanc enim partem praefero, tam deorum,

» quam mea causa : sed et propter te, L. Antoni, » faciam; operamque dabo, ne sic de me iudicasse » poeniteat. » His ultro citroque dictis, Lucii magnanimitatem et prudentiam admiratus Caesar esse dicitur; vicissimque Caesaris moderationem, et brevitatem sermonis in adolescente trium et viginti annorum admirationi fuisse Lucio : ceteri vero, facientes ex vultu utriusque coniecturam, rem commode transactam esse, iam tum fiduciam salutis suae gaudiumque perceperunt.

XXVII. Hoc maxime modo bellum Perusinum post acrem obsidionem, et multas inclusorum eruptiones, finitum est, fame coacto ad deditionem Lucio. Sed statim a colloquio missi ab Lucio tribuni venerunt ad Caesarem, tesseram petentes, militumque suorum numerum referentes : qui postea quoque mos obtinuit, ut, qui quotidie signum petebant a principe, descriptum simul exhiberent numerum eorum, qui tum sub signis essent. Caesar, data tessera, iussit eos excubias adhuc agere solito more, ne, sub noctem intromissis in oppidum victoribus, aliquid praeter animi sui sententiam gereretur. Orta luce, Caesar quidem sacrificavit : at Lucius eduxit exercitum cum armis, sed obvolutis et intectis iter facientium more : ubi non longe abfuerunt a Caesare, *Imperatorem* salutarunt eminus; inde, quibus erant iussi, locis per legiones constitere.

XXVIII. Caesar, finito sacrificio, laureatus conscendit tribunal, iussisque arma ponere Antonianis, postquam id factum est, veteranos (nam a tironibus secreverat) accivit, ut tanquam ingratos castigaret

§. 26. Liv. Epit. — Appian.

§. 27. Liv. Epit. — Dio. — Appian. — Plutarch. in Lucullo, cap. 58. — Sen. de Tranq. Animi, 8. — Eutrop. lib. VII. — Vell. II, 74. — Flor. IV, 5.

atque perterrefaceret. At Caesariani milites, sive subornati ab imperatore, ut saepe, sive veterum commilitonum tempore permoti, ad complexum illorum festinabant, orantes pro his Caesarem irrequietis vocibus, neque discedentes ab complexu eorum; donec Caesar, aegre sedato clamore, conversus ad suos, » Meruistis, ait, commilitones, ut vobis negem nihil. » At ego tirones quidem coactos militasse Lucio cen» sebam; hos autem, qui saepe nobiscum militave» rant, et nunc a nobis servantur, cupiebam inter» rogare, qua igitur nostra iniuria, qua offensa, aut » qua saltem spe uberioris apud alios militiae, contra » me et vos et sua ipsi commoda pugnaverint? quid» quid enim sudatum est hactenus, ecquo alio fine » factum, nisi ut agri veteranis darentur, cuius fru» ctus fiebant et ipsi participes? Igitur si conceditis, » nunc quoque eos interrogabo ».

XXIX. Deprecantibus illis, « Fiat igitur, inquit, » quod petitis: abeant vestro patrocinio securi, et » hanc etiam obiurgationem lucrentur; sed hac con» ditione, ut vobiscum in posterum consentiant ». Tum vero utrinque voces et clamores promiscui insonuerunt, laudantium Caesarem, agentiumque gratias: atque ille quibusdam petentibus concessit, ut, quos quisque vellet, exciperet hospitio; reliquam multitudinem, quo loco primum constiterant, sub pellibus agere iussit, donec hiberna eis, et qui deducerent, assignarentur. Adesse mox Lucium ceterosque iussit, pro tribunali sedens: descenderuntque senatores et equites multi, praesentem fortunam habitu vultuque praeferentes: quibus egressis praesidium Caesaris Perusiam introductum est. Lucium Caesar secum habuit; ceteros centuriones partiti sunt, custodes futuri hospitum specie, ut erant edocti ab imperatore.

XXX. Perusinis e muro deprecantibus concessum, ut egrederentur, praeter decuriones; venientibusque data venia: decuriones in custodiam dati, paulo post, ut militum odiis satisfieret, supplicium pertulerunt, uno excepto L. Aemilio, quod iudex Romae, quum percussores Caesaris postularentur, atrum calculum palam tulerat, ceterosque fuerat ad condemnandum reos cohortatus. Oppidum diripiendum dare militi voluerat Caesar; sed princeps civitatis Cestius, qui mentis haud omnino sanae *Macedonicum* se appellabat, quod olim ea in provincia militasset, subiecit ignem aedibus suis, seque transfixum gladio in flammam intulit: tum ventorum vi dilatum incendium omnem Perusiam hausit, excepta tantum aede Vulcani. Iunonis signum, quam Etrusci prae ceteris numinibus consueverant colere, quum intactum mansisset ignibus, Caesar Romam transferendum curavit, somnio monitus; concessitque volentibus instaurare oppidum; agri tamen spatium intra passus mille restrictum est.

XXXI. Qui deinde has reliquias incoluerunt, pro Iunone Vulcanum adoptarunt tutelare numen. Hic tum exitus Perusiae fuit, veteris urbis, sive Lydi eam novi tum adhuc Italiae inquilini, sive, ut est relatum ab aliis, Achaei condiderunt. Proxima deinde die Caesar, qui iam reconciliatus erat Antonio, ceteris etiam omnibus ignovit. Nec ideo minus trucidati sunt plurimi nobiles et egregii viri, quum excusare se conantibus una voce responderet Caesar, *moriendum esse.* Sic et Ti. Canucius, qui tribunus plebis causam Caesaris plurimum adiuverat, et Flavius quidam, et Clodius Bithynicus perierunt; et alii tanto numero,

§. 30. Vell. II, 74. — Dio. — Appian.

ut trecentos, aut etiam quadringentos utriusque ordinis, delectos e dedititiis, idibus martiis, ad aram D. Iulio exstructam more victimarum immolatos ferant. Caesar ad haec cogi ab exercitu querebatur: nec ideo persuasit; quin fuerunt, qui traderent, ab ipso hoc conflatum bellum esse data opera, ut aemuli atque inimici latentes, copia ducis se offerente, nudarent animos, vincique et facultatibus exui possent, unde promissa veteranis praemia conficerentur.

XXXII. Sic Perusina fames, quae mox propter summum exempli horrorem velut proverbio iactari coepit, totam Italiam formidolosissimo bello liberavit. Maximae enim vires Antonianorum fuerant; C. Asinius, L. Plancus, P. Ventidius, P. Canidius, Crassus, Ateius, aliique duces tredecim exercitus ducebant, et equitum sex millia quingentos. Hi plerique omnes, Lucii casu exterriti, ad mare descenderunt, Brundisium, aut Ravennam, aut Tarentum petentes; atque inde pars ad Pompeium Murcumque et Ahenobarbum se contulit; alii transierunt ad M. Antonium. Insequebantur Caesariani, pacem offerentes, et contumacibus infesti. Sed nihil efficere memorabile potuerunt, nisi quod Agrippa duas legiones ad se transduxit, quas Plancus Cameriae reliquerat. Atque idem Plancus, reliquo etiam exercitu ignaviter deserto, Fulviae cum liberis fugienti se adiunxit comitem; atque illa cum tribus millibus equitum, quos ei duces praesidii causa addiderant, Puteolos, et inde Brundisium contendit, cum navibus longis quinque, ad hoc e Macedonia accitis, ad virum traiectura. Reliquorum nonnulli adiunxerunt se P. Ventidio. Sic Asinius Pol-

§. 31. Appian. — Iustin. XX, 1. — Liv. Epit. — Sueton in Aug. cap. 15. — Dio. — Sen. de Clem. I, 11. — Propert. II, 1, 29.

lio, qui cum septem legionibus Venetiam diu retinuerat Antonio, magnasque res circa Altinum gesserat, dum Antonium petit, Domitium Ahenobarbum, fide data, transduxit ad partes.

XXXIII. Scripseruntque ambo ad Antonium, eique, tanquam mox affuturo, exscensiones et commeatus providebant. Sextus quoque Pompeius, per Iuliam, Antonii matrem, quam in Sicilia comiter exceperat, de amicitia cum eo agére coepit. Inter haec Caesar reliqua Italiae, quae praesidiis adversariorum occupata fuerant, armis aut voluntate defensorum recepit. Nec tacenda Liviae mox Augustae fortuna, magnum habens et utile mortalibus exemplum mutabilitatis. Ti. Claudius Nero, vir praetorius et pontifex, quum, deditione a ceteris Perusiae facta, solus in partibus perstitisset, Praeneste primum, deinde Neapolin evaserat. Ibi frustra professus patrocinium eorum, qui agros amiserant in Campania, servos etiam vocare conatus ad pileum, adventu Caesaris in Siciliam fugit.

XXXIV. In ea trepidatione Tiberius, qui post imperavit, tum vix bimulus, paene vagitu suo parentum fugam prodidit, quum ad vitandum occursum militis, matris Liviae sinu, et quidem gravidae, uno tantum per itinerum devia comitante profugos, ad navigium deportatur. Nec diu manere apud Pompeium iuvenis superbus potuit, non statim in conspectum eius admissus, et mox prohibitus fascibus, quos ultra legitimum tempus retinebat. Igitur ad Antonium profecturus, in Achaiam transmisit, commendavitque suos Lacedaemoniis publice, quod in tutela Claudiorum ea civitas erat. Sed inde digredientem nocturno

§. 32. Lucan. I, 41. — Appian. — Pigh. Annal. 713. — Dio. — Vell. II, 76.
§. 33. Appian. — Dio. — Sueton. in Tib. cap. 1.

itinere, flamma repente exorta e silvis, cum omni comitatu ita circumdedit, ut Liviae vestis et comae amburerentur: inter fugam Neronis a Neapoli, C. Velleius, avus historici, qui ante Bruti, mox Neronis praefectus fabrum fuerat, senile corpus, quod comitari abeuntes cupientem tardabat, gladio transadegit.

XXXV. Tota iam Italia Caesaris erat: igitur proxima ei cura fuit occupandarum legionum, quae sub Alpibus multae, Caleno duce, castra habebant, ut, si quidem in amicitia maneret Antonius, illi servarentur; sin vero, luculenta pars virium detraheretur inimico. Dispicientem occasiones fortuna adiuvit, moriente sub hoc tempus Caleno: neque distulit Caesar adire exercitum; potitusque voto, Fufio adolescente per metum tradente protinus omnia, Galliam etiam et Hispaniam adiunxit, quae attributae Antonio fuerant; atque ita simul undecim legionibus et amplissimis provinciis in potestatem citra sanguinem acceptis, ubique suae factionis homines, amotis Antonianis, praefecit: hisque gestis in Vrbem triumphali habitu invectus est, ubi tum resumpta veste, quam sine senatusconsulto, plebe cogente posuerant Patres, festi dies agebantur. Tum ei corona laurea decreta, nec in praesens tantummodo, sed uti toties uteretur, quoties aliquis alius triumpharet.

§. 34. Sueton. in Tib. cap. 6. — Dio. — Vell. II, 76.
§. 35. Appian. — Dio. — Liv. Epil.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XCII

IN LOCVM LIBRI CXXVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VIGESIMI SEPTIMI.

Parthi, Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt; victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, totam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius quum ad bellum contra Caesarem gerendum incitaretur, uxore Fulvia dimissa, ne concordiae ducum obstaret, pace facta cum Caesare, sororem eius Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum, consilia nefaria contra Caesarem molitum, indicio suo protraxit; isque damnatus, mortem sibi conscivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos, proelio victos, Syria expulit, Labieno eorum duce occiso. Quum vicinus Italiae hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, et commercium annonae impediret, cum eo postulatam pacem Caesar et Antonius fecerunt, ita ut Siciliam provinciam haberet. Praeterea motus Africae et bella ibi gesta continet.

I. Inter haec Antonius, hieme apud Cleopatram turpiter acta, tum rerum istarum, tum Parthicorum motuum nuntiis aegre excitus, Tyrum navigavit, adversus Parthos inde ducturus. Sed lamentabilibus Fulviae literis, in quibus apparebant frequentes la-

crymarum notae, revocatus ad domesticas curas, et iam omnia circum occupata ab hoste cernens, per Cyprium Rhodiumque mare in Asiam venit. Ibi cognito Perusini belli exitu, fratris accusavit insolentiam et Fulviae, sed ante omnes Manii; hos enim causam armis praebuisse, qui veniebant ex Italia, confirmabant. Igitnr uxorem Athenis occurrentem obiurgavit graviter, et iturus in Italiam, ne obstaret concordiae, dimisit Sicyone aegram animo et corpore, ne quidem inter discedendum invisere curans. Cum Pompeianis autem legatis, qui matrem Iuliam adduxerant, L. Libone socero Pompeii, Saturninoque, et aliis amicitiam adversus Caesarem coniungere cupientibus, ita transegit, ut gratias pro deducta matre ageret, relaturumque polliceretur: ceterum aut usurum se auxilio Pompeii, si bellandum sit adversus Caesarem; aut eum Caesari reconciliaturum esse.

II. His nuntiatis, Caesarem magna et anceps cura distringebat, consensui duorum imparem, et, utro potius amico, utro hoste uteretur, ambigentem. Athenis fuisse cum Antonio Pompeianos, noverat; quid esset conventum, nesciebat: interim abutebatur eo colloquio ad invidiam Antonii, *hoc nimirum agi, ut, pulsis novis colonis, Pompeius veteresque possessores reducantur:* et credebant hoc veterani, quia plurimi profugorum ad Pompeium concesserant. Sed nec incitari ideo contra Antonium poterant: tantum ei studiorum, tantumque aestimationis res Philippensi bello gestae pepererant. Summa vero rationum Caesaris in eo vertebatur, ut, pedestri exercitu egregie instru-

§. I. V. C. 712; A. C. 40. — Plut. in Anton. c. 40. — Dio, lib. XLVIII. — Appian. B. Civ. lib. V, et Parth. — Liv. Epit.

ctus, maritimas vires nullas haberet. Numero legionum (erant enim amplius quadraginta) simul Antonium et Pompeium et Ahenobarbum superabat; sed adversum naves adversariorum quingentas neque classem habebat, neque spatium comparandae; quod illi instructi paratique ex vicino Italiam infestare, et ad extremam inopiam adigere poterant. Ionium quidem mare nuper avectus ad Antonium Domitius aperuerat, ut melius bello peti Pompeius posset: ceterum hic multas ob causas videbatur potior, ut prae Antonio futurus usui, maioris etiam, quam ille, fidei haberetur.

III. His ita expensis, quum, dimissa Clodia, copia ei conditionum esset, ad Maecenatem scripsit, uti sororem sibi Libonis ambiret Scriboniam; per quam foederis cum Pompeio feriendi, simul rebus suis expedire censuisset, occasionem captabat; quamquam ea mulier aetate provectior duos antea consulares maritos, et ex P. Scipione liberos habuisset. Nec cunctanter accipiente conditionem Libone, literasque Romam ad amicos dante, matrimonium contractum est. Neque tamen pax inter hos est inita, dum Caesar omnia concedere non potest; multa remittere Pompeius non vult, cum incremento potentiae quotidie factus elatior: nam et alii multi accesserant partibus, et Statius Murcus ei, luculenta adducta classe, duplicaverat vires.

IV. Ad haec quotidianis ex Italia transfugiis, etiam servorum, augebatur; tam enim transibatur frequenter, ut etiam Vestales inter sacra conciperent votum *si finis aufugiendi factus esset*: idcirco M. Vipsanium

§. 3. Sueton. in Aug. cap. 62. — Appian. — Dio. — Vell. II, 77. — Propert. IV, 12, 55, et seqq.

Agrippam, principem amicorum, cum Pompeio bellum gerere Caesar iussit. Sed dum Agrippa ludos Apollinares curat, erat enim tum praetor; in Italiam Pompeius transiit, magnaque eius parte vastata, sub adventum Agrippae se recepit, praesidiis per opportuna loca relictis. Neque vero citius occurrere potuerat Agrippa, ludis edendis populum, qui mire his voluptatibus afficiebatur, Caesari conciliare studens. Igitur et novi generis spectacula sunt edita, et translatitia solito magnificentius; Circenses quidem biduo continuo: sed et Troiam pueri nobiles luserunt, et confectores ferarum in Circo ex equestri ordine producti sunt. Inter has turbas Lepidus, auctoritatem suam aegre passus senescere, in Africam a Caesare missus est, sex additis legionibus, quae, nuper ab Antonianis partibus avulsae, parum certae fidei esse videbantur. Et habebat maioris auctoritatis duce opus Africa, romanae discordiae inter diversos duces poenas dans, et, variante partium fortuna, semper praeda victoris. T. Sestius, nuper ex provincia veteri repulsus, quum non aliam cladis esse causam opinaretur, quam quod caput tauri secum non habuisset. novam expeditionem adornabat; quum a Cornificianis praeventus est, irrumpentibus in Numidiam, et obsidente Cirtam Laelio, dum quaestor Cornificii Ventidius Sestium, equestribus proeliis superatum, continet. Sed Arabionis et Sittianorum auxiliis Sestius adiutus, deduxit in aequum copias, pugnaque commissa Ventidium occidit, fugientesque, duce amisso, milites insequutus, plurimos interfecit cepitve. Hunc ad nuntium Laelius, obsidione Cirtae relicta, ad Cornificium rediit. Nec distulit insequi Sestius, et ad ipsam, ubi Cornificius agebat,

§. 4. Sueton. in Aug. cap. 43. — Dio. — Appian. — Liv. Epit.

Vticam profectus, licet minores haberet copias, in propinquo castra posuit.

V. Tum missus prospeculatum Laelius, cum Arabione equestri proelio concurrit; et quia Sestius cum expeditis peditibus a latere se ostenderat, receptui timens ille, propinquum tumulum occupavit. Arabio, caesis, quos consequi potuerat, circumfuso equite collem obsidere instituit. Sed Cornificius hoc agi videns, cum maiore parte copiarum Laelio subventurus, a tergo instantem Sestium habuit, a quo coactus signa convertere, dedit Arabioni spatium, ut per homines, inaccessa aliis loca superare solitos, aditum in castra Cornificii clam reperiret. Igitur, hoste conspecto, Roscius praesidio castrorum praefectus, militi cuidam occidendum se praebuit. At ignarus rei Cornificius, dum ad Laelium perrumpere nititur, desertus a suis, quos saepe obiurgans *galeatos lepores* appellaverat, equitum Arabionis incursu oppressus est: quod ubi ex loco superiore conspexit Laelius, ipse quoque sua manu mortem invenit. Ducibus amissis, copiae diffluxerunt: qui proscriptorum apud Cornificium fuerant, in Siciliam, aut quo quisque potuit, se receperunt. Sestius victor Arabionem et Sittianos donavit magnifice; oppidis in fidem Triumvirorum acceptis omnibus ignovit; utramque provinciam obtinuit, donec Caesar, ex pacto cum collegis imperium Africae Numidiaeque nactus, C. Fuficium Fangonem accipere ab Sestio provincias et exercitum iussit.

VI. Exinde quum alia pactione Caesaris et Antonii, Numidiam Caesar, Antonius Africam accepissent, scripsit ad Sestium Fulvia, ut provinciam Antonii nomine recuperaret: nam obtentu hiemis adhuc moratus in

§. 5. Dio. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 620. — Euseb. Chron.

Africa Sestius, novarum rerum occasionem exspectaverat. Igitur nolenti cedere Fangoni, bellum intulit, veteranorum contracta manu, et regulorum auxiliis. Mox et ex ipsa provincia multi mortales ad eum concesserunt, Fangonis odio, qui ex manipulari, Caesaris dictatoris victoria, factus inter alios de genere hoc senator, praesentem potentiam parum prudenter exercebat. Sed et Numidia se, rebus his auditis, concusserat: idcirco reversus in eam Fango, Cirtenses, a quibus spernebatur, itemque Arabionem, negantem auxilia, plurimis affecit damnis; hunc etiam postremo eiecit finibus suis, et, quum ad Sestium se recepisset, dedi postulavit. Haec nova his bellandi exstitit causa. Sestio recusante supplicem dedere, irrupit in Africam Fango, levibusque proeliis inferior, in Numidiam recedendo Sestium attraxit, Arabionis praecipue equitibus confisum. Sed ubi Sestius insimulatum proditionis Arabionem dolo sustulit, equites eius, pars alio, multi ad Fangonem se contulerunt.

VII. Vnde viribus exaequatis, quum invicem metuerent, cum Arabione sublatam irarum causam, praetexentes, amicitiam pepigerunt, sed minime fidam ac durabilem. Quippe Fango, securiorem inde Sestium factum putans, denuo transcendit in Africam; et quum equitatu numidico Fangonis superiores partes essent, Sestium romanae legiones praestarent invictum, accidit, ut, commisso proelio, alterum cornu utrinque pelleretur, victores, non animadverso suorum casu, castra adversariorum caperent. Vbi, quid actum foret, constitit, paribus denuo animis congressi proelium instaurarunt. Sed pulsus in montes Fango, quum noctu bubalorum transcurrentium so-

§. 6. Appian. B. Civ. lib. V. — Cic. ad Attic. XIV. 10.

nitum audisset, equitatum hostium esse, et se prodi ratus, gladio se ipse transfixit. Numidae lubentes sub potestatem Sestii reverterunt, excepta Zama, quae perdomanda fame fuit. His actis, Lepidus in Africam adveniens utramque provinciam obtinuit, concedente Sestio, tanquam honoris Lepidi causa, quod contra validiorem tueri se posse desperabat. Atque is, quum Romam redisset, mox inter suffectos consularem tenuit locum.

VIII. Ablegato per speciem imperii Lepido, ut etiam L. Antonium removeret, accitum his ferme verbis alloquutus Caesar est: « Ego te quidem, L. Antoni, » pietatis nomine laudo, qui in fraterna culpa tuum » esse crimen tuumque periculum voluisti: ceterum » gratum erga beneficia mea animum desidero, quan- » do ne manifesta quidem fratris cum Sex. Pompeio » conspiratione quidquam sustines confiteri. Ego vero » tibi credens, exstincto Caleno, ne sine duce exer- » citus forent, per amicos meos servabam Marco; » nunc vero, deprehensis eius consiliis, mea volo » esse omnia; tibi permitto, ut ad fratrem sine fraude » transeas ». Ad haec Lucius, qualia prius praetulerat: *potentia fratris abuti ad tollendum Triumviratum voluisse; eumdem adhuc animum durare; et, si regressus frater rempublicam tuendam suscipiat, clam palamve ad eum abiturum, quamquam habere maximum Caesaris beneficium non abnuat: sin vero fratrem etiam sentiat, non contra dominationem, sed dominationis socios tendere, tum se Caesari adfuturum contra fratrem, quamdiu ei meliorem manere mentem putarit. Porro rempublicam ante omnem et cognationem et gratiam positurum esse.*

§. 7. Appian. — Dio. — Porphyr. ad Hor. Carm. I, 4.
§. 8. Appian. B. Civ. lib. V.

IX. Caesar, non indelectatus hoc sermone, *contra fratrem fratris opera* negavit *usurum*, *ne si vellet quidem sequi; sed universam Hispaniam cum exercitibus ei crediturum esse*, *ut pro legatis habeat*, *qui tum sint in Hispania*, *Sex. Peduceium*, *L. Carinatem.* Hoc nimirum nomine custodes L. Antonio addebantur. Dum ita diversis locis romanae vires colliduntur, Parthi cum maximis copiis in Syriam, et e Syria in Asiam irruperunt: quod bellum hoc maxime modo conflatum atque commissum est. Crassiana expeditione primum irritati Parthi, mox elati victoria, semper deinceps eo animo fuerunt, ut et auderent bellare cum Romanis, et cuperent. Sed, ut fit, subinde intervenientibus moris, in id tempus dilata res est, quo post Philippense bellum Antonius, cogendis ubique pecuniis, maximopere provincias alienasse videbatur: eo quidem profecta Aradiorum audacia, ut Curtium Salassam cum quatuor cohortibus, exigendae pecuniae causa missum, vivum comburerent.

X. Forte T. Labienus T. F. ad sollicitanda Parthorum auxilia missus a Bruto, post eius interitum occasionem ostentare non desinebat, Antonio apud Cleopatram deside, Caesare Pompeioque, et quidquid armis validum apud Romanos usquam esset, mutuo se atterentibus, *se gnarum opum*, *quantae cuique civitati essent*, *gnarum animorum*, *si copiarum imperium sibi credatur*, *omnino relaturum regi pro beneficiis gratiam.* His permotus Orodes, exercitum Labieno maximum, cum filio Pacoro et purpurato Barzapharne, attribuit. Cum his irruptione in Syriam facta, pervenit Apameam, et ab oppugnatione oppidi repulsus, praesidia, quae passim per agrum erant disposita, nullo

§. 9. Flor. IV, 9. — Dio.

negotio in deditionem accepit: erant enim e Cassianis militibus, familiariter noti Labieno, quos suo sacramento adactos custodiendae Syriae, quod assueti his regionibus videbantur, Antonius reliquerat; tamque pronus in has partes omnium animus fuit, ut solus e tanto numero Saxa, legati frater et quaestor, eius consilii exspers maneret. Igitur Decidius Saxa legatus, ad defendendam provinciam, quantis poterat copiis, properans, quum in se Labienum abstraxisset, castra inter Antiochiam et Apameam posuit. Sed Labienus frequentes intra eius vallum libellos iaciebat, coactam et probrosam militiam cum meliore permutare commilitonum exemplo iubens.

XI. Nec ausus militi confidere Decidius, servare potius exercitum longius abductum statuit, quam hunc simul et provinciam amittere. Sed equitatu parthico inhaerente tergis abeuntium, proelium committere coactus, magno suorum numero amisso, Antiochiam perfugit. Labienus, auctoritatem addente victoria, iam sine certamine recepit Apameam, cunctis occubuisse Saxam credentibus. Inde profectus Antiochiam, hanc quoque fuga Romanorum desertam cepit: assequutusque Saxam in Ciliciam properantem, eo desperationis adduxit, ut sibi manum inferret, ne amisso exercitu, vivus veniret in hostium potestatem. Hinc universa Syria Parthorum facta, praeter Tyrum, quae portas Pacoro clausit, quia valido praesidio nuper eam Antonius firmaverat; eodemque magna manus ex Syria confluxerat parthicum imperium recusantium. Ab his contra pedestres hostium copias (classem enim non habebant) haud aegre defensa est.

§. 10. Flor. — Dio. — Vell. II, 78. — Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 23, et de B. Iud. I, 11. — Liv. Epit. — Appian. Parth. et Syr.

Ex Syria Pacorus iu Palaestinam transiit, accitus a Lysania, qui, Ptolemaeo Mennaeo genitus, paternam ditionem obtinebat.

XII. Hic Antigonum Iudaeum mille talenta, cum quingentis mulieribus daturum Parthis, sua fide spoponderat, si, deiecto Hyrcano, in regnum ille restitueretur. Igitur Barzapharne per mediterranea loca iusso incedere, secundum litus Pacorus ducebat, obiter Sidonios recipiens et Ptolemaidem, sponte se dedentibus oppidis. Inde, quoniam ipse nondum perpacatis Syriae rebus attinebatur, quendam ex regiis pincernis sibi cognominem, attributa manu equitum, misit speculatum res iudaicas, simul auxilio futurus Antigono, quum occasio adfuisset. His, in monte Carmelo praedas agentibus, accessit magna Iudaeorum multitudo; ita ut iuxta Drymum occurrentes sibi hostes vinceret Antigonus, et cum fugientibus Hierosolymam penetraret. In ipsam quoque urbem introituris, et aggregantibus sese, qui factionis Antigoni olim fuerant, regia petita. Sed Herode et Phasaelo magnas contra copias educentibus, in ipso foro pugnatum; repulsisque in templum adversariis, victor Herodes viros sexaginta in proximis aedificiis, ad prohibenda subita eruptionum, collocavit. At hi a populo, fratribus infenso, cum ipsis domibus cremati sunt; vicissimque multi de populo, quotidianis in urbe proeliis, in vindictam horum interempti.

XII. Quum deinde Pentecoste venisset, multi ex tota Iudaea convenerunt armati ferme, Phasaelo et Herode, cum praesidio non ita magno regiam custodientibus. Erumpere tamen ausus Herodes, cum multis

§. 11. Flor. III, 9. — Acron in Hor. Carm. III, 6. — Liv. Epit. — Ioseph. de B. Iud. I, 11, et Antiq. Iud. XIV, 23, 24. — Hegesipp. I, 29.

hominum, sed inconditorum, millibus ita conflixit, ut, adiuvante etiam Phasaelo, multis desideratis, pars in urbem, alii in templum, nonnulli etiam in vallum, quod extra urbem erat, compellerentur. Inter haec rogatu Antigoni, Pacorus dux, cum quingentis equitibus Hierosolymam ingressus, specie componendorum motuum, insidias Hyrcano struebat; effecitque, ut, assumpto Phasaelo, ad Barzapharnem proficisceretur; eosque deduxit ipse, relictis apud Herodem ducentis equitibus, et praeterea decem ex ingenuorum numero, minuendae suspicionis causa. Vt in Galilaeam ventum, populares in defectione et armis esse viderunt: a Barzapharne initio accepti donatique liberaliter, mox senserunt insidias; et quamquam abiturus ad Pacorum satrapa falso suspectum se iuraverat, statim, digresso illo, vincti sunt. Herodes, quum et ille captaretur, cum regiis mulieribus effugit in castellum Massada, ubi postmodum regiam condidit, oppidumque Herodiam; atque, relictis ibi mulieribus, et praesidio, Petram Arabiae profectus est.

XIV. Interim Hierosolymis Parthi pecunias profugorum depraedabantur, Hyrcani tamen thesauro parcentes; erant autem haud amplius trecenta talenta. Sed minor spe praeda fuit, quia diffisus parthicae fidei Herodes ceterique, pretiosissima rerum dudum in Idumaeam praemiserant. Igitur ne agro quidem abstinentes Parthi, multa maleficia intulerunt, et Marissam, populosum oppidum, devastarunt penitus. Antigono deinde regi declarato Phasaelum et Hyrcanum vinctos tradiderunt; atque ille, tanta est ambitionis rabies! aures Hyrcani mordicus abstulit, ne iterum sacerdotio, quod integris tantummodo lex

§. 13. Joseph. de B. Iud. et Antiq. Iud. — Hegesipp.

permittebat, fungi posset. Phasaelus, ne arbitrio inimici moreretur, saxo illisit caput. Hyrcanus in Parthos abductus est. At Herodes, Arabum et Malchi suspecta fide, in Aegyptum properavit; inde per Pamphyliam et Rhodum in Italiam navigavit, ut rerum suarum statum, Parthorumque progressus Antonio exponeret. Interea Labienus Ciliciam et Asiae continentem, quia Plancus se continebat insulis, subiugabat impetu fortunae, et terrore parthici nominis.

XV. Romanae quoque cohortes ad eum frequenter transibant, quibus auctus, Mylasa et Alabanda, Carum urbes, quum praesidium acceptum necassent, expugnavit armis; et Alabandenses affecit supplicio. Mylasa, quorum incolae Rhodum profugerant, diruit, infensus admodum propter Hybream, qui clarissimus facundia, quum cives suos contra Parthos concitaret, imperatorem se Caricum deridendi Labieni causa appellaverat. Ea contumelia maximopere accendit adolescentem irritabilem et stolidum, qui se parthicum imperatorem ferebat, moribus romanis multum discrepante titulo; talia enim cognomenta imperatoribus a devictarum gentium appellatione tribui consueverant. At Stratonicam, in propinquo sitam, nec impetu capere Labienus, neque domare longa et laboriosa obsidione potuit. Etiam praedonum audacia Labienum involvit difficultatibus, quum a ducibus romanis timeretur. Cleo, certo Gordiocomensis Calydio occupato Phrygiae castello, pecuniam colligentibus imminebat acriter, apparatusque parthicos disturbabat. Sed haec parum ad summam proderant, absente, penes quem plurimum erat potentiae, Antonio; qui, solvens a

§. 14. Hegesipp. — Ioseph. Antiq. Iud. et de B. Iud. — Dio. — Strab. lib. XIV, p. 660. — Levit. XXI, 17.

Corcyra, cum classe ducentarum navium per Ionium mare vela faciebat; ubi obvium Ahenobarbum habuit, maiores aliquanto copias ducentem. Inde metus nonnullis, ne iuvenis ferox, et proscriptum se sciens, stare pactis dubitaret.

XVI. Nec eo minus, subsequi iussis reliquis, cum instructissimis quinque navibus Antonius pergebat; quum, universa Domitii classe conspecta, L. Plancus, qui comes aderat Antonio, remittendum de cursu censuit, tentandamque prius per alios dubiam viri fidem. Sed Antonius, *malle se mori deceptum pactionibus, quam timore confesso servari*, testatus est. Vbi convenerunt classes, primus lictor Antonii, stans in prora, Domitianos aplustria detrahere iussit; quam reverentiae speciem inferiores exhibere potentioribus solent. Quod ubi prompte factum est, iunctisque navigiis salutarunt invicem, et ab Domitianis Antonius *Imperator* acclamatus est, vix recipiente animum Planco, Domitium Antonius suam in navem accepit; unaque Paloenta Valetium fuisse suspicabamur) processerunt, ubi castra Domitiana erant; cessitque tabernaculo Domitius imperatoris; et hinc Brundisium itum. Quinque cohortes Caesaris nomine Brundisium obtinebant: eae portas clauserunt utrique, Domitium, ut veterem hostem, Antonium, ut hostes suos adducentem, aversati.

XVII. Hoc ille ratus Caesaris voluntate factum, obsedit urbem, in lingua, per quam continenti annectitur, fossam murumque molitus: et ne mari auxilia immitterentur, crebra circum portum et propinquas insulas castella excitavit. Sed et opportuna in litore

§. 15. Val. Max. IX, 14. — Appian. — Strab. lib. XII, p. 574. — Plut. in Anton.

§. 16. Cluver. Ital. Antiq. XIV, 13. — Appian. B. Civ. lib. V.

loca praesidiis cepit, Sextumque adhortatus est, ut expeditionem faceret in Italiam. Ille, gavisus occasione, Menodorum cum legionibus quatuor et magna classe in Sardiniam misit; duaeque legiones Caesaris, quae insulam custodiebant, consensionem Antonii cum Pompeio reveritae, in partes transierunt. Interim Sipuntum ad Ausonium mare Antonius cepit. Sextus, et ipse transgressus in Italiam, Consentiam obsedit, et Thurios. Caesar, his auditis, P. Servilium Rullum ire Brundisium iussit, M. Agrippam in Ausoniam, ut obsessis auxiliarentur. Sed novi coloni, qui velut adversus Pompeium sequebantur Agrippam, ubi duci contra Antonium senserunt, clam reverterunt domos.

XVIII. Igitur Caesar ipse profectus, blanditiis et auctoritate pervicit, ut sequerentur; ibantque illi, re sic inter se clanculum composita, *ut in gratiam reducerent imperatores: sin per Antonium stetisset, quominus reconciliatio fieret, tum illi dignitatem Caesaris summa ope tuerentur.* Sed valetudo Caesaris eum per aliquot dies Canusii detinuit, ut iam propemodum sero Brundisium accederet, septum undique munitionibus Antonianis, et sibi inaccessum. Erat tamen numero legionum superior: idcirco Antonius e Macedonia arcessebat suas; et, ut interea opinione maiorum virium Caesarem eluderet, paganam multitudinem noctu longis rotundisque navibus amandans, quae luce palam armata reverteretur, speciem venientium e Macedonia militum adversariis obiiciebat. Iam etiam paratae machinae erant, et in diem sequentem adornabatur oppugnatio, magno dolore Caesaris, qui opem ferre obsessis nullo pacto poterat; quum sub

§. 17. Dio. — Appian.

noctem, et Sipuntum ab Agrippa receptam esse, et reiectum a Thuriis Pompeium ad Consentiam haerere, nuntiatum est.

XIX. Commotus his Antonius, postquam etiam coenanti, Servilium cum mille ducentis equitibus ad Caesarem proficisci, allatum est; imperare non potuit animo, quin hos, statim amicis, qui subito parati esse poterant, assumptis, et equitibus quadringentis, adoriretur. Quum noctu fecisset iter, reperit cubantes adhuc circa oppidum Vriam, et praesentia sua territos (maximam enim, uti diximus, existimationem ei Philippense proelium conciliaverat), occisis nonnullis, in deditionem recepit, eodemque die deduxit in castra ad Brundisium. Hinc ex praetoriis cohortibus Antonii milites gloria elati, ad castra Caesaris accedebant simul pauci, commilitonibus quondam suis exprobrantes ingrati animi vitium, qui, Cassiano bello servati ab Antonio, hanc ei vicem beneficii rependerent. Contra regerebatur in Antonium culpa, foedere facto cum parricidis et exulibus, prodentem, pro quibus ipse pugnavisset. His colloquiis hactenus tamen profectum, ut Caesariani propositum suum in reducendis ad concordiam imperatoribus faterentur.

XX. Inter haec de morte Fulviae nuntius ad Antonium venit, cui eadem moestitia, quae morbi causa fuerat, postremo vitam ademit Sicyone: quae res aperuit reducendae paci viam. Forte L. Cocceius Nerva, cuius postea pronepos imperavit Romae, communis imperatorum amicus, apud Antonium commorabatur, ad eum aestate superiore missus a Caesare, cum Caecina Volaterano Caesaris familiari. Hic igitur experiri cupiens, quid in eo temporis articulo ad sarciendam

§. 19. Dio. — Appian.

gratiam fieri posset, revocatum se fingens a Caesare, quum dimitteretur, interrogavit Antonium, ecquid dare literarum ad Caesarem vellet? nam ipse literas a Caesare ad Antonium attulerat. Ille negare, literas scripturum ad hostem. Tum Cocceius, « Hostem igitur, » inquit, appellandum existimas, qui in fratrem » ceterosque tuos amicos tam fuit benignus ac faci- » lis? » At vero nec sine bile Antonius, « Egone » hostem appellare verear, qui me non recepit Brun- » disii? qui provincias, qui legiones meas abstulit? » nam meos servando sibi profuit; mihi adimendo » amicos, sibi beneficio obligans. »

XXI. Cocceius, satis habens didicisse querelas Antonii, nec ulterius lacessere volens iracundum hominis ingenium, ad Caesarem abiit. Ille, viso Cocceio, miratus non venisse citius, « Tuum igitur fra- » trem, inquit, in hoc servavi, ut tu ipse mihi » inimicus ex amico fieres? » Ad haec Cocceius, Tu » vero, ait, quos amicos vocas, eccur provincias » his et exercitus aufers, et ad te venientes excludis? » » Tum Caesar: Itane legiones Caleni, defuncto illo, » reliquendae fuerunt sub imperiti adolescentis » imperio, ut a Lucio fortassis, aut Pollione, aut » Ahenobarbo contra nos occuparentur? quod nisi » legiones, quae sequutae Plancum fuerant, retinere » maturassem, essent hodie Pompeii, quemadmo- » dum sunt equites earum, qui in Siciliam transierunt. » Falso autem incusor ob exclusum Antonium; cuius » ego nec praescire adventum potui, nedum ut recipi » vetarem. Sed hoc iniussu meo Brundisini et prae- » sidiarii fecerunt, non sine ratione tamen, foedus

§. 20. Plut. in Anton. cap. 40. — Appian. — Acron in Hor. Sat. — Cic. ad Attic. XVI, 8.

» Antonii cum Pompeio formidantes, et infensum » hostem Domitium, quem Antonius adducebat, » damnatum parricidii proscriptumque, et ne Philippensi quidem victoria deterritum, ne Brundisium » oppugnaret, Ionium mare infestum faceret, naves » meas incenderet, Italiam depraedaretur. »

XXII. Excepit contra Cocceius: « Quod Antonius » foedera cum aliis fecisse dicitur, in eo reprehendi » non debet; per pactiones enim vestras licet; sed » neque cum parricidis fecit, nihilo remissiore studio » mortem amici, quam tu parentis, exsequi solitus: » enimvero in percussoribus Domitius non fuit; ne » consilii quidem conscium irati iudices damnave» runt. Si vero ut amico Bruti negamus veniam, » vide ne propemodum omnibus succensere cogamur. » Cum Pompeio autem non ita conventum est, ut » eosdem amicos atque hostes habeat, sed ut, te » movente bellum, auxilio eius utatur; te quiescente, » tibi conciliet hominem nullius et ipsum sceleris » reum. In te vero et harum rerum crimen expetit; » nisi enim bellasse in Italia, nunquam hi ausi » fuissent legationes ad Antonium mittere. » Vociferante Caesare, *non se causam ei bello, sed Manium, sed Fulviam, sed Lucium praebuisse; neque vero unquam antea Pompeium in Italiam cum legionibus descendere ausum, nunc Antonii fiducia fecisse;* « Non, » ait ille, fiducia Antonii, Caesar, sed omnino iussu: » neque enim celare te volo, ceteram etiam Italiam » nulla classe defensam, cum magno navium numero » incursurum esse, nisi pacem feceritis. »

XXIII. Hic parumper reticens adolescens (altius enim in animum eius postrema dicta descenderant), deinde dixit, *non impune laturum ausa Pompeium; nec abiturum aliter, quam modo a Thuriis.* At Cocceius,

abunde ratus explorasse, quibus stimulis utrinque animi concitarentur, nec immedicabile malum esse, coepit exponere de Fulvia, et quibus illa causis morbum mortemque accelerasset. « Postquam igitur, » inquit, haec discordiarum extincta fax est, quid » vetat, quominus redeatis in gratiam? modo fateri » suspiciones vestras, quam alere dissimulando mali» tis. » Postridie rogavit Caesarem, *ut literas ad Antonium scriberet, ad maiorem aetate iunior* : ille negavit *oportere ad inimicum, praesertim qui commercium hoc abrupisset prior; sed ipsius matri Iuliae exprobraturum, quod propinqua sua et praecipuis culta honoribus, Italiam fugeret, quasi vero non a se exspectare omnia tanquam a filio posset.* Vsus igitur hoc artificio, ad Iuliam scripsit, quae scire Antonium cupiebat, auctoritate salva. Cum hac epistola proficiscenti Cocceio, multi centuriones consilium exercitus aperuerunt: nec ille negligenter exposuit Antonio, ut certum haberet, grave sibi bellum imminere, ni transactum foret.

XXIV. Vna res habebat ancipitem animi, quod Pompeii praesentia obstare paci videbatur; sin vero postea conventum non esset, revocare eum Antonius probrosum iudicabat. Sed persuasus a Cocceio et matre, cum Sexto egit, ut in Siciliam reverteretur, *sibi promissa curae fore*; sed et Ahenobarbum abire in Bithyniam iussit, cui eum praeficiebat. His rebus cognitis, exercitus Caesaris legatos ad utrumque imperatorem misit. Atque illi neutrius audire querelas voluerunt, *pacis se pararios* venisse, *non disceptatores litium*, dictitando; eviceruntque, ut Tarracinam mitterent amicos de conditionibus acturos. A Caesare Maecenas et Agrippa venerunt, ab Antonio cum Pollione Fonteius Capito. Ab his composita pax est, tam in speciem firma et fidelis, ut una intra castra

ambo exercitus conducerent, oblivione praeteritorum sancita. Commodum mortuus erat C. Marcellus maritus Octaviae, quam ex Ancharia priore coniuge pater Caesaris susceperat. Hanc a fratre collocari Antonio pacis auctores postulabant, nec displicuit conditio: et quum esset gravida mulier, neque dum eluxisset virum, ne romano more infamis haberetur, senatusconsulto legibus soluta est. Haec vulgata tantam omnium militum laetitiam excitaverunt, ut festae acclamationes eo die, atque etiam nocte sequuta, totis castris personarent.

XXV. Imperatores quoque sartam bona fide gratiam mutuis conviviis testari voluerunt; notatusque est apparatus Antonii, iam ad asiaticum aegyptiumque luxum desciscentis, quum romano et militari more coenam Caesar instruxisset. Sub hoc tempus iterum diviso imperio, Antonius Orientem accepit, Caesar Occidentem, constituto ditionis utriusque limite Codropoli, quae in Adriatici maris intimo sinu posita, disterminandis provinciis opportuna videbatur. Africa Lepido relicta est, et haec divisio senatusconsulto confirmata. Bellum cum Sex. Pompeio, nisi forte pax convenisset, Caesari mandatum; Antonio Parthicum. Domitius in gratiam receptus a Caesare, quibus ille conditionibus cum Antonio pepigerat. Adiectum, *utrique imperatori licere delectus habere in Italia, pari numero.* Antonius in gratiam Octaviani, quod hactenus neglexerat, flaminio Caesaris patris inaugurari passus est. Hoc fuit Brundisinum illud foedus, quod tum quidem cruentissimi belli metu Italiam absolvit. Inde M. Antonius P. Ventidium in Asiam misit, ut Parthorum et Labieni conatibus obsisteret: alii quo-

§. 24. Plutarch. in Anton. cap. 40. — Appian. — Dio. — Horat. Sat. I, 5.

que imperatorum amici, quo vocabant negotia, dimissi. Sed Caesaris milites, quotquot Philippensi bello interfuerant, Antonium circumsteterunt, pecuniam postulantes, quam ille per Asiam ad solvenda militibus praemia cogere debuerat. Nec procul periculo Antonius erat, nisi Caesar expromissor sponsorque pro eo exstitisset.

XXVI. Tum properatum, ut in colonias veterani dimitterentur, ne sub signis habiti tumultum renovarent. At Pompeius, audita Caesaris et Antonii coniunctione, quum adversus se initam crederet, Menam archipiratam (quod vocabulum a Menodoro, quemadmodum alii vocant, diminutum est) cum parte classis damnum aliquod inferre adversariis iussit. Ille, litore etrusco devastatis plerisque, M. Titium, naves propriae potentiae stabiliendae causa comparantem, in Narbonensi Gallia cepit, servavitque, tum propter patrem Titium, unum ex proscriptis, qui apud Sextum degebat, tum quia milites eius Pompeii nomen scutis inscriptum habebant. Deinde profectus in Sardiniam Menas (quam insulam paulo ante Caesaris libertus Helenus patrono recuperaverat), a M. Lurio pulsus, victorem incautius sequentem, subito incursu egit in fugam. Atque illo relinquente mox insulam, cetera deditione, sed Aradin, quo perplurimi ex pugna perfugerant, operibus cepit. Inter captivos et Helenus fuit, quem quum patrono sciret oppido carum, sine pretio dimisit Menas, iam tum sibi gratiam apud Caesarem praestruens, si forte eius benevolentia opus aliquando habuisset.

§. 25. Appian. — Dio. — Chron. Alex. — Vell. II, 76. — Cic. Philipp. II, 43; XIII, 14. — Plutarch. in Anton. cap. 43.
§. 26. Dio. — Appian. — Plutarch. — Sueton. in Aug. cap. 22. — Fasti Capitol.

XXVII. Interim in Vrbem ambo imperatores, magna laetitia deducentium, ovantes ingressi sunt, hoc decreto ipsis ob pacem factam honore. Mox nuptiis Antonii et Octaviae celebratis, in amicos effuderunt iram, quorum semper sub reconciliationem principum periculosa conditio est. Caesar Manium Antonio criminabatur; hic contra deferebat Salvidienum. Igitur Manium Antonius sustulit, ut belli Perusini facem; Caesar Salvidienum evocavit Romam, quasi mox remissurus. Vbi adfuit, proditionis in senatu accusatus, indice Antonio, ad quem legatos Brundisium miserat, ubi se damnari vidit, voluntaria morte periit: exercitum eius Caesar, ut suspectum, et supplicio ducis offensum, Antonio tradidit. Neque temere dimittenda est Salvidieni eius mentio, in quo conspici magnum utriusque fortunae documentum potest. Obscurissimum homini genus contigerat; sed emicans ex pueri capite flamma, dum gregibus pascendis occupatur, iniecit spem desideriumque futurae claritudinis. Inde militaribus facinoribus notus carusque Caesari, eo dignitatis adscendit, ut, quanquam senator nondum fuisset, consul designaretur; post Pompeium et ipsum Caesarem tertius, qui ad summum honoris gradum ex equestri ordine transcendisset: quin et in honorem eius, frater, qui paulo ante vita concesserat, supra Tiberim exstructo ponte elatus est.

XXVIII. At haec felicitas repente collapsa, improvisum et turpem exitum habuit. Senatus hostem publicum appellandum, supplicationesque propter oppressa eius nefaria consilia decrevit: Triumvirisque custodiam Vrbis mandavit, cum solemni carmine, *ne quid*

§. 27. Appian. — Sueton. in Aug. cap. 66. — Liv. Epit. — Dio. — Vell. II, 76.

respublica detrimenti pateretur. Sub idem tempus defunctis Deiotaro Gallograeciae, et Attalo Paphlagoniae regulis, utriusque tetrarchiae Castori sunt traditae. Romae P. Falcidius tribunus plebis legem tulit, cuius vis ne nunc quidem exspiravit, *uti ne minus, quam quartam partem hereditatis, ex testamento heredes capiant: gravatam legatis hereditatem dimittere liceat heredi, quarta retenta.* Legem per se non iniquam, tamen in Caesaris gratiam a Falcidio latam crediderim, inter penuriam pecuniariae rei respicientis ad iudicia amicorum mortuorum, aegreque ferentis, si nihil sibi legatum esset; at maiorem timentis invidiam, si quando nihil aut parum remanere apud heredes videretur: nam populus, multis afflictus miseriis, in metu et desperatione agebat. Acri in fame frumentum nec ab Oriente subvehebatur, negotiatoribus Pompeium et Siciliam timentibus; nec ab Occidente, quod in eiusdem Pompeii potestate Corsica et Sardinia erant; etiam africanos commeatus vagantes in medio mari naves eius intercludebant.

XXIX. Conviciis igitur pacem cum Pompeio populus exposcebat; nec Caesar flectebatur: idcirco Antonius, si bellandum utique foret, celeriter hoc agendum iudicabat, priusquam inopia magis ingravesceret. Edictum igitur est propositum, quo in capita mancipiorum dimidium eius, quod Philippensi bello fuerat exactum, imperabatur; tum autem denarios quinos et vicenos solverant: etiam de hereditatibus certa pars detrahebatur. Idcirco plebs furibunda deripuit edictum; favoremque Pompeianarum partium ostentans, quum Circensibus Neptuni simulacrum infer-

§. 28. Liv. Epit. — Appian. Mithrid. et Civ. lib. V. — Dio. — Strab. lib. XII, p. 562. — Euseb. Chron. — Iustin. Instit. lib. II, tit. 22. — Sueton. in Aug. cap. 66.

retur, ingentem plausum dedit, Sexto, qui se filium eius dei ferebat, gratificans; et quum die proximo solemni pompae detrahi eam Caesar iussisset, lapidatio in magistratus facta, iique foro expulsi sunt. Caesaris quin immo et Antonii deiectae statuae. Postremo, quum haec omnia frustra essent, agmina seditiosorum cucurrerunt per Vrbem, clamore vocantium ceteros, minantiumque incendium aedibus, quarum domini communem causam proderent. Ita plebe propemodum universa concitata, Caesar cum amicis paucisque stipatoribus in medium prodiit, rationem consiliorum suorum redditurus: nec reverentia eius cohibiti, quosdam ex eius comitatu vulnerarunt; in ipsum quoque iaculati, praebentem se ictibus, donec veste lacerata deprecatus est tam praecipitem iram.

XXX. His turbis excitatus Antonius, per viam Sacram in forum properabat, et abstinebat quidem ab hoc violentiam plebes, quod ad pacem cum Sexto proclivem rebatur; at ubi admonitus dissociare se a Caesaris causa noluit, ipsum quoque missilibus petierunt. Ille, accitis militibus, qui ante portam excubabant, vi patefecit aditum, Caesaremque eripuit. Nec sine magna caede patrari res potuit: cadavera, ne triste spectaculum in Vrbe relinqueretur, proiecta in profluentem, neutiquam minore dolore hominum, quum aut a militibus, aut a malefica alia turba pro suo vindicantium, quod paulo vestitum mundius esset, spoliarentur. Ad extremum, ubi quotidie graviori fame nullus sperari tumultuum finis poterat, imperatoribus animum ad pacem adiicientibus, cum Libonis familiaribus Antonius egit, e Sicilia evocarent hominem, ut affi-

§. 29. Appian. — Dio. — Arist. Polit. II, 9. — Sueton. in Aug. cap. 16. — Iulian. Caes.

nitate nova frueretur, simul ad spem maioris conficiendae rei: nec illi distulerunt scribere Liboni; neque Pompeius, quominus proficisceretur, intercessit. Interea temporis Antonius et Caesar, quamquam in exitu annus erat, abdicare consules atque praetores iusserunt, ut in eadem nomina verius, quam potestatem, alii sufficerentur, magnopere beneficium hoc affectantes, licet pauculos ad dies mansura dignitas concederetur.

XXXI. Consules suffecti sunt C. Asinio P. Canidius Crassus, C. Domitio L. Cornelius Balbus, hispanae originis, et Gadibus natus, sed amicitia Caesarum, et laboriosis ministeriis eo perductus, ut pontificatum etiam et triumphum adipisceretur, vir, qui non sine magna controversia, civitatis ius obtinuerat. Idem ad tantas opes provectus traditur, ut moriens populo romano quinos vicenos denarios legaret viritim. Et hi tamen in aliquot dies gesserunt honorem; ceterum extrema anni die mortuo aedili suffectus est quidam paucas in horas. Eodem anno Septemvirorum munia, quod eorum in Vrbe erat nemo, pontifices obierunt, sicut alias quoque fuerat factum. Iidem pontifices, ne kalendis ianuariis nundinae essent, quod antiquitus ominosum habebatur, intercalarunt unam diem alieno tempore, quam iterum eximerent, anni sequentis intercalatione dissimulata; sic existimantes reditura tempora ad praescriptam a Caesare normam: sed error iste post aliquammultos demum annos animadversus est. Tum vero consules ludos pro victoria Philippensi votos exhibuerunt; et paedagogum libertumque suum Caesar nomine *Sphaerum* honorifice sepelivit.

§. 30. Appian. — Dio.
§. 31. Pigh. Annal. — Plin. VII, 43. — Vell. II, 51. — Cic. pro Balbo.

XXXII. Atque ut adversus Parthos plus in Oriente praesidiorum populus romanus haberet, assensus est Antonio, Herodem regem et amicum appellanti, propter Antipatri memoriam, et ipsius virtutem. Sed Antonio magnam Herodes pecuniam promiserat. Igitur senatu ei dato, quum Messalla et Atratinus, eloquentissimi viri, merita Herodis commemorassent, Antonius adiecit, interesse Parthici belli, ut Herodes rex declaretur. Ita ille praeter omnem exspectationem, quae summa censerentur inter homines, nactus, intra septimum, quam venerat, diem ex Italia profectus est: nec enim, ut sibi regnum peteret, venerat; quod neque daturos arbitrabatur Romanos, minime concedere his solitos, qui de genere regio non essent. Adiecti sunt et alii honores: exeunti curia duo imperatores texerunt latus, consulibus ceterisque magistratibus deducentibus; a quibus et sacrificia facta, et senatusconsultum in Capitolio fixum est. Novum regem eodem die Antonius convivio excepit.

XXXIII. Sed ille in Iudaeam properabat ad fratrem eripiendum Iosephum, ceterosque suorum, qui in Massadensi castello ab Antigono obsidebantur. Inter haec L. Marcio L. F. Censorino, C. Calvisio Sabino dantibus anno nomina, quorum Censorinus kal. ianuariis simul consulatum, simul ex Macedonia triumphans Vrbem iniit, Dardanis in Macedonia repressis. Senatus acta Triumvirorum omnia ab initio eius magistratus rata esse iussit: vectigalia nova instituta, non sufficientibus, quae decreta dictatori Caesari fuerant; quippe tres iam alendi pro uno imperatores erant, et ingenii humani vitio nunquam

§. 32. Hegesipp. I, 30. — Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 26, et de B. Iud. I, 11. — Euseb. Chron. — Appian.

prioribus acquiescendi sumptus auxerant, quum per civilia bella reditus minuerentur. Tum et barbam posuit Caesar, eoque nomine populo epulum dedit; irritando magis, quam placando, tantas perire per luxuriam impensas videnti inter publicam famem: nec minore taedio tot novi et indigni senatores, tot designati complures in annos magistratus adspiciebantur.

XXXIV. Quod enim belli Parthici causa abfuturus Antonius erat, magistratùs, quousque voluerunt, in his consules in annos proximos octo declararunt; neque binos in annum, ut consueverat, sed statim ab initio plures. Hactenus enim suffecti quoque consules erant magistratu citra ignominiam abeuntibus, sed ex ipsorum arbitrio: tum vero nemo creatus est annuus, sed ab initio suum cuique temporis spatium destinatum: ex his, qui kalendis ianuariis inibant, anno eo toto consules vocabantur; ceteri, dum obibant munia magistratus, etiam vocabulum obtinebant Romae ac in Italia, remotioribus plerumque ignorati; unde et minores ab his consules appellabantur. In senatum porro homines adeo iam promiscui et ignoti allegebantur, ut quendam Vibium Maximum quaestorem designatum cognoverit dominus, abduxeritque.

XXXV. Sed et inter milites repertus est servus; isque manumissus primo, ut supplicio dignitas accederet, postea de rupe Tarpeia praecipitatus est. Sub idem tempus Caesar, filia auctus, uxorem repudiavit; idque eadem, qua pepererat, die, morum eius perversitatem arguebat: sed Antonio plus crediderim,

§. 33. V. C. 713; A. C. 39. — Dio. — Fasti Capitol.
§. 34. Euseb. Chron. — Dio. — Sueton. in Aug. c. 61.

dimissam Scriboniam obiicienti, feminam gravem, quia liberius doluisset nimiam potestatem pellicis. Iam enim adamare Liviam Caesar coeperat, nuper cum viro Antonium sequuto reversam; adeo quidem palam, ut Drusum, qui paulo post fuit editus, ex ipso procreatum per adulterii consuetudinem suspicio fuerit. Dum haec Romae fiunt, Antonii fide excitus Libo e Sicilia Aenariam transmiserat: quo comperto, miserabili voce populus rogabat Caesarem, *uti fidem et ipse mitteret legato pacis causa venienti.* Nec hoc tantum extorsit invito, sed etiam ut Mutiam Pompeii matrem dimitteret; quam ad filium leniendum ire tanquam alteram Veturiam populus iubebat, interminatus incendium, ni proficisceretur.

XXXVI. At Libo, remittere contumaciam adversariorum sentiens, ut ipsi duces ad colloquium convenirent, instituit: extudit hoc quoque violentis deprecationibus ab Antonio et Caesare populus, ut propterea Baias proficiscerentur. Sed apud Pompeium, amicis pacem suadentibus, Menodorus iniiciebat moram, e Sardinia scriptitans, *gerendum bellum, aut certe ostentandum esse, donec fame prematur Italia; nam altero modo victoriam, altero conditiones saltem aequiores sperari posse*: simul calumniabatur Statium Murcum (alii Staium scribunt), praecipuum pacis auctorem, non Pompeii utilitatem, sed suam respicere; nam virum acrem, et libertis parere fastidientem, oderat. Et credidit barbarae stoliditati adolescens, ducemque clarissimum, et iam tum in Hispania optime de se meritum, penitus abalienavit, nullis ultra de rebus ad consilium vocans; sed et secedentem Syracusas, per

§. 35. Sueton. in Aug. cap. 69; Tib. cap. 4, et Claud. c. 8. — Appian. B. Civ. lib. V, p. 711. — Vell. II, 77.

tribunum quendam et centurionem ex iis, quos Murcus adduxerat in Siciliam, nefarie sustulit; et ad tegendum facinus corripi iussit innocentes servos, et tanquam interfectores domini crucibus affigi.

XXXVII. Tanto diligentius pax suadebatur a reliquis, ut, ea reddita, crudelitatem et perfidiam effugerent Sexti, duorum tam illustrium virorum interitu patefactas. Hi ergo Menodorum incusabant, ut studio propriae potentiae bellum praeferentem. Et persuasus tandem Pompeius Aenariam cum multis egregiis navibus venit, hexere ornatissima vectus. Et Puteolos quidem sub vesperam, inspectantibus hostibus, praeternavigavit splendide; iuxta quam postridie defixis in mare palis tabulae sunt iniectae, binique pontes effecti modico distantes intervallo, ut inter se colloqui tuto possent. Sed frustra tum tentata pax est, Pompeio se in Lepidi locum socium potestatis duobus futurum rato; his tantummodo reditum concedentibus. Neque tamen intermissa per amicos res est, quin variae utrinque conditiones proponerentur. Vtrobique minus inclinati ad pacem imperatores erant: sed illos fames et populus urgebat; Pompeius ab amicis impellebatur.

XXXVIII. Vnde aliquando veste rupta, *prodi se ab his, quos conservasset*, testatus est, saepe inclamato *Menodori* nomine, *quem haberet solum et gnarum belli et firmum benevolentia.* Sed ad extremum, matre et uxore orantibus, ad Miscnum processit; ubi Caesar et Antonius e continenti, Pompeius aggeri cuidam veteri, fluctibus úndique cincto, insistens, inde legionibus, hinc classe stipante, fecerunt pacem

§. 36. Vell. — Appian.
§. 37. Dio. — Appian.

his conditionibus. *M. Lepidus, M. Antonius, et C. Caesar Divi F. iterum Triumviri reipublicae constituendae* fiebant *in quinquennium, nihil morati populi suffragia: Sicilia provincia Pompeio relinquebatur, cum Sardinia Corsicaque, et ceteris, quas tum habebat, insulis, in totidem annos. Achaia etiam concessa; et ut consulatum absens. per quem vellet amicorum, gereret, augurque crearetur, et ex paternis bonis acciperet sestertium septingenties.*

XXXIX. *Fugitivis, qui sub Pompeio militarant, libertas dabatur: liberis, ubi stipendia completa habuissent, eadem. praemia, quae data essent Caesaris et Antonii militibus. Exsulibus, praeterquam publico iudicio parricidii damnatis, reditus concedebatur: qui eorum sponte fugissent, his omnia bona sua, mobilibus exceptis; iis vero, qui proscripti fuissent, quadrans bonorum restituebatur: nonnullis nominatim magistratus et sacerdotia destinabantur. Pompeius ex omnibus Italiae locis deducere debebat praesidia; neque fugitivos recipere amplius, neque naves ad Italiae litus applicare.* Adiectum erat, *uti nullas praeterea pararet naves, securitatemque praestaret Italiae a piratis, et frumentum ex insulis, quantum populo romano ex unaquaque per annos praeteritos deberetur, et in posterum annuum vectigal in Vrbem mitteret.* Haec conscripta consignataque deferenda Romam curaverunt, ut loco sanctissimo a Vestalibus asservarentur: congressique et osculati invicem, sorti commiserunt, apud quem eorum prius epulae pararentur.

XL. Inter haec ab innumera multitudine militum pariter ac paganorum tantus prae gaudio sublatus

§. 38. Liv. Epit. — Dio. — Plut. in Anton. cap. 42. — Fragg. Capitol. — Suetun. in Aug. cap. 16. — Vell. II, 77. — Numm. apud. Pigh.
§. 39. Dio. — Appian. — Plut.

clamor est, ut, montibus repercussu augentibus vocem, *quidam exanimati sono* dicantur; multis etiam inter concursationem obtritis atque suffocatis. Nam ut eiusdem civitatis homines, plerosque amicitiis aut propinquitate iunctos, tantus se invicem complectendi ardor incesserat, ut multi Pompeianorum, non exspectato, donec ad litus naves appellerentur, in mare prosilirent, et contra pari studio a terra occurrentium, inter medios fluctus cohaererent. Neque tantum, qui suos incolumes receperant, personabant laetitia; sed augebatur strepitus, suas etiam partes agente luctu: nam quorum oculi propinquos frustra requisiverant, cum fletu gemituque scrutabantur omnia; ut etiam, quibus propria doloris aut odii causa non esset, aliorum affectibus abriperentur: sic et dies ab his, et noctis maior exacta pars est.

XLI. Interim et aliorum celebrata sunt frequentia convivia, et Pompeius, admota ad molem hexere, Caesarem et Antonium excepit; haud infacete dictitans, *in carinis suis se coenam dare:* nam Carinae loco nomen erat, in quo paternas eius aedes Romae sitas Antonius possidebat. Inter huius convivii laetitiam, insusurrasse Pompeio Menodorus fertur, *nullo negotio iam tolli adversarios, patremque et fratrem vindicari posse*; atque ille, paulisper secum considerato, respondisse: « Non erat hoc facinus indignum » Menodoro, si perfici absque me potuisset. Nunc » autem contenti simus praesentibus: nec enim peie» rare meum est. » Sequentibus diebus Antonius et Caesar Pompeium invitarunt, positis in mole tabernaculis, ut etiam in litore praeberi epulum militibus posset; nisi forte ideo factum est, ut contra suspi-

§. 40. Plut. — Dio. — Appian.

cionem ad manus haberent praesidia: nec enim hactenus erat instaurata amicitia, utinvicem simpliciter confiderent; sed et naves erant praesto, et satellites, ipsique convivae sub veste accincti discubuerant. Inter istas epulas Pompeii filia, Libonis neptis, M. Marcello desponsa est, qui sorore genitus Caesaris, et privignus Antonii erat.

XLII. Postero deinde die consules ita sunt designati: Antonius et Libo, ita ut Antonius quoque pro se substitueret, quem voluisset: deinceps Caesar et Pompeius, mox Ahenobarbus et Sosius, postremo Antonius et Caesar, qui tum tertium futuri consules, rempublicam reddituri populo romano sperabantur. Sed apparet tamen, proximum in quadriennium mansisse collegia consulum, qualia paulo ante designata Romae fuerant. Pompeio quoque consulatum, et Antonio tertium perisse, hostibus his interim iudicatis. His ita compositis, Pompeius in Siciliam rediit, Caesar et Antonius Romam; magna totius Italiae laetitia, cui pax haec plurimorum malorum attulisse pausam videbatur. Igitur imperatoribus, quacumque transirent, tanquam servatoribus honores nimii habebantur; erantque Romae praeparata omnia, ut quam magnificentissime exciperentur.

XLIII. At illi, dubium impensam, an invidiam vitantes, noctu introiverunt. Nec erat quisquam exspers laetitiae, praeter eos, qui bona possidebant redeuntium: quos utique vicinos iniquos habituri, et, si casus daret, acerbos inimicos videbantur. Cetero populo iucundissimum spectaculum fuit tot illustres viri patriae redditi: nam plerique omnes,

§. 41. Appian. — Dio. — Vell. II, 77. — Auct. de Vir. ill. in Sext. Pomp. cap. 83. — Plut.
§. 42. Appian. — Plutarch.

qui cum Sexto fuerant, exceptis paucis, eo Puteolis salutato, Romam navigarunt, magnisque et laetis hominum clamoribus accepti sunt. In his L. Arruntius fuit, et M. Iunius Silanus, et C. Sextius Saturninus, et M. Titius, omnes postea summis sub Caesare honoribus usi. Coniunctissime sub id tempus Antonius et Caesar agebant, multaque constituebant et decernebant concorditer in rebus maximis: sed familiaris consuetudo, dum inter relaxationem animorum ludicris certaminibus transigunt tempus, semper priores ferente Caesare, fieri coepit Antonio iniucundior: sive enim aleam luderent, sive committerent gallos aut coturnices, inferior ille discedebat.

XLIV. Igitur praebere aures cuidam aegyptio vati coepit, qui sive in Cleopatrae gratiam, sive persuasus ita esset, monuit, *genium eius per se grandem ac magnificum, a genio Caesaris, quoties una agerent, quodammodo in ordinem cogi.* Et profectus est in Graeciam, abducta secum Octavia, quae nuper filiolam ex Marcello pepererat; iterumque dimisit quaquaversum duces, Furnium quidem in Africam, ut Sestii quatuor legiones abduceret (nondum enim occupatas a Lepido cognoverat); ceteraque suo arbitratu ordinavit omnia: quippe senatusconsulto cautum erat, *ut non acta tantum eius, sed etiam agenda, rata essent.* Igitur simul cupiditati suae satisfaciens, simul odio, ut debiliorem Pompeio provinciam relinqueret, urbes Achaiae affligebat, inter alia *Bacchum* se appellans, atque ita se appellari a ceteris iubens. Nam aedificato coenaculo, quod coopertum virenti fronde Bacchi referret antrum, tympanis et nebridi-

§. 43. Vell. — Plutarch. — Appian. Parth.

bus et reliquis adhibitis orgiorum instrumentis, cum amicis perpotavit; ministrantibus Italicis acromatibus, et universa ad spectandum concurrente Graecia.

XLV. Idem aliquando in arcem adscendit Athenis, inter lumina tota urbe relucentia de tectis: et ex eo tempore praecepit, *uti per omnes civitates voce praeconum novus Bacchus acclamaretur*. Sed et statuis hoc subscribi nomen iussit, habituque et comitatu Bacchum simulans, ab Atheniensibus, qui ei cum coniugibus et liberis occurrerant, ita salutatus est : adiecerunt, *despondere se ei Minervam suam;* et accepit ille conditionem, sed *mille talenta nomine dotis* imperans: tum aliquis Graeculorum, « At matrem tuam Semelen, inquit, Iupiter duxit » indotatam. » Nec ideo minus exacta pecunia est ; irrisique et elusi, qui stultitiam Antonii non minore dementia deriserant. Inde verso favore civitatis, multi propositi sunt libelli contumeliosi; quidam et ipsi traditi: sed et statuae eius subscripta nomine Minervae et Octaviae divortii formula, res eum suas sibi habere iubentium.

XLVI. Vnde ne tempus quidem ad pecunias cogendas Atheniensibus dare volenti Q. Dellius festive dixit, « Et tamen scito, illos tibi annua bima » trima die debere » ; tanquam secundum leges romanas dos peteretur. Inter haec exercitum ita distribuit, ut partem in Epiro collocaret, quosdam in Parthinos, Illyricam gentem, alios in Dardaniam mitteret, locupletandi simul militis, exercendique causa. Haec, alia repente persona sumpta, palliatus et phaecasiatus agebat, remoto imperatorio fastu,

§. 44. Appian. B. Civ. lib. V. — Plut. — Dio. — Athen. XIV, 12. — Suetou. in Aug. cap. 74.
§. 45. Vell. II, 82. — Sen. Suasor. 1. — Gronov. in Sen. — Plut.

cum binis forte amicis totidemque famulis, rhetorum aut philosophorum scholas obiens, coenitabatque cum Graeculis eorum more, et caerimoniis festisque suaviter intererat; Octavia quoque frequenter adhibita, cuius amore homo mulierosus vehementer exarserat. Interim et nuntium accepit de victoria P. Ventidii, quem contra Parthos provinciis Orientis praeposuerat: nam is strenue profectus, Labienum securius agentem occupavit; diffisumque viribus (quippe, dimissis Parthis, tantummodo collectas ex Asia copias retinebat) inde refugere in Syriam coëgit; assequutusque cum expeditis circa Taurum montem, procedere longius vetuit.

XLVII. Eo loci complures per dies castris positis, ambo quieverunt; Labienus, ut Parthos acciret interea, Ventidius, ut gravem armaturam. Forte sub idem tempus utrique exspectata auxilia venerunt: sed Ventidius, parthicum equitatum timens, de superioribus locis non degrediebatur; Parthi, numero freti, et successu victoriarum alacres, luce prima, priusquam cum Labieno coniungerentur, accedere ad tumulum, et, nemine contra exeunte, subire coeperunt; quippe Ventidius per simulationem metus suum militem continebat. Sed ubi mox iniquis locis haeserunt hostes, eruptione Ventidianorum subita turbati, seque impedientes, dum, refugientibus primis, postremum agmen urget adscensum, magna parte copiarum amissa, consciverunt fugam: nec ad Labieni castra consistere ausi, Ciliciam petierunt. Ventidius ad vallum Labieni suos constituit.

§. 46. Cuiac. Observ. II, 20. — Gronov. in Sen. Suasor. 1. — Appian. — Dio. — Sueton. apud Agell. XV, 4.

§. 47. Front. Strat. II, 5, 36. — Dio.

XLVIII. Et Labienus ordines, tanquam dimicaturus, instruxerat; sed suorum animos clade Barbarorum territos videns, hoc agebat, ut, re in noctem extracta, per tenebras se subduceret. Emanavit consilium per transfugas, et, dispositis insidiis, Ventidius magnam fugientium multitudinem occidit; ceteros omnes in Antonii nomen sacramento adegit, nullo iam usquam Labieno: is enim mutata veste profugerat; et interim quidem in Cilicia latuit, postea requisitus et deprehensus est a Demetrio, quem superioris Caesaris libertum Antonius Cypro praefecerat. Interea Ventidius, recipienda ordinandaque Cilicia occupatus, Vpedium Silonem cum equitatu ad portas Amani praemisit, quae Syriam a Cilicia angusto transitu dirimunt. Sed Barzaphernes Parthus, proelio commisso, Romanos in summum discrimen adduxerat; nisi Ventidius mira quadam felicitate pugnantibus supervenisset: Parthus enim, et improvisa re consternatus, et viribus iam impar, cum multis aliis interfectus est.

XLIX. Sunt, qui Ventidium, copias exiguas habentem, insidias posuisse Barzapherni tradant, cohortibus octodecim in occulta valle, et equitatu post militum terga collocato; huc illectum Barbarum simulata Romanorum fuga, circumventum. Vtro modo gesta res fuerit, id satis constat, altero hoc proelio caesos a Ventidio Parthos praecipui nominis ducem amisisse. Hoc certe interfecto, excesserunt Syria, provinciamque Romanus, praeter Aradum, nemine iam repugnante, recepit, atque inde in Palaestinam transgressus, prope Hierosolymitarum urbem castra posuit. Sed Antigono pecuniam affatim dante, cum maxima copiarum parte digressus, ad tegendam dissimulationem cohortes aliquot reliquit, Silone prae-

fecto, quem et ipsum mox pecuniis aggressus Antigonus, otium redemit, donec iterum succurrere Parthi possent.

L. Igitur neque propinquis Herodis, qui Massadae obsidebantur, subventum; et Iosephus, urgente siti, cum viris ducentis fugam tentaturus in Arabiam fuerat, nisi proximae noctis imbre refectus, completaeque aqua cisternae forent. Sed Herodis adventu bellum acrius coeptum, quum missus ab Antonio Dellius, a romanis ducibus adiuvari regem iuberet. Ceterum Ventidius civitates, quae defecerant ad Parthos, recipiebat, magnam pecuniam mulctae nomine singulis imperans: sed Malchus, Arabiae rex, prae ceteris ingentem summam pependit. Tandem Silo, iunctis cum Herode copiis, Ioppen expugnanti adfuit; dein, soluta Massadae obsidione, Hierosolymam petentem sequutus est. Sed corruptus Antigoni pecunia, neque valde utilem operam praestitit, et concitavit milites, ut ante tempus in hiberna deduci postularent. Sed Antonius, cognitis Ventidii rebus, epulum Atheniensibus publice praebuit, ludosque gymnicos fecit, quibus ipse gymnasiarchae munus obiit; quumque de his Romam scripsisset, supplicationes eius nomine decretae sunt, cuius auspiciis ista Ventidius gessisset.

LI. Sed et alius legatorum Antonii Pollio, qui missus in Parthinos fuerat, Illyrios circa Epidaurum aliquot proeliis fudit. Sub idem tempus Cerretanos tumultuantes (obtinebant autem convalles Pyrenaeae silvae) Cn. Domitius ex consulatu missus in Hispaniam coërcuit. Ii legatum eius, exceptum insidiis, et a

§. 49. Front. Strat. II, 5, 37. — Appian. — Plut. — Dio. — Ioseph. Antiq. XIV, 26, 27, et de B. Iud. I, 12. — Hegesipp. I, 30.
§. L. Dio. — Ioseph.

militibus derelictum, vicerant. Ideo Domitius, priusquam in hostem duceret, sontes ad concionem dissimulanter vocatos reliquis copiis circumfudit; cognitaque causa, manipulum unum, penes quem maxima flagitii pars haerebat, decimavit: in centuriones etiam aliquammultos, et primipili Vibullium animadvertit. Haec severitas ad victoriam profuit, et, quum miles imperatorem magis, quam hostem metueret, Cerretani haud difficulter debellati: ob eas res gestas et huic, et Pollioni decretus triumphus est.

LII. Sed Domitius postea triumphavit; Pollio statim a. d. VIII kal. novembres ex Parthinis. Nec semel triumphasse contentus, filium sibi natum sub eadem tempora Saloninum vocavit, a maritimo Dalmatiae oppido, quod eodem bello ceperat. Idem Pollio, summus eorum temporum orator, insignis historicus, studiorum patronus eximius, bibliothecam Romae primus publicavit in atrio Libertatis, quod ex manubiis refecerat: imaginibus doctissimorum virorum ibi positis; in his Varronis, unius eorum, qui tum adhuc viverent.

§. 51. Strab. lib. III, p. 162. — Flor. IV, 12. — Vell. II, 78. — Dio.
§. 52. Horat. Carm. II, 1, et ibi Porphyr. — Fasti Capitol. — Serv. in Eclog. Virg. IV. — Flor. IV, 12. — Plin. VII, 30, et XXXV, 2. — Lips. de Biblioth. cap. 5. — Suelon. in Aug. cap. 9.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XCIII

IN LOCVM LIBRI CXXVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VICESIMI OCTAVI.

Quum Sex. Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet, nec pacem, quam acceperat, praestaret, Caesar, necessario adversus cum bello suscepto, duobus navalibus proeliis dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria proelio vicit, regemque eorum occidit. Iudaei quoque a legatis Antonii subacti sunt. Praeterea belli siculi apparatum continet.

I. Appio Claudio C. F. Pulchro, C. Norbano C. F. Flacco consulibus, qui primi binis quaestoribus usi sunt, multa Romae gravia ac terribilia inciderunt: nam et plebs propter saevitiam exactorum, cum iis eorumque militibus dimicavit, et sexaginta septem praetores numerati sunt, aliis subinde suffectis in aliorum locum: sed et puer quidam quaestor creatus, postridie togam virilem sumpsit; et senator, pugnare inter gladiatores cupiens, causam dedit edicto, quo senatores muneribus gladiatoriis dimicare, servi

§. 1. V. C. 714; A. C. 38.

lictores fieri, mortui propius ab Vrbe mille nongentos passus cremari, vetabantur. Sibyllini deinde libri sunt aditi, prodigiorum causa.

II. Nam et paulo ante hoc tempus e taberna meritoria trans Tiberim oleum scaturiens, per totum diem largissimo rivo fluxit: tum autem et cella Romuli sacrificio, quod forte pontifices ibi faciebant, arsit; et simulacrum Virtutis, ante portam quandam positum, in faciem procubuit; et quidam, furore Cybeles correpti, Matrem Deum irasci populo romano canebant; idque confirmarunt libris inspectis Quindecimviri, iusseruntque deportari Deam ad mare, atque unda marina lustrari: traditurque res mira dictu, nisi quod horum semel cognita causa, nihil inde provenientium mirabile est, simulacrum longissime intrasse in mare, vixque aliquando redisse ad litus.

III. Maior exinde metus Romae fuit, maiorque numinis aversi fides: neque mutarunt prius opinionem homines, quam circum aedem eius, et in foro palmae quatuor enatae sunt. Tum et Liviam sibi matrimonio iunxit Caesar, Neronis uxorem, et uterum ferentem ex eo: quod quia ignominiosum iure romano erat, consuluit pontifices Caesar, *an concepto, necdum edito partu, rite nuberetur?* Responsum est, *propter turbationem sanguinis gravidarum nuptiis interdici: hic vero, quoniam sextum mensem gravida sit Livia, satis liquere, ex utro marito conceptus foetus sit: nihil ergo vetare, quin matrimonium coëat; quemadmodum nuper Octavia in manum Antonii convenisset.*

IV. Haec illi reperta forte in maiorum institutis responderunt; ceterum non alia dicturi, etiamsi alia

§. 2. Oros. VI, 18. — Dio.
§. 3. Sueton. in Aug. cap. 62, et Tib. cap. 4. — Tac. Annal. I, 10. — Dio.

repperissent. His nuptiis prior maritus auctor exstitit, quasi patris vicem nuptum dans uxorem modo suam; discubueruntque Caesar et Livia seorsim: et puerulus quidam nudus, quales tum habere nobiles matronae solebant in deliciis, ad Liviam conversus, « Quid hic » agis, inquit, domina? en maritus tuus isto loco » accubat », digito demonstrans Neronem. Postea Claudium Drusum Neronem enixa est Livia in penatibus Caesaris, qui *remissum eum a se patri* Commentariis suis intulit. Neque diu supervixit pater Nero, liberorumque suorum tutorem Caesarem reliquit. Haec gesta largam praebuere materiam sermonibus, et inter alia vulgatus est versus, qui mox in proverbium abiit, *felicibus esse vel trimestres liberos.*

V. Iisdem temporibus Mauritaniae regno Bogud Bocchi F. excidit, qui, persuasus a L. Antonio sub bellum Perusinum, Carinatem, a Caesare ulteriori Hispaniae praefectum, armis petiverat: nam deficientibus interea Tingitanis, quum et domi exclusus, et in Hispania Bocchi paterni hostis auxilio victus esset, exsul ad M. Antonium se recepit. A Caesare Boccho regnum, quod occupaverat, confirmatum est; Tingitanis civitas data. Neque diu post male sarta inter Pompeium et Caesarem gratia rescissa est, haud dubie causas quaerente potius, quam orto ex oblatis odio. Sed Achaiam Pompeius aegre ferebat ab Antonio detineri praetextu pecuniae, quam sibi deberi a provincialibus ille contendebat; contra Pompeius illa quoque debita, simul cum provincia, foederis legibus sibi concessa interpretabatur.

§. 4. Vell. II, 79. — Dio. — Sueton. in Tib. cap. 4, et Claud. cap. 1.
§. 5. Appian. B. Civ. lib. V, p. 686 et 716. — Dio.

VI. Igitur sive hac motus iniuria, sive, ut Caesar dictitabat, *ingenio perfidus*, et Menodoro credens, *inducias eas potius, quam pacem habendam*, dictitanti, sive aegre ferens, illis tantos esse exercitus; comparare novas naves, deligere remiges, et ad exercitum ita concionari coepit, ut, *maiore apparatu sibi opus esse*, diceret. Inter haec et piratae ex insidiis infestabant mare clanculum, ut vix sentire levamen populus famis posset, vulgoque iactaretur, *non esse quaesitum ea pace laborum finem, sed tantummodo tribus dominis quartum accessisse*. Sed correpti quidam piratae, tortique, auctorem Pompeium ediderunt; atque indicavit eam rem populo Caesar, et cum Pompeio per literas questus est. Ille purgans se de obiecto crimine, vicissim, Achaiam sibi non restitui, et ab Antonio vexari, exprobravit. Quum in eo res essent, magnum maturando bello momentum Menodorus attulit, repente ad Caesarem transgressus his causis.

VII. Potentiam hominis aegerrime patiebantur, quotquot remanserant apud Pompeium nobiles; sed adolescentis aures solis libertis patere gnari, aliquos ex eo genere induxerunt, ut Menodorum veluti patrono imperantem criminarentur: atque illi, quod ultro facere per invidiam cupiverant, cum assensu tantorum virorum et praemio facturos rati, occasionibus non defuerunt: forte et alioquin suspicionem patroni Menas incurrerat, Heleno dimisso, liberto Caesaris, colloquioque deinceps cum ipso Caesare habito. Idcirco missis quibusdam, Pompeius adesse ad rationes frumenti pecuniaeque administratae reddendas, iussit. Commodum e libertis Caesaris Philadelphus ad frumentum e Sardinia deportandum

§. 6. Liv. Epit. — Appian. — Dio.

venerat: cum hoc fidissimum amicorum Micylionem Menodorus Romam misit, si receptus fidem obtinuisset, Sardiniam Corsicamque cum tribus legionibus, sexaginta navibus, et multis amicis suis offerens.

VIII. Et dubitavit aliquamdiu Caesar: sed ubi fidem ab eo datam Menas didicit, comprehensis, qui evocandi eum causa a Pompeio venerant, et interfectis, classem et exercitum Caesari tradidit: neque dedidit reposcenti Pompeio Caesar, ab ipso violata foedera, fugitivis recipiendis, triremibus aedificandis, retinendis in Italia praesidiis, arguens. Quin et magnis honoribus affecit Menam, asseruitque in ingenuitatem, et annulis aureis ornatum in equestrem ordinem recepit; neque enim tum adhuc cuiquam inferioris loci gestare annulum aureum licebat: coenae quoque suae adhibuit, quem honorem nulli nec antea, nec postea, libertino habuisse traditur. His cognitis, Pompeius Menecratem, et ipsum libertum suum, ad infestandam Italiae oram misit; a quo Vulturnum, et alia quaedam Campaniae loca, vastata sunt: idcirco Caesar, velut necessarium bellum suscepturus, tabulas Pompeiani foederis recepit a Vestalibus, ex Africa Lepidum, ab Athenis Antonium ad communicanda consilia ciens. Sed Lepidus ad traiiciendum fuit segnior.

IX. Antonius vere primo cultum animumque imperatoris resumpserat, navesque deduci iusserat ad Parthicum bellum. Eo celerius Brundisium venit. Sed ubi statum ad diem non adfuit Caesar, qui tum in Etruscis agens, Ravenna naves longas, ex Gallia copias cum apparatu Brundisium et Puteolos mittebat,

§. 7. Dio. — Appian. — Oros. VI, 18.
§. 8. Appian. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 72. — Liv. Epit.

utrinque invasurus Siciliam, si idem Antonio videretur; ille, sive magnitudine Caesariani apparatus commotus (nam in societate potentiae collegarum opes aegris oculis adspiciuntur), sive prodigio territus, in Graeciam rediit; quippe ferae militem, circa tabernaculum eius excubantem, devoraverant, sola facie quasi in hoc relicta, ut agnosci posset; augebatque religionem, quod neque clamor auditus esset pereuntis, neque ceterorum vigilum quisquam quidquam sensisset.

X. Sed Brundisini quidam retulerunt, sub orientem diem a se visum esse lupum, cursu se proripientem ex tentoriis. Ipse, scriptis ad Caesarem literis, festinandum sibi ostendit ad Parthicum bellum; auctorque ei fuit non discedendi a foederibus. Menodoro quoque, cui belli causam imputabat, servitutem minatus est, tanquam fugitivo suo, quod nimirum Pompeii Magni bona, in quibus et Menodorus tum fuerat, empta a dictatore Caesare possideret. Destitutus ab Antonio Caesar, quamquam ideo hoc fieri existimabat, ut suis unius opibus sustinere Pompeium cogeretur; intentiore cura bellum apparabat, multis praesidiis per oram Italiae munitis, navibusque Romae et Ravennae fabricari iussis. Sed et ex Illyrico magnum exercitum evocavit. Menodorum, suae classis ducem, Calvisio Sabino legatum dedit, quem universae rei maritimae praefecerat. L. Cornificium L. F. deportare Tarentum partem Ravennatis apparatus iussit: hunc adorta tempestas, iactavit classem. Ceterum navis una tantum perfracta est, quae praetoria parata Caesari fuerat; eaque res in omen tracta futuri.

§. 9. Dio. — Appian.
§. 10. Dio. — Appian.

XI. Postquam omnia satis instructa Caesar existimavit, populo romano per literas, exercitui coram belli causas exposuit, quod assensu plerorumque contra fidem pactorum suscipi Pompeius testabatur; idque etiam Antonio visum, qui propterea socius esse impiorum armorum noluisset. Pompeium igitur Caesar auctorem novarum iniuriarum esse demonstravit, piratarum et Menodori indicio; mentemque Antonii deprehendi ex eo posse, quod Achaiam Pompeio non redderet. Inde celeritate adhibita et ipse navigavit in Siciliam a Tarento, Calvisius cum L. Statilio Tauro, et Menodorus ab Etruria; legiones terrestri itinere Rhegium petierunt. Pompeius Caesarianae classi Menecratem opposuit, infestum invisumque Menodoro, fortunae et animorum similitudine.

XII. Hic obviam factus hostibus sub vesperam, coëgit eos ex alto refugere in sinum, qui supra Cumas est; ipse applicuit Aenariam. Luce reddita, rursum adeptus secundum litus navigantes lunata acie, quum aliud agere non posset, magno impetu invectus ad terram compulit. At illi inde repugnabant, impari quidem certamine, quum eiectae in litus naves immobiles haererent, neque vitandis hostibus, neque impetendis habiles. Ergo pro meliore Pompeianis erat pugna, qui libero incursu fatigabant adversarios, fessosque suos, submissis in eorum locum recentibus, otiose recipiebant. Sed inter haec Menodorus et Menecrates, quum se forte conspexissent invicem, omni alia re postposita, magno clamore concurrerunt. Neutra navis inde laeta abiit: Menodori praefractum rostrum est, Menecratis remi altero latere detersi: sed iam utrinque ferreae manus inie-

§. 11. Oros. VI, 18. — Appian. — Dio.

etae, tam rostra, quam remos inutiles effecerant; et tanquam pedestri proelio viribus et manu certabatur.

XIII. Menodori navis erat aliquanto altior; ergo et commodius in adversam iniici pontes poterant, et missa inde tela maiore violentia incidebant. Forte sub idem tempus dux uterque vulnus accepit: Menodori brachium transfixum est, Menecratis femur. Sed verutum facilius evelli potuit; hamata soliferrea hispanica Menecratem inutilem pugnae reddebat: nec tamen ille desiit hortari suos, donec capta iam nave, ne perveniret in manus inimici, medios in fluctus se praecipitem dedit. Dum haec ad sinistrum cornu geruntur, Calvisius a dextro eodem profectus, naves quasdam Menecratis, abruptas a suis, persequutus est. Interim Demochares ipse quoque Pompeianus libertus, Menecrati legatus additus, Calvisianas reliquas naves in fugam, nonnullas in saxa compulit, relictasque a classiariis incendit; donec revectus ex alto Calvisius et reduxit fugientes, et incendium navium restinxit.

XIV. His rebus gestis, quum nox supervenisset, utrique suas in stationes redierunt, nec victi, neque pro victoribus. Sicut enim de classe Caesaris longe plures amissae naves fuerant; ita Menecratis interitu satis pensatum id detrimenti videbatur. Certe Demochares, eo casu turbatus, simul ne transiret in Siciliam Caesar timens, quem a Tarento Rhegium isse audierat, sublatis ancoris abiit: et Calvisius reparata classe oram legens, paulatim insequutus est. Sed Caesar, a Rhegio cum magno militum et navium numero fretum ingressus, quum amicis placeret,

§. 12. Dio. — Appian.

pugnari cum Pompeio, quadraginta tantum naves secum ad Messanam habente, non paruit, festinationem temeritatemque semper damnare solitus, et *satis cito fieri* dictitans, *quae satis fiant bene*; *neque suscipiendum proelium esse*, *nisi quum maiora periculis commoda proponerentur: nam ob mediocria pugnantes aureo hamo piscari.*

XV. Sed interim Demochares, Messanam reversus, in locum Menecratis praefecturam classis accepit, collegamque Apollophanem, qui itidem Pompeii libertus erat. Et Caesar, auditis, quae ad Cumas erant acta, per fretum navigabat, ut Calvisium coniungeret; iamque Stylida praetervectus Scyllaeum flectebat, promontorium Italiae, quum a Messana Pompeius excurrens, aggrediendo proximas naves, insequendo progressas, universam classem attinuit: neque tamen ad praetoriam ceterae se receperunt, non sinente Caesare, sive propter angustiam locorum, sive secundum prius decretum vitante pugnam. At Demochares cum Apollophane, binis navibus aggressi singulas, tamen haud multum proficiebant; propugnantibus e contra legionariis, et magnitudine rostratarum, quae a minoribus vix tuto impetebantur.

XVI. Sed ubi Pompeiani, receptis fessis atque sauciis, subinde in pugnam reducebant integros, neque rostris tantum, sed etiam iaculis ignitis saeviebant; urgeri Caesariani, pulsaque ad litus navigia, hostibus instantibus, inter se, aut ad saxa collidi, geminumque plane Cumano negotium esse. Ibi Caesar exscensione facta, succurrebat periclitantibus, adnantes suscipiens, deducensque in editiora. Sed Cornificius ceterique duces, cohortati invicem, iniussu

§. 14. Dio. — Appian. — Sueton. in Aug. cap. 25.

imperatoris, abruptis ancoralibus, in altum evecti sunt, ut potius ausi aliquid perirent, quam hostibus se obterendos darent immobiles. Nec male cessit audacia, praetoriamque Democharis Cornificius cepit, praefecto in aliam navem transiliente. Interim et nox appropinquabat, et cum Calvisio et Menodoro Caesaris alia classis: qua conspecta, Pompeiani discesserunt, isque casus servavit reliquas Caesaris naves, ne prorsus omnes abstraherentur ab hostibus, aut immisso igne deflagrarent.

XVII. Ea nocte plerique, relictis navibus, in montes se receperunt, accensis ignibus fortunam significantes. Ipse Caesar inter rerum omnium egenos circumcursitans, durare iubebat, donec dies redderetur. Nec a navibus quidquam erat auxilii, quae iam tempestate iactari coeperant; et Calvisium adesse nesciebant. Pompeianis enim solis visus erat, qui longius a terra disiuncti, prospicere facilius in altum potuerant. In hoc articulo necessitatis bona quaedam fortuna Caesari tertiam decimam legionem adduxit, quae, clade cognita, per aspreta contendit ad ignes; imperatoremque suum, ab omnibus famulis derelictum, et commilitones fessos atque famelicos recrearunt.

XVIII. Tum vero circumquaque nuntios dimisit Caesar incolumitatis suae: et vicissim audito Calvisii adventu exhilaratus, quieti se dedit. Postera lux miserabile spectaculum aperuit crematarum aut fractarum navium; fluitabantque passim armamenta, navibus etiam, quae supererant, valde quassatis atque laborantibus. Sed otium ab hostibus Calvisii prae-

§. 16. Appian. — Dio.
§. 17. Appian.

sentia praestabat, ut subduci reficique possent; quum subito exortus Auster vehementiori omnes discrimine involvit. Sed Pompeius intra portum Mamertinum deduxerat suas naves; at Caesarianae circa litus asperum et importuosum ingenti periculo iactabantur: neque resisti poterat, per absentiam nauticae turbae, cuius pars maior in litus evaserat. Sabini tamen minus afflicta classis est, Menae providentia; qui magno rei maritimae usu, longius in mare provectus, ubi mitius intumescebant undae, iecit ancoras; remigioque contendens adversus ventum, ne funes intenti rumperentur, effecit, ut eodem semper loco tenere se posset; tantumdem spatii subinde remensus remigio, quanto abreptus venti violentia fuerat.

XIX. Sed et alii quidam, industriam huius imitati, pestem intentatam repulerunt. At reliqua multitudo ventum, ut verno tempore cito positurum existimans, utrinque revincta ancoris navigia, ne colliderentur, contis propulsabant; minime diuturna ope, quum flatus impetuosior obstantia omnia disiiceret: navesque, disruptis ancoralibus, in litus impingebantur. Saevum deinde diem tristior nox excepit, intendente se vento, et tenebris conspectum adimentibus: iampridem enim aurium usus perierat, nequidquam contento clamore petentibus opem, quorum voces ventorum fluctuumque stridor, et repercussu montium multiplicati fremitus obruebant. Etiam aestus his accesserat malis, et ex navibus utcumque servatos, in terra quoque fluctus infesti consequebantur. Tandem appetente die remisit ventus, et sub solis ortum plane quievit, undis tamen adhuc diu saevien-

§. 18. Appian. — Dio.

tibus; atrocior enim tempestas fuerat, quam vidisse locorum istorum accolae unquam meminissent.

XX. Igitur Caesar, maiore hominum parte, et classe paene universa mulctatus, deposita spe potiundae in praesens Siciliae, eadem adhuc nocte Vibonem properavit, non sustinens calamitatem intueri, cui remedium afferre non poterat; scriptisque ad amicos et duces literis, praesto esse iussit omnes. Interim quos secum habebat milites circum maritima praesidia dimisit, ne Pompeius, victoria factus alacrior, in Italiam irrumperet. Sed ille ne reliquias quidem cladis impedire conatus est, quominus, ut poterant, funibus colligantes navium rimas, Vibonem secundo vento defluerent; tantum abest, ut de continenti cogitaret, suorum satis acer defensor, ad aliena invadenda segnis. Igitur Caesar, deficientibus ad Pompeium vicinis, Liparenses, ex insula Neapolim translatos, ibi degere ad finem belli coëgit. Ipse, quia et pecunia opus erat et navibus, iisque multis et celeriter, neque populus, fame iterum urgente, bellum ut contra foedera susceptum obterens, conferre quidquam volebat; Maecenatem in Graeciam misit, pertrahendi ad bellum Antonii causa.

XXI. Ea spes si fefellisset, legiones onerariis traiicere, bellumque terra gerere, maiorum exemplo cogitabat. Erat Antonius in procinctu, ut Parthis iret obviam: idcirco Maecenate cum bona spe dimisso, e sacra olea Athenis coronam sibi sumpsit; atque ex certo oraculo vasculum aqua e Clepsydra fonte impletum extulit secum. Sed iam totam belli molem P. Ventidii virtus et fortuna discusserat. Is, commissa

§. 19. Appian. — Dio.
§. 20. Oros. VI, 18. — Dio. — Appian. — Sueton. in Aug. cap. 16.

aliis obsidione Aradi, quae conscientia admissorum pertinacius repugnabat, adversus Pacorum, cum magnis copiis iterum irrumpentem in Syriam, contendit. Nondum ille transierat Euphratem; sed metuebat Ventidius, ne prius adventaret, quam ipse, quas in Cappadocia trans Taurum habebat, legiones contrahere posset. Idcirco non ignorans, ex iis, qui socii videbantur, quemdam Channaeum, Cyrrhesticae nationis regulum, proditorem agere; cum illo intima sua consilia communicare simulans, campos maxime timere, dicebat; agebatque cum proditore, *induceret Parthos, ut ad Zeugma traiicerent exercitum, brevissimo itinere, et arctissimo Euphratis alveo: tum enim se opportunitate collium facile elusurum sagittarios equites.*

XXII Quum haec ad Parthos relata essent, omnia se Ventidii consilia tenere putantes, ut, qua minime vellet ille, transgrederentur, infra Zeugma pontem struxerunt. Habebant et iter ad eum locum prolixius, et dum flumen ibi propter latitudinem operosius iungitur, amplius quadraginta dies consumpti sunt. Ita Ventidius triduo antequam Pacorus adveniret, copiis receptis omnibus, in agro Cyrrhestico exspectavit hostem. At ille, contemnens Romanos pro imbellibus, quod transmittenti fluvium non occurrerant, castra Ventidii obsidere ausus est. At Ventidius partem legionum intra vallum ordinatam habebat, quae prius non procurreret, quam hostes quingentis non amplius passibus abessent. Hoc ubi factum est, Barbarisque et sagittarum usus ademptus, et fiduciae romanae inopinata oblata facies, celeriter debel-

§. 21. Appian. Parth. — Plutarch. in Anton. cap. 44. — Vell. II, 78. — Dio lib. XLVIII. — Front. Strat. I, 1.

lati terga verterunt, maxime glandium violento iactu eminus territi.

XXIII. Ceterum, uti mos Parthis, in diversa intenderunt fugam, insequentibus Romanis. Idcirco Pacorus, castra Ventidii discessu legionum sine defensoribus reperturum sperans, eo impetum convertit. Enimvero Romanus, ceteris subito emissis legionibus, consternatos et locis iniquis circumventos cecidit. Pacorus inter primos fortissime pugnans occubuit; reliquorum pauci pro corpore eius propugnantes, magna multitudo, quum pontem peterent, occupati, totoque inter Euphratem et Orontem sinu concisi sunt; nonnulli ad Antiochum Commagenes regem perfugerunt. Ventidius, quamquam tertio iam proelio victor, in Mediam Mesopotamiamque Parthos compulerat, invidiae vitandae causa non amplius institit; sed ad perdomandos defectores arma circumferens, pleraque ex itinere recepit, viso capite Pacori, quod circa civitates mittebat, ut, perisse regulum, intelligerent: namque Syri Pacorum, iustitiae ac clementiae nomine, plus quam alium ullum regem diligentes, nequaquam deserturi, nisi mortuum, videbantur.

XXIV. His receptis, in Commagenen ductus exercitus, Parthos, quos eo confugisse diximus, non tradente Antiocho: sed plus celebratae regis opes avaritiam Ventidii stimularant, ut Samosata obsidione clauderet. Inde, quia nihil iam indigebat tot legionibus, duas cum equitibus mille, Machaera duce, ad Herodem misit, cum Antigono bellantem. Sed Machaera plus damni amicis, quam hostibus, inferendo, movit Herodem, ut ad Antonium properaret, quem venisse

§. 22. Dio. — Plutarch. — Iustin. XLII, 8. — Front. Strat. II, 2. — Flor. IV, 9.
§. 23. Plut. — Appian. — Iustin. — Flor. — Oros. — Vell. II, 78. — Dio.

Samosata compererat: quippe Ventidius offerenti mille talenta Commageno pacem dare non erat ausus, prohibente Antonio, qui iam haud longe semotus, suum hoc videri opus volebat, nec per Ventidium omnia fieri. Sed obsessi, pace desperata, fortius repugnantes, eo tandem adegerunt obsessorem, ut, acceptis talentis trecentis, et duobus admodum obsidibus non valde illustribus, acquiesceret: concesso vicissim, ut ab Antiocho quidam Alexander, qui transfugerat ad Romanos, occideretur. Iam dimiserat Ventidium Antonius, tanquam ad triumphum, quem meruisset; ceterum felicitati eius haud obscure invidebat: neque postmodum opera tam boni ducis usus est, quamquam ob eius gesta supplicationes sibi triumphumque Romae decretum noverat.

XXV. Sed eadem ipsi quoque decreta Ventidio erant: pensasse Crassianam cladem, Pacoro interfecto, videbatur; addebatque momentum aliquod admirationi, quod eodem die res utraque gesta dicebatur. Igitur primus hic omnium hoc de Parthis decus retulit, et suo quidem aevo solus, exstincto prius Antonio, quam decretum sibi triumphum duceret. Ita P. Ventidius P. F. proconsule ex Tauro monte et Parthis triumphavit a. d. V. kal. decembres, magna admiratione pristinam hominis fortunam cum praesente comparantium; quod qui, sicut Massurius tradidit, iterum, semel certe triumpho Pompeii Strabonis ductus ipse fuerat, nunc de ferocissima gente splendidissime triumpharet. Eidem, quum postea fato concederet, is quoque honor est habitus, ut publico funere sepeliretur. Ceterum uti laetitiam summam

§. 24. Plut. — Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 27, et de B. Iud. I, 12. — Appian. — Oros. VI, 18. — Dio.

populo romano Pacori finis, ita patri Orodi luctum incredibilem attulerat.

XXVI. Denique amenti similis, sine cibo, sine voce, ut prorsus obmutuisse videretur, complures dies exegit. Postea ubi loqui rursus incepit, nihil aliud, quam *Pacorum*, in ore habuit, quasi cum praesente sermones conferens: hunc enim filiorum omnium haud dubie praestantissimum iam successorem suum declaraverat. Itaque luctu tandem remittente, nova exercuit hominem sollicitudo, quem ex triginta filiis faceret Pacori loco regem; quum senilis animus a tot pellicibus, pro suo quaque filio nitente, diversas in cogitationes distraheretur. Postremo Phraatem praetulit, suo totiusque domus malo: mox enim scelestissimus parricida patrem, quasi cunctantem mori, fratresque, primum Antiochi filia prognatos, quod materno genere nobiliores erant, deinde ceteros omnes interfecit: suum quoque filium mox adiecit, iam adultum, ne quis superaret, qui contra se ab offensis optimatibus rex nominaretur.

XXVII. Inter haec Antonius obiter constituta Syria, in Aegyptum properans, C. Sosium in Ventidii locum Syriae et Ciliciae praepositum, Herodi restituere regnum et ulcisci Antigonum iussit, qui per absentiam Herodis, Iosephum, fratrem eius, cum quinque cohortibus romanis interfecerat. Igitur Sosius, praemissis duabus legionibus, cum reliquo exercitu subsequi statuit, quantum per anni tempus, iam enim vergebat aestas, liceret. Sed dum subigendis Aradiis, qui iam diu perpessi omnia, tamen desperatione magis, quam viribus, resistebant, Sosius detinetur;

§. 25. Appian. — Flor. — Eutrop. — Plut. — Marmor. Capitol. — Plin. VII, 3. — Agell. XV, 4. — Val. Max. VI, 9. — Sueton. — Agell.
§. 26. Iustin. XLII, 4. — Vell. — Appian. — Dio.

Herodes magno proelio ducem Antigoni Pappum vicit, eoque timoris adegit hostes, ut recepturus caput gentis Hierosolyma videretur, nisi propter vehemens frigus in hiberna deduci exercitum oportuisset. Per idem tempus Antonius Athenas rediit, auspicio suo, quam ductu, gestis rebus illustrior. Vnde vulgo existimabatur, commune hoc ei cum Caesare fatum esse, ut per legatos, quam per se ipsum, esset uterque felicior.

XXVIII. Nam et Agrippa praeclare se gessit ubivis pro Caesare; et a C. Sosio atque L. Canidio Gallo Antonianis ducibus incliti reges victi sunt. Imprimum M. Agrippa consulatu suo et Canidii, Galliam rebellantem compescuit, primusque a dictatore Caesare transiit Rhenum, sed et Aquitanos insigni proelio vicit. Idcirco Caesar evocatum, et triumphare iussum, classi fabricandae exercendisque remigibus praefecit. Sed Agrippa, vir prudentissimus, scientissimus parendi, minime convenire putavit, ut moerente Caesare triumpharet, cuius beneficio tantus e tantulo factus esset: nam humili loco ortus, ut etiam Vipsaniae gentis, tanquam obscurissimae, nomen ipse tolleret, *M. Agrippam L. F.* ubique praeferens, ad maximos honores evectus amicitia Caesaris fuerat.

XXIX. Igitur praetermisso triumpho, toto conatu in mandatum sibi munus incumbens, naves per omnem Italiae oram aedificabat. Maximus enim fiebat apparatus ad tam vicinum et formidabile bellum: nam et amici Caesaris, et quaedam civitates ultro

§. 27. Appian. — Ioseph. de B. Iud. I, 13, et Antiq. Iud. XIV, 27. — Dio.

§. 28. V. C. 715; A. C. 37. — Appian. B. Civ. lib. V. — Tac. Annal. I, 3. — Dio. — Vell. — Sen. Controv. II, 12, et de Benef. III, 2. — Val. Max. IV, 7. — Liv. Epit.

promissas naves construebant. Sed quoniam plerumque litus Italiae importuosum erat, et stationes tantae classi non reperiebantur; Agrippa, praeclarum opus orsus, quomodo ex Lucrino lacu portum faceret, excogitavit. Quippe in agro Cumano, Misenum inter et Puteolos, locus in lunae speciem curvatus, Lucrinum Avernumque lacus habebat. Hoc Agrippa mirabili prorsus opere commisit mari, *Portumque Iulium* appellavit, tum quidem recipiendis navibus aptissimum; hodie paludem coenosam ac tenuem, ex quo subterraneus ignis, facta per montes eruptione, vicina late cineribus altissimis opplevit. Nunc quidem *Mons novus* appellatur, anno factus centesimo septimo, priusquam haec scriberemus. Huius operis multi scriptores confusius, quam explicatius, fecerunt mentionem: res ita ferme habuit.

XXX. Lucrinum lacum ab externo mari dirimebat agger antiquus, octo stadiorum longitudine, nec latior, quam ut incedere per eum currus posset. Vetus erat fabula, structum ab Hercule, Geryonis armenta per regiones illas agente. Hanc molem duabus angustis fossis, per quas intrare naves possent, scidit Agrippa; deinde fossis aliis ductis, Lucrinum Avernumque coniunxit; simul quo undique facilius ad portum iter esset, silvas circum densissimas, nihil reveritus antiquas locorum caerimonias, exscidit. Inde profectum existimo rumorem, simulacrum antiquum, sive Calypsus illud fuit, sive ipsius Averni, sudasse: neque negligenda res visa, pontificesque, licet natura loci, calidis aquis referti, miraculi fidem elevaret, locis iisdem piacularia sacra fecerunt;

§. 29. Appian. — Dio. — Philargyr. apud Virg. Georg. II, 161. — Vell. — Sueton. in Aug. cap. 16. — Cluver. Ital. Ant. — Cellar. Geogr. Ant. II, 9.

maxime quia sub idem tempus tanta ibi facta tempestas fuerat,ut prodigii loco haberetur. Sed Agrippa, portu strenue effecto, naves eo deductas consternere, remigesque tota hieme exercere instituit: nam Caesar viginti milia servorum ad hos usus manumiserat.

XXXI. Iisdem consulibus et Iudaei subacti. Vere novo rex Herodes, castris ad Hierosolymam positis, tres aggeres excitari iusserat, eodem loco et exemplo, quo Pompeius olim ceperat urbem. Deinde ad nuptias cum Alexandri filia celebrandas Samariam profectus, consummato matrimonio, cum ingentibus copiis in castra rediit. Venit mox eodem C. Sosius cum legionibus undecim, et sex equitum millibus, magnoque auxiliorum numero, ad Borealem oppidi murum opposito vallo. At Iudaei, gens pertinax, et odii semel concepti retinens, nihil omittebant, quo nocere obsessoribus posset; nec audacia tantum, sed et patientia laboris formidabiles, cuniculis maxime molesti erant, unde subito exsilientes, necopinantibus damnum inferebant: et priusquam ferme pars aliqua muri machinis impelli posset, interiorem novum opponebant.

XXXII. Hac contumacia in quintum usque mensem contra tantos exercitus locum tenuerunt, quum interim et fame premereutur, quod forte septimanus iis annus erat, quo praetermitti solebat agricultura. Sed fiducia templi alebantur, cui non defore divinum auxilium, et, si quis in huius defensione occubuisset, hunc vero prae ceteris felicem, deoque amicum, praedicabant. Nec nisi per partes capi Hierosolyma

§. 30. Strab. lib. V. — Diodor. lib. IV. — Sueton. — Dio. — Philargyr. — Vell.

§. 31. Liv. Epit. — Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 27, et de B. Iud. I, 13. — Hegesipp. I, 31. — Dio. lib. XLIX.

potuit: quadragesimo die viginti admodum delectorum Herodis exteriorem murum transcenderunt; quos statim sequuti sunt romani quidam centuriones a Sosio. Sed adhuc resistebat interior murus, nec superari ante quintum decimum diem potuit. Tum vero urbs inferior, cum vestibulo templi capta, porticibus quibusdam circa delubrum inflammatis; cuius rei invidiam Herodes in Antigonum detorquebat.

XXXIII. Interim Iudaei, qui partim in templum interius, partim ad superiorem urbem confugerant, legatis ad Sosium missis, sacrae rei faciundae otium petierunt: eundem exoraverunt, et qui capti apud Romanos erant, ut interesse sacro sinerentur. Ille sperans, haec esse signa deditionem agitantium, utrunque concessit. Sed ubi nihilo secius in rebellione persistebant, die quadam Saturni facta vis est, templumque pugnando captum: nec urbs defendi diutius potuit. Magna omnis aetatis sexusque caedes fuit; Romanis propter obsidionis moram iratis, Iudaeos accendente factionum inter se crudelissimarum odio.

XXXIV. Antigonum, ad pedes se abiicientem, immisericorditer accepit Sosius, complosis manibus *Antigonam* nominans, vinctumque in custodiam dedit. Sic iterum a Romanis capta est Iudaeorum metropolis, eodem die, quo septimo et vicesimo anno ante expugnata a Magno Pompeio fuerat. Herodi curae fuit prohibere alienigenarum turbam, arcana templi et sacrorum spectare contendentem. Idem vix impetravit a Sosio, praedam urbis militibus suis asserente, ut a se acceptis pecuniis direptionem remitteret. Inde Sosius, aurea corona in templo dedicata, captivum Antigonum Antonio adducens, discessit, regno

§. 32. Ioseph. Antiq. et de B. Iud.

Iudaeorum Herodi tradito. Atque ille minime certam eius possessionem sibi spondens, quamdiu Antigonus superesset, maximis muneribus expugnavit Antonium, ut interfici iuberet.

XXXV. Igitur Antiochiae deligatus ad palum, flagrisque caesus, et securi percussus est: quo supplicio neminem adhuc regum quisquam Romanus affecerat. Cum hoc exstincta nobilissimae stirpis dignitas, penes quam supra annos centum viginti sacerdotium et principatus Iudaeorum fuerat in Herodem, plebeiae gentis hominem, Idumaeisque parentibus ortum, concessit. Sequenti anno, qui L. Gellium L. F. L. N. Publicolam, M. Cocceium Nervam consules praetulit, quietae res in Syria fuerunt, absente Antonio, metuente Antonium Sosio, si magnis gerendis rebus obscurare gloriam imperatoris legatus videretur.

XXXVI. Sed Parthi bellum ingens inter se moverunt, ob Phraatis, novi regis, crudelitatem et vecordiam, qui post multa parricidia nemini iam parcere poterat, nobilissimo cuique infestior, quo magis sibi ab hoc genere metuebat. Igitur multis quaquaversum diffugientibus, ad Antonium Monaeses venit. Erat vir illustris ac potens, et prioribus adversus Romanos bellis magna virtutis fama. Quapropter Antonius, eum Themistocli, se magno regi comparans, tres ei donavit urbes, Larissam, Arethusam, Hierapolin, quam et Edessam, et prius Bambycen appellatam supra scripsimus.

XXXVII. Interim Roma multiplici prodigiorum denuntiatione est exterrita. Quippe delphinas concurrisse invicem cruenta pugna circa Clupeam fereban-

§. 35. V. C. 716; A. C. 36. — Dio. — Ioseph. Antiq. XV, 1, et de B. Iud. I, 13.

§. 36. Plutarch. — Appian. Parth. — Supra CVI, 21. — Dio lib. XLVIII.

tur: Romae sanguinem inter pluviam lapsum caelo, varie distulerunt volucres: ludis Romanis, senatorum in Capitolio, sicuti mos erat, epulatus est nemo. Liviae quoque oblatum omen sicut ipsi laetum, ita civibus formidabile habebatur: quippe circa tempus nuptiarum cum Augusto, in Veientanum suum eunti, praetervolans aquila gallinam albam, ramulum lauri cum baccis suis rostro tenentem, in gremium abiecerat: eam quum ali Livia, serique ramum haruspicum monitu iussisset; tanta pullorum soboles provenit, ut ea villa diu postea *ad Gallinas* vocaretur, quae via Flaminia iuxta nonum ab Vrbe lapidem fluvio Tiberi inaedificata fuerat.

XXXVIII. Ramus etiam, quamquam ita crescere laurum Democritus et Theophrastus ambigant, tale lauretum produxit, ut postea diutissime triumphis Caesarum ad coronas sufficeret. Ea res potentiam Caesarianae domui stabilem videbatur promittere. Percellebantur etiam homines crebra mutatione magistratuum, quum nonnulli eodem die inirent eiurarentque; nihil inde quaerentes amplius, quam honorem nominis, et spem adipiscendi provinciam, ac cetera non nisi magistratu functis tribui solita. Contra erant, qui magistratus capessere paupertate, aut alia causa vetabantur: nam et qui apud Pompeium erant, quasi merito arcebantur desponsis honoribus; et quidam, bonis amissis, sumptus tolerare non poterant.

XXXIX. Inter quos M. Oppius, propter pietatem in parentem gratus plebi, quum aedilitatem praetermittere statuisset, stipe collata seque et impensam

§. 37. Plin. XV, 30. — Suelon. in Galba cap. 1.
§. 38. Theophr. de Causis Plant. I, 3. — Plin. — Sueton.

munerum exhibuit; quum etiam in theatrum ingressi quidam, histrionum specie cum personis, pecuniam contulerunt, animorum suorum obsequentes iudicio, periculum, ne inimicis Triumvirorum favisse dicerentur, hac cautione vitantes. Nec hic stetit in Oppium populi amor; quin et mortuum paulo post in campo Martio funeravit. Sed invidia nobilitatis ossa sepulti translata sunt alio, pontificibus monentibus, locum sacrum esse, neque contaminandum mortuorum reliquiis; quum tamen multos ibi sepeliri et passi iam, et passuri essent. Eodem vere M. Antonius Athenis egressus, cum trecentis navibus, Brundisii non receptus, Tarentum appulit, promissum Caesari auxilium ferens.

XL. Sed Caesar exspectare, dum sua classis praesto esset, maluit; licet semel iterumque invitatus, ut apparatu Antonii, suffecturo ad id bellum, uteretur. Apparebat, aliquid subesse querelae ac suspicionum: idcirco Octavia, quae comitata virum ex Graecia fuerat, exoravit eum, ut ad fratrem mitteretur. Alteram ea iam filiam apud Antonium pepererat, et tum etiam erat praegnans. Haec in itinere occurrens Caesari, primariis amicis eius adiunctis, Maecenate et Agrippa, multa precum humanitate contendit, *ne se miserrimam omnium matronam ex omnium felicissima redigi paterentur.*

XLI. « Nunc enim, inquit, totus orbis me beatam » praedicat, suspicitque duorum imperatorum, alte» rius sororem, alterius coniugem. Sin vero, quod » dii ne sirint! prava consilia vos in bellum egerint, » uter vestrum sit futurus superior, in incerto erit:

§. 39. Appian. B. Civ. lib. IV et V. — Dio. — Plut. in Anton. c. 46.
§. 40. Dio. — Appian. — Plut.

» unum erit certissimum, me, utcumque res ceciderit, in perpetua sollicitudine et luctu fore, cui in » qualibet viri fratrisque fortuna, semper plus offeretur, quod cruciet, quam quod reficiat. » Caesar ad haec obiicere, *se desertum ab Antonio, maximum in discrimen incidisse; sed et missum in Africam esse Calliam, ut foedus contra se cum Lepido iungeret.*

XLII. Tum Octavia: « Calliam ad Lepidum non » alia causa missum esse scio, quam ut de matrimo» nio ageret: cupiebat enim Antonius desponsam » adolescenti Lepido filiam collocare, priusquam » Parthicum ad bellum proficisceretur. Prius autem » crimen ita diluit Antonius, ut tibi per Maecena» tem satisfactum eo nomine credam. » His obtestationibus, et quia Calliam etiam miserat Antonius, ut ex eius quaestione deprehenderetur veritas, ita Caesar emollitus est, ut, non accepto Callia, cum Antonio se colloquuturum diceret, inter Tarentum et Metapontum, circa fluvium Evonymum, si et illi videretur. Accepta conditione, quum eodem forte tempore ad flumen uterque venisset, Antonius, carpento desiliens, in scapham forte stantem eo loco se coniecit solus, traiecturus ad Caesarem: contendit et ille, vicissim praevenire cupiens Antonium; et aliquamdiu occurentium sibi in amne certamen fuit, uter in alterius ripam fidemque se traderet prior; sed vicit Caesar, *ad duos unum se proficisci* dicens, *non ad Antonium modo, sed et ad sororem suam.*

XLIII. Itaque conscenso Antonii carpento, cum eodem Tarentum profectus, ea nocte apud illum mansit sine corporis custodibus. Postridie rursus apud Caesarem eadem omnia Antonius fecit. Adeo

§. 41. Appian.

duo illi summae fortunae competitores, ut rationibus suis conducere putabant, intimam familiaritatem levibus suspiciunculis, et professa odia summae benevolentiae significationibus vicissim obruebant. Ceterum quia Caesar bellum Siculum sequentem in annum differebat, Antonius in Parthos properabat; ille navibus indigebat, hic legionibus: instituta est permutatio, uti Caesar Antonio duas legiones italicas daret, hic Caesari rostratas cum remigio centum. Sic et classem adeptus est Caesar, qua egebat, et sumptu libetatus Antonius, milites nactus, quos, Italiam obtinente Caesare, licet ex prioribus pactis delectuum ius haberet, difficulterconfecisset. Octavia quoque, praecipuum et instrumentum et vinculum instauratae amicitiae, viro mille delectos milites impetravit a fratre, fratri vicissim decem phaselos a viro; quod genus navium inter longas et onerarias ferme medium est.

XLIV. Accesserunt nova ex sponsalibus firmamenta, et Antyllo, quem Antonio Fulvia pepererat, filiolam suam despondit Caesar; et Antonii Octaviaeque filiola Cn. Domitio pacta est, qui modo hostis acerbissimus Triumviris, et proscriptus inter parricidas fuerat. Sed facile fuit quidvis polliceri, nihil servaturis, nisi quod postea quoque sibi profuturum censuissent. Sub idem tempus, opinor, etiam auctore Antonio, Pomponiam Agrippa duxit, T. Attici filiam, equitis romani affinitatem generosarum nuptiis anteponens, quum propter summum in amicitia Caesaris gradum, nullius non conditionis potestatem habere videretur. Praeterea convenit, *uti Sex. Pompeio sacerdotium et consulatus, nuper pacta eriperentur; ipsi nihilominus, elapso tempore triumviratus, in aliud quinquennium*

§. 43. Plut. — Appian. — Dio.

potestatem retinerent. His peractis, profectus Antonius, liberos suos ex utroque matrimonio et Octaviam coniugem ad Caesarem remisit Corcyra, ne molestiarum ac periculorum, qualia bellum affert, haberet participes; nisi forte, quod eventus affirmat, plus de Cleopatrae amoribus, quam de bello sollicitus, amoliendum hoc in tempore impedimentum iudicavit.

XLV. At Caesar, novis copiis navalibus auctus, quamquam prius quiescere eo anno statuerat, bellum incepit non poenitendis initiis; nisi quod Menas, ingenio levis, et cum fortuna mutans animos, praeterea Sabino parere non ferens, impetrata fide, cum sex aut septem navibus iterum ad Sextum transfugit. Existimatum etiam est, minis Antonii perterritum, et quotidianis ceterorum Pompeii libertorum exprobrationibus promissisque praebuisse aures; praesertim ultione sumpta de Menecrate, quem praecipuum inter Pompeianos inimicum habuerat. Caesar, offensus hac perfidia, in Sabinum effudit iram, ablata tanquam indiligenti classis praefectura, quod fugam tot navium non senserat. In eius locum Agrippa maritimum imperium accepit; a quo interim nova confecta classis romano more lustrata est. Constitutis ad ipsas undas altaribus, naves instructae circumstabant magno omnium silentio: interea sacerdotes, re divina iuxta mare facta, ducibus assumptis piacularia exta navigio imposita ter circum classem circumvehebant; invocabantur potentia maris numina, *uti, quae detrimenta, quaeque pericula destinata classi fuissent, ea in hostium caput expetant.*

§. 44. Dio. — Corn. Nep. in Attico cap. 12. — Appian. — Plut.
§. 45. Appian. — Dio. — Oros. VI, 18.

XLVI. Postremo pars extorum, turba favente linguis, in mare proiiciebatur; partem adolebant altaribus. Tum educta portu classis animi speique Caesarem implevit, undique cincturum navibus Siciliam: quippe et Antonianae naves iam ad fretum processerant; et Lepidus, quantumlibet invitus, auxilia promiserat. Sed maxime nova classe confidebat, mira firmitudine specieque compactis navibus, quae neque rostrorum timerent impetum, et magnum numerum propugnatorum caperent, et turres portarent, unde tanquam e muro in subiecta hostium navigia pugnari posset. Ceterum omnes istas cogitationes momento quasi tempestas circa Palinurum promontorium adorta difflavit. Res hoc modo gesta est. Constitutum erat, uti a. d. kal. iulias (quod ob patris memoriam sibi faustum fore ominabatur) tribus diversis classibus Pompeius oppugnaretur.

XLVII. Ille contra Plennium quemdam cum una legione, et magna multitudine velitum Lilybaeum et vicina loca tueri iussit; et praesidia ad Orientem et Occidentem disposuit, insulis etiam occupatis, Lipara praesertim et Cossura, ne harum opportunitate hostes iuvarentur. Messanae vero (hanc habebat arcem belli) quod roboris erat in classe, secum habebat, inde quamlibet ad necessitatem occursurus. Interim die dicta Lepidus ex Africa solvit, mille ducens onerarias, septuaginta longas, in quibus erant semiplenae legiones duodecim, equitum numidarum quinque millia, magnusque apparatus alius. Interim et a Tarento Statilius Taurus cum navibus Antonianis centum duabus adfuit; ceterarum enim remigium pestilentia nuper exhauserat.

§. 46. Dio lib. XLIX. — Plin. VII, 45. — Vell. II, 79. — Appian.
§. 47. Strab. lib. VI, p. 286. — Appian. — Vell. II, 80.

XLVIII. Caesar, Puteolis facto sacrificio, proiectisque e praetoria in mare extis, profectus est, Ap. Claudio cum magna multitudine navium postremum agmen cogente. Vbi tertia dies venit, vehemens Auster aggressus est omnes, Lepidique multas onerarias depressit. Tenuit tamen ille Siciliam, conclusoque intra Lilybaeum Plennio, multa circum oppida armis aut deditione cepit. Taurus, animadversa tempestate, mature Tarentum reduxit classem. Appianae naves afflictae circa Minervae promontorium, et quaedam in scopulos aut brevia compulsae sunt, disiectis, nec sine gravi damno, ceteris. Caesar in Velinum portum se et naves suas receperat, praeter hexerem unam, quae circa Palinuri promontorium vi tempestatis soluta est.

XLIX. Erat ea portus natura, ut ad cetera tutus versus Orientem pateret: idcirco quum repente versus in Africum Auster esset, neque portu exire naves, prohibente vento, poterant, neque aut remis aut ancoris contineri, quominus inter sese, aut ad saxa comminuerentur. Ita naves maiores sex amissae, minores sex et viginti, cum aliquanto maiore numero liburnicarum: nam et ab hoste damnum datum erat, Menasque multas ex disiecta classe naves abstraxerat, aut exusserat. Tanta haec erant incommoda, ut ante tricesimum diem emendari non posse viderentur; quo tempore paene in exitu futura aestas erat, ideoque rectius videbatur, venientem in annum expeditionem differri.

L. Sed Caesar, *vel invito Neptuno victoriam se adepturum* iactans, ceterum populum timens, si diutius annonae penuria premeretur, continuo subduci refi-

§. 49. Dio. — Vell. II, 79. — Appian. — Dio.

cique naves iussit: remiges ex naufragio receptos ad Taurum misit, complendis navibus, quae penes eum vacuae remanserant. Maecenas in Vrbem ire iussus est, ad plebem in officio continendam, quae ob adversa Caesaris et memoriam Pompeii Magni tumultuabatur. Ipse magna celeritate atque diligentia novos per Italiam colonos hortatus, ad visendam Tauri classem Tarentum transcucurrit; mox Vibone alloquutus legiones, navium apparatum festinavit, brevi tempore sic confirmatis atque constitutis omnibus, ut iterum invadere Siciliam posset.

§. 50. Sueton. in Aug. cap. 16. — Dio. — Appian.

IOANNIS FREINSHEMII
SVPPLEMENTORVM
LIVIANORVM

LIBER XCIV.

IN LOCVM LIBRI CXXIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI VICESIMI NONI.

Adversus Sex. Pompeium vario eventu navalibus proeliis pugnatum est; ita ut ex duabus Caesaris classibus altera, cui Agrippa praeerat, vinceret; altera, quam Caesar duxerat, deleta, expositi in terram milites in magno periculo essent. Victus deinde Pompeius e Sicilia in Asiam profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli, contra Sex. Pompeium a Caesare gerendi, traiecerat, quum bellum Caesari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore, vitam impetravit. M. Agrippa navali corona a Caesare donatus est; qui honos nulli ante eum habitus erat.

I. Ex diverso Pompeius hac felicitate non ad industriam, sed vanitatem et ineptias excitabatur, iam haud dissimulanter *Neptuni filius* appellari volens; cuius spreto numini duplex naufragium Caesaris, et alterum quidem per aestatem immissum, imputabat. Idcirco et paludamentum induit cyaneum pro purpureo, et Neptuno Salaciaeque, parentibus scilicet suis, bobus auratis et equo fecit: sed et equos vivos, quidam et viros addunt, coniecit in fretum.

Nec tamen securus audiit, iterum instare Caesarem, quam cum strenuo et irrequieto res esset, considerans: idcirco Menedorum ire speculatum, quid fieret in Italia, iussit.

II. Ille dolens, sibi classis imperium non esse redditum, sed solummodo paucarum navium, quas reduxerat, praefecturam relictam, ne contra Lepidum quidem opera eius Pompeium uti voluisse, iterum agitare proditionem animo coepit. Ceterum quo maioris apud Caesarem fieret, si prius edidisset plura documenta, quantum in eo praesidii partibus esset, omne, quod secum habebat, aurum, inter suos distribuit, ut promptioribus ad omnia uteretur. Ergo duodeviginti passuum milibus tridui spatio emigratis, impressionem in naves Caesaris saepe fecit, ad tuenda loca, ubi novae aliae fabricabantur, dispositas. Ex his binas ternasve subinde abripiens, simul onerarias in stationibus incursu intercipiens, aut corrumpens, omnia pavoris atque consternationis implebat. Non enim Caesar modo, sed etiam Agrippa petendae materiae causa tum aberat: quoque maius audaciae simul et artis specimen ederet, aliquando nave in mollius solum sponte impacta, in luto se obhaerere simulavit; donec decurrentibus velut ad certam praedam hostibus, inhibendo se expedivit, abiitque cum plausu et cachinnis, non sine stupore et verecundia Caesarianorum.

III. Sed ubi maturum esse putavit, dimisso senatore, quem ceperat, Rebilo, praestruxit ad novum consilium viam. Deinde commentus apud suos, Min-

§. 1. V. C. 716; A. C. 36. — Plin. IX, 16. — Appian. B. Civ. lib. V. — Dio lib. XLVIII. — Oros. VI, 18. — Sueton. in Aug. c. 16. — Porphyr. ad Hor. Epod. 9. — Auct. de Vir. illustr. c. 84.

§. 2. Dio lib. XLIX. — Appian.

dium Marcellum, iam a tempore dictatoris familiarem Caesaribus, ad se transiturum, cuius nuper amicitiam Romae comparaverat; sine suspicione cum eo in quadam parva insula congressus, mentem suam aperuit, *se coactum iniuriis Calvisii, quas pati non potuisset, ad Pompeium refugisse: nunc amoto Calvisio, nihil obstare, quin redeat ad Caesarem, non male de se meritum; modo fides a M. Messalla detur:* nam hic per absentiam Agrippae classi praeerat. Nec diu dubitavit Messalla, Caesari gratum se facturum admonitus, aut coniiciens.

IV. Ergo ubi cum aliquot triremibus Mindius adfuit, tanquam a Caesaris partibus transiens, adiunxit ei se proditor, et suos partim volentes, alios repugnare validiori non ausos, transduxit. Postquam in conspectum Caesaris admissus est, ad genua procidens oravit veniam, nihil excusans. Et eam quidem haud gravatim tribuit Caesar; ceterum ingenio tam mutabili nihil postea maioris rei credidit, deditque negotium certis hominibus, dissimulanter eum custodiendi: praefectos triremium, qui manere nolebant, quo cuique visum est abire, dimisit. Iam refecta classis erat, et Caesar Vibonem appulsus, Messallam cum duabus legionibus transmittere in Siciliam iussit, Lepidique copiis coniunctum stationem agere in Tauromenitano sinu: tres alias legiones ad Statuam (Stylida vocant Graeci) excubare iussit; quod is locus, ad duodecimum a Rhegio milliare distans, brevissimum in Siciliam traiectum habebat.

§. 3. Cic. ad Famil. XV, 17. — Dio. — Appian.
§. 4. Dio. — Oros. VI, 18. — Appian. — Strab. lib. VI, p. 257. — Plin. III, 5.

V. Sed Taurus a Tarento Scylacium, obversum Tauromenitanae regioni promontorium, petiit, *itineri simul proelioque paratus: nam et mari speculatoria navigia praemittebat, et litora curabat exploranda per equites. Ideoque Caesar a Vibone transgressus, probata Tauri diligentia securior, eodem rediit. Pompeius adversum haec iisdem locis praesidia constituit, quibus per eamdem aestatem habuerat. Interim quatuor Lepidanae legiones, deceptae specie occurrentium navium, nam a Lepido missas existimaverant, in Papiam, Pompeii ducem, inciderunt; maleque mulctatae, ne Lepidi quidem navibus, quae postea venerant obviam, ausae confidere, vario et miserabili errore multas onerarias amiserunt. Sed et duae ferme legiones desideratae; plerisque in mari varia peste consumptis, et si qui enare potuerant, exceptis a Tisieno Gallo, Pompeianarum partium duce: ceteri statim aut postea pervenerunt ad Lepidum, quum ad Sextum Papias abnavigasset.

VI. Sed cum universa classe Caesar explorato profectus ad Strongylen, quae septem Aeolidum una est, quum ex magna specie copiarum, quas circa Pelorum et Mylas et Tyndaridem agere videbat, ipsum adesse Pompeium coniectaret, relicto cum imperio Agrippa, Vibonem repetiit, pedestres copias adducturus. Inde ad castra Tauri citatis itineribus transgressus, cum tribus legionibus et M. Messalla fretum transire statuit, ut per absentiam Pompeii Tauromenio capto, duabus ex partibus illum angeret. Interim et Agrippa e Strongyle transiecit Hieram, eaque capta se paravit, ut postridie Mylas transvectus Democharem adoriretur, qui stationem

§. 5. Appian.

ibi cum quadraginta navibus habebat. Sed ubi cum dimidia parte classis Hiera profectus, non exire Democharem vidit, contempta hostis ignavia rediit, sequenti die classem universam adducturus. Vicissim Demochares non alias Agrippae naves esse ratus, et has ipsas tardas et graves, noctu evocavit Pompeium eo proposito, ut coniuncti Agrippam aggrederentur.

VII. Igitur postridie sub idem ferme tempus utrinque classibus eductis, quum Agrippa et Apollophanem cum quinque et quinquaginta navibus adesse, et cum aliis septuaginta Pompeium sequi cognosset, nuntio celeriter ad Caesarem misso, in magnis animi fluctibus fuit; idemque et Demochari similibus causis acciderat; et, nisi fuga praeter turpitudinem haud minus periculi, quam proelium, habuisset, non dubitabatur utrobique, quin praestaret recedere. Sed quia digredienti sequuturus hostis timebatur, pari aliquandiu marte concursum est. Pro Pompeio celeritas navium, artesque gubernatorum et remigum erant; Agrippa plures et firmiores habebat: et robur Caesariani militis adaequabat Pompeianorum desperatio; fugitivi enim plerique erant, quibus, si caperentur, ne simplex quidem sperari mors poterat.

VIII. Memorabilis in hoc proelio casus unius navis fuit, quam Agrippa prae ceteris petebat, quod ea Papiam invehi cognoverat; incurritque impetu tam violento, ut, prora discussa, carinam aperiret, et qui in turribus eius constiterant, in mare excuterentur. Igitur et navem, aqua copiosa admissa, celeriter mersit, cum thalamitis (sic appellantur

§. 6. Plin. III, 8. — Appian. — Dio.
§. 7. Appian. — Dio.

ordinis imi remiges); ceteri, tabulato perfracto, enatarunt. Et Papias in proximam navem receptus, pugnam repetiit: Pompeianorum enim scaphae passim oberrabant, quibus exciperentur nantes, fractis aut amissis navibus. Nam et integrae relinquebantur, quoties ferreis manibus comprehensae defendi adversus tanto validiores non poterant.

IX. Idcirco Pompeius, ex edito loco conspicatus, quae fierent, signum receptui dedit, iam advesperascente die: redieruntque, servatis ordinibus, ad litora non aspera aut saxosa, sed quae multo coeno limosa erant, applicantes; Agrippa quum cuperet, insequi non potuit, ne cum magnis suis navibus in brevia delaberetur: idcirco, iactis in alto ancoris, substitit, tanquam iterum invasurus vel per noctem; sed monentibus amicis, ne militem nimiis vigiliis et laboribus debilitaret, neve nimium crederet infido mari, vix tandem se recepit. Sunt, qui dicant, Caesaris invidiam veritum, absolvere victoriam noluisse. Sed et dicere solitum inter familiarissimos, *secundum locum tenentibus magna prudentia opus esse; velle enim praepotentes laboribus et periculis eorum maxima consequi, sed hoc sciri credique ab hominibus nolle; dandam igitur esse operam, ut perficiendis ingentibus operibus strenue desudent, perfectorum titulo cupide solerterque cedant.*

X. Hoc proelio Pompeius quum naves amisisset triginta, hostiles quinque corrupisset, laudavit tamen suos, donavitque, *pro victoribus sibi esse* praefatus, *qui cum tantis navibus aequo marte dimicassent; non enim proelium istud, sed hostilium murorum oppu-*

§. 8. Appian. — Dio. — Horat. Epod. 9.
§. 9. Appian. — Vell. II, 79. — Dio. — Pollux V, 17.

gnationem videri: subiecit, *se quoque navium suarum altitudini nonnihil adstructurum esse.* Interim Caesar, ubi Messana digressum Pompeium, fretumque sine idonea custodia relictum sensit, cum Antonianis navibus Tauromenium petere constituit. Ceterum Pompeius id ipsum coniectans, parte navium Mylis relicta, quae praesentis imperatoris speciem Agrippae facerent, quum post proelium leviter coenasset, continuo Messanam redierat. Agrippa vero, pro praesenti copia milite refecto, Tyndaridem, quae dedebatur, advectus, oppidum volentibus incolis recepit; sed mox a praesidiariis strenue pugnantibus eiectus est.

XI. Aliis tamen oppidis recepta sunt eius praesidia; quibus rebus consumpta die, sub tenebras pridianam stationem repetiit. Iam Caesar, e Scylacio provectus, Leucopetram attigerat, ubi certioribus nuntiis, Pompeium ad Mylas Agrippae concurrisse, doctus, statuit noctu transire fretum, et in Agro Tauromenitano copias exponere; sed cognito proelii eventu, haud satis decorum victori putans, per tenebras subrepere, exspectata luce, quantum capere militum naves potuerant, vacuo mari transiecit, ceteris cum Messalla relictis, quos remissis mox navibus arcesseret. Ceterum Tauromenii non receptus, praeternavigato amnis Onobalae ostio (Cantarum hodie vocari autumant) et fano Veneris, ad Archegetam appulit. Id loco nomen erat a parvo simulacro Apollinis, quod ibi posuisse Chalcidenses ferebantur, Theocle duce ad condendam coloniam ex Euboea profecti; quum Naxum, quae postea Tauromenium est appellata, occupassent.

§. 10. Appian. — Oros. VI, 18. — Dio.

§. 11. Dio. — Appian. — Thucyd. VI, 1, init. — Fazell. Hist. Sic. Dec. I, lib. II, cap. 3. — Strabo lib. VI, p. 267. — Plin. III, 8.

XII. Hic exscensione facta, simul terram Caesar attigit, lapsante vestigio procubuit: nec exterritus sacra fecit deo, castrisque ibi collocatis, oppidanorum tentare animos decrevit. Nondum absolutum vallum erat, quum Pompeii magna classis cum ipso imperatore adfuit, in defessorum locum integris repositis remigibus: simul et equitatus eius conspectus est, pari celeritate per litora transcurrens; et alio loco pedestres copiae apparuerunt. Ea repente res obiecta magnopere Caesarianos exterruit, qui victum proelio Pompeium, nusquam discedere posse per Agrippam putaverant. Neque absurde creditum est, si undique simul factus impetus esset, deleri Caesaris exercitum potuisse: tres omnino legiones erant, cum equitibus quingentis, quorum nondum advecti equi erant, velites mille, voluntarii ex novis coloniis duo millia, cum classiariis.

XIII. Sed equitatus, tantum impetu in munientes facto, interturbavit opus nequidquam; navibus, ne sero diei proelium inirent, sub Coccyno capientibus stationem, peditatu in oppidum Phoenicen abducto. Caesar, hac opportunitate usus, non intermisso per noctem labore, castra permuniit; deinde traditis L. Cornificio copiis, ante lucem cum classe protectus est, occupaturus transitum, antequam praecluderetur, et minus timens Pompeii naves, ut paucas numero et recens victas. Igitur dextra acie Titinnio commissa, sinistra Carcio, si modo recte traditum nomen est, vectus liburnica classem circumiit, sollicitus hortator; quo tempore, ne forte agnitus ab hostibus in periculo esset, imperatoria insignia depo-

§. 12. Appian. — Dio.
§. 13. Oros. VI, 18. — Appian. — Dio.

suit. In eo cursu, quum obviam se Pompeius tulisset, bis congressi, ad noctem usque depugnarunt.

XIV. Tum vero Caesaris haud dubie inferior fortuna fuit, multisque captis aut mersis navibus, pars ceterarum, ipso frustra hortante, versus Italiam fugit, quas Pompeiani neutiquam longe insequuti, ad reliquas oppugnandas redierunt: et harum pleraeque tum mersae sunt, aut in hostium devenerunt manus; et si quis enatare ex his potuit, ab equitatu Pompeii litus obeunte capti, aut interempti sunt. Pauci ad Cornificii castra penetrarunt, a velitibus eius deducti; nam gravem armaturam educere adversus legiones, victoria suorum alacres, minime tempestivum iudicabat. Ipse Caesar, in multam noctem iactatus, et animi pendens, utrumne Cornificium, an vero Messallam peti oporteret, bona quadam fortuna sub portum Abalam, cum uno tantum satellite delatus est: quem a montibus decurrentes quidam exceptum, et in acatium ex acatio translatum, quominus deprehendi ab hostibus posset, animo et corpore aegrum, ad Messallae castra deportarunt.

XV. Nec quidquam habuit antiquius, quam missa ad Cornificium liburnica, significare salutem suam, et maturum auxilium polliceri; misit etiam circum vicinos montes, *Cornificio* iubens *opitulari, quotquot possent.* Curato deinde corpore, post modicam quietem, ad Columnam Rheginam profectus est, deducente Messalla, ubi Carinas cum tribus legionibus constiterat, iussu Caesaris in Siciliam traiecturus. At tum Liparam praemissus est a Caesare mox sequuturo. Sed hanc animi agitationem consolata est res parva dictu, nisi superstitione inflaretur: piscis e

§. 14. Liv. Epit. — Dio. — Oros. — Appian.

mari exsiliens ad pedes ambulantis se obiecit. Hoc argumento spoponderunt vates, *sub pedibus Caesaris futuros, qui tum tenerent maria.* Idcirco iam tranquillior animo scripsit ad Agrippam, *ut, ad eximendum periculo Cornificium, expeditas copias duce Laronio mitteret.* Maecenatem iterum ablegavit Romam; atque is correptos aliquot novarum rerum auctores supplicio affecit publice.

XVI. Messalla Puteolos navigavit, ut legionem primam a Vibone adduceret, praeclarae fidei specimine edito; nec enim omni ope humana destitutum interficere arduum fuisset, si proscriptorem suum potius, quam imperatorem, cogitare maluisset. Interim in magno periculo cum expositis militibus Cornificius versabatur. Armis castrisque tutum fames oppugnabat: nec ignarus eius rei Pompeius, provocante Cornificio, detrectavit certamen. Idcirco navibus incensis, quae forte delatae ad castra eius e proelio fuerant, Mylas instituit petere, lacessentibus undique Pompeianis: nam sive per campestria loca pergebatur, equites assultabant, sive per montana et aspera, Maurus iaculator molestus erat: nec itineris facultas, nec pugnae dabatur; quum levis et expeditus hostis subsistentes refugeret, abeuntes insequeretur.

XVII. Et erant defendendis inermibus occupati, quos ex naufragiis servatos in medium agmen receperant: maximus erat in fluminibus transcundis metus, quum divulsi invicem, et cum aqua aut luto luctantes multi vulnerarentur. Triduum inter haec pericula consumptum est: quarta deinde dies certi interitus metum attulit. Deventum in ea loca erat, quae proflu-

§. 15. Dio. — Plin. VI, 19. — Appian.
§. 16. Liv. Epil. — Dio. — Appian.

vio quondam Aetnaeorum ignium exusta fuerant, usque in mare decurrentibus rivis. Rhynca vocabant accolae, non nisi noctu transire ea soliti, vitandi aestus gratia. Sed Cornificiani nec inter tenebras suscipere iter propter ignorantiam locorum audebant; neque sustinere interdiu poterant vim pulveris, quo suffocabantur, et fervorem plantas, nudis praesertim pedibus incedentium, perurentem: et tamen morari vetabat sitis, et hostilium copiarum formidabilis conspectus, ad angustias, quae regionem illam ambustam finiunt, ab ipso interim Pompeio adductarum.

XVIII. Magnus erat in agmine numerus sauciorum, qui ad progrediendum invalidi, commilitonum humeris portabantur; sed tum extrema desperatio coëgit, his depositis oneribus, ne sui quidem ulla iam parcimonia in hostes irrumpere. Hoc impetu repulsi Pompeiani primos aditus reliquerunt; nec ideo minus aliae fauces haud procul inde custodiebantur. Idcirco non labore tantum vulneribusque et siti affectos, sed etiam frustra niti autumantes, vix excitavit Cornificius, ostenso fonte propinquo, ut semel collectis viribus unicam salutis spem pugnando capesserent. Sed dum multa suorum iactura manum cum praesentibus conserunt, fontem ab alio praesidio hostium occupari viderunt. Tum vero penitus omnis defluxit corporibus animisque vigor; torpentesque fatigatione et taedio, quod in ipsis erat, perierant; quum eminus conspecta signa legionum, dubia primum, mox, ubi cognosci potuere, certa spe deficientes erexerunt.

XIX. Laronius erat, ab Agrippa missus cum tribus

§. 17. Appian. — Dio. — Diodor. lib. IV, p. 210.
§. 18. Dio. — Appian.

legionibus et frumento, cuius egere Cornificianos sciebat: nam Agrippa, Democharem alio profectum sentiens, Tyndaridem ceperat, refertam copiis, et opportuno ad mare situ. Idcirco Pompeius ipsum adesse Agrippam existimans, tanta celeritate discessit, ut etiam pars impedimentorum in castris relinqueretur. At Cornificiani milites, fonte potiti, quamquam monentibus de periculo ducibus, adeo biberunt intemperanter, ut multi praecluso spiritu inter hauriendum exanimarentur. Ceteros ad Agrippae castra perductos superveniens paulo post Caesar laudavit, donavitque ex merito; vim enim maximam, non hostium modo, sed, quae sunt hominibus intolerabilia, famem, sitim, aestum sustinuerant. Cornificius quidem tantum sibi, servatis hisce copiis, tribuit, ut postea Romae, quoties a coena rediret domum, elephanto vectaretur.

XX. Interea Caesar ingentem exercitum in Siciliam transduxerat, legiones unam et viginti, leviter armatorum plures quinque milibus, equitum viginti. Ceterum totum ferme litus Pompeiana praesidia tenebant, continuos ignes alentia, ut metu incendii naves Agrippae, quem maxime timebant, deterrerent. Tauromenitanas quoque fauces, et quae ad Mylas sunt, Pompeius occuparat; montanosque calles muris eductis praecluserat. Sed et profectum Tyndaride Caesarem, oppositis apud Dianium castris, levibus equitum proeliis distinuit, pugnae se nolentem committere; donec fama adventantis Agrippae excitus, ad Pelorum transcucurrit. Sic relictas hostium discessu Mylensium fauces Caesar occupavit, recepto etiam Dianio, parvo

§. 19. Appian. — Dio.
§. 20. Appian. — Dio.

oppidulo, sed magnae in fabulis famae, propter Solis armenta, quae socii Vlyssis ibi mactasse ferebantur.

XXI. His rebus cognitis, et comperto, adventum Agrippae falso iactatum fuisse, Tisienum Gallum Pompeius accivit: ei Caesar obviam iturus, aberravit a via circa Myconium; et quia cum expeditis copiis, ut ad proelium processerat, noctem tempestatibus horridam sine tabernaculo exegit, scuto tantum gallico, sustinentibus per vices militibus tectus. Emicabant inter praecipitatos imbres ex Aetna prorumpentes flammae, cum terribili mugitu, adeo quidem, ut Germani, locorum imperiti, prae consternatione cubilibus exsilirent; nec amplius fabulosa crederentur, quae de montis eius incendiis igniumque torrentibus antiquitas tradiderat. Inde progressus ad vastandum agrum Palaestanum, Lepido forte per ea loca frumentanti occurrit.

XXII. Namque is, tempestatibus et insultu Democharis amissa parte navium, non ad Caesarem continuo, sed Lilybaeum contendit, necessitate incertum, an consilio, eoque ipso ancipiti, sive ut Caesarem luctari solum cum Pompeio sineret, sive ut ab illo virium hostilium partem abstraheret in sese: Tisienum certe hactenus detinuerat. Igitur coniunctis ambo copiis Messanam obsidione clauserunt. Sed cito exortae sunt suspiciones et discordiae, quum Lepidus pari cum Caesare potestate ageret; Caesar eum legati potius loco habere destinasset. Ea causa festinationis Caesari fuit, ne Lepido spatium daret cum hoste transigendi: absque hoc enim si fuisset, spes erat citra sanguinem debellari posse; quod et frumenta-

§ 21. Oros. VI, 18. — Appian. — Dio. — Pliu. VII, 45.
§. 22. Appiau. — Dio. — Oros.

ria res et pecuniaria incipiebat esse apud Pompeium angustior.

XXIII. Taurus enim, missus ad hoc a Caesare, commeatus Pompeii frequenter intercipiebat, civitatesque occupabat, unde alendus illi exercitus esset. Ergo quum alteri proelio decernere lubitum, alteri necessum videretur, ad summam dimicationem haud aegre deducta res est. Continuis aliquot diebus Caesar instructas legiones ante castra, naves in mari Agrippa ostentaverat, reformidante congressum Pompeio, quod erat utrobique infirmior: tum vero metuens, ne, si subterfugere proelium pergeret, tanquam sua concessione victus, a sociis desereretur, misit ad Octavianum quaesituros, *utrum navali pugna velit decernere:* qua parte sibi plusculum confidebat.

XXIV. Caesarem quoque, licet semel iterumque improspere tentato mari, conditionem recusare puduit. Dies ergo condicta est, in quam trecentis utrinque navibus concurreretur. Terra quoque instructae sunt acies; sed spectaturae tantum maritimo proelio dimicantes. In eo labore sita utrisque summa rerum videbatur; nec ad instruendas classes quidquam reliqui fecerant. Igitur acriter et diu certatum est; quamquam Agrippae recenti commento Pompeiani graviter infestarentur: harpago erat, sed ea forma, ut et vis eius robustior esset solito, et inevitabilis impetus. Tignum enim cubitorum quinque ferro coopertum, duobus in utroque capite ferreis annulis firmissimis instruxerat: ex horum altero pendebat uncus ferreus ad comprehendendas hostium naves; alter multos habebat funiculos, quibus har-

§. 23. Appian. — Dio. — Oros.

pago semel iniecta navibus, aptabatur machinis, quarum opera violentissimo nisu attraheretur. Neque praecidi tignum ferro munitum poterat, neque propter eius longitudinem ad funiculos pertingi. Victa igitur Pompeii classe, pedestris etiam exercitus timore correptus Messanam versus abivit.

XXV. Eodem et pauci ex navali proelio se receperunt, septemdecim navibus; quos ipse quoque mox Pompeius comitatus est a Naulocho conscendens: ceteri varia clade deleti; quum eiectas in litora naves Caesar incenderet, altum tenentes Agrippa persequeretur. Inter haec relictus cum exercitu Tisienus Gallus in potestatem Caesaris se transdidit; exemplumque hoc praefecti equitum imitati sunt. Hac pugna naves Caesaris tres tantummodo mersae referuntur, Pompeianae duodetriginta; ceteraeque omnes, praeter septendecim, quas diximus, incensae fractaeque sunt, aut in manus hostium pervenerunt. Pompeius inter hanc calamitatem, exercitus quoque defectione cognita, protinus abiecto imperatorio cultu, Messanam certos homines praemisit, qui filiam amicosque et pecunias, et quidquid pretiosum erat (iam enim hunc in casum consarcinata habebat), in naves servatas imponerent.

XXVI. Misit etiam Lilybaeum ad Plennium inde arcessendum, octo legiones eius fugae comites habiturus. Neque tamen exspectavit ad se properantem, pavidus ducum suorum praesidiorumque nuntiis, frequenter ad victorem deficientium. Igitur cum reliquis navibus relicta Sicilia, cursum in Asiam direxit, Antonium, ob servatam in simili periculo matrem, sibi sperans aequiorem fore. Nec insequutus quisquam est

§. 25. Liv. Epit. — Appian. — Oros. — Dio.

fugientem, alia per negotia impeditis victoribus, et inter se parum amicis: quippe Caesar, in castris ad Naulochum remanens, Agrippam ad obsidionem Messanae miserat; quod oppidum intraverat iam Plennius, unaque secum hostem attraxerat Lepidum. Igitur a duobus exercitibus se videns obsideri, de pace oratores misit: ibi tendente Agrippa, ut in adventum Caesaris res integra servaretur; Lepidus et pacem Plennio statim dedit, et conciliandis eius legionibus annuit, ut una cum suis militibus Messanam tota nocte diriperent.

XXVII. Accessit et incendium, studio, an inter militarem licentiam temere ortum; et utraque audita clades excivit Caesarem, ut sequenti statim die advolaret. At Lepidus, adventu Caesaris cognito, reliquit oppidum, et in colle quodam munito castris positis, obterere Caesarem in concione militum coepit, acceptasque ab eo iniurias exponere: animus enim ei creverat, tot circum se videnti signa legionum, quarum multitudinem, acceptis in fidem Pompeianis, usque ad numerum viginti duarum adauxerat. Igitur et Siciliam retinere cogitabat, iure facturum dictitans, quod et venisset in eam insulam prior, et plures civitates in deditionem accepisset. Caesar, quum et haec audisset fieri, et fauces contra se praesidiis insessas videret, amicos de iniuriis questum misit. Remisit alios Lepidus, ad disceptationem provocans.

XXVIII. Venit Caesar, et exprobrandis utrinque maleficiis eo processum, ut ultro citroque minae iacerentur. Ergo tanquam in vicinia hostilium castrorum excubiae diligenter actae sunt; et eductae portu

§. 26. Oros. VI, 18. — Dio. — Liv. Epit. — Appian. — Sen. Nat. Quaest. lib. IV, Praef.

§. 27. Dio. — Appian. — Vell. II, 80. — Sueton. in Aug. cap. 16.

naves ad ancoras steterunt, ne a Lepidanis incenderentur; iterumque civile bellum romani exercitus horruerunt, nunquam concordi inter pares potentia. Lepidus tamen a suis quoque postponebatur Caesari, segnitiem eius cum industria et virtute adolescentis comparantibus. Hoc ubi Octaviano innotuit, sperans promissis praemiisque ad se pertrahi Lepidi copias posse, per idoneos homines cum singulis tribunis atque praefectis egit; cesseruntque haud pauci, praesertim qui Pompeium sequuti, parum sibi cautum pace cum Lepido facta credebant, nisi consensus Caesaris accessisset: postquam satis parata omnia visa sunt, cum magno equitatu profectus ad castra Lepidi, sed relictis extra vallum alis, cum paucis suggressus, quod videretur de pace acturus, intromissus est.

XXIX. Sed inter incedendum astute iactis vocibus, invitum se cogi ad bellum, modo singulos, modo universos testabatur; et *Imperatorem* appellantibus, quotquot viderant, Pompeiani, quos corruptos fuisse diximus, accurrerunt, veniam orantes: ille, *mirari*, respondit, *veniam hos ab se petere*, *qui nihildum ad promerendum eam fecissent.* Intellecta vox est, et alii mox signa transtulerunt ad Caesarem, alii facturi eadem, detendebant tabernacula; quum excitatus tumultu Lepidus ad arma prosiliit, telaque iaci coepta, et armigero Caesaris occiso, ipse quoque percussus innoxio ictu, quia thorax pectus defenderat, cursu se recepit ad equites. Id praesidiarii milites in proximo castello conspicati, deriserunt Caesarem, et in fugam eius iocati sunt: nec mora, irritatus adolescens castellum oppugnavit equitum opera,

§ 28. Appian. — Aristot. Polit. III, 11. — Dio. — Tac. Ann. I, 10.

nec ante quievit, quam illud expugnasset. Ceterorum quoque praesidiorum praefecti, statim, aut nocte proxima se dediderunt, intacti plerique, pars in speciem tantummodo paulisper oppugnati ab equitibus.

XXX. Non defuerunt tamen, qui serio vim repellerent; donec, universo adducto exercitu, castra Caesar obsedit. Tum vero descitum est vulgo; et quamquam, durante adhuc in Lepidum reverentia, communiter nihil moveretur, per partes transibatur; et auxilia, quae submittebantur a Lepido, plerumque transfugiebant cum illis, ad quos custodiendos venerant. Iam et Pompeianorum reliqui, agminibus factis, deseruerant; et apparebat, finem deficiendi nullum fore, quum signa abeuntium retinens imperator exclamavit, « Haec ego nunquam dimittam vivus: » abscessit tamen, territus violentissima voce signiferi, « Dimittes ergo mortuus. » Postremi omnium equites, tanquam ad redimendum morae crimen, miserunt ad Caesarem, utrumne occidere deberent Lepidum consulentes, iam exutum imperio? sed id quidem vetuit Caesar: at Lepidus, repentina fortunae mutatione deiectus, cum pullo amiculo ad Caesarem venit: cui quum ad genua vellet accidere, sublevatus est ab assurgente, vitaque concessa, et cum bonis Romam remissus, ut inde Circeios in perpetuum exsilium ablegaretur, triumvirali potestate adempta; pontificatum tamen maximum, Octaviano concedente, usque ad finem vitae obtinuit.

§. 29. Appian. — Vell. II, 80. — Dio. — Oros. VI, 18.
§. 30. Oros. — Dio. — Appian. — Vell. — Sueton. in Aug. cap. 31. — Liv. Epit. — Sen. Nat. Quaest. lib. IV.

XXXI. Sublato in hunc modum Lepido, Caesar ex sua unius sententia ordinavit Siciliam: equites et senatores, qui fuissent in Sexti partibus, supplicio affecit, praeter paucos: milites in suas legiones distribuit: urbium quoque pensata merita; pertinacioribusque poenae constitutae, sponte deditis venia praebita. Rheginis deinde, paucitate incolarum laborantibus, supplementum Caesar ex sociis navalibus dedit. Antonio naves ab illo acceptas remisit, substitutis aliis in locum earum, quae perierant. Pompeium neque per se, neque per alios persequutus est; sive quod e numero patris interfectorum ille non fuerat, sive ne querendi causam praeberet Antonio, si videretur in partem illius cum armis transcendere. Donativum inde militibus dedit, coronasque et honores distribuit; concessitque Pompeianis veniam, et plura promisit in futurum, pollicitis quam praesente copia ad tantam exsaturandam multitudinem instructior.

XXXII. Conductis enim in unum copiis, legiones numerabat quinque et quadraginta, equitum millia quinque et viginti, levis armaturae septem et triginta circiter. Nec tulit miles differri spes suas, poposcitque missionem et praemia, quibus donati post Philippensia arma victores fuerant. Caesar, quamquam hoc bellum illi minime conferendum videretur, tamen respondit, *accepturos digna praemia, simul Antonius cum suis exercitibus adfuisset, quos participes eiusdem liberalitatis haberi par esset; missionem non impetraturos, nisi finita more maiorum militia*, minis additis, *si tumultuari tam iniquis causis pergerent.* Ne tamen horum con-

§. 31. Appian. — Dio. — Strabo lib. VI, p. 259.

tumacia recens dediti exercitus accenderentur, vocata concione lenius egit, *non abesse longe tempus, quo satisfieri postulatis eorum debeat.* « Scitis » enim, inquit, mihi cum Antonio sic esse divisas » partes, ut tamen, quae summam reipublicae, » pacem bellumque, cogendosque et dimittendos » exercitus concernant, de communi sententia statui » oporteat.

XXXIII. « Igitur quamprimum erit occasio (erit » autem propediem), ne dubitate, quin de commodis legionum sim cum eo diligenter acturus. Interea sub signis neque otiosi reipublicae, neque » vobis inutiles manebitis. Quando enim beneficio » deorum civilia tandem arma quieverunt; ad externa » bella vos ducam, ubi neque formidetis ullum » scelus, neque hostes pari robore parique scientia » armorum habeatis. Illyrios, Pannonios, Dalmatas, » neque debita praestare stipendia, et ultro incursare fines nostros, dum internis discordiis distringimur, audistis. Eos ulcisci in animo est; et ad » haec bella, si parum esset imperatorem haec iubere, » ipsi operam vestram offerre, atque ut ita dicam, » obtrudere deberetis; quo romani nominis ignominiam vindicaretis in illos, qui, nisi vestros animos » vestrosque lacertos contemnerent, iniuriis in populumromanum abstinuissent. Adversus hos laudabilis » erit ferocia, quam contra imperatorem vestrum » turpiter et frustra consumitis. Ad laetitiam ulti » doloris, ad gratulationem civium, ad defensae » reipublicae gloriam, accedent et a me praemia, » et in opulentis gentibus minime expers praedae » victoria erit. »

§. 32. Oros. — Appian. — Dio. — Vell. II, 81.

XXXIV. Acclamatum est, *satis sibi exhaustum laboris, nec ad nova bella profecturos, nondum acceptis priorum praemiis ac honoribus.* Atque illo respondente, *se et honores dedisse multos, et additurum coronas alias legionibus, itidemque his, qui navali proelio vicissent, oleaginas, praeterea tribunis et centurionibus praetextas, iusque adipiscendi ordinis in sua cuique patria:* tribunus Ofilius nomine, *corollas et praetexta puerorum delinimenta esse*, exclamavit; *militibus agris opus esse et pecunia.* Ea vox assensu circumstantium excepta quum esset, Caesar indignatus de tribunali descendit.

XXXV. At laudantibus Ofilium plerisque, et ceteros incusantibus, qui ad communem causam cunctabantur accedere; pari temeritate tribunus negavit, *opus aliis fore; se enim vel solum ad impetranda haec tam iusta sufficere.* Sed ille quidem tam ferociter loquutus in praesentia, postridie nusquam comparuit; neque rescire vulgus potuit, quid eo factum esset. Admonuit hoc exemplum ceteros, ut nemo unus praecipue, sed confertim uno ore acclamarent, *mitti velle.* Caesar, satis intelligens, nondum militiae pertaesos, ideo tantum postulare missionem, ut se paulo post cum Antonio dimicaturum (id enim fore olim apparebat) redimere operam eorum atque benevolentiam quoquo modo cogerent, minime cedendum iudicavit; sapienter existimans, si semel vinci passus esset, nunquam militum licentiam avaritiamque cessuram, quin aliud ex alio flagitarent.

XXXVI. Igitur severitatem liberalitate temperans, ut diversa erant genera aetatesque militum, varie

§. 34. Appian. — Dio.
§. 35. Dio.

cum iis agere instituit: et Mutinensis quidem militiae sociis, ut vetustissimae legionum parti, missionem dedit; nihilo secius exsoluturum praemia pollicitus: quum hi discessissent ex insula (statim enim iusserat avehi), ceterique in petenda missione persisterent, dimisit omnes, qui dena stipendia explevissent; quo numero ferme erant, qui ad Philippos navarant operam; hos quoque facessere iussit ex insula. Sic dimissis circiter viginti millibus, ceteros pro concione adhortatus, *ne perfidiam sponte imperatoris militiam deserentium imitarentur*, laudavit, donavitque quingenis denariis, spe insuper facta, *fore, ut brevi honore opibusque cumulati dimitterentur*. Adiunxit, *nullius eorum opera deinceps usurum, quos invitus dimisisset, etiamsi instantissime deprecarentur; neque daturum praemia, nisi quos, causa cognita, dignos iudicasset.*

XXXVII. Interim ut praesentibus promissum donativum repraesentaretur, quam ad rem pecunia deerat, statim a concione Siculis tributum imperavit talenta mille sexcenta. Sed Agrippae coronam auream rostratam, itemque vexillum caeruleum, virtutis causa dedit; qui honos nemini ante eum erat habitus. His ita gestis, Statilium Taurum, cuius armis interim Sicilia tota cesserat, in Africam proconsule misit; a quo statim recepta vetere provincia, ne Numidia quidem moram fecit. Ita praemissa parte exercituum, ceteros ipse secum ex Sicilia deduxit. Haec victoria Caesari, non modo ad ingentem accessionem virium profecit, sed etiam opportuna fuit ad motus Italiae coërcendos, incipiente iam tumultuari Etruria; sed ad famam adventus eius omnia confestim conquie-

§. 36. Vell. II, 81. — Appian. — Dio. — Oros. VI, 12.

runt. At Romae, quo die parta, eodem etiam annuntiata victoria est: miles enim quidam, nescio quo furore correptus, ut tum singula maxime gerebantur, ita vocibus ac gestu expressit; postremo, cursu Capitolium petens, ad pedes Iovis ensem deposuit, tanquam cessaturo posthac eius usu, pacatisque redituris temporibus.

XXXVIII. Tanto maturius meditari adulationem potuit senatus, qui olim assuefactus servire fortunae, et quibus illa faveret, immodicos honores redeunti decrevit; ipsi delato arbitrio, partem eorum, quam delegisset, aut simul omnes accipiendi. Obviam etiam egressus est longissimo itinere, simul incedente maxima multitudine populi; salutantemque deos, et e fanis domum se recipientem prosequuti sunt. Postridie tam in senatu, ut moris erat, extra Vrbem evocato, quam pro concione res suas atque consilia exposuit, idque, sicut solemne fuit ei in omnibus maioris momenti negotiis, de scripto, quod mox edidit. Argumentum erat plenum amoris et benevolentiae.

XXXIX. Gestis suis enumeratis, gratias agebat Patribus, propter honores delatos: *laudationem enim, statuas, primam ubique sedem, triumphalem arcum, ovationem, coronam lauream perpetuo gestandam, ferias anniversarias quo die vicisset, atque eo die ut in cella Iovis Capitolini cum uxore et liberis epularetur*, decreverant. Sed ex his tum quaedam recusavit Caesar modesta oratione; promisitque, *consuetis honoribus contentum fore, cum praeclara civilis extincti belli conscientia*, quo sublato nunc tranquillitatem atque

§. 37. Sueton. in Aug. cap. 24 et 25. — Appian. — Sen. de Benef. III, 32. — Virg. Aen. VIII, 684. — Vell. — Liv. Epit. — Oros. — Dio.

§. 38. Appian. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 84.

pacem iubebat exspectari, et quae inde bona proficiscuntur. Atque ut ea iam inciperent persentiscere, se tributa, quotquot indicta, necdum persoluta essent, debitoribus remittere, dixit; itemque vectigalia nonnulla, et mercedes habitationum.

XL. Accepit tamen ex honoribus, *ut ovans iniret Vrbem, et annua solemnia victoriae suae, cum aurata statua in foro, habitu triumphali, cingentibus columnam navium rostris*, et inscriptionem hanc praeferente basi: OB PACEM DIV TVRBATAM TERRA MARIQVE PARTAM. Ingressus est Vrbem iterum Triumvir reipublicae constituendae causa, ovans ex Sicilia, idibus novembris.

XLI. Sub eos dies, offerente maximum pontificatum populo, quod eum adimi vivo cuiquam inauditum erat, recusavit; et quibusdam Lepidum pro hoste publico necari iubentibus, constantissime renisus est. Nec deerant, qui haec secus interpretarentur: facta haec, ut Lepido atque Antonio, tanquam dispari praeditis ingenio, conflarent invidiam; neque sponte fuisse liberalem, sed quod exigi a depauperatis civibus non potuerit, donare quam perdere maluisse. At Patres ob eiusmodi moderationem multa decreverunt: *uti sacrosanctus haberetur, et qui eum verbo, quive facto laesisset, eadem poena teneretur, ac si tribunum plebis violavisset*; quorum et potestatem, et in subselliis una considendi ius ei dederant.

XLII. Additum etiam, *uti habitaret in publicis aedibus*; postquam destinatam domus aream Apollo vindicarat. Plures etiam domos per procuratores suos in Palatio, ubi habitare decreverat, iusserat emi. Sed

§. 39. Appian. — Dio.
§. 40. Dio. — Appian. — Casaub. in Sueton. Aug. cap. 22.
§. 41. Sueton. in Aug. cap. 27. — Fasti Capitol. — Appian. — Dio. — Oros. VI, 18.

fulmine tactus est locus, responderuntque haruspices, *eum a deo desiderari.* Nec his contenti Patres, in Agrippam quoque, quem gratissimum Caesari videbant, versa veneratione, decreverunt, *uti quoties aliquis triumphans cum corona laurea inveheretur, ille acceptam a Caesare navalem gestaret.* Inter haec Valerium Messallam, propter navatam eo bello operam, augurem fecit Caesar, quum proscriptus nuper fuisset; etiam aucto sacerdotum numero.

XLIII. Sed et Vticenses civitatem romanam beneficio Caesaris acceperunt; et militibus promissus ager dividi coeptus; et deficiente publico, aliunde coëmi Caesar iussit. Passim enim per municipia et colonias deminuto capitum numero, agri supererant: in his Capua quum esset, magnum modum agrorum, quos publice possidebant Campani, ab his adeptus est, eosque militibus in supplementum coloniae adscriptis distribuit: Cnosia invicem his attributa regione Cretae, unde duodecies redibat annuum, multo largiore fructu, quam quem ex agris suis perceperant; et, qua maxime postea gloriati sunt, aqua Iulia. Haec enim profecto plurimum et ad salubritatem oppidi, et ad amoenitatem contulit: quorum aquaeductuum etiamnum in ruinis antiquae Capuae vestigia et fragmenta sub terra reperiuntur.

XLIV. Inde circum exercitus literas misit, una die ubique aperiendas: iubebantur omnes fugitivi, quamlibet his foedere Pompeiano concessam libertatem senatus confirmaverat, iamque se pro militibus illi gerebant, comprehendi. Hi posteaquam adducti sunt in Vrbem, interrogati, unde et a quibus profu-

§. 42. Dio. — Vell. II, 2. — Sueton. in Aug. cap. 29.
§. 43. Vell. — Dio.

gissent, dominis sunt restituti: quotquot reperire dominos non poterant, alii Romae crucibus affixi sunt, pars magna per Italiae Siciliaeque civitates, unde quisque fugerat, poenas dederunt. Et ut amplissimo ordini plus dignitatis accederet, vetuit amiciri Caesar purpura, nisi magistratus senatorios; quoniam vestis illa etiam ab humilioribus usurpari coeperat.

XLV. Eisdem consulibus P. Canidius Crassus legatus Antonii, relictus ab eo in Armenia, et hanc devicit, et in Iberos exercitu ducto, regem Pharnabazum, proelio fusum, ad societatem belli contra vicinos Albanos adegit; et horum rege superato Zobere, progressus ad Caucasum usque, Antonii nomen famamque iis locis celeberrimam effecit. Ceterum ea res fraudi potius Antonio, quam honori et lucro fuit; quatenus successus ille vanum animum ad bellum Parthicum, quod iam olim secum agitaverat, vehementius impulit.

XLVI. Etiam in Monaese ingentem spem collocaverat, quem peritum regionum, et de Parthorum erga se affectu multa et praeclara pollicentem, eius belli ducem habere decreverat, regno promisso. Sed haec quidem tota destinatio mox evanuit, postquam Phraates, Parthis moleste ferentibus Monaesis exsilium, miserat ad eum nuntios, dextram daturos, integram ei apud regem gratiam, et magna ab isto commoda fore. Pupugit ea res Antonium; ceterum, ne alios forte ad sese transituros deterreret, dissimulavit offensam, simul oblatam occasionem decipiendi Phraatis existimans. Vt enim incautum imparatumque invaderet, sibi gratum esse praetulit, redire ad suos

§. 44. Appian. — Dio. — Oros.
§. 45. Plut. in Anton. — Dio. — Appian. Parth.

Monaesem, pacis pararium; unaque misit legatos, amicitiam promissuros, si captivos et signa, Crassi calamitate amissa, Parthus reddidisset.

XLVII. Ipse interim Syriae appropinquans, Fonteium Capitonem misit, ut Cleopatram adduceret, cuius amore deperibat, super cetera irritamenta communium etiam liberorum recordatione devinctus. Geminos ex ea sustulerat; e quibus puellam appellari *Selenen* iusserat, puerum *Helium*, siderum nominibus. Venit illa, nec modicam postulans laboris mercedem; Herodi quidem Iudaeo maximi discriminis causa fuit, cuius regno inhiabat. Effecit enim, ut propter interfectum Aristobulum, affinem suum, capitis arcesseretur; quemadmodum et Lysaniam, Ptolemaei filium, quem Ituraeis Antonius dederat regem, Parthis favere calumniata, perdiderat.

XLVIII. Nam inexplebilis avaritiae femina cunctis Syrorum regulis struebat insidias, ut, his sublatis, eorum ditiones dono Antonii obtineret. Igitur licet dimissum semel Herodem continuo infestavit, ut redimere pericula sua saepius pecunia cogeretur: neque minus iniqua Arabi Malcho, duorum regna sibi flagitabat. Tandem Antonius, hinc muliebribus incitatus furiis, inde pudore retentus, ne aut daret omnia, aut negaret, Iudaeo Hierichunta et feracem balsami regionem ademit, Nabataeo maritimam; sed et Phoenicum urbes cis Eleutherum fluvium usque ad Aegyptum, Cleopatram habere iussit, Tyro et Sidone exceptis, quas ab antiquo sciens esse liberas, eam gratiam, quantumvis blandienti reginae, noluit gratificari: sed illa tamen ad Euphraten usque pro-

§. 46. Appian. — Dio. — Plutarch. in Anton. cap. 49.
§. 47. Plutarch. — Dio. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 4.

sequuta proficiscentem, non ante dimisit, quam aliquot Ciliciae Cretaeque partibus, ad haec Cyrene et Cypro auctior discederet.

§. 48. Ioseph. de B. Iud. I, 13, et Antiq. Iud. — Plut. — Dio.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XCV

IN LOCVM LIBRI CXXX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRIGESIMI.

M. Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatur, tarde Mediam ingressus, bellum cum legionibus octodecim et sexdecim millibus equitum Parthis intulit; et quum, duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente, retro rediret, insequutis subinde Parthis, ingenti trepidatione, et magno totius exercitus periculo, in Armeniam reversus est; viginti et uno diebus trecenta millia fuga emensus. Circa octo millia hominum tempestatibus amisit: tempestates quoque infestas, super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum, colpa sua passus est; quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

I. At M. Antonius, remissa in Aegyptum Cleopatra, quum Euphratis transitum diligentius, quam pro sua opinione, custodiri accepisset, in Armeniam iter flexit, a cuius rege, contra regem Medorum (Artavasdes nomen utrique fuit) invocabatur. Ibi lustrato exercitu, reperit legiones sedecim validissimas, cum Gallorum et Hispanorum cohortibus millia decem implentibus: equites legionarii simul cum auxiliis, millia sedecim; neque multo minor levis armaturae

multitudo. Sed hic tantus apparatus, cuius fama Bactrianos et Indiam perterrefecerat, postremo in ludibrium abiit, corrumpente occasiones Antonio, dum amore Cleopatrae, velut insania correptus, citius seriusve iusto agit omnia, non ad occasiones rerum, sed suas libidines deliciasque respiciens: nam et magnam eius anni partem, dum luxuriatur cum Cleopatra, perdiderat; et quamquam aestas reliqua nequaquam par esset tantae expeditioni, festinabat, ut apud illam hibernare posset.

II. Idcirco licet longe fuisset consultius, in Armenia reficere militem, qui decies centena millia passuum raptim confecerat, atque hieme ibi transducta, primo vere, priusquam ex hibernis Parthi moverent, occupare Mediam; sine mora profectus est, nuntiis etiam instigantibus, qui, Medum longe a suis finibus auxilium adduxisse Parthis, attulerant. Sed nec indicere bellum curae habuit, quo prorsus inopinus invaderet; non ante professus hostem, quam Atropatenen attigit, quae ab Armeniis Araxe fluvio disiungitur.

III. Progressus aliquantum, quum celeritatem, qua per Mediam irrumpere cogitabat in Parthos, mole impedimentorum tardare cerneret; relicto ad ea cum parte exercitus Oppio Statiano, maiorem et firmiorem equitum peditumque numerum agens, ad Praaspa contendit. Erat ea Medorum regia, sita in munito et arduo colle, distans ab Araxe et finibus Armeniae passuum millibus trecentis. Hic primum ipsa res arguit imprudentiam consilii, quo tormenta, quae

§. 1. V. C. 716; A. C. 36. — Dio lib. XLIX. — Appian. Parth. — Vell. II, 82. — Plut. in Anton. — Iustin. XLII, 5. — Flor. IV, 10. — Liv. Epit.

§. 2. Liv. Epit. — Plut. — Dio. — Appian. — Flor. — Strab. lib. XI, p. 523.

trecentis plaustris vehebantur, et arietem pedum octoginta reliquerat: nec enim idonea materies aderat in regione, humiles tantum arbores et mollis ligni educante.

IV. Quod proximum erat, aggerem iecit, ut velut ex aequo loco consereret cum propugnatoribus manum. Interea Parthus Medusque reges implicitum validae urbis oppugnatione hostem sinentes, in Statianum mittunt haud ita magnam manum, sed satis validam adversus ex itinere fessos, et tale nihil exspectantes. Igitur et Statianus, et quos secum habebat (erant autem legiones duae), irrumpentibus sub serum diei Barbaris, occidione caesi sunt: nec evasit quisquam, praeter unum Polemonem, Ponti regem, quem ceperunt vivum, acceptoque mox pretio, dimiserunt. Direptis deinde impedimentis, et corruptis machinis, pleni spiritus ac ferociae, ad liberanda Praaspa contenderunt.

V. At Armenius Artavasdes, licet praecipuus suscipiendi belli auctor, in regnum, desertis Romanis, abiit; non sine crimine proditionis, quum neque ad Antonium adduceret copias, neque Statiano (potuisse enim creditur) subvenisset. At periculo suorum exterritus Antonius, licet ad primum Statiani nuntium propere signa moverat, nihil praeter mortuos, et vestigia cladis reperit, ne hostibus quidem usquam comparentibus: quarum rerum sicut altera, moestitiam dubitationemque indidit animo; sic altera, quasi fugientibus ob metum Barbaris, utrumque exemit. Sed ubi reditum ad Praaspa fuit, et annona, vicinis omnibus vastatis, coepit esse gravior, cum decem le-

§. 3. Vell. — Plut. — Dio. — Strab. — Appian.
§. 4. Plut. — Flor. — Dio. — Liv. Epit. — Vell.

gionibus, tribus cohortibus praetoriis, et universo equitatu frumentatum iit; hoc maxime modo hostes ad pugnam elici posse sperans.

VI. Nec amplius unius diei progressus iter, quum circumfundi Parthos undique, vimque minitantes cerneret, signum pugnae in castris proposuit. Ceterum detendi tabernacula iussit, ut speciem non pugnaturi, sed proficiscentis, praeberet; ita lunatam Barbarorum aciem praeteriens, imperavit equiti, simul animadverteret, tam prope accessisse signa legionum, ut inferri in hostem possent, invectus faceret initium proelio. At Parthi, stupentes spectaculo, disciplinam romani militis considerabant, servatis exacte ordinibus praetereuntis, et cum silentio quatientis pila; quum subito cum clamore irrupit eques, et usum arcuum propere suggressus abstulit. Repugnabant tamen; sed ubi et funditores, violentiore ictu et longius pertingente, quam parthicae sagittae possent, incubuerunt, et legiones clamore scutorumque strepitu hostium exterruerunt equos; priusquam ad manus venire miles posset, solutis ordinibus abierunt.

VII. Ibi magnam in spem Antonius venit, posse profligari bellum, si fugientibus instaretur. At ubi ad sex millia passuum insequutus pedes, et triplo spatio eques, non ultra triginta viros cepisse, nec occidisse plus, quam octoginta, cerneret; gravis incessit omnibus sollicitudo, si quidem victores tantillum inferre detrimenti possent, victi tot amitterent armatorum millia. Dies insequens Praaspa repetentibus eosdem labores attulit; et vix dimotis hosti-

§. 5. Dio. — Plut. — Strab. lib. XI, p. 544, et XVI, p. 748. — Appian.
§. 6. Plutarch. — Appian. — Dio.

bus, ad castra sua magno cum labore redierunt. Interim et obsessi, eruptione facta, relictos ad opera turbaverant, aggeremque incenderant. Igitur Antonius, rebus ubique parum ex voto fluentibus tristior, advocatos in concionem severissima oratione castigavit. « Quid hoc est flagitii, milites, inquit, » aut qua vecordia acti tantum militiae dedecus » admisistis ? ignaviane vestra factum, an vero negligentia dicam, quod ex oppido paene capto facta » eruptio, opera incensa, vos ipsi a mollissimo genere » hominum fusi fugatique estis ?

VIII. » Medos enim, si nescitis, a multis aetatibus, » priusquam Pompeium et romana arma experirentur, non Graeci modo, sed etiam Syri Cappadocesque, omnibus ferme proeliis vicerunt. Desinamus Romani iactare Pacorum, et parthicas lauros, » si ab his superari patimur, quos servire Parthis » non pudet. Scilicet si sub Ventidio militares, » timeri ab hoc hoste postulares, cui nunc et auspiciis et ductu M. Antonii par esse non potes! Hoc » vulgari per provincias placet, hoc narrare hostes, » audire socios, in Italiam, in Vrbem, ad senatum » Caesaremque perferri? Adeone tot legiones quum » essetis, me unius diei itinere distante, tueri opera » non potuistis? ecquid futurum erat, si me ratio » belli longiorem aliquam in expeditionem abstraxisset? In unius igitur oppidi obsidione mihi cum » tanto exercitu haerendum erit; aut, si usquam » abscessero, metuendum, ne vos, tanquam relicta » a pastore pecora, dissipemini?

IX. » At ego tribunos militum vobis, ego legatos » reliqui, penes quos haerere culpae vestrae partem

§. 7. Plut. — Appian. — Front. IV, 1. 37. — Liv. Epit.

» nolim, neque commisisse quemquam, ut sim ei » asperior, quam consuetudo mea patiatur. Sed quem- » admodum ingenio meo lenitas congruit, ita disci- » plinae, quae tutelam imperii et exercituum continet, » necessaria est severitas: nam haec exempla si impu- » nita patiaris, quid erit deinceps flagitii, quod » animadversione dignum esse quisquam existimet? » spe corrupta celeriter expugnandi Praaspa, uti- » litatem publicam, et armorum nostrorum famam, » et populi romani formidatum prius his gentibus » nomen prodidistis. Quantum nobis afferre potuerit » morae sterilis arborum regio, et propterea multo » labore ac tempore vix effectus agger, magno dolore » nostro sensimus; nunc ad eadem reficienda opera » unde otium nobis, unde materia erit? Vestrum » hoc facinus erit, quicumque huic culpae affines » estis, per vos irrisi contemptique aut munitae » urbi sine machinis et operibus assidebimus, aut » infecto negotio discedemus.

X, » Hoc ego nisi iam in auctores vindicavero, » non recuso, quin nullius usus imperator habear. » Erit tamen apud me non innocentiae tantum » securitas, sed etiam levioribus delictis venia: » quos autem constabit gravius peccavisse, quam » ut condonari iis debeat, causam non dicent, » quominus, quam exemplo suo labefecerunt disci- » plinam, eam supplicio suo sanciant. » Mox legioni, cuius eo tempore statio fuerat, pro tritico hordeum admensus est, legato cum ignominia dimisso, punitisque duarum cohortium centurionibus omnibus, et manipulis decimatis. Inter eas calamitates, quum et eruptionibus Medorum, et proeliis Parthorum Antonius fatigaretur, multique milites frumentandi causa progressi paulo longius interciperentur, susti-

nebatur tamen; donec praeterito iam aequinoctio, subvereri Parthus coepit, ut suos, omnia potius, quam hiemem sub pellibus laturos, continere in castris posset: suberat etiam metus, ne vel indignatione robur augente, vel accitis alicunde auxiliis, Romanus oppidum vi subigeret.

XI. Subornatis igitur notissimis quibusque Parthorum, parcius incessi romanos frumentatores, et nonnulla citra pugnam concedi, iubebat; praeferrique benevolum animum in milites, in Antonium convicia iaci, qui tot egregios viros contumacia sua perderet: *mittendis enim ad regem legatis, pacem haud dubiam impetrari posse. Nunc illum exspectare in aliena regione famem ac hiemem, duos atrocissimos hostes, etiamsi praeterea nulli essent: quod si tum retrocedere conentur, quomodo tandem emensuros iter, satis difficile futurum vel amicis et deducentibus Parthis?* Haec ubi per multos et saepe ad Antonium relata sunt, iussit a Barbaris, si forte eadem haec iterarent, exquiri, utrumne illa sciente ac probante Phraate dictitarent? Tum demum ex amicis quendam misit, qui ad tegendam turpitudinem, ne contentus tuta fuga videretur, captivos et signa Crassi repeteret.

XII. Legationem hanc Phraates superbo excepit apparatu, aurea sella sedens, ac nervum arcus pulsans. Nec oratione quam adspectu minus terribilis, longo sermone increpavit Romanos, *Antoniumque* iussit *satis habere, quod suos milites, suaque signa retineret; ac si cordi foedus esset, primo quoque tempore Parthorum finibus excederet: sic tutum ei discessum, pacemque fidam fore.* Dura conditio erat, sed

§. 10. Front. Strat. IV, 1. — Dio. — Plutarch. in Anton. — Appian.
§. 11. Appian. — Plutarch. — Dio.

duriora timebantur: idcirco paucis inde diebus vasa colligens, prae pudore milites alloqui non potuit, vir alioquin praestans facundia, et civilibus militaribusque concionibus exercitatissimus; vicemque suam hortandi milites Domitio Ahenobarbo demandavit. Ea res multis displicuisse dicitur, contemni se putantibus, post tot toleratas aerumnas: plerique rem, ut erat, coniicientes, aequioribus animis imperium sequuti sunt. Quum recessisset a Praaspis Antonius, Medi relicta ab eo opera, aggere disiecto, incendere.

XIII. Tum vero maxima exceperunt Antonium pericula, insanique labores; et erat actum de universo exercitu, ni e mediis hostibus auctor salutis exstitisset. Parthos in proeliis opera servorum uti consuevisse, supra etiam indicavimus; et inter equitum millia quinquaginta, quae occurrerunt Antonio, solos quadringentos liberos fuisse, relatum est. Igitur et milites Crassiani hoc in numero quum essent inventi; quidam eorum, natione Marsus, noctu accessit ad vallum, monuitque, ne itinere, quo venerant, reverterentur; quippe per campestria et plana redituros inevitabilis manebat a parthis equitibus pernicies; montanis et silvestribus locis tutior Romanis receptus erat, hostibus impeditior persecutio: neque vero simulatae paci fidendum, idem Marsus admonuit; simul viarum offerens ducem, et, quum fides postularetur, vinciendum se praebens, donec Armeniam attigissent.

XIV. Ita vix itinere bidui progressum est per pacata in speciem omnia; die tertio, quum, iuxta

§. 12. Dio. — Plutarch. — Appian.
§. 13. Liv. Epit. Iustin. XLI, 2. — Vell. — Appian. — Plutarch. — Hor. Carm. III, 5. — Flor. IV, 10, et ibi Freinsh.

fluvium incedente agmine, ruptum recens aggerem Marsus animadvertisset, effusasque in viam aquas, haud procul abesse hostem monuit: vixque spatium Antonio fuit diducendi ordines, ut procurrere levis armatura posset, quum Parthi se intulerunt; et a velitibus atque funditoribus, post multa utrinque vulnera, repulsi, denuo fecerunt impressionem. Tum vero gallus eques emissus est, disiecitque atque dissipavit parthicas alas, ut eo die quidquam praeterea tentare desinerent.

XV. Hoc documento admonitus imperator, quadrato deinceps agmine semper incessit, non a tergo tantum, sed etiam in lateribus levi collocata armatura; equitibus iniunctum, ut, hostes repulisse contenti, longius ne persequerentur. Quum eundo pugnandoque proximum quatriduum ita praeterisset, ut Parthos, non minoribus acceptis, quam illatis detrimentis, taederet incepti, simul instans hiems desiderium repetendi domos faceret, rem prope restitutam Fabii Galli temeritas afflixit. Vir erat fortis et strenuus; ideo facile persuasit Antonio, ut sibi ad tutelam postremi agminis maiorem numerum levis armaturae, simul aliquot equitum alas concederet; cum his se sperare operae pretium facturum.

XVI. Incumbentibus deinde Parthis, quum submovisset hostem, non ex priorum dierum instituto recepit se ad suos, sed cupidius institit pugnae. Igitur qui in ea parte curabant, a se divelli Gallum videntes, revocabant hominem; et Titius quaestor, manu signis iniecta, convertere iubebat, increpans Gallum, cuius stoliditate tot viri fortes in discrimen

§. 14. Appian. — Dio. — Plutarch.
§. 15. Plutarch. — Appian.

adducerentur. Ille, sua curare quaestorem iubens, perstitit in sententia, donec ab hostibus circumventus, auxilium postulavit. Ibi vero magna tum ceterorum ducum imprudentia, tum P. Canidii, qui apud Antonium plurimi fiebat, paucae cohortes alaeque subsidio missae; deinde, dum illae vincuntur, aliae aliaeque: ita factum, ut priorum quorumque consternatione etiam recens advenientes auferrentur; nec sisti potuit, donec fulsere signa legionum, quas a prima acie raptim Antonius adduxerat. In primis tertiae legionis virtus per medium fugientem agmen enisa, Barbaros ab insequendo deterruit.

XVII. Ea pugna non pauciores tribus millibus amissi; sauciorum ad quinque millia recepta, in quibus auctor cladis Gallus, quatuor transfixus sagittis, haud diu superfuit: ceteros Antonius obiens, multa commiseratione, nec sine lacrymis consolatus est. Nec deerant Antonio artes, quibus militari vulgo probaretur: nobilitas, facundia, simplicitas, et quod in donando erat largissimus, in colloquendo comis, mirificum ei conciliabat favorem. Tum vero se curae videntes esse imperatori, sic affecit penitus, ut obliti vulnerum, *eum sui ipsius curam agere* iuberent; *eo salvo, salvos milites, salvum omnem exercitum fore.* Mox cum pulla veste proditurus in concionem, vetantibus propter omen amicis, imperatoriam purpuram sumpsit; verbisque factis, quum victores laudasset, pulsos incusaret; adeo commoti sunt, qui arguebantur, ut, causis fugae indicatis, tamen se vel decimandos, vel arbitratu eius puniendos offerrent, modo tristari imperator, et aegro esse animo desineret.

§. 16. Plutarch. — Appian.
§. 17. Plutarch. — Appian.

XVIII. Tum ille vicissim tactus hoc animo obsequioque militum, sublatis in caelum palmis, » Vos » vero, inquit, dii deaeque omnes, precor, ut si quid » isthinc praeterea impendit calamitatis, id omne meum » in caput vertat; at vos tam bonis, tamque amantibus » mei militibus parcite ». Sed haec mutua inter imperatorem et exercitum benevolentia sic confirmavit animos, ut hostes, qui post hanc victoriam nihil non sibi pollicebantur, spe sua iudicioque magnopere fallerentur. Illi contra suam consuetudinem prope castra romana pernoctaverant; et affluentibus in horas aliis (nam et ex perpetuo comitatu suo, tanquam ad paratam praedam, multos rex mittebat), ad numerum quadraginta millium equitum aucti, Romanos iter facientes invaserunt. Sed alacriter ab his repugnatum est, donec per declivia euntibus rursum acerrime institerunt Parthi, tanta multitudine sagittarum immissa, ut paene obruerentur.

XIX. Ibi iussu Antonii legionarius miles, receptis in medium militibus et equitatu, testudinem fecit, in quam cadentibus sagittis, hostium pharetrae sine noxa militis exhaurirentur. Inusitatum id spectaculum non uno errore decepit Parthos: primo enim, quum in sinistrum genu omnes procubuissent, essetque idem ab equis ad hoc exercitis factum, Barbari vulneribus et fatigatione deficere Romanos simul omnes rati, omissis arcubus arripuerunt contos, sic interfecturi iacentes. Sed ubi cominus ventum, consurgens subito miles pilis coniectis complures interemit; reliquos miraculo rei et suorum casu attonitos, coniecit in fugam, eo terrore, ut deinceps aggredi legiones non auderent. Igitur denuo pacis in speciem

§. 18 Plutarch. — Appian.

frumentum aut pabulum petentibus occurrebant, remissos ostendentes arcuum nervos, *neque se ulterius infestos fore abeuntibus: paucos Medorum sequuturos, unius alteriusve diei itinere; nec inferendi periculi causa, sed tutandis vicis suis paulo longius distantibus.*

XX. Sed suberat ingens dolus, et exitiosus omnibus, si declinassent in campos; quod spe parthicae pacis, et ob commoditatem aquandi factum esset, nisi nobilis Parthus in castra romana venisset, Monaesis se propinquum esse dicens, et eius in gratiam salubre consilium afferre. Collibus deinde eminus ostensis, « Sub » his, inquit, universae Parthorum copiae latent, » excepturae vos, si quidem in campos signa demiseritis. Altera, qua instituistis pergere, via, molestias » habet, quibus assuevistis: hanc vero si praetuleritis, scitote, vos M. Crassi fato perituros ». Quum eadem dux viae Marsus diceret, neque magnopere aliud timendum superesse, praeter iter unius diei, per loca arida; sequutus consilium Antonius, aquam portari iussit in utribus et galeis, quod omnia vasa defecerant. Sed Parthi, animadverso suas insidias non succedere, praeter morem suum noctu sequuti agmen, sub ortum solis extremis incubuerunt, vigilando et eundo defatigatis; quippe eadem nocte circiter triginta millia passuum confecerant.

XXI. Huic labori periculum additum, priusquam exspectabatur (longius enim abesse hostem putaverant), ad haec sitis non aquarum modo penuria, sed etiam calore certaminis accensa (pugnandum enim simul et incedendum erat), paene ad desperationem impulit universos; donec, flumen esse in proximo,

§. 19. Front. Strat. II, 3. — Plutarch. — Dio. — Appian.
§. 20. Plutarch. — Appian. — Flor.

eoque iam primos pervenisse ordines auditum est. Sed ne sic quidem miseriarum finis, accessio quin immo fuit: salinacidas enim aquas amnis vehebat, quae potae stomachum exulcerabant dolore, sitimque ultro adaugebant. Nec ignorabat haec Marsus, aut monere omittebat: sed impatientia sitis vicit; neque praesens molestia sinebat curare, aut metuere futuram; donec Antonius rogando docendoque, *non longe flumen abesse salubrius, atque ultra viam asperam, ubi necessario finem insequendi facere Parthos oporteret; ne igitur ob tantillam voluptatem tam in propinquo sitam spem incolumitatis corrumperent*; permovit eos, ut, coërcita potandi lubidine, castra ponerentur.

XXII. Iam et Parthi ex more recesserant, quum iterum Mithridates adfuit, post modicam quietem properari iubens ad proximum traiiciendum amnem; nec longius Parthos sequuturos. Contra Antonius aurea illi vasa quamplurima dono misit; ex quibus ille, quotquot occultare veste poterat, secum abstulit. Ceterum iter eius diei quietum fuit; sed nox insequens terrorem habuit maximum, ipsis militibus auctoribus, qui passim occidebant spoliabantque eos, penes quos aurum et argentum esse sciebant; diripiebantque pecunias Antonii, et argentum eius factum concidebant dolabris. Tum vero correptus ultima desperatione, qui hostium eam irruptionem esse crediderat, Rhamnum libertum suum, qui fuerat gladiator, iurare coëgit, confestim mortem illaturum, ubi iussus esset, ablaturumque caput, ne aut vivus perveniret in potestatem hostium, aut mortuus agnosceretur.

§. 21. Appian. — Plutarch. — Flor.
§. 22. Appian. — Plutarch. — Flor.

XXIII. Inter haec amicis complorantibus, dux itineris, suaviorem et humidiorem auram sentiens, haud procul abesse miseriarum finem docuit, flumine vicino; simul allatum est, tumultum e militari licentia natum esse. Igitur ad hunc cohibendum castramentationis dari signum iussit. Dum tentoria figuntur, simul cum oriente die Parthi adfuerunt: idcirco sicut fuerat superioribus diebus factum, iterum testudine se Romanus texit, donec vis maior praeterisset. Tum iter et pugnam continuando primum agmen fluvium attigit; obiectisque ad arcendum hostem equitibus, quod vulneribus aut morbo debile erat in exercitu traiectum est. Ibi demum, remissis arcuum nervis, quieverunt Parthi, acclamante quodam ex ducibus: » Ite, et bene valete, Romani: merito virtutem ve» stram in caelum effert fama, qui Parthorum tela » incolumes sustinuistis ».

XXIV. Sed illi, promissis hostium minime fidentes, otio laeti, transmiserunt universi, curatisque iam ex commodo corporibus, reliquum ad Araxem iter die sexto peregerunt. Eo loco postremum timuerunt, sparso rumore, Parthos insidiari vorticosum et profundum amnem transituris. Sed vanus ille timor fuit: transgressique sine noxa, quum tandem in pacatiora venisse intelligerent, prae gaudio procidentes osculabantur amicum Armeniae solum, et in mutuos complexus ruebant cum lacrymis, tanquam erepti ex inferorum faucibus, vitaeque redditi: nam profecto miserrimus hic et patientissimus exercitus longo tempore aerumnas incredibiles pertulerat; per ignotas regiones, et hostilia omnia, viginti et uno diebus trecenta circiter millia passuum fugiendo emensus.

§. 23. Plutarch. — Appian. — Flor.
§. 24. Plutarch. — Appian. — Liv. Epit.

XXV. Inter haec fames etiam incubuerat, crebris proeliis impedientibus frumentationem, et inopia iumentorum, quorum pleraque variis modis interierant, reliqua sauciorum corporibus et sarcinis onerabantur. Reperio, choenicem frumenti venisse denariis quinquaginta; panes hordeaceos pari pondere argenti fuisse permutatos. Et per se satis grande malum fames erat, et aliorum causa; quippe plerosque ad nefandos cibos adigente necessitate, radices herbaeque vellebantur, nullo salubrium noxiorumque discrimine. Sed eminebat una pestis, quae in cibo sumpta mirum insaniae genus, et ex eo mortem inferebat. Inde qui gustassent, omnium aliorum immemores, vertendis lapidibus tanquam re maxime seria occupabantur; donec transmisso veneno ad vitalia, bilem evomentes conciderent. Et didicerant quidem adversus hanc aegritudinem vinum esse remedium; sed illud quoque iam defecerat.

XXVI. Super haec instabant vi ac dolis Barbari praeoccupantes angustos transitus, fossis et operibus obstruentes viam, aqua pabuloque prohibentes: quod si forte per commodiorem aliquem locum processurum agmen videbatur, spargebant Parthi famam, ibi maximum esse periculum ab insidiis: subornatis, qui per speciem benevolentiae monerent loca peti, veris periculis minime caritura. Iam et perfugere quidam tot incommodorum taedio tentaverant; et nisi Parthorum sagittis in conspectu ceterorum cooperti fuissent, periculum erat, ne plerique sequerentur.

XXVII. Idcirco saepius exclamasse Antonium ferunt, *O decem millia!* Graecos assignificantem, qui,

§. 25. Appian. — Plutarch. — Oros. VI, 19.
§. 26. Appian. — Plutarch. — Dio. — Oros.

duce Xenophonte, longius iter, et a pluribus infestati, confecerant. Perisse dicuntur militum viginti millia, quatuor equitum, calonum pars tertia: impedimentorum prope nihil superfuit. Ceteros etiam, quum se iam omni molestia defunctos crederent, haud multo leviora prioribus mala exceperunt: primum ex longa inopia cibus potusque immoderate sumptus concitavit atroces morbos, ut multi colicis doloribus et hydrope exstinguerentur; deinde tempestatibus amissa sunt octo circiter millia, dum ex ardoribus Armeniae Cappadocium frigora succedunt, et ex subita mutatione caeli corpora, olim variis debilitata modis, concipiunt morbos.

XXVIII. Ferunt, Antonium adeo tulisse haec aegre, ut vetuerit referri ad se pereuntium numerum, quum mederi qua voluisset ratione, non posset; qua potuisset, nollet. Quippe in Syriam, atque inde Aegyptum properans, ut apud Cleopatram hiemaret, neque hiberna habere in Armenia voluit, nec gerere cum eo rege bellum; multis instigantibus, ne perfidiam hominis inultam pateretur: nec enim dubitabatur, quin ille victoriam parthicam corrupisset; quando inter proficiscendum profligaverant hostem decies octies, sed levi cedentium damno, quos propter velocitatem equorum assequi Romani non potuerant: quod si armenii equites, assueti parthico hosti, neque celeritate impares, adfuissent, ingens periculum Parthis incubuerat, ne propulsantibus Romanis, persequentibus Armeniis, grandi aliquo infortunio mactarentur.

XXIX. Sed Antonius, in alia tempora vindictam differens, pecuniam et commeatum ab rege tanquam

§. 27. Plutarch. — Appian. — Vell. II, 83. — Liv. Epit. — Flor.
§. 28. Dio. — Liv. Epit. — Flor. — Plut. — Appian.

socio et amicó accepit; neque proditionem exprobrando, neque ullis aliis in rebus priorum temporum praetermissa aut imminuta comitate. Ex Armenia, licet iam adulta hiems esset, per continuas nives Cappadociam raptim transiens, Antiochiam pervenit; nec ibi commoratus, cum paucis ad mare descendit et in castello quodam inter Berytum et Sidonem (*vicum album* vocabant) Cleopatram exspectavit; saepe a poculis, quibus intemperanter delectabatur, exsiliens, ut specularetur adventum eius. Postquam illa adfuit, vestem et pecuniam exercitui divisit, quinque et triginta denarios singulis, tanquam allatum a Cleopatra donativum.

XXX. Sed alii vestem a regina suppeditatam aiunt, pecuniam negant; ceterum illius nomine distributam, ab imperatore profectam esse. Hic expeditionis Antonianae exitus quum Romae non ignoraretur, et fama nuntiante veritatem, et diligenter explorante cuncta Caesare; tamen supplicationes in Vrbe, tanquam bene gesta republica, fuerunt. Quippe Marcus, occultatis cladibus, tantummodo si qua erant paulo meliora, inflatius perscripserat, quod vivus e tantis periculis evasisset, victoriam vocans. Et supersedebat arguere Caesar, durante adhuc Sexti bello; dein ratus fore, ut Antonius sua sibi vecordia malum arcesseret. Nec deerant, quae domi curarentur, ubi quotidie multa ex antiquo more mutabantur: nam neque aediles ullos iste annus habuit, quod civilibus bellis attritae multorum facultates, insanis ludorum sumptibus terrebant petituros; neque praefectus Vrbis feriarum causa fuit.

§. 29. Dio. — Plut. — Oros. — Flor.
§. 30. Vell. II, 82. — Flor. — Dio.

XXXI. Sed illorum partibus praetores et tribuni plebis functi sunt; huius delecti quidam e collegio praetorum. Reliqua negotia publica tum in Vrbe, tum per universam Italiam, illo et sequentibus aliquammultis annis, C. Cilnius Maecenas eques romanus administravit. Eodem anno Cn. Domitius triumphavit ob res in Hispania gestas, a. d. XVI kal. sextil. Hic aurum coronarium non ab aliis, quam Hispaniae civitatibus, acceptum, partim instruendo triumpho insumpsit; reliquum contulit ad refectionem Palatii. Eiusdem operis ornamentis et mutuo sumptas ad triumphum a Cesare tabulas et statuas immiscuit: repetentique Caesari facete respondit, *mitteret ipse et iuberet tolli; sibi enim ad hoc ministerium deesse famulos*: et Caesar, ne res dedicatas diis auferre videretur, acquievit. Huic victoriae deberi rationem apud Hispanos computandi tempora, quam *aeram* vocant, viri docti non male existimant, victa gente romanis ritibus paulatim mutante patrios; quemadmodum et paulo post, Antonio superato, Aegyptii Iulianum annum receperunt.

§. 31. Dio, lib. XLVIII. — Fasti Capitol. — Vsser. Ann. a C. 28 et 38.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XCVI

IN LOCVM LIBRI CXXXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRIGESIMI PRIMI.

Sex. Pompeius, quum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens, oppressus a legatis eius, occisus est. Caesar seditionem veteranorum, cum magna pernicie motam, inhibuit; Iapydas, et Dalmatas, et Pannonios subegit. Antonius Artavasdem, Armeniae regem, fide data perductum, in vincula coniici iussit, regnumque Armeniae filio suo, ex Cleopatra nato, dedit; quam uxoris loco, iampridem captus amore eius, habere coeperat.

I. Quum deinde L. Cornificius L. F. Sex. Pompeius Sex. F. anno darent nomina, novam in spem opprimendi Parthorum regis Antonius venit, quod Polemon, Zenonis Laodiceni oratoris filius, quem Ciliciae Pontique parte attributa regem appellaverat, venerat Alexandriam, *a Medo se mitti*, dictitans, *cui male cum Parthis conveniret, ob praedam inique divisam, et inde orta iurgia, ex quibus in amittendi regni timorem Medus incidisset.* Is igitur Antonium exciri iusserat, omnes opes suas in belli societatem offerens; idque

facere tanto cupidius eredebatur, ut Armeniae regem ulcisceretur, iratumque ei Antonium attraheret, a quo contra se quoque nuper adductos eosdem Romanos dolebat.

II. Igitur Antonius, nihil addubitans victoriam suam fore, si Medorum sagittariis et equitibus, quae superiore bello sola ipsi praesidia defuerant, adiuvaretur, novam expeditionem parabat, ut ad Araxem fluvium Medo coniunctus, impetum in Parthorum regionem faceret. Interim ut Artavasdem Armenium dolo caperet, evocavit eum, quasi de rationibus suscepti belli deliberaturus. Sed illi fraus suboluit, nec se commisit Antonio: quapropter hic, dissimulata ira, sub specie belli Parthiei, oppressurus imparatam Armeniam ex Aegypto movit. Interim et Sex. Pompeius hoc maxime modo calamitatibus bellisque suis finem imposuit. Quum Messanae suorum fidei diffisus, per altum vela facturum dixisset, exstincto navis praetoriae lumine, oram Italiae legit, spoliatoque obiter Iunonis Laciniae fano, Corcyram atque Cephalleniam advectus, in quosdam suorum, forte vi tempestatis eodem eiectos, incidit.

III. Nec tamen assumpsit omnes, sed exposito periculo, si pauciores, quam ut se defendere, plures, quam ut latere possent, simul incederent, plerosque aliam alibi aequiorem quaerere fortunam coëgit: cum ceteris Mitilenaeorum portum tenuit, qua in eivitate bello civili pater Pompeius hunc puerum adhuc, cum noverca Cornelii deposuerat, et Lesbiis eum ob patris memoriam cupide recipientibus, hiemem ibi exigere

§. 1. V. C. 717; A. C. 35. — Dio lib. XLIX. — Strab. lib. XII, p. 556 et 578. — Appian. B. Civ. lib. V, pag. 715. — Plut. in Anton. cap. 68.

§. 2. Plutarch. — Dio., lib. XLIX, pag. 270. — Flor. IV, 8. — Appian. B. Civ. lib. V, pag. 747.

statuit, quod Antonius, ad quem ibat, in Mediam processisse nuntiabatur. Sed postquam praefectum Asiae C. Furnium sibi parum amicum expertus, Antonii improsperam fuisse Parthicam expeditionem didicit; in spem adductus est, si quidem perisset Antonius, in eius se potentiam succedere posse: sin superesset, saltem in imperii venire societatem.

IV. Duabus praeterea rebus animus ei augebatur; recenti memoria Labieni, qui Asiam omnem celeriter subegerat, et quod ad eum quotidie multi confluebant ex Sicilia et aliis provinciis. Igitur imperatorio habitu resumpto, de Peraea occupanda consilia agitabat; missis interim Alexandriam legatis, Antonio societatem et amicitiam offerens, quum paulo ante iubenti arma ponere Antonio, et sic promittenti veniam, dicto audientem fore rescripsisset. Tum vero speculandi causa suos per speciem legationis misit; et eodem tempore legatos in Thraciam, Pontumque, legatos ad Parthorum regem, eo se recipere cogitans, hac spe, futurum, ut Romanus et Pompeius, exercitui parthico dux, ut modo Labienus, praeficeretur. Nec omittebat augere classem, exercere remiges; quoties argueretur, praetexens a Caesare metum, aut Antonio parari ista dictitans.

V. Legatorum Pompeii talis ad Antonium oratio fuisse traditur. « Missi sumus a Pompeio, qui fortuna » iniquiore coactus relinquere Siciliam, ad tuam dex» teram confugit, non quasi deesset, quo se reci» peret, sed quia magnitudinem animi tui, fidemque » et simplicitatem morum, multis experimentis co» gnitam semper probavit: nec enim longinquus erat

§. 3. Appian. — Dio.
§. 4. Dio. — Liv. Epit. — Appian.

« aut difficilis in Hispaniam cursus, quae patrem eius, » quae fratrem constantissime dilexerat, quae protexit ipsum post cladem fratris rerum omnium inopem, quae mox adiuvit enisissime, et, quam semper » exhibuit, nunc quoque pollicetur operam. Ceterum » ille sic est affectus animo, ut tuam fortunam atque » adeo voluntatem sequi malit; tecum, si pax placet, » quiescere, tecum, si bellum anteponis, adire pericula postulet. Neque vero recens hunc induit animum: iam olim, quum Siciliam adhuc firmiter obtineret, Italiam popularetur, amicitiam tuam ambiit, » matre quoque tua, quam servatam ad te misit, » pararia pacis atque societatis usus.

VI. « Atque utinam eadem tibi mens fuisset! utriusque res longe nunc haberent commodius; neque » Pompeius expulsus Sicilia foret, neque tu adversum » Parthos expeditione irrita teque et exercitum fatigavisses: nam sine tua classe nihil adversus Pompeium Caesar potuisset; nec adversus te Parthi, si » fuisses adiutus his copiis, quas tibi Caesar promiserat. Sed praeterita quoniam mutari nequeunt, ne » vituperemus; documentum potius inde sumamus ad » ea, quae sunt in manibus. Ecce nunc iterum eadem » illa Pompeius monet, quae utinam illo tempore ad » animum admisisses! toties deceptus, tot appetitus insidiis, aliquando dispar tuo Caesaris ingenium, artes dissimillimas agnosce. Ita neque simulatis foederibus eius, neque subdola affinitate » capieris: nam ab hoc quidem homine fidum pacatumque nihil exspectaveris; simul ipsi vires placebunt suae, frustra tot amicitiae vincula iactabis, » infestus implacabilisque fiet.

VII. « Ecquid enim Pompeii fortuna mentem aperire Caesaris potuit, quem sine causa bello petivit,

» neglecto foedere? ecquid Lepidi, quem potestatis » et victoriae socium, imperio et dignitate spoliavit? » idque te inconsulto, citra cuius assensum tantarum » rerum nihil oportebat geri; te fraudato praemiis » utriusque victoriae, quem decebat commodorum » omnium participem consortemque haberi. Sed ille » unus imperare omnibus, unus obtinere, quidquid » tot saeculis rei romanae partum est, postulat. Ideo- » que, submotis iam ceteris hominibus, qui resistere » ambitioni eius poterant, te propediem, ne dubita, » petiturus est, qui nunc cupiditatibus illius unus » obstas.

VIII. « Haec quidem te quoque clare perspicueque » videre existimat; sed tamen a se etiam moneri voluit, » quo duo haec penitus intelligeres; primum, neque » moleste Pompeium ferre, quod naves Caesari prae- » buisti, cuius ad bellum parthicum tibi necessaria » tum videbatur amicitia; alterum, spem esse Pom- » peio permagnam, te considerata fraude Caesaris, » et perpetuo consiliorum eius tenore, damnisque » et periculis parthici belli, quorum ille non mitten- » do promissos exercitus maxima causa exstitit, non » esse commissurum, ut diutius iniuriae tuae vindi- » ctam, amicis solatium, inimico ludibrium debeas. » Denique ut compendio Pompeii mentem omnem » edisseramus, sic habe: Sextus cum tota classe, » fidelissimisque copiis, quae ne adversa quidem » fortuna usum reliquerunt, in tuam se fidem tra- » dit. Tu vero, sive quietae res manebunt, insigne » pacis ornamentum habebis, servatum magni Pompei » filium; sive turbabuntur, iuvenis acer, industrius, » invisus infestusque Caesari, tot una adductis navibus, » tot fortissimis viris, minime poenitenda partium » tuarum erit accessio. »

IX. Antonius ad haec respondit, *se mandasse M. Titio, ut cum parte syriacarum navium militumque descenderet in Asiam, Sextumque, si se armis tueretur, invaderet: sin vero, honorifice ad se deduceret; iam, igitur in manu Pompeii esse, utram experiri sortem malit.*

X. Haec quum maxime agerent, adducti **sunt**, quos in Parthos Sextus miserat, ostensique legatis, excusantibus *tempora iuvenis, in maximas augustias coniecti: nec indignari Antonium debere, si illi dubitatione quadam, ne plus apud Antonium veteres offensae, quam preces suae valerent, ad Barbaros respexisset: omnem certe eam cogitationem, quemadmodum sit ex desperatione nata, ita, simul cognoverit, ab Antonio se recipi, in nihilum abituram.* Et satisfieri sibi passus est Antonius, placabilis ingenio, neque suspicionum tenax. At Sextus, audito, contra se Titium mitti, quem ob defectionem a suis partibus oderat, Ahenobarbum in suam redigere potestatem conatus est, eo pignore suam salutem in tuto fore ratus.

XI. Caius enim Furnius, Antonii nomine Asiam obtinens, appellentem eo Pompeium arcere insuper habuerat, neque satis ad hoc validus, neque comperta dum Antonii voluntate. Sed ubi eum bello se parare animadvertit, provincialium habito delectu, Domitium quoque Ahenobarbum accivit, propinqui exercitus ducem, cum rege Amynta: et convenerant illi, quum amicorum quidam Ahenobarbi Curius prodere illum Pompeio conatus est; sed proditus ipse, convictusque de consilii sententia, poenas dedit. Pompeius, interfecto suo liberto Theodoro, quem unum

§. 9. Dio. — Appian. — Oros. VI, 19
§. 10. Dio. — Appian.

arcani eius conscium indicasse rem rebatur, abiecit de cetero inutile fallendi consilium, et proditione Lampsaco potitus, magnis stipendiis invitavit italici generis homines, quos eo C. Caesar dictator in coloniam deduxerat.

XII. Iamque sub signis trium legionum instar habebat cum equitibus ducentis. His copiis subito comparuit Cyzici, oppidum commodissimo situ proditione recepturus. Sed repulsus a militibus, qui custodiae gladiatorum, quos forte ibi habebat Antonius, erant additi, portum Achaeorum repetit. Venit eodem et Furnius, semper observans eum, ne quam urbem occuparet, et frumentationem impediens. Hunc quoniam allicere Pompeius ad pugnandum nequiverat, in castris suis adortus misit aliam manum, quae sibi resistentem a quaestoria porta invaderet. Et successit dolus; irrumpentibus Pompeianis a tergo, coactus castra relinquere Furnius, multos milites amisit.

XIII. Per Scamandrios enim campos, imbribus madentes, perquam impedita fuga fuerat. Huius victoriae fama Sexto multorum conciliabat animos: et ex Furnii auxiliis pars magna egeni tributisque exhausti homines, gaudebant stipendia facere sub Sexto, qui pecuniosus et liberalis habebatur. Satis iam belle procedere cetera videbantur; sed equitatus deerat. Igitur comperto, alam equitum italicorum ad Antonium pergere, quam Athenis Octavia miserat, ablegavit ad eos corruptores cum auro; sed deprehensi sunt ab his, qui sub Antonio Macedoniae praeerant, aurumque inter equites proditionem abhorrentes distributum.

§. 11. Dio. — Appian.
§. 12. Dio. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 10, et de B. Iud. I, 15. — Appian.

XIV. Interim Sextus, Nicaea atque Nicomedia; praeclaris Bithyniae urbibus, occupatis, pecunias colligebat, invalido ad prohibendum Furnio, qui propinquis locis castra muniverat; donec ei primum advenerunt e Sicilia naves septuaginta, reliquiae classis, quam Antonius Caesari commodaverat; neque multo post cum aliis centum et viginti e Syria Titius adfuit. His ad Proconnesum appulsis, Sextus, classe desperans, incendit naves, quas gravioribus sarcinis oneraverat; remigesque ad pedestrem militiam transtulit, ne tum quidem consilio bellandi deposito. Quapropter amicorum eius principes, Cassius Parmensis, Nasidius, Saturninus, Thermus, Antistius, ceterique, et praecipuo apud eum honore habitus Fannius, postremo socer ipse Scribonius Libo, pacta salute, ad Antonianos duces transierunt.

XV. Ille destitutus, castris nocte relictis, in mediterranea Bithyniae contendit, Armeniam, ut existimatum est, petens. Luce reddita, Titius Furniusque, et cum his Amyntas, persequuti fugientem, circa vesperam attigerunt; et quia omnes pariter ab nocturno proelio abhorrebant, castra utrinque sunt posita. Tum quoque consilium audax Pompeio susceptum fuit, nec futurum inutile, si tam urgendis coeptis pertinax, quam ad tentandum promptus fuisset: tribus enim cetratorum immissis millibus, hostes castris expulerat, poteratque fortassis absolvere victoriam, si fusis fugatisque insisteret. Sed ille, contentus aliquid praeripuisse itineris, brevem eius laetitiae inanemque fructum sensit: mox enim collectis viribus hostes insequuti, carpendo extremum agmen, confirmando provinciales,

§. 14. Dio. — Appian.

frumentum, aquam, pabulum eripiendo, in eas angustias redegerunt hominem, ut spretas antea conditiones repetere cogeretur.

XVI. Demum circa Midaeum, haud incelebre Phrygiae maioris oppidum, colloquium Furnii expoposcit, quem ut paternum amicum, et maioris dignitatis, Titio praeferebat. Quum utrinque ad ripas amnis Sangarii accessissent, Pompeius ostendit, *se, legatis ad Antonium missis, quum interim alimentis egeret, nemine praebente, haec ad consilia prolapsum: ceterum petere, ut ad Antonium deducatur, nec alteri, quam Furnio, cogatur se credere.* Furnius ad haec: *si quidem ipsi pacis studium cordi fuisset, aut statim ad Antonium proficisci, aut Mitylenis responsum eius opperiri debuisse: id quoniam esset praetermissum, suadere se, ut veniat in fidem Titii, cui negotium istud permissum sit ab Antonio; neque duces eiusdem imperatoris tentet inter se committere.*

XVII. Parum haec placebant Pompeio, qui Titium a se aliquando servatum pro ingrato aversaretur: neque honorificum putabat, in potestatem hominis non nobilissimi se transdere; neque tutum, ne forte sive pro moribus suis, sive propter veterem aliquam offensam, fidei Titius vindictam anteponeret. Igitur iterum dedebat se Furnio, aut hoc abnuente, saltem Amyntae: ceterum reponente Furnio, *nihil aut se facturum, aut Amyntam, quod esset coniunctum cum illius iniuria, cui mandatorum suorum exsecutionem Antonius commisisset*; colloquium solutum est. Sequenti nocte, quum minime dubitaretur, quin venturus qualibet conditione in fidem Sextus esset, reli-

§. 15. Dio. — Appian. — Oros. VI, 19.
§. 16. Appian.

ctis ille per castra ignibus ad significandas ex more vigilias, cum expeditis profectus est; ne sociis quidem itineris indicans, quo ducerentur.

XVIII. Habebat autem in animo, redire ad mare, et incustoditam Titii classem incendere. Sed profugiens ab eo Scaurus, quamquam consilii ignarus, iter prodidit: insequutusque eum mille quingentis equitibus Amyntas, equitatu carentem celeriter deprehendit. Huius ad conspectum, clam palamque deserto Pompeio, transierunt eius milites; illumque, iam omnes metuentem, dedere se in manum Amyntae sine conditione coëgit necessitas, qui conditiones Titii respuerat. Titius, adactis ad sacramentum Antonii Pompeianis, ipsum in custodià habuit, donec imperatoris mandata venissent. Sed Antonius, his rebus auditis, primo irae impetu scripserat, ut interficeretur; mox ductus poenitentia, servari iussit incolumem. At forte fortuna interitum ferentes literae posterius advenerunt: idcirco Titius, sive recentiores has esse credens, sive propter veterem offensam simulans, iugulavit eum Mileti, aetatis eius anno quadragesimo.

XIX. Quidam non ab Antonio, sed a Planco, missas literas crediderunt, qui esset solitus in gravioris momenti negotiis uti Antonii annulo, nomenque eius subscribere: causam autem occidendi Sexti, sive Antonio, sive Planco fuisse, magnitudinem Pompeiani nominis, et metum, ne paternae fraternaeque amicitiae Cleopatra memor, hunc aliquando praeferre Antonio inciperet; neve Caesar hostem suum recipi causaretur. His rebus in Vrbem nuntiatis, Caesar ob mortem Pompeii Circenses exhibuit, et Antonio currum pro Rostris, et in delubro Concordiae statuas

§. 18. Dio. — Vell. II, 79, 87. — Appian. — Oros. VI, 19.

posuit; decernendumque curavit, *ut Antonio cum coniuge et liberis ibidem epulandi ius esset*; quales ipsi quoque Caesari attributi honores erant: adhuc enim pro amico se gerebat, literisque consolatus est eum de clade parthica, suam sortem comparans, cui ex invidia propter victoriam et honores, ea causa decretos, propemodum plus molestiae, quam ex ipso bello exstitisset.

XX. Ipse deinde in Siciliam profectus est, inde petiturus Africam, ubi turbas quasdam enatas esse didicerat. Sed aliquandiu tempestate detentus, neque tunc, neque postea provinciam illam adiit; mutataque sententia, et Statilio Tauro permissis Africae rebus, in Illyricum praevertit, ubi cum Liburnis Iapydes, et sub idem tempus in Alpibus Salassi Tauriscique tumultuabantur, iam a superioris Caesaris temporibus inquieti. Sed hoc bellum apparantem ingens veteranorum seditio tenuit, ex eo genere, quos in Sicilia dimissos fuisse praediximus. Nulla se dum accepisse praemia querebantur; utque haec vel novis laboribus mererentur, iterum adigi sacramento petebant. Hos igitur Caesar, ne permixti alios etiam seditiosos redderent, seorsim habere sub signis instituit. Hoc ipsum incitamento illis fuit, ut acrius moverentur, multisque et diversis artibus ad coërcendum opus esset.

XXI. Nam initio paucos eorum, qui plurima habebant stipendia, circum Galliae colonias distribuit; futurum ratus, ut ceteri, spe paulo post adipiscendi eadem, quiescerent. Vbi ne sic quidem consederunt

§. 19. Strab. lib. III, pag. 141. — Supra, CXXVI, 10. — Plut. in Anton cap. 33. — Appian. — Dio.

§. 20. Pigh. Ann. 618 et 719. — Appian. B. Civ. lib. V, et Illyr. — Sueton. in Aug. cap. 47. — Oros. VI, 19. — Dio. — Liv. Epit.

animi, correptos quosdam ex seditiosissimis affici supplicio iussit; terrore quaesiturus obsequium, quod provocare per lenitatem nequivisset. Tum vero palam frementes, per simulationem concionis habendae legionibus circumfudit; armisque ademptis, cum ignominia omnes dimisit. Hoc demum facto invictum Caesaris animum, suamque imbecillitatem veris indiciis aestimantes, seria poenitentia exoraverunt imperatorem, ut milites fieri pateretur. Atque ille mitigatus precibus, et opus habens exercitu, praetereaque subveritus, ne ad Antonium, occasione data, se conferrent, haud gravatim annuit; semperque postea militum eorum forte fidelique opera usus est.

XXII. Duodetrigesimum aetatis annum Caesar tum agebat, laetus successibus, et ubique propter exstincta bella magnis cultus honoribus: nam et passim a civitatibus inter tutelares deos habebatur. Eo impatientius ferens, non alibi modo, sed in ipsa Italia lacessi pacem; dimissis adversus alias gentes ducibus, ipse statuit Iapydas aggredi, bellicosissimos homines, adeoque firmis corporibus, ut laboribus vix sub extremam aetatem cedant, et reperti sint, qui sub centesimum vitae annum, nulla militiae munia detrectarent. Hi Aquileiam usque excurrerant, etiam Tergeste romanam coloniam depraedati. Sed Avendeatae quidem cum iis, qui Monetium incolebant, quod hodie Croatiae oppidum est, haud procul Vanna flumine, advenienti se dediderunt: in ceteris, praesertim qui montana incolebant, perdomandis plurimus labor fuit. Horum Arupini, vicis incensis, nemoribusque succisis, qua parte venturus Caesar credebatur, in oppidum se receperunt; deinde

§ 21. Sueton. in Aug. cap. 24. — Dio.

alias per silvas, abruptis torrentibus invias, iter molienti occurrentes, simulata fuga se subduxerunt, insidiis excepturi persequentem.

XXIII. Sed ille, praesentiens dolum, clam praemisit expeditos, qui summa montium iuga occuparent: cum ceteris copiis instituto itinere suggrediens, dum excidit arbores, viaque munienda et struendis pontibus iter aperit, ab hostibus repente invaditur. Inter eam consternationem Caesar cunctanti adscendere in arduum militi scutum ademit, et in primam aciem provolans, submovit hostem. Tum vero decurrentes ex superioribus locis, qui ad hoc erant praemissi, magnum Iapydum numerum occiderunt. Igitur illi, relicto oppido, per silvas fuga dispersi, curam iniecerunt Caesari, ne reperiri non possent; vetuitque incendi oppidum, hoc saltem pignore sperans attracturum eos. Nec frustra consilium fuit: ut patrias sedes, inque iis relicta reciperent, in fidem venerunt. Inde Metulum ductus exercitus, maximum eius regionis oppidum, quod situ simul munitissimo, et egregia iuventute defendebatur.

XXIV. In monte nemoroso duos colles murorum ambitus occupabat, modica intercedente valle; id spatium tria millia armatorum, viribus animisque praestantium, tutabantur. Aggerem iacere Romanus instituerat: id opus nocturnis diurnisque eruptionibus impediebatur; neque subire muros tutum erat, quod machinas habebant Barbari, relictas a D. Bruto, quo tempore circum ea loca congressus cum hoc Caesare et Antonio fuerat. Neque de aggere perfecto proderat discussisse moenia, quod interior subindo

§. 22. Strab. lib. VII, pag. 214. — Appian. B. Civ. lib. V, et Illyr. — Tib. IV, 1, v. 113. — Cluver. Ital. Antiq. I, 19. — Dio. — Flor. IV, 12.
§. 23. Flor. — Appian.

murus ab hoste ducebatur. At Caesar, occupato exteriore, succensoque, ad novum murum binis aggeribus iactis, turres erigit, unde quatuor simul pontes in moenia porrigerentur.

XXV. Paratis omnibus, a diversa parte cieri tumultum iubet, ut a defensione loci, unde periculum struxerat, obsessi deducerentur. Quum successisset consilium, laeti Romani protrudere incipiunt pontes; sed dum inter festinationem minus caute res administratur, labare machinae, pontesque unus super alium ruere coeperunt. Tribus ita perditis corruptisque, ne quarto quidem fidere quisquam audebat; quum occurrens Caesar, qui ex loco edito spectaverat omnia, postquam verbis nihil profectum est, exemplo incitaturus suos, protinus exsilit in pontem, praetento scuto moenia petens. Tum vero et Agrippa, et duo alii duces, cum uno armigero provolant primi: ivere horum imitatione milites ita certatim, ut prae multitudine pons ruptus in praeceps omnes effunderet, multis statim exanimatis, maleque mulctatis compluribus; in quibus et Caesar ipse fuit, crus dextrum et utrumque brachium sauciatus. Sed animi firmitudine, debilitatem membrorum sustinens, continuo iterum contendit in turrim, seque militibus et hosti monstravit, ne aut hic inani spe ferocior, aut illi segniores desperatione fierent.

XXVI. Sed et alium pontem aedificari protinus iussit, et multas insuper copias arcessi; eaque res Metulinos terruit, reputantes, quam cum invicto res esset, ut, missis legatis, facturos imperata pollicerentur. Caesar obsides quingentos postulavit, utque

§. 24. Appian. — Dio.
§. 25. Flor. — Appian. — Plin. VII, 45. — Suet. in Aug. cap. 20.

praesidium acciperent: adductique sunt obsides, et praesidio recipiendo duarum arcium excelsior tradita. Sed ubi arma quoque tradere iussi sunt, conclusis in curiam uxoribus liberisque suis, praesidium romanum noctu interfecerunt; inde curia incensa, ne hostium arbitrio morerentur, sibi consciverunt necem.

XXVII. Etiam feminae pleraeque, liberis interemptis, aut in ignem coniectis, eodem modo finierunt: et incendium nemine restinguente, sic absumpsit aedificia omnia, ut tanti modo oppidi vix vestigium ullum superesset. Caesar ex laboriosissimo bello spolia nulla retulit; ne captivis quidem abductis, quippe voluntaria morte consumptis, qui comprehensi fuerant. Metulinorum tamen exitus ceteros Iapydas ita exterruit, ut damnata spe armorum, in potestatem se traderent victoris. Inde in Pannonios, et ipsos antea romani imperii exsortes, castra movit, nulla belli causa, nisi quod ita commodum videbatur, exercere simul et alere militem alienis impensis.

XXVIII. Segesticani tamen obtendebantur, qui semel iterumque romanis armis petiti magis, quam domiti, quum nec obsides dare, nec aliud quidquam facere pro victis coacti essent, ferocius agebant: nam Pannoniorum regio ab Iapydia usque in Dardanos porrigitur, fluminibus et silvis impedita. Caelum et solum hodie satis clemens ac ferax, tempore Dionis, qui regionibus his praefuit, asperum atque immite habebatur: inde homines etiam, ut solet, ferocissimos gignebat, caedisque et pugnandi cupidos. Paeonas nonnulli Graecorum vocant; quorum tamen prope Rhodopen montem, ubi Macedoniae regiones

§. 26. Appian. — Dio.
§. 27. Appian. — Dio. — Nic. Damascen. de Instit. Aug. — Liv. Epit.
§. 28. Appian. — Dio.

ad mare pertinent, sedes fuit: sed Pannonii et ab se ipsis, et ab Romanis dicebantur.

XXIX. Vrbes tum nullas habebant: neque vicis eorum et villis iniuriam inferri Caesar patiebatur, quas in plano sitas deseruerant; hac clementia sperans conciliaturum animos. At illi, quum se recepissent in silvas, ad Sysciam proficiscente Caesare, quae haud procul abest Segestica, palantes ab agmine Romanos intercipiebant: idcirco Caesar per continuos octo dies, quibus ad Savum fluvium usque processit, omni clade vastavit eorum agros, et aedificiis immisit ignem. Vbi Segesticam perventum est, oppidum ad confluentes plurium amnium, sed praecipue Colapis et Savi, quorum ille munimenta ipsa alluebat, legati ab oppidanis adfuerunt, ecquid venisset cum exercitu, quidque se facere vellet, quaesitum.

XXX. Ille, praesidium ut acciperent, imperabat, obsidesque centum, cum certo frumenti modo. Neque distulerunt primores, acceptis conditionibus, obsides tradere. Sed ubi, conspectis militibus, qui ad praesidium ibidem agendum mittebantur, exhorrescere vulgus ad speciem praesentis servitutis coepit; dissensione inter oppidanos nata, portae clausae sunt, et in moenibus armati comparuerunt. Quando enim optimatum liberi obsides dati fuerant, discors populus horum periculo, quod ad se pertinere non putabat, nihil movebatur. Sed Caesar, qui opportunissimum bello Dacio locum, quolibet pretio redigere in potestatem cupiebat, ponte facto, Savum transgressus, castris communitis, Segesticenses intra moenia coëgit.

§. 29. Appian. — Dio. — Strab. lib. IV, pag. 207, et lib. VII, pag. 313 et 314.
§. 30. Appian.

XXXI. Et quamquam inter flumen et urbem omne spatium fossis vallisque interseptum erat, improbo labore bini aggeres erecti sunt. Nec enim terra tantummodo res gerebatur, sed navibus etiam, quas a sociis ad subvehendum exercitui commeatum paratas, adverso Istro subigi in Savum amnem, atque inde in Colapim iusserat. Neque segniter se defendebant obsessi, saepius eruptione cum facibus in aggeres facta: armatis etiam lintribus proelia aliquot navalia fecerunt, in quibus praeter alios Menas etiam occisus est, qui a Sexto ad Caesarem semel iterumque transfugerat. Et habebant in vicinis Pannoniis fiduciam haud sine causa; gens enim praevalida erat, si unius imperio regerentur; poterantque ad bellum educere centum millia delectae iuventutis.

XXXII. Sed sparsa in plures potentia nihil in commune consuli patiebatur. Vna tantum natio copias suas subsidio misit; hisque profligatis, obsessi se dediderunt; et reliqui mox Pannones exemplum sequuti sunt. Caesar, tricesimo die post difficilem obsidionem recepta Segestica, sive virtutem admiratus hominum, sive precibus emollitus, clementer victoria usus est; imperataque pecunia, commigrare omnes in semotam oppidi partem iussit; ceteras attribuit quinque et viginti cohortibus ibi collocatis, quibus Fufius Geminus praefectus est. Reverso deinde in Vrbem Caesari triumphus decretus, quo commodius in tempus dilato (nam ad cetera perdomanda redire in Illyricum statuerat), sorori uxorique statuas decernendas curavit, atque rerum suarum administrationem liberam, parque tribunis ius, quo ab antiquo sacrosancti habebantur.

§. 31. Dio. — Appian.
§. 32. Dio. — Appian.

XXXIII. His actis, in Galliam est profectus eo consilio, ut ad patris exemplum bellum inferret Britanniae: sed Pannonum et Dalmatarum motibus revocatus est, quum modo M. Antonius M. F. Triumvir, L. Scribonius Libo consulatum inissent; fama enim atrox sparsa erat, relictas in Pannoniis copias rebellione Barbarorum esse deletas: idcirco nihil moratus hiemem, quum praecipiti itinere eo pervenisset, audit, improvisa irruptione partem praesidii Segesticae desideratam esse; ceterum postridie Geminum proelio victorem, recuperasse et pacasse omnia. Versis ergo in Dalmatas armis, qui, post signa quinque cohortium adempta Gabinio, nunquam arma deposuerant, neque coërceri ab Agrippa potuerant, Priamonem duxit, quam Versus quidam nomine, Dalmatarum ductor, rursus occupatam vallo fossaque clauserat; occupatis et aliis circa locis, quae natura et situ inexpugnabilia videbantur.

XXXIV. Regio enim montosa omnis, frequentes ubique colles erigens, pinnarum in speciem accuminatur. Supra millia duodecim erant pugnacissimi homines; itaque et oppidum et hos colles dispositis opportune praesidiis retinebant. Caesar igitur, inaccessa loca videns, se circumvallare totum istum collium ambitum velle, simulat: interim clam emittit idoneam manum, quae summos ad tumulos reperire viam conetur. Ii homines, silvis occultati, stationes Dalmatarum somno languentes noctu invadunt, sternuntque; et occupatis superioribus locis, signum, quod convenerant, edunt: idcirco Caesare vim inferente, Barbari, clamore desuper incurrentium perterriti, aliis subinde aliisque collibus deturbantur;

§. 33. V. C. 718; A. C. 34. — Appian. — Dio. — Liv. Epit.

pars, quae eminentissimos, sed aquarum inopes insederat, obsidionem et sitim verita, cursu se recepit Priamonem.

XXXV. Eodem et Caesar exercitum adduxit, oppidoque cum duobus collibus proximis, qui adhuc ab hoste tenebantur, per spatium quinque ferme millium circumvallato; cum Teutino, alio duce Dalmatarum, obsessis succurrere auso, conflixit; duplici proelio geminam victoriam consequutus: nam et obsessi eodem tempore eruptionem in opera nondum commissa fecerunt. Sed et hi, tertia suorum amissa parte, dum in oppidum refugiunt, aditum persequentibus Romanis aperuerunt. Oppido capto, Dalmatis in arcem fuga delatis, opposita est cohors una, quae portas observaret. Ea circa quartam vigiliam, eruptione subita turbata loco cessit: nec ultra profecerunt hostes, statim occurrente Caesare; et omni ope defecti postridie se dediderunt. At Caesar cohortem decimatam per eam deinceps aestatem hordeo pavit; ex centurionibus quintum quemque affecit supplicio.

XXXVI. Hunc ad modum capta Priamone, Teutinum haud longe prosequuti victores: nam et fuga sparserant copias, et locorum fraudes timebantur; eo vehementius, quod inter duos arduos montes longa vallis insidias, Caesari structas, texerat, eodem loco, ubi et antea Gabinius vexatus fuerat. Idcirco Caesar, incensis circum villis, aperuit viam, deinde per iuga montium utrinque praemissa parte copiarum, quae decurrere quandocumque ad auxilium laborantium posset, cum cetero exercitu incessit per vallem, obvia quaeque diripiens, vicosque et oppida vastans incendio. Ceterum praeter Priamonem, etiam Ninia oppi-

§. 35. Sueton. in Aug. cap. 24. — Dio.

dum, et Sinotium duplex (veteris ac novi cognominibus distinguebantur), et ipsa caput olim gentis Salona, conflagrarunt.

XXXVII. Sed ad Setoviam, magna occurrente hostium manu, acriter pugnatum; et Caesar, dextrum genu lapide saucius, per aliquot dies aegrotavit. Interea Salassi quoque sub imperium accepti, gens Inalpina, ingenioque et loci natura ferox: idcirco et vectigalia poscebat a transeuntibus, et publicanis aquam vendebat ad aurarias: ipsi quoque Valerio Messallae, dum vicinis locis agebat, non nisi pretio accepto, ligna ad focum, et ad exercitationes ulmea hastilia praebuerunt. Sane non ita pridem Antistius Vetus, aggressus necopinantes, quum angustiis occupatis continuo biennio eos obsedisset, salis maxime inopia fatigatos, ad deditionem perpulerat. Sed insidiati occasionibus, quum munimenta Romanorum expugnassent, omnem deinde Veteris conatum irrisui habuerunt.

XXXVIII. Sed et Caesaris aliquando pecunias diripuerunt; et specie reficiendarum viarum atque pontium, e summis montium iugis, in vallum romanum saxa devolverunt. Sed tum quidem ob L. Antonii bellum, Caesar his indulta libertate, veniam praeteritorum dederat: at illi, temporum causa hoc factum suspicati, neque mansurum, ubi plus otii nactus Caesar esset, non omiserunt alias adsciscere civitates in societatem, et abnuentes hostiliter invadere. Tum igitur Valerio mandatum id bellum est; isque magno labore ad famem redactos in deditionem accepit.

§. 36. Appian. — Hirt. de B. Alex. cap. 43. — Strab. lib. VII, pag. 315.
§. 37. Sueton. in Aug. cap. 20 et 21. — Appian. — Strab. lib. IV, pag. 205.
§. 38. Strab. — Appian. — Dio.

XXXIX. Dum ita Caesar cum variis gentibus decertat, Antonius expeditionem denuo suscepit in Armeniam; initoque eodem die et posito consulatu, P. Sempronium Atratinum suffecit; unde quorumdam annalibus eo anno non Antonius, sed Atratinus, consul praescribitur. Ceterum ut dolo Artavasdem caperet, viribus diffisus, amicitiae specie offensas tegens, Q. Dellium misit, qui filiam eius filio suo Alexandro coniugem peteret, et multa et praeclara pollicitus. Quin et ipse reversus in Armenios evocavit eum Nicopolin, nec destitit omnibus artibus sollicitare, literis atque sermonibus nihil nisi summae benevolentiae signum praeferens. Nihil ad haec moto Artavasde, quippe alia commeruisse memor, fidere non properabat ei, quem offendisset; iterum ab Antonio Dellius adest cum blandissimis mandatis; nec eo segnius Antonius Artaxata tendit: ita rex, partim pollicitationibus adductus, partim metu legionum, quae cum Antonio erant, in castra eius venit.

XL. Tum vero pecuniam sibi deesse simulans, neque libenter daturos Armenios, nisi pignoris loco regem retinenti, circumduxit eum circum castella, quibus thesauros asservari noverat. Sed infructuosam ei hanc fraudem purpuratorum regis constantia fecit; neque castellis traditis, et vicem capti patris Artaxia regnare iusso, qui maximus natu filiorum erat. Tum vero, omissa penitus simulatione, catenae sunt Artavasdi additae, sed argenteae, quibus videlicet vinciri regem minus indignum haberetur. Ita bello contracto, quum subitus rex Artaxias et patris insperato casu perculsus, adversus praevalidum hostem, et in penetralia regni receptum, improspere dimicavisset,

§. 39. Tac. Annal. II, 3. — Plut. in Anton. cap. 67. — Vell. — Zonar.

Armenia tota, cum coniuge et aliis liberis, Artavasdis in potestatem Antonii concessit. Artaxias in Parthos exsulatum abiit.

XLI. His ita gestis, ut ad reliqua belli socium sibi Medorum regem adscisceret, quem Armeniis antiquitus hostem, cum Parthis nuper ex praedae romanae divisione simultatem contraxisse cognoverat; eius filiam suo filio despondit. Relictis deinde legionibus, quot Armeniae tuendae satis fore credebat, cum cetero exercitu Aegyptum repetiit, Alexandriamque triumphans romano more invectus est. Praelata fuit ingens praeda, quam ex opulentissimo regno rapuerat. Artavasdes ipse cum uxore liberisque et purpuratis ante currum incessit in catenis aureis: inde protinus ad Cleopatram deducti, quae magna populi multitudine circumfusa, in argenteo tribunali, sellaque aurea consederat.

XLII. Sed Barbari, tametsi huic se dono dari cum omni regio instrumento intelligebant, non adorarunt eam, licet minis promissisque sollicitarentur; nec aliter, nisi nomine, salutare sustinuerunt, memores, Magni se Tigranis progeniem esse; quae res apud alios gloriam illis, odium apud Cleopatram, et ex eo magnas calamitates peperit: nam in custodia sunt habiti, et sub actiaci belli tempus Artavasdes interfectus est. Triumpho peracto, quum etiam epulum populo alexandrino dedisset, in concione Graecorum, assumpta in argenteum tribunal Cleopatra, liberisque eius, huiusmodi orationem habuit:

§. 40. Dio. — Oros. VI, 19. — Zonar. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 5. — Tacit. — Vell. II, 82.

§. 41. Zonar. — Dio. — Appian. Parth. — Strab. lib. XI, pag. 532. — Plut. — Oros. — Ioseph. — Vell.

§. 42. Joseph. — Dio. — Strab. lib. XI, p. 530 et 532. — Tacit.

XLIII. « Si nullum adhuc animi mei iudiciique » documentum habuissetis, Alexandrini, proximum » certe spectaculum ducti in hanc urbem triumphi » sufficere vobis potuisset: decus enim atque laeti- » tiam, uni hactenus populo romano exhiberi solitam, » ad vos transferri beneficio meo vidistis. Deinceps » igitur Alexandria quoque, tanquam altera Roma, » triumphantes imperatores accipiet, captivos videbit » reges, tantarum rerum voluptate, commodis, gloria » decorabitur. Neque vero me fecisse poenitet, aut » aliquid a me commissum arbitror, quod iure re- » prehendi debeat.

XLIV. « Nec enim vel conditoris nomine vel ma- » gnificentia oppidi, hoc honore indigna est Alexan- » dria; et, quod omnium primum est, reginae merito » vel anteferenda omnibus. Haec enim, hac orta do- » mo, penes quam per trecentos fere annos, nus- » quam interrupta serie, regimen rei aegyptiae fuit, » quum animi magnitudine, prudentia, industria » nullo maiorum inferior, pulchritudine vero ac venu- » state, féminas omnes supergressa, complura virtu- » tum suarum specimina edidisset; hoc inter alia » maximum omnium atque palmarium opus confecit, » ut Aegyptum imperio romano indissolubili societate » connecteret.

XLV. « Atque etiam conatibus eius atque consiliis » dii adfuerunt; nisi forte humana industria tantam » parari felicitatem putavistis, ut duobus romanis » imperatoribus, C. Caesari prius, deinde mihi nube- » ret: hanc enim mihi uxorem esse, deos homines- » que omnes testor; neque nobilitas eius, neque » virtutes patiantur, ut pellicis loco haberi cuiquam » mortalium debeat. Sed neque Caesari in deliciis » magis, quam in matrimonio fuit; et ego, quem

» hoc scire propter familiaritatem Caesaris maxime » oportuit, tum eius rei testis sum; tum etiam Caesa» rionis huius, ab ipso agniti: idque non ego solum» modo, sed C. Matius, sed C. Oppius, aliique » Caesaris amici sciunt. Quod igitur felix faustumque » sit senatui populoque romano, totique adeo impe» rio, cuius et vos haud spernenda pars estis; Cleopa» tram tam pro dignitate sui generis, quam amplitu» dine virorum, honoribus afficere decrevi.

XLVI. « Hanc igitur in posterum *reginam regum*, » et hunc filium eius Ptolemaeum Caesarionem, » *regem regum* appellari iubeo: neque vero haec » vocabula vel imperatoris romani uxorem, vel hunc » unicum superstitem et verum D. Iulii sanguinem » dedeceant. Hos igitur Aegyptum Cyprumque, sem» per a maioribus eorum possessas, Africam praeterea, » et Coelen Syriam obtinere aequum est; at meis » hisce liberis ego perspicere debeo. Te ergo, Pto» lemaee, regem Syriae, et quidquid regionum in» ter Euphratem atque Hellespontum mei iuris est, » constituo: tibi, Cleopatra, Libyam dono, quae Cy» renes finibus adiacet: Alexander Armeniam habeat, » et quae trans Euphratem occupata occupandave » nostris armis ad Indiam usque porriguntur.

XLVII. Tum vero novi reges ex humilioribus, quae positae ipsis fuerant, sedibus progressi Antonium Cleopatramque aureis sedentes thronis, hanc etiam cum novae Isidis nomine stolam deae gestantem, venerati sunt. Discedentes inde Alexandrum Armenii stipatores circumdedere, medico cultu tiaraque recta et cidari conspicuum; Ptolomaeo crepidas, causiam

§. 45. Liv. Epit. — Dio. — Sueton. in Caes. cap. 52.
§. 46. Dio — Plut. in Anton. cap. 67. — Liv. Epit.

et chlamydem ac diadema habenti, Macedones apparuerunt. Haec tam fatua non Alexandriae modo dicere et facere illum, sed ne Romam quidem perscribere, puduit. Ceterum a consulibus occultatae sunt literae, quamquam produci eas Caesar, vanitatemque aemuli sui cunctis innotescere valde cuperet. Multis enim nominibus offendebatur: in suam invidiam attolli Caesarionem sentiebat; Artavasdis quoque casu, quocum adversus Antonium consilia miscuerat, et Antonii triumpho, dolorem et misericordiam et invidiam percipiebat.

XLVIII. Sed et literas ad eum contumeliosas Antonius scripserat, adulteria obiiciens, sibique legitimam uxorem Cleopatram esse. Sed neque populus creptum Vrbi honorem triumphi, communicatumque cum Alexandrinis, parum indignanter tulit; et super tot alia immodica praemia, hanc etiam stupri mercedem Cleopatrae dari. Haec quum ita ab se acta, ab ceteris accepta ignorare Antonius non posset; scribere ad senatum sustinuit, *paratum se abire magistratu, graviorem diuturnioremque potestatem habenti, quam in libero populo esse oporteret, sublata, quae haec expressisset, necessitate.* Neque vero hoc cum animo suo destinaverat; sed invidiam Caesari quaerebat, quem existimabat, quod ad Vrbem esset, primum de abdicando compellatum, aut obsequendo potentiam, aut obnitendo studia civium amissurum esse. Ceterum haec quidem consilia vana fuerunt.

XLIX. At in Vrbe ludos Veneri Genitrici fecerunt suffecti consules Paullus Aemilius Lepidus, C. Memmius, qui ex kal. iuliis inierant. In eodem consulatu suo

§. 47. Zonar. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 69.
§. 48. Appian. Zonar. — Dio.
§. 49. V. C. 718; A. C. 34.

Aemilius porticum Paulli appellatam privatis impensis perfecit. Eodem anno consulatum et M. Herennius gessit ex kalendis novembribus. Multi per id tempus, quum in imperiis non amplissimis fuissent, triumphum a Caesare, alii ab Antonio impetrarunt; eoque praetextu auri coronarii nomine provinciis fuerunt graves. Quorum C. Norbanus C. F. T. N. proconsule ex Hispania triumphavit a. d. IV idus octobr. de cuius gestis prorsus nihil reperio. At vero T. Statilius T. F. Taurus, P. Sosius C. F. T. N. Africa et Iudaea pacatis, ille a. d. pridie kal. iul. hic III nonas septemb. non sine causa triumpharunt. Inter alias antiqui moris ruinas annotatum est, sub id tempus pueros impuberes a Caesare praefectos Vrbi fuisse Latinis, ne senatorii quidem eos generis, sed equitum romanorum filios. Anno sequenti Caesar, secundum inito consulatu, quem collega Sex. Pompeio gerere debuerat, hoc interim occiso, L. Volcatium Tullium adscivit. Ipse, quum mane pro aede Capitolini Iovis paululum curuli sella praesedisset, honore abiit, quem gratificari pluribus cupiebat. Eam veriorem causam esse arbitror, quam quod exemplum sequutus Antonii fuerit; quippe convenerat, ut hic et Sextus per amicos, quos vellent, magistratum gererent; quod abfuturi toto eo tempore videbantur. Suffectus est in locum Caesaris P. Autronius, statimque magistratum occepit. Sed aedilitatem iam paene neglectam M. Agrippa suscepit ultro, quo Caesari sibique populum ludorum et operum magnificentia conciliaret.

L. Omnia enim aedificia publica, viasque omnes sua pecunia refecit; aquaeductus Appiae, Marciae,

§. 49. V. C. 719; A. C. 33. — Appian. Illyr. — Supra, CXXVII, 41. — Tab. Marmor. apud Pigh. — Vell. II, 127. Sueton. in Aug. cap. 26. — Dio. — Appian. — Plin. XXXVI, 15.

Anienis, paene dilapsos emendavit; Iuliam a quindecim passuum millibus duxit, opere supra terram passuum VII M. substructione passuum DXXVIII reliquo opere arcuato; lacus septingentos fecit, salientes centum quinque, castella centum triginta, complura etiam cultu magnifica: operibus iis signa trecenta aerea aut marmorea imposuit, columnas ex marmore quadringentas: neque ulla ferme domus exinde Romae fuit, quin sufficientem haberet ad omnia aquam.

LI. Cloacarum etiam a Tarquinio Prisco structarum maximum ac firmissimum opus, corrivatis atque per meatus immissis septem amnibus, qui torrentium modo rumperent ac auferrent omnia, sic expurgavit Agrippa, ut per eas suburbana navigatione in Tiberim pervehi non dubitaverit. In Circo ne multitudo metarum erroris causam ultra praeberet hominibus, delphinas ac ova, quae vocant, designandis curruum conversionibus posuit, ludos omnis generis editurus.

LII. Nam, ut ipse in aedilitatis suae commemoratione scripsit, ludos fecit diebus undesexaginta; gratuita praebuit balinea centum septuaginta toto anno; ludis etiam tonsores conduxit sua pecunia, ne quis de populo sumptus in eos faceret. Induxit et senatores largitionibus, ut Troianis Circensibus, quos pueri maiores minoresque ludere consueverant, filios suos notescere paterentur. Tesseras etiam in theatro ex superiore loco misit, quas referentibus pecunia, aut vestis, aut aliud quid daretur. Sed et rerum variarum copiam, redemptam ab institoribus, diripiendam populo proposuit.

§. 51. Plin. XXXVI, 15. — Strab. lib. V, p. 235. — Front. de Aquaed.
§. 52. Plin. — Dio. — Suetou. in Aug. cap. 43.

LIII. Mox ad severiores curas conversus, Mathematicos (sic vulgo tum Astrologos vocabant) et Magos Vrbe expulit; quos inter et Anaxilaus Larissaeus Pythagoricus fuisse creditur; nullo maleficio, sed quibusdam ab arte medica miraculis apud ignarum vulgus *Magi* appellationem meritus. Interea Caesar, iterum profectus in Dalmatas, iam a Statilio Tauro, quem eo praemiserat, fame fatigatos et propemodum domitos offendit. Nec diutius dilata deditio est; obsides septingentos ex principum liberis dederunt; signa restituere, Gabinio Vatinioque olim adempta, et tributa persolvere ab eo tempore, quo Caesari patri promiserant, coacti.

LIV. Traxit ea ruina Derbanos etiam, conterminam gentem; paribusque conditionibus in potestatem illi venerunt. His manubiis Caesar porticum Octaviae, appellatam sic a nomine sororis, exstruxit, ibique recepta ab hostibus romana signa appendit: mox etiam insignis bibliotecha collocata ibidem est, sive Augustus eam, sive, quod Plutarchus scribit, memoriae filii sui Marcelli causa, Octavia dedicaverit. Sub idem tempus, quum senatores quidam latrocinii arguerentur, obrui potius tam foedam ordinis notam, quam sontium vindicari culpam, placuit; edicto proposito, ne quis senator postea hoc crimine postularetur.

LV. Sic et qui tum erant rei exempti, et quibusdam aliis ostensa in posterum praedandi impunitas. In numerum patriciorum, qui frequentibus bellis exhaustus erat, plebeii quidam allecti sunt senatus-

§. 53. Euseb. Chron. et ibi Scalig. — Appian. Illyr. — Liv. Epit. CXXXII.

§. 54. Dio. — Appian. — Sueton. in Aug. cap. 29. — Plut. in Marcello, in.

consulto: magistratus etiam varie habiti mutatique. Ex kal. maiis L. Flavius consulatum iniit; ex kal. iul. C. Fonteius, M. Acilius. Kalendae septembres L. Vinicium consulem, octobres L. Laronium produxerunt. L. Asyllius (sive fortassis Asellio fuit), quum diuturno morbo vexatus praeturam deponeret, filium suum successorem accepit; in alterius cuiusdam locum, qui erat extremo anno mortuus, alius paucas in horas suffectus est. Dum ista Romae geruntur, M. Antonius, nuntiis et literis Mediae regis excitus, prolixe offerentis omnia, magnam in spem venerat conficiendi parthici belli, si sagittariorum equitumque tantum numerum legionibus suis adiunxisset: id enim praecipue defuisse nuperis conatibus intelligebat.

LVI. Interea nuntiatur, Octaviam ab Vrbe digressam ad virum navigare; id concesserat petenti frater, semper indulgens, et hunc etiam praetextum belli favorabilem in vulgus habiturus, si, quod rebatur, despecta ab Antonio et contumeliose tractata fuisset. Nec fefellit eum coniectura; vix Athenas appulerat mulier, quum Antonii literas accepit, ibidem iubentis exspectare, donec ab expeditione parthica redisset. Illa, licet aegre ferens haec mandata, misit tamen quendam ex familiaribus Antonii, Nigrum nomine, qui multam vestem militarem, iumentaque et pecunias, tum amicis atque ducibus imperatoris dona doceret deportasse: praeterea lectorum virorum in praetoriam cohortem impetrata a fratre millia duo, cum insignibus armis, et equitum alam.

§. 55. Tab. Marmor. apud Pigh. — Appian. Parth. Plutarch. in Anton. cap. 68.
§. 56. Dio, p. 277. — Plutarch.

LVII. Haec ubi Antonio exposuit Niger, multas identidem et meritas laudes praestantissimae matronae intermiscens, omnes artes adhibere Cleopatra coepit, ne, quem occupaverat, loco depelleretur. Igitur amore Antonii deperire simulans, venientem velut stupente obtutu excipiebat; abeuntem liquentibus et languidulis ocellis prosequebatur: saepe flens videri affectabat; sed tanquam abscondere cupiens lacrymas, celeriter et furtim abstergebat. Id maxime faciebat in Syria, unde in Armenios proficisci Antonius constituerat.

LVIII. Haec amatoria veneficia vocibus assentatorum eius, familiarium Antonii, iuvabantur, *hominem durum atque crudelem* appellitantium, *qui talem feminam ad mortem desperatione adigeret: nec enim sine illo victuram, prorsus indignam eo fato, quae, nomen coniugis Octavia retinente, vel pellicem Antonii se vocari, regina tot populorum non dedignaretur.* Fascinatus his Antonius, in tantum animo relanguit, ut Medo nequidquam occasionem urgente, donec Parthorum dissidia faciles praeberent invadentibus, protinus Alexandriam reverteretur, aestatem opperiendam esse rescribens. Tum quoque vix ad Araxem progressus est; quum irritatus Caesaris actionibus, de bello adversus ipsum suscipiendo coepit cogitare; cuius hae proximae fuisse causae feruntur: ut Octavia, relicto in pellicis amplexibus marito, Romam irrisa rediit, Caesar eam ad se commigrare iusserat.

LIX. Illa tamen, non quotidiani exempli mulier, oravit, *ut se remanere in domo viri pateretur.* Eadem obtestata fratrem est, *ne propter se bellum Antonio*

§. 57. Appian. — Plut.
§. 58. Appian. — Plut. — Dio p. 281.

faceret, nisi maioribus causis impelleretur; decorum enim neutri fore, si mulierum causa bello civili rem romanam involvisse dicantur. His dictis facta etiam laudabiliora adiecit. Antonii liberorum, non modo quos ipsa, sed etiam quos ei Fulvia pepererat, curam egit: amicorum eius desideria, quos honorum petendorum, aut aliarum rerum gratia Roma mittebat, apud Caesarem enise iuvit; nullaque re optimae uxoris officio deesse visa est. At sic invita nocebat Antonio, cui populus irascebatur, talem feminam negligenti, iam ob cetera quoque facinora causae illius iniquior.

LX. Saepius enim triumphum eius alexandrinum, divisionesque regnorum, et cetera incivilia Caesar in senatu, et apud populum traducere non omiserat. Nec Antonius recriminari oblitus est; missis, qui quererentur, *victo Pompeio, exacto Lepido, omnia unum retinere Caesarem: eadem arrogantia suis cum veteranis paene totam Italiam divisisse, nullo respectu eorum, qui cum Antonio militarent.* Sed et ex delectibus, quos Caesar in Italia habuisset, dimidiam militum partem sibi deberi, praeferebat.

LXI. Caesar ad ea cavillabatur, *Sextum et Lepidum iure a se coërcitos; nec tamen abnuere se, partiri bello parta, si Aegyptum secum Antonius, si Armeniam dividat: nam quod militibus suis colonias in Italia queratur non dari, habere eos Mediam et Parthos, satis amplas regiones, sua nimirum et imperatoris sui virtute quaesitas.* Nec Pompeii mentione abstinebat, *quem, a se dimissum, Antonius crudeliter occidisset. Ab eodem Artavasdem fraude captum in vinculis attineri, summa cum romani nominis infamia.* Praecipue Cleo-

§. 60. Dio, lib. L. — Plut.
§. 61. Dio. — Plut.

patra exagitabatur, liberisque eius donatus Oriens, et insertus in Iuliorum gentem Caesario.

LXII. His aliquoties ei per partes obiectis invicem purgatisque, magis magisque accendebantur: neque iam legati concordiae causa, sed ut alter alterius exploraret consilia, mittebantur; donec Antonius, non ultra differendum putans, societatem cum rege Medorum in has leges iunxit, *ut ab eo contra Caesarem acciperet auxilia, contra Parthum ei daret.* Sic abductis secum medis equitibus atque sagittariis, partem legionarii militis apud eum reliquit, parte etiam Armeniae recens pacatae eidem concessa. Filiam quoque regis Iotapen, admodum puellam, Alexandro desponsam, una cum militaribus signis, quae Statiani pugna amissa fuerant, deportavit. Polemoni, qui pararius pacis eius fuerat, praemii loco minor Armenia concessa. Haec amicitia exitiosa Medo fuit; quippe post felix contra Parthos et Artaxen proelium, quum romanos milites avocaret Antonius, regios non remitteret, vim hostium ferre non potuit, fususque et captus, occasionem Parthis, Armeniam simul Mediamque recipiendi praebuit.

LXIII. At Romani maxima praeda aucti discesserunt; Armeniorum opulentissimo regno spoliato, direptisque etiam fanorum opibus. Anaitidis delubrum erat, ceteris religiosius cultum, eoque donariis dives: id diripuit Antonii miles, et inter cetera statuam auro solidam, etiam antiquitate venerabili, concidit. Nec omiserim referre stultam pietatem mendaciis tueri cupientium a numinibus proditam sacrorum suorum existimationem: eum, qui primus violasset id simu-

§. 62. Appian. Parth. — Dio, lib. XLIX. — Plut.

lacrum, oculis membrisque captum exspirasse, vulgarunt. Sed veteranus quidam, quum paucis post annis Augustum excepisset convivio Bononiae, essetque illata fabulae huius mentio, *se illum esse respondit, et de crure numinis quum maxime coenare Caesarem, sibique omnem ex ea rapina censum esse.*

§. 63. Strab. lib. XII, p. 559. — Plin. XXXIII, 4.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER XCVII

IN LOCVM LIBRI CXXXII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRIGESIMI SECVNDI.

Caesar in Illyrico Dalmatas domuit. Quum M. Antonius ob amorem Cleopatrae, ex qua duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in urbem venire vellet, neque, finito triumviratus tempore, imperium deponere, bellumque moliretur, quod Vrbi et Italiae inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octaviae sorori Caesaris repudio, Caesar in Epirum cum exercitu traiecit. Pugnae deinde navales et proelia equestria secunda Caesaris referuntur.

I. Inter haec Antonius, Canidio cum sedecim legionibus ad mare praemisso, occurrentem Cleopatram excipiens, Ephesum cum ea perrexit, ibi contracturus classem. Haec audita Romae Caesarem Patresque moverunt, ut, legatione missa, in Vrbem eum revocarent, inter praesentes facilius disceptari controversias rati; mox ire abnuentem; finito iam triumviratus tempore, sicut nuper promisisset, deponere magistratum iuberent. Interim kal. ianuariis novi Romae con-

sules ineunt Cn. Domitius L. F. Ahenobarbus, C. Sosius C. F. quorum Domitius civilium certaminum experientia cautior, modestius agebat: alter, nullis dum conflictatus infortuniis, primo statim senatu multa cum laude Antonii Caesarem arguit; tendebatque, ut senatusconsultum rationibus eius perquam adversum fieret, ni Nonius Balbus praescriptione tribunitii nominis intercessisset.

II. Aberat tum consulto Caesar, nolens se praebere altercationibus, quibus neque cedere sine dignitatis imminutione posset; et, si quidem imperium inhiberet, inchoare bellum videretur. Etiam ad omnia maturius pensitanda spatium petisse videbatur; quo prudenter usus, simul reversus Romam est, convocari senatum iussit. Eo tempore, praeter militare praesidium, amicis etiam pugiones sub veste gestantibus, in medio consulum curuli sella sedentem, multa pro se suisque actis modeste loquutum tradunt; flexit se deinde ad Antonii accusationem, praesentisque consulis, quibus plurima ac gravia contra se et rempublicam commissa obiectabat. Quum ad haec silentium pertinax omnium esset, eadem se scripto comprehensurum ait, et certa die, in quem senatum iterum habere volebat, recitaturum. Tum consules, non exspectata die, quod tacere ad talia tam indignum ipsis, quam obloqui intutum videbatur, ad Antonium profecti sunt; multis Patrum hoc exemplum sequentibus.

III. Sed Caesar, ne propter suam aliquam iniuriam ab his desertus putaretur, a se sponte dimissos credi maluit: quoque faceret fidem, aliis etiam indulgere se dixit, ad Antonium proficisci cupientibus. Ita di-

§. 1. U. C. 720; A. C. 32. — Plut. in Anton. — Oros. VI, 19. — Dio, lib. L. — Supra, CXXXI, 48.

scedentibus ex Vrbe propinquis eius amicisque, C. Asinius Pollio, qui post Brundisinam pacem rebus Antonii misceri desierat, in Italia mansit: idem neque Caesari deinceps, roganti, ut secum ad bellum iret, obtemperavit, mutua cum Antonio beneficia excusans, neque se interpositurum armis, et praedam futurum victoris. At Domitius, quum Antonium Ephesi convenisset, hortari coepit, ut Cleopatram, nihil aliud quam impedimentum belli futuram, in Aegyptum remitteret: nec aliis amicorum ea ratio displicebat. At Cleopatra, metuens, ne si usquam discederet, iterum pararia pacis pignusque Octavia fieret, Canidium induxit ingentibus praemiis, ut ab ea mente Antonium revocaret.

IV. Atque ille specioso obtentu negavit *aequum videri, quasi per ignominiam hanc removeri a bello, quae ducentas naves, viginti millia talentorum, et praeterea commeatum in omnes copias praebuisset: neque vero ex usu esse alienare animos Aegyptiorum, non contemnendam efficientium maritimarum virium partem. Sed et alioqui* negabat *videre, cuinam illa sociorum regum prudentia concedat, ingenio solers, usu perita, quae tantum regnum longo tempore sola gubernasset.* Haec oratio apud mulierosum hominem, et vitiorum suorum advocatis faventem, valuit; unaque Samum profecti, coactis undique scenicis artificibus, et quicumque ludis operam praestare soliti erant, inter compotationes epulasque tam foedo luxu solvebantur, ut vulgarentur sermones mirantium, *quales igitur hi post victoriam essent futuri, qui tam hilariter et profuse, inter comparandam genio indulgerent?*

§ 3. Suelon. in Aug. cap. 17. — Dio. — Vell. II, 86. — Plutarch. in Anton. cap. 73.

V. Sed Antonius, bacchicis artificibus data ad habitandum Priene, Athenas instituit cursum. Ibi renovata ludorum atque conviviorum est intemperantia; et Cleopatra, ne minoribus ibi honoribus afficeretur, quam acceptam esse Octaviam audierat, Athenienses multis muneribus coluit. Idcirco iam a multis aetatibus summus potentiorum adulator populus, immodicos ei honores decrevit: id plebiscitum inter primores oppidi Antonius etiam, civis atheniensis scilicet, ad reginam detulit, orationemque habuit nomine civitatis. Tum vero non diutius sustinere potuit, quin repudium Octaviae mitteret, eamque suis aedibus iuberet excedere. Illa plorans et lamentabunda, se quoque inter causas belli esse, exivit; ne tum quidem cura deposita privignorum, quos una secum eduxit, praeter maximum natu, qui profectus ad patrem fuerat.

VI. Triste spectaculum id populo fuit; neque illam modo miserabantur, sed Antonium magis, qui talem uxorem amens dimitteret in Cleopatrae gratiam, quae, ne forma quidem, qua una niteretur, aut aetatis flore Octaviam vinceret. At luxus et tarditas Antonii magno metu Caesarem liberavit, ne imparatior ordiri bellum cogeretur: nam Antonii oscitantia spatium ei dedit, et cogendi pecunias ab invitis, et placandi spoliatos, quorum dolor inter exigendum acerrimus, ubi dedissent, modico interposito tempore mitigabatur. Dum haec aguntur, velut in solatium Vrbe excedentium, fortuna Caesari quosdam illustres ex cohorte amicorum Antonii restituit. Inter quos L. Plancus, qui fuerat in turpissimis adulatoribus Cleopatrae, propter vocem Antonii iactam in convivio, qua sibi

§. 5. Plutarch. — Liv. Epit. — Oros.
§. 6. Dio. — Vell. II, 83.

rapinas exprobrari senserat, ad Caesarem transfugit; eumque paulo post M. Titius, sorore Planci genitus, imitatus est.

VII. Sed ii causam defectionis hanc ediderunt: *Antonium actione Caesaris, post discessum consulum de scripto recitantis eius facinora, irritatum, amicorum concilium coëgisse, ibique multis in utramque partem disputatis, bellum, repudiata Octavia, decresse. Eiusmodi consultis, et Cleopatrae taedio, mutasse partes deteriores melioribus: nam et sugillatos a regina esse, quod Antonio consilium remittendi eam in Aegyptum dedissent.* Caesaris non interfuit, quibus quisque causis discessisset; opportunitate hominum usus est, qui acta secretissima et abstrusa consiliorum Antonii noverant. Iidem testamento adhibiti testes, iudicium eius Caesari prodiderunt: nec ille conquievit, priusquam repertum resignaret, nec in senatu tantum, sed etiam in concione populi recitaret.

VIII. Apud Vestales, uti consueverant, depositum fuerat: et negabant illae tradituras; ne veniens ipse auferret, non posse prohibere: nec piguit ire, et, quo inimicum premeret, facinus committere plerisque culpandum. Sed et tunc fuisse ferunt, quibus res prorsus indigna videretur, aliquem in vita cogi rationem reddere eorum, quae post mortem fieri voluisset. Ceterum ea scripserat Antonius, quae Caesari non modo conficerent apud plerosque inhumanissimi facti veniam, sed ipsum quoque inexpugnabilibus hominum odiis onerarent. Legebatur ibi iustis Caesaris et Cleopatrae nuptiis editus Caesario: tum suis ex eadem liberis infinitas dabat opes; nec

§. 7. Plutarch. — Dio.
§. 8. Tac. Annal. I, 8, — Sueton. in Aug. cap. 17. — Plutarch. — Dio.

minus offendebat, quod, etiamsi Romae fuisset mortuus, corpus suum Alexandriae, et in eodem cum illa conditorio, humari iubebat.

IX. His infensi, ceteris etiam facilius adhibebant fidem; inter quae C. Cluvius, donatam Cleopatrae pergamenam bibliothecam, dabat crimini, quae ducenta millia simplicium voluminum habuisset: itemque armatorias nugas seriis negotiis immixtas, et saepe praelatas; relictum in gravi causa C. Furnium, notae dignitatis et eloquentiae, ut lectica per forum delatam Cleopatram imperator romanus satellitis instar deduceret. Sed Antonii familiares haec quidem pro fictis et falsis reiectabant, populum deprecantes, ne quid immedicabile properanter statui paterentur. Quin et Plancum, multa in senatu gravia obiicientem Antonio, Coponius, vir praetorius, acri voce repressit, *multa scilicet perperam fecisse Antonium* dicens, *pridie quam a Planco relinqueretur.*

X. Miserunt etiam e numero suo Geminiam in Graeciam, qui rerum urbanarum statum Antonio, et imminens ei periculum exponeret: *id enim agi, ut, adempto imperio, hostis iudicetur.* Geminius, ubi se propter Cleopatrae suspiciones, Octaviae causa venisse putantis, reiici, atque etiam in convivio propterea sede minus honorata collocari, cavillisque subinde peti sensit; causam adventus super coenam rogatus, *cetera quidem non nisi sobriis agenda* respondit: *unum se etiam in vino praeclare scire, omnia recte habitura, si remissa domum Cleopatra foret.* Excandescente ad haec verba Antonio, *gratias se agere Geminio* Cleopatra dixit, *qui sine fidiculis ista esset confessus.* Hinc ille non ignarus, quanto cum periculo

§. 9. Dio. — Plutarch. — Cic. ad Famil. X, 26. — Vell. II, 83.
§. 10. Plutarch.

isthic degeret, proxima arrepta opportunitate Romam refugit.

XI. Alios etiam Antonii amicos Cleopatra et eius adulatores expulerunt; in his M. Silanum, quem postea Augustus consulatus sui collegam optavit. *Se quoque mox fuga vitasse insidias, quas indicio Glauci medici cognosset*, Q. Dellius in Historiis retulit; offensa Cleopatra, quod Dellius *sibi atque ceteris vappam ministrari* super coenam iecerat; *Sarmentum* (is propter facetias in deliciis erat Octaviani) *Romae Falernum bibere.* His modis effectum est, ut etiam amicis Antonii diversam in sententiam transductis, omnium consensu consulatus olim destinatus, simulque potestas omnis, quam videretur in mulierem transtulisse, abrogaretur: ne et hostis iudicaretur, illustribus viris datum, quos tum adhuc apud ipsum commorantes pari sententiae asperitate feriri oportuisset; quos allicere benignis atque blandis rationibus cupiebant: igitur et praemia decreverunt laudationesque relicturis Antonium, et Cleopatrae bellum propalam indixerunt.

XII. Ad saga tum itum; et solemnes bello sumendo caerimonias in aede Bellonae fecialis Caesar peregit. Tum, quo animus amplior omnibus esset, in hunc sensum verba fecisse dicitur: « Quamquam miserrima » et sit, et censeatur civilis belli conditio, tamen ea » tempora inciderunt, ut dubitem, an non potius » optandum illud fuerit, quam ut adversus mulie- » rem, et, si recte rem pensitamus, ne ipsam quidem, » sed vilissima eius mancipia, induere arma coga- » mur: nam illi quidem, suum foventi Antonium, » vix cogitatio praeter hanc ulla libera erit: eunu- » chus Mardio et Pothinus exercitum ducent; signum

§. 11. Dio. — Plutarch. — Infra, CXXXV, 8. — Vell. II, 84.

» pugnae Ira dabunt, tonstrix Cleopatrae, et Charmium: nam de Antonio pudet! sed tamen tam metuendum nihil, quam sperandum est; olim ille mentis inops, et pharmacis potionatus, arbitrium sui perdidit.

XIII. » Nisi forte putetis suae potestatis fuisse, quum Alexandrinus ipse Gymnasiarcha, Cleopatram reginam ac dominam salutavit; quum eam in foro, inter ludos, in iudiciis, in transvectionibus equitum secum perpetuo habuit; quum vino et amore saucius, inter eunuchos currum reginae pedes sequutus est; quum aureum baculum tenens, acinace cinctus, purpura gemmisque externum in morem excultus, in aureo lecto, aureaque sella curuli diadematus praesedit. Iam cetera quis pro rerum indignitate satis exsecretur? Romani milites Aegyptiae apparent; mulieris huius nomen inscriptum scutis praeferunt; et si quaeritis, quis exercitui praesit, non praetorium in iis castris, sed regia vocatur; nec Antonii, ne fallamini, sed Cleopatrae imperium est. Si tamen Cleopatram vocari, non Lunam potius et Isidem fas est; nam haec nomina imponit ei furiosus amator, non mehercule stolidius, quam quod se Dionysum, si diis placet, et ne parum Aegyptius videatur, Osiridem appellat.

XIV. » Iisdem veneficiis contactos amicos eius putes; qui itidem ab hac Circe quaelibet in monstra mutari patiuntur; et quum in convivio saltatur, quos illa iusserit, aut homines, aut dii fiunt. Hi non modo, rem nostris moribus turpissimam, ver-

§. 12. Plut.
§. 13. Dio. — Sen. ep. 83. — Flor. IV, 11. — Serv. ad Virg. Æn. VIII. 678.

» sari in castris feminam, sed imperare vident; hi » tanta romani nominis opprobria siccis oculis adspi- » ciunt; hi applaudunt, quum imperium nostrum » amentissimis donationibus concerpitur; quum alibi » rapiuntur patrimonia regum, alibi prodiguntur; » quum foedissimum gulae certamen, non profusis » tantum dapibus, sed inaudito hactenus luxuriae » ingenio una sorbitiuncula census gentium mergit.

XV. »Centies sestertium fuisse margaritam, quam » nuper illa vorago hausisse in aceto dicitur, fama » non dubitat. Inter hanc licentiam vitiorum, et hanc » foeditatem adulantium, quid mirum est, si eousque » muliebris excessit temeritas, ut pretium obsceni » coniugii romanum imperium petat, et per iura, » quae sit in Capitolio datura, iurare consueverit? » Haec etiam auditu vobis gravia esse animadverto, » ut mihi certe dictu sunt. Sed quemadmodum omen » istud procul a nobis patriaque abesse volumus; ita » necessum est, ut armis atque manibus, summaque » rerum ope, et, si aliter nequeat, vel nudi corporis » obiectu, hanc pestem, atque hoc nefas abarcea- » mus.» Haec et similia loquutus, non tamen institit, ut Antonio bellum indiceretur: praestare credebat, si hominem Cleopatrae penitus addictum in eam invidiam coniiceret, ut externae reginae causa contra patriam civesque, nulla re laesus, arma corripuisse videretur.

XVI. Maximum id civilium omnium, atque externorum etiam bellorum populo romano fuit. Galliam omnem Hispaniamque, et excepta Cyrenaica Africam,

§. 14. Vell. II, 83. — Serv. — Macrob. Saturnal. II, 13. — Horat. Carm. V, 9.

§. 15. Plin. IX, 35. — Horat. Carm. I, 37. — Propert. III, 11. — Ovid. Metam. XV, 826. — Flor. — Eutrop. — Dio.

Illyricum etiam et insulas occidentis Caesar trahebat. Sed et Italia publice pro partibus eius coniuraverat: quo tempore necessitatis eius gratiam Bononiensibus fecit, propterea quod antiquitus in Antoniorum clientela fuerant. At Antonium, quidquid per Asiam romanae ditionis erat, Thraciaeque populi, et cum Graecis Macedones, ad Illyrios usque et Ionium mare, Aegyptusque et Cyrene, cum adiacentibus insulis, sequebantur. Reges quin immo atque tetrarchae, socii Romanorum, aut finitimi saltem omnes auxilia mittebant. Igitur navium haud minus quingentis coëgerat; in his multas, quae octo, vel etiam decem remigum ordinibus agebantur, non ut in bellum magis, quam pompam et ostentationem armatae. Pedestres copiae centum millia militum, duodecim equitum continebant.

XVII. Reges etiam ad commilitium venerant ex Africa Bogud, ex Asia Tarcondimotus, Ciliciae rex, Archelaus Cappadociae, Paphlagoniae Philadelphus, et Commagenes Mithridates. His Europa Sadalem a Thracia iunxit. Amyntas et Polemon alios pro se duces ex Gallograecis et Ponto miserunt. Sed neque Nabathaeorum atque Iudaeorum auxilia defuerunt; quamquam dolo Cleopatrae commissis bello regibus. Tantaque fuit utriusque contentio, ut iureiurando milites adstringerent; atque Antonius suis vicissim obstringeretur, in caput suum exsecratus, *si aut pacem cum hoste faceret, aut, confecto bello, amplius bimestri potestatem retineret, senatui populoque romano cuncta traditurus.*

XVIII. Atque id licet ab eius proposito plurimum abhorrebat, tamen vix a se passus est multis precibus

§. 16. Plut. in Anton. cap. 79. — Sueton. in Aug. cap. 17. — Dio.
§. 17. Ioseph. Antiq. Iud. XV, 6, et de B. Iud. I, 14. — Dio.

impetrari, *ne imperium ante sextum a bello mensem deponeret*: nam victoriae quidem, aestimatis Caesaris suisque viribus, maximam spem conceperat, numero militum, equitum, navium longe superior; et pecuniis, quibus abundabat, corrupturum se sperans Caesaris praesidia: quarum rerum causa magnas summas circumquaque, sed maxime in Italiam atque Vrbem ipsam mittebat. Vnde Caesar intentiores ubique custodias disposuit, militibusque suis, ne alienam liberalitatem respicerent, nummos divisit. Quum inter tantos utrinque apparatus imminentium malorum gravis exspectatio, variis hominum indiciis atque sermonibus, differretur, etiam prodigiorum atroces minae metum auxerunt.

XIX. In Vrbe simius, fanum Cereris ingressus, inter sacrificandum omnia confuderat: bubo ex Concordiae templo, ad omnia praecipuae religionis delubra circumvolans, quum undique expelleretur, postremo in aede Genii Publici consedit; neque captus est, et sero ex conspectu hominum discessit: tensa Iovis ludis comminuta est: in Iudaea terrae motus ingens infinitum animalium numerum, et hominum triginta millia absorbuit: Pisaurum, quam ad Adriaticum Antonius coloniam deduxerat, terrae motu hausta est: super Ionium fax per aliquot dies suspensa sursum in aeterem recurrit: Albae statua marmorea Antonii sudorem, frustra detergentibus quibusdam, sanguinemque multum emisit: tempestatibus percussa pleraque; in his tropaeum in Aventino, Victoria in scena, pons sublicius in amne.

§. 18, Liv. Epit. — Dio.
§. 19. Ioseph. de B. Iud I, 14, et Antiq. Iud. XV, 7. — Plutarch. in Anton. cap. 18. — Dio.

XX. Incendia quoque multis locis fuerunt, et mons Aetna finitimos gravi terrore detrimentoque mulctavit: Athenis ex deorum et gigantum dimicatione, quam fecit in scuto Minervae Phidias, Dionysi simulacrum ventis excussum in theatro iacuit; cuius numinis habitum nomenque Antonius usurpare consueverat. Eadem tempestas Eumenis Attalique colossos, quos Antonio transcripserat civitatis adulatio, ex multis solos evertit. Praesentibus curis adiecit praeteritorum memoriam sollicitudo, quod nuper in Etruria draco biceps, longus pedes octoginta quinque, subito conspectus, post multa et varia damna data, fulmine ictus fuerat. Romae pueri, partium nominibus assumptis, biduo concurrerunt, Antoniani victi sunt.

XXI. Tot portentis pavefactae mentes, quum in quotidiana belli exspectatione essent, factum est, ut neuter eo anno quidquam inciperet. Caesar ab Antonio venisse pecunias audiens, non audebat, nisi diligenter omnibus provisis, ab Italia discedere. Antonium, vix emersum e luxu, et improviso adventu hostes territare conantem, Caesarianae classis nuntius decepit, quam ad Cerannios montes stare, speculatoriis navigiis conspectis quidam affirmaverant. Igitur in Peloponnesum directo cursu, passim dispertitus copias, quo et plura loca tutaretur, et divisis in expedito alimenta forent, Patris hiemare instituit. Ibi quoque eum prodigia impendentium malorum excepisse credita sunt; quod interea, dum illic agit, Herculis fanum, quem generis sui auctorem ferebat, conflagravit.

XXII. Inter has belli moras, ex omni ordine utrinque transfugerunt quidam; et L. Messium explorato-

§. 20. Plutarch. — Plin. XXXVI, 5. — Dio.
§. 21. Plut. — Dio.

rem deprehensum Caesar, ostenso ei prius omni suo apparatu, missum fecit; quamquam eundem etiam bello Perusino captum dimisisse meminerat. Ad Antonium sub id tempus epistolam misit Caesar, optionem offerens, *venire ipse in Italiam, an se in Graeciam transücere mallet*, *ea conditione*, *ut qui admissurus alterum esset, stationes securas portusque praeberet adnaviganti, et a mari copias suas tanto intervallo reduceret, quantum expeditus eques conficere una die posset: intra quintum deinde diem de summa re cerneretur.* Hoc potius eo fiebat, ut animum suis augeret, quam quod Antonium tali conditione usurum credebat: irrisitque ille dictitans, *ecquis igitur iudex noster erit, si forte neglexerit alteruter pactorum fidem?*

XXIII. Ne tamen timere hostem videretur, contra poposcit, *ut secum singulari pugna congrederetur: hoc si facere non esset ausus, at ille Pharsalicis campis, ubi prius inter Caesarem et Pompeium decretum armis esset, exitum totius belli committeret.* Haec acta sunt C. Sosio, Cn. Domitio consulibus: quum interim ex kal. iul. L. Cornelius, ex kal. nov. M. Valerius suffecti consules magistratum gessissent. Hic annus quum inter apparatum minasque belli praeterisset, matura omnia C. Caesar tertium, M. Valerius Messalla Corvinus consules exceperant: hinc quoque capientibus omen hominibus, quod ademptus Antonio consulatus ad eum pervenerat, quem paucos ante annos ab eodem Antonio proscriptum meminerant.

XXIV. Nec temere factum existimarunt, quod ludis quidam mente captus in theatrum insiliens coronam D. Caesaris suo capiti imposuerat, statimque

§. 22. Plut. — Dio

§. 23. V. C. 721; A. C. 31. — Plut. — Vell. II, 84. Dio. — Pigh. Annal. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 611.

discerptus a circumstantibus fuerat. Circa eosdem dies lupus in aede Fortunae occisus, ludis equestribus canis a cane devoratus est. Incendium etiam inter prodigia, propter magnitudinem damni (nam Cereris etiam et Spei aedes cum pulcherrimis donariis conflagrarant), computatum est; quamquam fraude libertorum excitatum esse constitisset. In furorem eos egerat tributorum acerbitas, quod ab omnibus hoc genus, qui quidem Italiam incolerent, quibus res quinquaginta millium denariorum, aut eo amplior esset, octava pars facultatum in praesente pecunia exigebatur.

XXV. Tantaque fuit hominum importunitas, tumultu caedibusque et incendio grassantium, ut armis eam coërceri oporteret. Illa demum severitas et hos compressit, et ingenuorum praevenit motus; aegre ferentibus plerisque, quod ex praediis italicis quartam annui proventus pendere cogebantur. At Caesar, ut hostem inopinatus percelleret, nondum mari navigabili, Brundisio provectus, quum Corcyram usque venisset, tempestatibus coactus cedere, retro cursum flexit. Vere demum iterum educta classis, Epirum tenuit, expositisque legionibus ibi castra metaturis, ad Leucadem insulam, Ambraciique sinus cornua constitit. Nec occurrit statim Antonius remigum inopia, quae variarum nationum colluvies, quum procul ab imperatore hiemem transegisset, neque exercuerat sese, et morbis atque transfugiis admodum decreverat.

XXVI. Igitur M. Agrippa, cum parte navium praemissus a Caesare, minime negligendam occasionem ratus, observato onerariarum adventu, quae ab Ae-

§. 24. Dio. — Strab. lib. VIII, p. 381. — Plut. — Zonar.
§. 25. Flor. IV, 11. — Dio.

gypto Syriaque et Asia cum armis atque commeatu ad Antonium tendebant, multas abripuit; et plerisque locis exscensiones faciundo, vehementer Antonianos perterruit: mox in Peloponnesum irrumpens, Methonen, Messeniae non incelebre oppidum, quamquam validissimo praesidio munitum, in oculis adversae classis, subito appulsu cepit; Bogudemque ibi, Mauritaniae regem, deprehensum occidit.

XXVII. His auditis, Caesar in spem erectus, contractis Brundisium senatus atque equestris ordinis primoribus, aliis, ut horum uteretur opera, ceteris, ne res interim novas domi molirentur, ad transiiciendum omnia comparabat; ostentans una, secum sentire, quidquid in Vrbe nobilitatis esset. Definito deinde, quantum eorum quisque servitii, quantum commeatuum portaret, universas copias traiecit. Forte pars maior Antonianae classis ad Actium (Epiri est locus) stabat; non firmissima remigio, quod inopia rerum necessariarum valde erat imminutum. Igitur conditionibus aut vi sperans suam in potestatem hos venturos esse Caesar, eo cursum direxit. Naves in universum ille ducentas quinquaginta paraverat modicae altitudinis, ceterum expeditas et agiles; peditum octoginta millia, cum duodecim millibus equitum.

XXVIII. Antonius, tametsi legionum numero praestabat, tamen ut Cleopatrae gratificaretur, in classe locaverat arcem spei suae, quamquam penuria remigum vulgo e Graecia corriperentur a praefectis eius quilibet; ita ut neque viatoribus abstineretur, agasonibusque et messoribus, quo ex genere plerique erant, qui mare nunquam vidissent: nec sic quidem

§. 26. Dio. — Strab. lib. VIII, pag. 359. — Oros. VI, 19. — Vell. II, 84.
§. 27. Eutrop. — Vell. II, 84. — Dio. — Plut. in Anton. c. 79. — Horat. Epod. 1.

succurri poterat indigentiae, quin magna pars classis pessime navigaret. Aiunt, quum paulo post Antonius Actium venisset, trientemque fere nautarum absumptum fame reperisset, crudelem sane atque prorsus inhumanam vocem effudisse: *Remi modo salvi sint: remiges non deerunt, quousque Graecia homines habuerit.* Ergo Caesar, pedestri exercitu ad Ceraunios montes exposito, qui dehinc ad Actium procederet, obiter recepta, quae relicta a fugiente praesidio fuerat, Corcyra, in Thesprotidis portu, quem propter Thyamin et Acheronta, fluviosque alios in eum incidentes, aut ex ipso mari ebullientes aquas, ob argumentum *dulcem* appellant, classem constituit. Interea Caesaris adventum tumultuosi nuntii ad Antonium pertulerunt; *illumque iam apud Torynem* (Epiri oppidum fuit) *considere.* Quos eludens Cleopatra, *Quid magni est*, inquit, *si in Toryne sedet Caesar?* ad culinariae supellectilis instrumentum, quod hac appellatione Graeci notant, significationem detorquens.

XXIX. Sed huiuscemodi dictis servari classis, suggrediente Caesare, non potuisset. Antonius, cum praesentibus copiis impigre profectus, veteris ducis solertia subvenit, rostris tanquam ad procursum obversis, et, quo speciem instructarum ostentaret, remis ab lateribus navium demissis, et remigibus armatis per tabulata dispositis. Ita delusus Caesar, abiecto pugnandi consilio, evocatos ad colloquium Antonianos corrumpere conatus, quum nihil succederet, neque propter aquarum penuriam*, quas magnis operibus inaccessas hostis effecerat, commorari circum ea litora posset, ad locum, ubi mox Nicopolis exaedificata est, secessit. Castris hic communitis, muroque alium ad

§. 28. Strab. lib. VII, p. 324. — Thucyd. I, p. 32. — Pausan. Arcad.

portum (Comaro nomen est) perducto, terra simul marique gravis Actio vicinus imminebat: adeoque nihil ab eo praetermissum est, ut trans eundem murum a mari in sinum Ambracium naves transvexisse sit creditus, coriis bubulis recentibus oleo inunctis, per quorum lubricitatem facilius tantae moles provolverentur.

XXX. Ceterum is erat locorum situs, ut pro eo, qui prior occupasset, magnopere facturus videretur. Actium enim, circa quod ea gesta res est, Apollinis fano celebre promontorium Acarnaniae, os Ambracii sinus efficit, portus, apud Nicopolim qui sunt, respiciens; totusque is sinus, et quidquid ante eum loci est, quum accipiendis, tum tutandis navibus eximiam commoditatem praestat. Sed totum hoc spatium operibus etiam Antoniani permuniverant, ad utraque sinus cornua inaedificatis turribus et mari, quod intererat, navibus praecincto. Castra iuxta fanum posuerant spatio plano, pugnaeque committendae, quam stativis, aptiore. Vt enim depressis et palustribus locis consuevit, tam hieme, quam aestate insalubris ibi aër erat, et morbi per castra vulgabantur. Dum ita ex propinquo castra castris opposita sunt, nihil non expertus Caesar, educendo instructos ordines, ut pugnae faceret potestatem, adnavigando classe, et onerarias hostium abstrahendo, non tamen elicere in aciem eos potuit, quin adventum suorum praestolarentur.

XXXI. Tum vero propius admotus cum parte legionum Antonius, etiam equitatum ab utroque sinus latere praesidio collocavit. Caesar, nullum eo loco

§. 29. Dio. — Plutarch.
§. 30. Strab. lib. VII, p. 325, et lib. X, p. 451. — Thucyd. I, p. 21. — Dio. — Flor. IV, 11.

sibi casum ad tentandam proelii fortunam cernens aperiri, in Graeciam atque Macedoniam partem copiarum misit, ut Antonium a praesentium rerum cura revocaret. At Agrippa Leucadem, et quotquot ibi naves erant, repentino incursu cepit. Inde Patras, victo navali pugna, qui occurrerat, Q. Nasidio; neque diu post Corinthum in potestatem redegit. Quibus rebus, et quod a M. Titio et Statilio Tauro caesi Antonii equites fuerant, inclinare multorum animi ad fortunae momenta coeperunt. Transfugiebant ad Caesarem quotidie aliqui; sed inter notissimos, Paphlagoniae rex Philadelphus Titio Tauroque se coniunxerat. Plus tamen affecit Antonium Cn. Domitii transitio; qui Cleopatrae invisus, quam solus Antonianorum nunquam, nisi nomine, salutare voluerat, quamquam febre correptus, parvo acatio ad Caesarem traiecit.

XXXII. Antonius tamen magnum animum praeferens, contra sententiam Cleopatrae, quidquid rerum Domitius reliquerat, ad eum remisit. Nec diu superfuit ille, non tam opera, quam exemplo, praelatis partibus utilis: nec enim tantus vir abiecturus priorem amicitiam fuisse, nisi desperatione, credebatur. Ergo frequentibus iam transfugiis, Antonius metu cohibiturus, quos benevolentia non posset, cum aliis quibusdam, etiam partis Arabiae regem Iamblichum excruciatos occidit: et Q. Postumius senator iussu imperatoris manibus quorumdam discerptus est. Inde Q. Dellio et Amyntae regi timens, quos in Thraciam et Macedoniam ad conducendos mercede milites miserat, an ipsorum quoque perfidiam veritus, ipse statuit eo proficisci, ut praesentia sua, sive metum eorum, sive defectionem praeveniret.

§. 31. Vell. II, 84. — Dio. — Sueton. in Neron. cap. 3.
§. 32. Plutarch. — Dio.

XXXIII. Male omnino hoc ei consilium vertit: nam et illi cum rege thracio Rhymetalce et Deiotarus ad Caesarianas partes se transtulerunt; et per absentiam eius navale proelium ausus Sosius, iniquo marte dimicavit. Quippe L. Taresium, cum paucis navibus in statione relictum, oppressurus, licet inter densam nebulam aggressus in fugam egisset, assequi non potuit; et Agrippae forte redeunti oblatus, cum multis aliis et Tarcondimotum regem perdidit. Hac pugna, simul quod ipse reversus equestri proelio inferior discesserat, vitare propinquitatem hostium coactum, post unius bidui moram maiora castra acceperunt. Ibi quum etiam inopiam timerent, de ratione gerendi porro belli consultatum est: quum variatum sententiis esset, vicit, ut semper, apud Antonium Cleopatra, praesidiis firmari iubens opportunissima locorum, et in Aegyptum naves militesque reduci, ubi omnia pro ipsis essent habituri. Ceterum ad hoc consilium non muliebri tantum timore delapsa erat, sed etiam iniecta frequentium prodigiorum cura, quod in praetoria sua navi, quam vocabat Antoniada, quum hirundines nidum sub prora fecissent, aliae supervenientes et has expulerant, et pullos earum discerpserant; et statuas Cleopatrae, dearum insignibus adornatas, fulmen deiecerat.

XXXIV. Hinc illa, diffidens praesentibus, Antonium quoque sui terroris implevit. Nec tamen confesso timore, ne suorum animos desperatione abalienarent, aut fugientium specie abiri placuit; sed instructa ad dimicandum classe, si quis propositum iter interpellasset. At Canidius, remissa in Aegyptum Cleopatra, pedestri marte decernendum censuerat. *Neque enim*

§ 33. Liv. Epit. — Dio. — Plutarch. in Anton. et Apophth. Rom. — Vell.

turpe ad famam fore, si Caesari, Siculis bellis nautica certamina edocto, mari cederet; id immo, si neglecta damnataque fortissimarum atque fidelissimarum legionum opera, tot pedestrium proeliorum victor, in classe summae rei spem reponeret. In Macedoniam igitur ac Thraciam iubebat transferri bellum, regem Dicomen, maxima offerentem Getarum auxilia, socium discriminis habituros. Sed haec repudiata est, ut praediximus, sententia. Sub idem tempus Antonius propinquum periculum effugit, quum per longa brachia, quibus castrorum munitionem portui coniunxerat, pro more securus incederet.

XXXV. Caesar enim admonitus, excipi eum posse, clam miserat subsessores; atque illi, paulo festinantius exsurgentes, anteambulonem imperatoris corripuerunt; ipse celeri cursu vix se recepit ad suos. Interim delectis ex omni numero praestantissimis quibusque navibus centum septuaginta, ceteras, quod imminuto transfugiis pugnisque exercitu compleri non poterant, igne consumi placuit; praeter Aegyptias sexaginta, quas malo consilio Cleopatrae relinquebat. Noctu deinde pretiosissimis rerum in naves comportatis, postquam omnia satis instructa parataque videbantur, Antonius adhortandos prius milites ratus, advocata concione, hunc in modum fecisse verba dicitur: « Quae a duce parari oportuit, praesto » esse omnia, ne mihi credi postulem, ipsi novistis, » atque adeo videtis, commilitones: sive numerum » copiarum respicitis, sive cuilibet generi pugnae » idoneas manus, haud dubie superiores sumus; » taceo, quod tam strenui bellatores plerique estis,

§. 34. Plut. in Anton. — Dio.
§. 35. Dio. — Plut.

» pugnisque clarissimis nobilitati, ut vel singulorum » celebratam virtutem hostes nostri horreant.

XXXVI. « Viribus igitur, in quibus sunt omnia, » potiores, etiam pecuniarum non magnitudine mo- » do, sed facilitate parandi, utendique libertate, » vincimus: nam ex ubere copia desumptis neque » parcere cogimur, neque seditiones per vim coeptas » querentium formidamus; qualia multa visuri mox » in Italia sumus, ubi iam olim tumentibus animis » metum, quo illi solo adhuc tenentur, arma nostra » detraxerint. Post ista paene supervacaneum est de » me dicere, nisi referre arbitrarer, hoc etiam ab » omnibus intelligi, et vos esse eiusmodi, ut quolibet » imperatore vincere possitis, et me, ut quibuslibet » militibus. Et ego non amplius iuventa calidus, non- » dum senecta segnis, hos ipsos annos habeo, quibus » et corporibus adhuc robur constat, et mentium » longe acerrima vis est.

XXXVII. « De ingenio et usu, quamquam in meis » laudibus debeam esse restrictior, id tantummodo » dicam, neutrum mihi defuisse, quominus et utilia » providere, et opportuna dicere, et domi bellique » facere, quae oporteret, possem; nec ferme parti- » cula ulla negotiorum utrobique offerri potest, » quam non experiundo didicerim: saepe aliorum » ductu, saepe meis auspiciis res gerendo, parendi » imperandique cognitas omnes rationes habeo: multa » caute, haud pauca audacissime gessi, ut tempori- » bus recte uti assuescerem; neque fortuna defuit, » quin et victoriis me multis, et nonnunquam in- » fortuniis, ad omnes bellorum casus erudiret.

XXXVIII. « Sed ista quum apud conscios dicam, » non ero prolixior, ubi unum hoc addidero, quum » adversae partes numero et robore militum, appara-

» tuumque varietate multipliciter vincantur, a nulla » tamen re imparatiores, quam ab imperatore, in » certamen descendere. Vnde enim ei in his annis » necessaria huic loco experientia? quem et corpore » invalidum esse scimus omnes, nec aut in continenti, » aut in mari ullius proelii victoriam per se obtinuisse. » Certe in Philippicis campis, dum ego vinco, ille » fusus, fugatus, castris exutus est; nec quid intersit » inter duos, aut brevius possem, aut verius expo- » nere. Iam etiam victoriae certissimum praesagium » sumi ex apparatibus solet.

XXXIX. « Illis igitur, si quid roboris est, forte sit » in legionibus, et pedestribus copiis: at vero navi- » bus, ut ipsi videtis, tanta differentia est, ut nostris » quidem noceri minime posset a tanto infirmioribus, » si sola mole sua defenderentur; iam vero quum » tantus sagittariorum numerus e turribus telorum » imbrem eminus sparget, ecquis hostium suggredi » sustinebit? Neque vero Sicula victoria quemquam » terreat, quae et ipsa non Caesaris decus, sed Agrip- » pae ministerium, immo classis meae facinus fuit: » cum mancipiis et libertis Pompeii decertatum est; » et quid eius copiae ad nostras? et sic tamen semel » iterumque foede mulctatus est iste Caesar, quum » unius Siciliae vires oppositas haberet: at quota pars » imperii nostri est Sicilia? ut, si quis hanc sube- » gerit, formidandus esse nobis videatur.

XL. « Ego vero tam parum istis eventis moveor, » ut, quum possim et pedestri bello vincere, mari- » timo experiri maluerim, cuius victoriam secum » tracturam omnia prospicio: nam hostium legiones, » in angusta conclusas quasi quadam insula, quum » omnia circa nostra sunt, sedendo deinceps, et ar- » cendo tantum commeatus, quod mare tenentibus

» facillimum erit, expugnabimus. Dixi, milites, quanta » brevitate potui, quantis argumentis victoriam no- » bis certam deberi arbitrarer. Nunc etiam, quod » omen dii avertant! quid victis exspectandum sit, » cogitate, quo fortius pugnam capessatis, hisque » animis ineatis proelium, ut omnino victoribus inde » discedendum existimetis. Sicula illorum victoria » nobis documento sit, quae in vos sint exempla edi- » turi, qui tam multos, etiam illustrium virorum, » interemerunt; nec eorum tantum, qui apud Pom- » peium fuerant, sed etiam ex Lepidanis, socios suos, » consortesque periculorum, quibus haud minimam » deberent partem eius ipsius victoriae, qua tam in- » solenter abutebantur.

XLI. « Quid iam de ipso Lepido loquar? cuius » quum iniuriam nullam, beneficium magnum recens » haberent (nec enim sine huius auxilio evertere » Pompeium potuissent), ingratissimi mortalium ho- » minem innocentem, bene meritum, mitem, imperio » exuerunt, et nunc quoque captivi modo habent » in custodia. Neque mitiores in ceteros, quos pecu- » nias crudeliter exigendo quum in arma egissent, » pro hostibus occiderunt. Qui ergo talia in amicos » sociosque perpetrant, quid non audebunt in ad- » versarios? nobis scilicet parcent, quibus illi viles » fuerunt? abstinebunt nostris, qui suorum faculta- » tibus minime pepercerunt? tam impotentes manente » bello, victoria moderate utentur? Sed quid ego in » enarrandis, quae adversus alios deliquerunt, verba » consumo? quis enim indignius me ipso acceptus » est et habitus?

XLII. « Triumvir constituendae reipublicae pari » atque Caesar iure creatus, tanto tempore sic usus » potestate, ut poenitere eius non debeat; quantum

» in collega est, magistratu privor, destinato etiam » consulatu careo; non de senatus sententia, cuius » nomen frustra praescribi, tot primorum eius ordinis, » ipsorumque adeo consulum profectio ex Vrbe de» monstravit. Satellites Caesaris sunt, qui haec molienti » Patrum auctoritatem falso circumdant, in se quoque, » non tantum in rempublicam iniurii, quando sic se » cervicibus suis regem imponere non sentiunt. Iam » pro se quisque rationem ineat, quid sibi possit ab » hoc monstro polliceri; cuius inhumana atque impia » temeritate, testamentum M. Antonii e penetralibus » Vestae vi raptum est, vivi, valentis, Armeniae tum » maxime victoris, et tanta potentia subnixi, nec » raptum modo, sed resignatum, lectumque publice?

XLIII. » Cuius quidem exemplum rei, ne feracis» sima quidem scelerum tempora produxisse memo» rantur. Haec ergo designavit in collegam suum, » cognatum, amicum etiam, si diis placet; ecce enim » negat arma adversus me induisse! quid ergo vobis » fiet, commilitones, quibus aperte minatur, quorum » honoratissimum quemque inter hostes iudicatos » nominatim retulit? Quod si non eodem decreto » bellum indixit omnibus, ne ideo factum putetis, » quod in aliquos futurus sit lenior. Discordiae se» mina iacere voluit vafer adolescens, satis gnarus, » coniunctis se parem esse non posse; sin dissentia» mus, adversus omnes, occasionem aperiri. Ergo et » credulos nonnullos levesque spe ac promissis pel» lexit; non reputantes, hac se perfidia iustum » imperatorem, et reddendae reipublicae studium » iureiurando professum, cum eo commutare, qui » nihil aliud, quam servitutem simul omnium quaerat.

XLIV. » At ego cum ceteris illustribus viris, ta» metsi edicto Caesaris omni metu vacare iubemur,

» rebus potius, quam verbis accredentes, neque » vos deserere, neque ceteros, qui servituti libertatem anteponent, decrevimus. Rem igitur sane » aequissimam postulamus, ut eodem in nos animo » sitis, duo maxime ponentes ob oculos, et quantas » exituri miserias bene pugnando, et quanta adepturi » bona sitis. Nihil in vos hosti superbo, atque » crudeli licebit: vos immo ad summa gloriae potentiaèque provecti, rerum arbitri eritis; neque vobis » tantummodo in liberata patria, sed ipsis quoque, » quos viceritis, ingentium commodorum auctores. » Hanc in sententiam loquutus, principes amicorum, ne superiorum exemplo profugerent, in naves imposuit; iussis una conscendere sagittariorum duobus, legionariorum viginti millibus. Quod enim Caesarem Siculo bello victorem fecisse magnititudo maxime navium, et multitudo propugnatorum credebatur; ipse quoque utrumque imitari constituit. Ergo et triremes raras edificarat, ceteras ab quaternis usque ad denos ordines, cum praealtis turribus.

XLV. Ferunt, quum praeter illum legiones in classe pugnaturae incederent, veteranum centurionem magna et queribunda voce exclamasse, » Ergone » his cicatricibus (ostendebat enim frequentes toto » adverso corpore) gladioque diffisus, imperator, spes » tuas his nullius usus lignis concredes? At ista » Phoenicibus et Aegyptiis digna est militia; nobis, » terram praebe, in qua aut vincere, aut occumbere » didicimus ». Ille nihil ad haec; sed nutu tantum, manuque mota ostendens, bonum animum ei habendum, praeteriit. Sed ipse tristium potius, quam meliorum obiecta imagine, vela comportari iubebat

§. 44. Plutarch. in Antonio. — Dio. — Flor. Virg. Aen. lib. VIII, v. 693.

in naves, ut scilicet persequendi fugitivos hostes facultas foret. At Caesar, consilio Antonii ex transfugis cognito, sibi quoque ante discrimen agendum cum exercitu ratus, eiusmodi orationem habuit:

XLVI. »» Eventus bellorum pro bonitate causae » plerumque iustitia numinum dispensari, non hodie » demum herive credi coepit, sed omni temporum » memoria constanti priorum observatione veluti per » manus traditum est. Igitur licet ita parati simus, » ut vel iniustum bellum satis felix fore confidere » debeamus; plus tamen fiducia in eo repono, vobis» que reponendi sum auctor, quod non facturi iniu» riam, sed intentatam repulsuri, hoc quidquid est » periculi subibimus.

XLVII. « Ecquid enim romano populo, gentium » omnium principi, plerarumque victori, accidere in» dignius potuisset, quam quod adversus Cleopatram, » quasi hostem, tanto cum apparatu proficisci cogi» mur? Sane ego hac nuntii foeditate non solum, si » qui manium sensus est, valde permoveri Fabricios, » Scipionesque et Aemilios putem; sed etiam Pyr» rhum, et cum Philippo Magnum Antiochum, et » clarissimos Poenorum principes erubescere, si mu» lierem aegyptiam intelligant cum his contendere, » quorum a maioribus tanti ipsi reges imperatoresque » victi sunt. Neque vero meriti hanc ignominiam su» mus, quibus Gallia subacta, quibus Pannones ad » Istrum usque domiti, transitusque Rhenus, et in » Britanniam traiecti exercitus, satis illustria testi» monia sunt, nihil nos a priorum virtute defecisse.

XLVIII. «Proh deos immortales! adeone nos a vi» lissimis hominibus despici, ut ab Aegyptiis et Ale-

§ 45. Dio. — Horat. Epod. 1. — Plut.

» xandrinis provocemur? Quid enim ad exprimendam » istorum mollitiem ignaviamque dici verius aut » expressius potest? Hi igitur mortalium turpissimi » simul atque inertissimi, qui tanta sunt vecordia, » ut reptilia ferasque colere pro diis possint, qui » condiendis corporibus immortalitatis affectant inane » ludibrium, quam ab animis suis gestisque sperare » non audent; qui semper, ut ad res novandas levi- » tate praecipites, ita ad gerendas prae timiditate ine- » ptissimi fuerunt: hi, inquam, procedere in conspe- » ctum nostrum, ostendere arma sua, expectare nostra » sustinent. Quamquam quid ego horum amentiam » reprehendo, quae per se facile quietura, nostro- » rum fatali quodam furore stimulatur. Romanas illi, » proh pudor! romanas intuentur manus, commi- » litones!

XLIX. « Nostri generis homines reginae suae stipa- » tores conspiciunt; hinc equites romanos, hinc se- » natores spadonum eam vilitate adulari. Quid, quod » M. Antonium bis consulem, saepius imperatorem, » reipublicae constituendae mihi datum collegam, » tot terras imperio, tot exercitus obtinentem, a mo- » ribus nostris descivisse vident, omnemque et na- » talis soli caritatem, et patriorum numinum reve- » rentiam abiurasse? Etenim si quis forte vestrum » est, qui aliis auctoribus parum credidit, scitote, » M. Antonii iussu et exemplo pro Iside aut Diana » adorari Cleopatram; Antonio imponente, natos » eius Solis atque Lunae ferre nomina; Antonium » his amplissimas insulas, magnam continentis par- » tem, tanquam privatum patrimonium distribuisse.

L. « Etiamsi certissima sunt haec atque compertissi- » ma, credere cunctantibus ignosco. Sed eadem facino- » rum magnitudo, sicuti vix invenire fidem obiecta

» potest, sic nota eadem etprobata veniam enormibus
» peccatis negat. Qua in re plus aliquanto patriae salu-
» tique omnium, quam affectui meo, deberi intelligo.
» Quid enim non feci tulique, ut hic a me servari
» posset, quem patrem appellare solitus, participem
» consiliorum, collegam potestatis habui; cui sororem
» carissimam iunxi matrimonio; cui, ut alia taceam,
» totos exercitus dono dedi? Quam ergo cunctanter
» ad vindictam romani nominis accesserim, inde ma-
» nifestum esse cunctis credo, quod neque contu-
» melia sororis, neque susceptorum ex ea liberorum
» neglectu, non aegyptiae mulieris, quam sorori
» meae anteposuit, insolentia, non amentia ipsius,
» provincias populi romani liberis istius feminae di-
» stribuentis, in arma compelli potui.

LI. « Neque enim eodem mihi tum numero du-
» cendi videbantur Antonius et Cleopatra: quod ad-
» versus externam arma potius expediri dignitas
» nostra iubebat; civi ad poenitentiam spatium dari
» postulabat humanitas. Et indicto Cleopatrae bello,
» sperabam, hunc, si non ultro, coactum certe, ad
» meliorem mentem rediturum esse; ideoque nec
» hostem iudicari passus sum. Quando autem ille nec
» misericordia nostra, nec patientia utitur; sed sive
» imprudentia, sive pharmacis, ut ferunt, istius ve-
» neficae mota mente, beneficium nostrum repudiat,
» in mulieris gratiam nobis patriaeque periculum in-
» tentans: quid superest, commilitones, quam ut
» hunc Cleopatrae volonem, iisdem, quibus et do-
» minam eius, armis submoveamus? et quando ipse
» maiorum suorum et romani nominis, et honorum
» a patria acceptorum non meminit; nos quoque

§ 50. Appian. B. Civ. lib. III. — Dio.

» Romanum hunc et Antonium consulemque atque » imperatorem fuisse obliviscamur, et, quod ipse » omnibus his titulis praetulit, cum Canopico cym- » balista negotium esse cogitemus.

LII. « Vnde neque cuiquam ea reputatio subeat, » talem isthunc hominem aliquid ad partes corrobo- » randas Cleopatrae sua praesentia momenti adiectu- » rum. Qualis antea quoque bellator fuerit, multi » vestrum satis norunt, a quibus ad Mutinam victus » ac fugatus est. Quod si forte, dum a nobis stetit, » aliquid habuisse virtutis visus est; id omne olim » iam voluptatibus molliticque deperiit: nam inter » regias voluptates, inter muliercularum amores, quae » durare virtus, aut quid manere consilii animique » virilis queat? Nec enim fieri potest, ut alius sit » quisquam, atque se esse studet: delicias inertia » atque negligentia sequitur; laboribus atque pericu- » lis virtus ali gaudet. Igitur et ille quondam non » instrenuus Antonius, tanto iam tempore unica su- » scepta expeditione, multa millia civium pugnando » ad Praaspa, plura deinde fugiendo perdidit. Nec » mirum sane: nam si quis vestrum lascivam salta- » tiunculam aliquam, aut bacchicae choreae ducto- » rem desiderat, vix nancisci meliorem alium posset; » illis enim rebus apprime est exercitus: at cui duce » sit opus, si sapiat, alium quaesiturus est.

LIII. « In hoc enim quid est, quod placere cui- » quam debeat? Aetas? at illa defloruit annis, emar- » cuit luxuria. Animi magnitudinem? tanquam illa » cum stupris et mollitie consisteret. Pietatem ergo » cultumque deorum aliquis nominet? quasi vero » hos non aeque ac patriam oderit. Fidem? huius » enim egregium edidit specimen in Armeniae rege. » At benevolentiam erga amicos? laudetur sane illa

» atque praedicetur, si non intimos alios contumeliis » a se pepulit, alios etiam crudelissime interfecit. » Erant, qui apud milites magnam eius esse caritatem » existimarent: sed his quoque, aut vehementer » fallor, hunc errorem quotidiana ad nos transfugia » exemerunt. Atque ego, ceteris quoque similem » esse animum, non dubito; iterumque eventurum » ei, quod Brundisio in Galliam proficiscenti contigit: » tum enim etiam, quandiu emolumentum sine pe» riculo sperabant, adhaeserunt omnia profuse pol» licenti; postquam praedam tenuem et laboriosam, » vulnera et mortes nusquam non occurrere vide» runt, sibi coeperunt consulere, neglectis illius » rationibus.

LIV. » Talis ergo militum animus erit: auxiliorum » vero, quae secum trahit, qualis sit, quid attinet di» cere? Asiaticum id omne genus est, e qua parte » terrarum toties triumphatum, quoties in conspe» ctum venire signorum nostrorum sustinuerunt; » reliquae eorum, quos Philippensi bello ad satieta» tem vestram cecidistis. Vnum esse fateor in hosti» libus castris, cuius nec infitiari veritatem, nec » elevare magnitudinem ausim. Ingens in illis navibus » auri pondus est, maximae divitiae; sed illa nemi» nem vulnerant, et, si viri estis, vestra sunt. At » quorsum ego haec commemoro, quae tantummodo » excitare avaros possint? debentur quidem ista vo» bis, atque ultro mox aderunt; sed digniora vobis » victoriae praemia esse reor, quod maiestatem princi» pis terrarum populi, quod vestras iniurias, vestram » gloriam, vestrum imperium defendisse dicemini.

LV. « Huc igitur adeste, quotquot aut nuper me» cum illyricas dalmaticasque nationes, aut paulo » ante Siciliam vicistis; quique Mutinam huic eidem

» latroni eripuistis; et quam pro castellis obscuris » capiendis, pro una aut urbe defendenda, aut » recuperanda provincia, reipublicae fortem fide- » lemque praestitistis operam, eandem nunc in uni- » verso omnium discrimine adhibete: nam si verum » dicere volumus, ut apud nos pro libertate populi » romani, et tantum non humani generis, sic inde » in ruinam utriusque pugnabitur. Cum ea femina » bellum est, quae et concupiscere romanum impe- » rium, et cupiditatem profiteri audet; cum eo ho- » mine, qui non minus stolide promisit haec omnia, » quam illa nequiter postulaverat. Absit vero, ut » haec tam dira dictuque etiam vix tolerabilia ulla » dies videat, ut in tam impuris manibus populi » romani sitrespublica, ut scurris horum, quos digno » sane nomine copreas ipsi vocant, vos coniuges- » que vestrae, liberi, patrimonia divexanda dentur!

LVI. « Sic animati, neque multitudinem hostium » timueritis: turba enim est, et vulgus, haud parum » aptius sarcinis, quam armis portandis genus: neque » magnitudinem navium pueriliter suspexeritis; ina- » bilis illa moles per se neminem oppugnat aut sau- » ciat, et ultro parum est ad impellendum inhiben- » dumque, quum oporteat, idonea. Quid igitur facient » in his conclusi magis, ne effugiant, quam impositi » ad pugnandum cum spe victoriae, ubi tanquam » equestri agilitate omni a parte triremes nostras » liburnasque assultantes videbunt? ubi velut in » immobiles et ictibus se praebentes hinc rostra » incurrent, inde tela ac faces iniicientur? non » expedient hercle consilium ad effugiendum aeque

§. 55. Vell. II, 85. — Dio. — Flor. Pacat. Paneg. Theod.

» et insequendum inepti, et velut in vestigio haeren-
» tes. Atque haec non quasi divinans ante experi-
» mentum praedico, commilitones; duobus iam proe-
» liis comperta loquor, et nemini vestrum igno-
» ta. Sic igitur nos paremus, tanquam uno proelio,
» quidquid ab imperio nostro exerravit, sub iugum
» revocaturi.

LVII. « Nec Asia solum et Graecia nostra erit,
» sed Aegyptus etiam, veteribus opibus, et quas
» nuper ubiubi rapere potuit Antonius, dives: nec
» enim pedestris exercitus, sua quoque confessione
» nobis impar, victoriae praemia morabitur; neque
» vincere difficile est, quales diximus, nauticas copias,
» de quibus ipsa etiam cum marito Cleopatra despe-
» ravit. Namque, ne quidquam vos celem eorum,
» quae certis indiciis cognita teneo; fugae potius,
» quam proelii causa, naves conscenderunt, certo
» sane argumento, quod ex omni sua supellectili,
» quidquid paulo pretiosius fuit, eodem importan-
» dum curaverunt. Idcirco qui fortassis nudos abire
» pateremur, nunc praemia victoriae nostrae secum
» ablaturos non dimittemus, donec et haec et ipsos
» strenue pugnando nostram in potestatem redege-
» rimus. » Sic dimissa concione, utrumne obsisteret exituris, an vero viam aperiret fugae, agitare coepit: quod enim velociores habebat naves, facile se consequuturum abeuntes rebatur; et si Antonium cursus abstulisset, ceteros omnes, nullo amplius retinente, ad se transituros.

LVIII. Sed Agrippa subiiciente, *favore ventorum eripi sibi classem velis usuram posse*, proelium committere statuit, maiore aliquanto spe vincendi, postquam illo die tempestas oborta, et proximo deinde triduo desaeviens, effusis imbribus et multa grandine navi-

bus Antonianis molesta incubuit. Quinto demum die quum reddita serenitas esset, Caesar et ipse, postquam in hostia reperto felle duplici egregie litarat, magnam vim militum in navibus collocat; auxiliares in scaphas imponit, ut celeriter discursando monerent pugnantes, quid fieri vellet, et ad se, quid ubivis rerum gereretur referrent. His ita paratis, quum dextro cornu M. Lurium, sinistro L. Aruntium praefecisset, Agrippa universae classi praeposito; ipse cum Valerio Messalla, et aliis illustribus, futurus ubi res postulasset, egressum hostis exspectabat.

§. 58. Plin. XI, 37. — Vell. II, 83. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 611. — Plutarch. in Bruto, fin.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XCVIII

IN LOCVM LIBRI CXXXIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRIGESIMI TERTII.

M. Antonius, ad Actium classe victus, Alexandriam profugit; obsessusque a Caesare, in ultima rerum desperatione, praecipue occisae Cleopatrae falso rumore impulsus, se ipse interfecit. Caesar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in Vrbem reversus, tres triumphos egit: unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra; imposito fine civilibus bellis altero et vicesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, coniuratione contra Caesarem facta, bellum moliens, oppressus et occisus est.

I. Dum apud Caesarem hi apparatus fiunt, ex diversa parte Antonius, classis suae dextro cornu cum L. Gellio Publicola praefuturus, laevum C. Sosio, mediorum regimen M. Octavio et M. Insteio tradiderat; pauloque extra portum provectus, pro faucibus eius instructa acie stabat. Tradunt etiam, quasi in perniciem eius omnia conspirassent, ab Echeneide pisciculo retentam praetoriam fuisse, qua circumire ad

exhortandos suos coeperat, donec in aliam navem transiret. Evectus igitur Caesar, ubi nusquam progredi hostem animadvertit, incertus consilii, tamen expediri remos praecepit; deinde, ubi nemo ex adverso procedebat (nam scapha circumvectus Antonius gubernatores tenere locum circa angustias portus, tanquam ancoris iactis immobiles, iusserat, hortatus milites, ut propter gravitatem navium, inde velut stataria pugna aggredientes exciperent), signum datum, uti cornua inveherentur. In alterum iam Agrippa transierat; quem porrigere videns aciem Publicola, dum suos etiam ordines expandit, a mediis divellebatur.

II. Tum Antonius, ne multitudine hostilium navium circumveniri suam classem, aut diduci pateretur, invito propior in advenientes Caesarianos movit. Ibi vero L. Arruntio occurrente, atrox et obstinatum certamen ortum, ducibus utrinque atque gubernatoribus ex sua alacritate aut arte spem pugnantium intendentibus, et animos instigante conspectu atque acclamationibus pedestrium copiarum, quarum regimen hinc P. Canidius, inde Statilius Taurus obtinebant. Sed erat sicuti navium utrinque, sic etiam pugnae ratio dispar. Caesariani minoribus et levibus navigiis hostilium moles impetu subibant, tectique et sub ipsa eorum magnitudine latentes, impune detrimentum inferebant; aut si frustra conatus fuisset, priusquam manibus ferreis comprehenderentur, se recipiebant, mox eandem iterum navem, aut si qua alia opportunior videretur, libero incursu tentaturi.

§. 1. V. C. 721; A. C. 31. — Plutarch. in Anton. — Vell. II, 85. — Dio, lib. L. — Plin. XXXII, 1.

§. 2. Dio. — Plutarch. — Vell. — Flor. IV, 10.

III. Adversus haec Antonianis curae erat, ex praealtis navibus (decem pedes aliquae a mari aberant) catapultis hastas, aut saxa iacere, succedentem hostem missilibus incessere, harpagines iniicere navibus: ea res quoties procedebat, haud dubie vincebantur Caesariani: ubi subducentibus se his, atque celeritate sua eripientibus, aberraverant machinae; aut rostris hostilibus perforabantur Antonii naves, aut singulas a pluribus circumventas amittebat. Erant in altera parte gubernatores periti, remex alacer, dux intentus; in altera, praeter milites nihil: sic igitur pugnabatur, ut hinc sola legionariorum virtute res sustineretur, inde plurimus nautarum atque remigum labor esset. Quum ab hora quinta diei usque in septimam multa utrinque caede dimicatum, neutro inclinante victoria, esset; Cleopatra, quae post aciem, ancoris in salo iactis, naves suas constituerat, haud ultra ferens spei terrorisque ancipites motus, cum sexaginta suis navibus, in medio pugnantium subito conspecta, exterruit Caesarianos, donec eam, minime pugnandi animo progressam, Peloponnesum versus sublatis dolonibus fugere animadverterunt.

IV. Forte propitius ventus subortus longe has statim a loco, ubi pugnabatur, abripiebat. Igitur sive deceptus Antonius, et suos excedere proelio ratus, sive Cleopatram anteponens omnibus, ipse quoque, detracto insigni praetoriae navis, Alexandro Syro et Scollio quodam solis familiarium comitantibus, intendit fugam. Neque segnius resistebatur, nolente imperatorem relinquere milite, a quo relictus atque proditus ipse erat. Tandem sub horam decimam, cla-

§. 3. Plutarch. — Dio. — Oros. VI, 19. — Virg. Aen. VIII, v. 709. — Hor. Carm. I, 37.

mante atque rogitante Caesare, *cuius igitur auspiciis, cuius in gratiam pugnarent post imperatoris fugam?* vix inducti sunt, ut oblatam ultro veniam accipere faterentur. Pars tamen, ab sublevandas naves proiectis in mare turribus atque armamentis, abierunt; quibus omissis, Caesariani carentes velis et tantum ad pugnam parati, ceterarum fugam impedire satis rati, iam audacius et apertius, multitudine navium et vento favente freti, oppugnabant.

V. Ergo crudelior, quam antea, pugna esse coeperat; nec iam gubernatorum artibus et suarum celeritate navium contentus Caesaris miles, conscendere hostiles, et, tractis in praeceps aut repulsis propugnatoribus, evadere in tabulata nitebatur. Sed peribant inter haec multi, dum contis protrusa navigia, aut securibus caesa, praeterea coniectis in has ex ante parato ponderibus praegravatae fatiscunt; alii, dum praealtas naves scandunt, deiecti, pars collato pede trucidantur. Igitur Caesar, ut minore suorum periculo rem conficeret, ignem afferri iussit e castris, quo auxilio antea abstinere, ne praeda corrumperetur, cogitaverat. Tum vero passim a Caesarianis ignes variis ingeniis iacti; nam praeter iacula ignita facesque manu iactas, vascula quoque pice referta ac carbone tormentis vibrabantur.

VI. Et quamquam dulci prius aqua consumpta, deinde marinam infunderent exstincturi, plus augebatur incendium, vires ex salsa aqua capientibus flammis. Tum vero, quum omnia experiri necessitas cogeret, centonibus atque adeo corporibus occisorum iniectis suffocari visus est ignis; sed mox victis, quae

§. 4. Vell. — Plutarch. — Dio.
§. 5. Virg. Aen. VIII, v. 694. — Dio.

obstiterant, vento quoque exsuscitante, importunior eluxit. Igitur multiplicato metu mortis exsternati, donec quidem pars aliqua navis ardebat, repugnabant incendio, quasi corporum obiectu arceri posset, caedendo tabulas, transferendo onera, aut in mare, interdum in ipsos etiam hostes immittendo, ut vel sic laederentur. Erant, qui semper se recipientes in ea loca, quo nondum ignis penetraverat, manibus ferreis contorumque uncis hostiles retinere naves summa contentione laborarent; ut in has insilientes aut salutem consequerentur ex victoria, aut, si una perdere inimicos potuissent, solatium mortis.

VII. Vt autem leves Caesaris naves periculum facile effugerunt, et ardentium tabulata ac latera ad ipsam usque carinam depasta flamma, locum, quo concederent ultra non habentes, afflabat, miserrimis hominibus gravissimae calamitates incubuerunt. Multos, et praecipue nautas, intactos adhuc igni fumus enecat; alii medium inter incendium tanquam in camino assantur: videres etiam, quos ipsa, quae tuendo corpori sumpserant, arma, conceptis ignibus torrerent; quae qui abiecerunt, eminus hostium telis convulnerabantur. Ne quidem in mare desiluisse proderat; quum alios hauriret unda, vel incidentia tela inter ipsas aquas conficerent; pars a marinis belluis intercepta laceraretur.

VIII. Soli, ut tali tempore, mitiore fato perierunt, qui, priusquam ista paterentur, mutuis vulneribus, aut sua manu perempti, simplicem mortem, ét in ipsis navibus suis bustum invenerunt. Tum demum, postquam eum in statum deducta res erat, tuto suggredi se posse rati victores, ut pecuniam, quam sciebant esse in navibus, diriperent, studiose adnavigarunt. Nec aliunde maior ea die clades his partibus exstitit:

non modo milites plurimi, dum exstinguere ignem parant, ambusti; sed et totae naves, hostilibus correptae harpaginibus, conflagrarunt. Haec pugna a. d. IV non. septembres commissa, huiusmodi exitum habuit, per noctem etiam obstinatione pereuntium continuata, donec illucescente die, qui in navi pernoctaverat Caesar, iam sine exceptione victor, adeoque solus reliquus romanae rei rector intelligeretur.

IX. Nam illa dies salutaris est habita reipublicae, et inde tempus imperii eius praecise computatur. Caesa fuerunt hostium millia quinque, naves omnis generis captae trecentae, sicut ipse Caesar in commentariis suis retulisse traditur: nam alii, cecidisse millia duodecim ex victis, prodiderunt, sex vulnerata, ex his inter curandum mille mortuos. At Caesar, misso cum liburnis Maecenate, qui longius insequeretur fugientes, ad honores deorum, a quibus adiutus credi volebat, se contulit: et ante ceteros Apollinem colere solitus, a quo et genitus gaudebat existimari, tanquam praesenti numini (nam apud Actium aedem habebat antiquitus) decem naves ex praeda dedicavit, ab uno remorum ordine ad decem; quae postea cum ipsis navalibus deflagrarunt. Templum deinde eiusdem dei ampliando nobilitavit; et pro vetere triennali agone, ludos gymnicos musicosque instituit, et certamen equestre, quod singulis quinquenniis in suburbio Nicopolis, loco ad hoc parato, ageretur, Actiacos vocari ludos iubens; eorumque cura Lacedaemoniis demandata.

§. 8. Dio, lib. L. — Sueton. in Aug. cap. 17. — Vell. II, 86. — Plutarch.
§. 9. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 70 et 94. — Strab. lib. VII, p. 325. — Pedo Albinov. in Maecen. obitum, v. 45. — Acron in Horat. Epod. 1. — Supra, CXXXII, 30. — Plin. IV, 1. — Pausan. — Plut. in Anton. c. 88.

X. Dedit etiam deinceps urbi condendae operam, *Nicopolin* ex argumento vocans; quam in loco castrorum positam, migrare eo iussis vicinorum Ambraciae et Anactoriae regionis castellorum habitatoribus, quibusdam etiam longius a Calydone et Aetolia arcessitis, frequentavit: ubi vero tabernaculum imperatoris fuerat, Apollinis sacellum faciundum curavit sub dio, quod rostris captarum navium exornatum est. Eodem loco hominis et asini signum ex aere posuit, qui ad proelium procedenti omen fecerant, alter *Eutychi* nomen habens, alter *Nicontis*; quae statuae, postea Constantinopolin transvectae, in theatro Circi steterunt.

XI. Ipsam quoque urbem non manubiis tantum, sed etiam convectis in eam oppidorum ornamentis, quorum et incolas eo transtulerat, conspicuam reddidit; et quo maiorem novo populo dignationem circumdaret, inter Amphictionas locum ei dedit, suffragiis Dolopum, quae gens pridem interierat, in Nicopolitanos collatis; et quae Magnetes Maleensesque, et cum Aenianibus Achaei Phthiotae habuissent; quas civitates communi Thessalorum contribuebat. Patras etiam, quae magno partibus adiumento fuerant, immigrare coëgit ex finitimis oppidulis homines; sed et Rhypis eversis, multitudinem deduxit Patras: oppidum commodo appellentibus situ interire, ut coeperat, minime passus.

XII. Igitur et solis Achaeorum libertatem, cum iure coloniae romanae tribuit, et de spoliis Calydoniorum, tum alia ornamenta, tum Dianae Laphriae simulacrum, dono dedit. Verum haec ad sequentia tempora perti-

§. 10. Sueton. in Aug. c. 96. — Zonar. — Pausan. lib. V et VII.
§. 11. Strab. — Pausan. lib. VII et X.

nuerunt. Ab Antonium, ex proelio profugum, signo navis eminus conspecto, Cleopatra noscens, inhibuit cursum; donec regia praetoria venientem acciperet: transcenditque ille, nec videre reginam sustinens, nec ab ea videri: tacitus et cogitabundus, suffulto manibus capite, in prora sedebat; donec ad tumultum persequentium navibus circumagi iussis, ceteros haud aegre submovit: navis una perseveranter instabat, cuius in tabulato quidam minitabundo gestu lanceam vibrans eminebat: is interroganti Antonio, *Tu quis es, Antonium qui persequeris? Eurycles*, inquit, *Lacharis filius, Laco, Caesaris fortuna mortem patris mei persequor:* eum enim Antonius latrocinii crimine securi percusserat.

XIII. Neque tamen praetoriam, in qua tum Antonius erat, sed alteram (binas habebat) invasit; eaque, et alia quadam, quae pretiosam supellectilem vehebat, abrepta recessit. Tum iterum priori tristitiae redditus Antonius, triduum solus exegit in prora, sive offensus Cleopatrae, sive pudore visum subterfugiens, donec ad Taenarum processum est. Ibi demum opera mulierum colloquio, et mox mensae lectoque communi admoti sunt. Iam amicorum nonnulli cum onerariis multis ad eum pervenerant, mari res perditas, pedestrem exercitum in officio esse, nuntiantes. Missis igitur, qui Canidium cum legionibus et equitatu per Macedoniam in Asiam properare iuberent, navem multa pecunia regioque instrumento onustam inter se dividere amicos iussit, salutique suae prospicere.

XIV. Nec desiit restitantes ac flentes, solatia et preces miscens, urgere, donec discederent; eosque

§. 12. Dio. — Plut. in Anton. cap. 86.
§. 13. Dio.

Theophilo procuratori suo, qui Corinthi remanserat, commendavit, ut eos tantisper absconderet, donec placandi Caesaris reperissent viam. Pauci, fugisse Antonium, senserant; neque facile erat credere, veterem imperatorem; et vices fortunae haud semel expertum, relictis integris legionibus undeviginti, millibus equitum duodecim, in fuga praesidium arcemque salutis collocasse. Milites certe desiderio, et exspectatione eius etiam, postquam abisse eum pernotuit, per septem dies conditiones a Caesare oblatas recusarunt; donec pro Antonio, quos diximus ab eo missos, adfuerunt, maturari fugam praecipientes. Tum quidem moestus et subiratus imperatori miles efferentem signa Canidium aliquantisper sequutus; ubi castra sua, in quibus pauci remanserant, in potestate Caesaris esse didicit, et Canidius suos haud minus, quam hostem, metuens, nocturna fuga se proripuit, inops omnium, sine imperio, sine commeatu victori se citra proelium permisit.

XV. Neque maior moles in recipiendis Antonii sociis fuit; domum ab infelice proelio regressi, nihil moverunt postea, sed in fidem potestatemque Caesaris, alii statim, quidam haud multo inde tempore, se dediderunt. Caesar victoria perquam clementer usus est, ingenione suo, an ut Antonium oneraret invidia eorum, quae duo post Mutinensem atque Philippicam victoriam peccaverant. Civitatibus Graeciae, dein Asiae, pecunias tantum imperavit, gentiumque concilia sustulit. Thuriatas Messeniae populum, Lacedaemoniis, quorum odio sequuti Antonium fuerant, subiecit. Tetrarchis atque regibus, praeter Amyntam et Archelaum, quidquid oppidorum ab Antonio ac-

§. 14. Dio. — Vell. II, 85. — Plut.

ceperant, ademit. Philopatora Tarcondimoti filium exuit regno: idemque fatum Lycomedis fuit, Ponti Cappadocii partem obtinentis; et Alexandri, quem, accusato fratre Iamblicho, praemium accepisse regnum eius cognoverat ab Antonio, quem et mox in triumpho ductum interemit.

XVI. Sed quae sub Lycomede fuerant, Medio cuidam tribuit Caesar, qui, priusquam res proelio permitteretur, Mysis concitatis, bellum contra Antonianos susceperat, Cleoni quoque Gordiucomensi ob simile meritum Mysiae concessae partes, ut ex latrone regulus fieret, et Iovis Abretteni sacerdos, a quo aucta mox patria *Iuliopolis* appellationem accepit. Cydonios atque Lampaeos, Cretae populos, quorum auxiliis erat usus, liberos esse iussit, etiam restituta Lampe, quam belli turbo everterat. Adversus Romanos varie se gessit, alios pecunia, haud paucos etiam vita mulctando. Tamen et quibusdam ignovit, a quibus saepe graviter laesus fuerat. Horum facile princeps C. Sosius, quum L. Arruntii fide interim latuisset, postea enisis eius precibus, et clementia Caesaris iram vincente, servatus est M. Scaurum, Sex. Pompeii fratrem uterinum, destinatae neci Mucia mater eripuit. C. Furnius, patris impetrata salute, memorabili voce gratias egit: » Hanc unam, Caesar, habeo iniuriam » tuam: effecisti, ut viverem et morerer ingratus ».

XVII. Haec exempla lenitatis Marco (nam nomen eius, quae graecorum scriptorum negligentia est, aliud non reperi) fiduciam dedit, pro Barbula, qui inter duces Antonii militaverat, deprecandi. Quam

§. 15. Vell. II, 86. — Strabo, lib. XII, p. 558 et 560. — Dio. — Pausan. lib. IV.

§. 16. Strab. lib. XII, p. 574. — Cellar. Geogr. Ant. lib. II. — Dio. — Vell. — Sen. de Ben. II, 25.

rem quum admodum anxie ac diligenter ageret, miratus Caesar hominis sollicitudinem, *ecquod igitur ei tantum cum Barbula amicitiae ius esset*, interrogavit. Ibi Marcus, » Quod inter homines sanctissime conservari » interest, tuque probare etiam in hostibus consue- » visti, fides me incitat, et referendae pro meritis » gratiae desiderium. Tres sunt, quibus omnia me » debere arbitror, tibi, qui me numero proscriptorum » exemisti, M. Agrippae, cuius precibus exoratus es, » et huic, cuius pro salute nunc sollicitus sum: nam » is mihi patronum Agrippam paravit, et antea quoque » fuit in me liberalis; quippe clade Bruti captus, » quum agnosci timerem, pro servo venii. Emit me » Barbula, et industrium esse cernens, dispensatorem » constituit; deinde quum aliam in me indolem de- » prehendisset, id quod erat suspicatus, ut verum » faterer, salute promissa, monuit.

XVIII. » Contra ego, latere adhuc sub hac persona » cupiens, negare, obtestari, nomen, genus et priores » dominos fingere: nec exempta Barbulae suspicio » est, Romamque proficiscens secum ire iussit; si qui- » dem proscriptus essem, haudquaquam prompte se- » quuturum arbitratus. Ceterum bona mea fortuna » factum est, ut quidam amicorum Barbulae, qui sa- » lutandi eum causa ad portam processerant, me » cognosceret, idque ei clam indicaret. Tum ille non » prius acquievit, quam securitatem mihi tuo bene- » ficio redderet. Eiusdem benignitatis occasio en ite- » rum offertur tibi, Caesar. Barbulae, inter Antonii » praesidia deprehenso, meam imitari solertiam pla- » cuit; servum finxit: a me dissimulante notitiam

§ 17. Appian. B. Civ. lib. IV, p. 618. — Ovid. Trist. I, 4, V. 39, et I, 8, v. 25.

» eius, emptus est. Per te, Caesar, fortunam tuam, » tamque faventes ad omnia deos, oro, aut salutem » unius huius capitis concede mihi, aut me una in- » terfici iube. Tolerare dolorem non potero, si tam » fuero infelix, ut, cui vitam debeo, servare nequeam. » At vero tua me consolatur humanitas, quam saepe » alias, et modo adversus inimicissimos demonstrasti. » Macte hac clementia, quae te in caelum aliquando » feret, et interim aequitate deum praestabit, ut » tam misericors victor, nec offendi debeas a quo- » quam, et, quum fueris offensus, semper possis » ignoscere.

XIX. Non repulit tam honestas preces Caesar, favitque exemplo, quod his etiam annalibus ab oblivione vindicandum existimavi. Additur apud Appianum, solum huius gesti reliquum auctorem, id par amicorum una quoque consules maiores fuisse: ceterum inter magistratus eorum temporum, nullum, quod huc accommodari possit, collegium reperio: inter haec documenta mansuetudinis, etiam vindicta partes suas obiit, occiso inter clarissimos Curione, cuius pater pro Caesare dictatore pugnans in Africa occubuit. Sed et alii quidam interfecti, excusantibus Caesaris amicis, perisse bis meritos, qui, hostilia ausi, ne deprecari quidem voluissent. Sed inter omnes maxime miserabilis Aquilliorum exitus, quibus cognomen Floris, fuit: pater et filius erant, nec nisi uni Caesar, sortiri iubens, vitam indulserat. Sed pietate filii se statim ad supplicium offerentis, et occisus ipse, nec servatus pater est: namque suis manibus, prae dolore orbitatis, sibi conscivit necem.

XX. Caesar inter haec Antonianis militibus, qui

§. 19. Dio. — Vell. II, 86. — Sueton. in Aug. cap. 13.

nondum expleta stipendia habebant, suas in legiones distributis, et, disiunctis per varia castra legionibus, veteranos Brundisium praemisit: admonitus erat Sicula seditione, ne tantam vim militum, eodem loco haberet. Etiam ad libertinorum motus penitus sedandos, quartam iis pensionem, quae adhuc ex imperata pecunia debebatur, remisit. Et hi quidem datorum haud ultra memores, retentam partem in lucro hilares computabant. Militum vero, qui adhuc sub signis agebant, diligentia tribunorum, et spe aegyptiae praedae quiescebant; dimissi post victoriam sine praemio stomachabantur; quae indignatio quum non multo post in seditionem erupisset, non tamen imparatum Caesarem nacta est: nam is provisu futurorum Agrippam, per causam aliorum negotiorum, in Italiam miserat; veritus, ne Maecenas Vrbis Italiaeque praefectus, quoniam manebat in equestri loco, contemneretur.

XXI. Ex omni cohorte amicorum duo hi praecipua apud eum gratia erant: his secreta eius innitebantur; horum fidei tantum credebat, ut, quum duas indiscretae magnitudinis gemmas, insculpta sphyngis imagine, haberet, altera signaret ipse, alteram penes hos relinqueret, ut per absentiam suam, quae postulassent tempora, epistolae et edicta eius nomine proponenda signarentur. Ad hos aut alios si quid occultiorum literarum daret, ridenda nunc pueris calliditate, pro unaquaque litera, quam volebat legi, sequentem ponere solebat: ipsius autem epistolas ad senatum scriptas aperiebant illi, et mutatis, quae volebant, iterum obsignatas reddebant. Vnde quum pro diversi-

§. 20. Tac. Annal. III, 30.
§. 21. Plin. XXXVII, 1. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 50 et 88.

tate temporum saepe variaret oratio, communiter iactari coepit, *Sphyngem afferre aenigmata.*

XXII. Neque minus aut nota per Italiam, aut propter collationem pecuniarum, quam frequenter imperabat, terribilis erat Maecenatis rana: nec tam quomodo signata edicta essent, quam quid iuberent, referebat. Tamen Caesar, cavillationes non ferens, postmodum imagine sua signare instituit; quod et sequentes imperatores fecerunt, Galba excepto, qui gentilitium insigne retinuit, e prora navis prospectantem canem. Dimisso in Italiam Agrippa, Caesar, velut ista cura exsolutus, Graeciam obiens civitates ordinabat; frumentum, quod bello supererat, afflictis exhaustisque distribuebat; sacra fanaque visebat: etiam initiatus est Cereris et Proserpinae Eleusiniis.

XXIII. Inde quum in Asiam transmisisset, certiora de Antonio cogniturus, audito veteranorum tumultu, et crebris Agrippae literis revocatus, ne se procul amoto, si forte ducem idoneum essent adepti, magnas turbas darent, in Italiam redire, quamquam hiemante mari, constituit. Sed exacto interim anno, qui suffectos etiam consules, ex kal. maii M. Titium, ex kal. octobris Cn. Pompeium habuit; imperator Caesar quartum consulatum iniit in Asia, cuius M. Licinium M. F. Crassum collegam habuit, quamquam ille Pompeianis, dein Antonianis in partibus, nec dum praetor fuisset. Illa quoque peregrinatio Caesaris dignum relatu pietatis ac clementiae exemplum habuit.

XXIV. Forte Sami, dum captivos cognoscit Caesar, Metellus adesse iussus, senex squalidus sordidatusque processit, qui inter duces Antonianos in potestatem

§. 22. Plin. — Dio. — Plutarch. Sueton. in Aug. cap. 50 et 93.

§. 23. V. C. 722; A. C. 30. — Dio. — Plutarch. — Sueton. in Aug. cap. 17 et 26. — Pigh. Annal. — Oros. VI, 19.

venerat. Ad id nomen exsiliens filius eius, qui tum in consilio sedebat, vix in ista illuvie agnitum patrem complexus, « Hic, inquit, Caesar, hostis tibi paulo » ante, ego miles fui; non magis ille poenam, quam » ego praemium meriti sumus: aut igitur me propter » illum occidi iube, aut illum propter me vivere: » loquere tecum, oro quaesoque, et, utrum moribus » tuis sit convenientius, iudica ». Motis ad commiserationem omnibus, Caesar, quum paulum addubitasset, infensissimum hominem, et nullis pollicitationibus ab Antonio abduci quitum, in filii gratiam venia prosequutus est.

XXV. Antiquitus tres colossicae statuae in eadem basi Sami fuerant, quas abreptas nuper ab Antonio Caesar inter spolia erat nactus. Ex his, Herculem ac Minervam in eadem sede curavit reponendos; Iovem, qui postea in Capitolio stetit, imponi in navigium iussit. Idem et aliis civitatibus adempta ab Antonio signa reddenda curavit; et Ephesiis Apollinem, Myronis opus, somnio monitus. Adulta iam hiems erat; sed nihil territus anni tempore Caesar, quamquam bis inter traiiciendum tempestate conflictatus, semel inter Aetoliae et Peloponnesi promontoria, iterum ad Ceraunios montes, amissis aliquot liburnicis, fracto navis suae gubernaculo, fusisque armamentis, litus Italiae tenuit. Iam praecesserat venientis fama: idcirco Brundisii totum ferme senatum, totum equestrem ordinem, maiorem partem plebis reperit; neque magistratus remanserant domi, praeter duos tribunos plebis, totidemque praetores, retentos senatusconsulto: magnum quoque ex aliis urbi-

§. 24. Appian. B. Civ. lib. IV, p. 613.

§. 25. Strab. lib. XIII, pag. 595 et 637. — Plin. XXXVI, 8. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 17.

bus agmen aderat, legatione fungentium, aut sponte accurrentes.

XXVI. His igitur studiis omnium, et praesentia Caesaris, turbae statim conticuerunt; ipsique adeo milites, alii vultu ac sermone imperatoris exterriti, quidam spe, pars evocati, ad eum profecti sunt. Igitur levius exspectatione negotium fuit. Pecunia, et omnium bellorum sociis agro insuper promisso, desideriis militum satisfactum: pauci Italorum cum Antonio senserant; horum ager et oppida militi distributa; ipsi Dyrrhachium et Philippos, et alias urbes transmarinas traiecti. Nec omnibus repraesentari nummi potuerunt: quamquam enim magnus pecuniae modus postrema partus erat victoria, maioribus impensis exhauriebatur. Idcirco Caesar suas et amicorum possessiones subhastavit, facta etiam potestate militibus ex his accipiendi, quod deberetur. Nec emptum quidquam ab ullo, nec insolutum acceptum est: quis enim esset ausus? tamen ista species praetextum honestum differendae solutioni praebuit, donec paulo post ex aegyptia praeda promissa praestarentur. Sed et legiones deinde, alias aliis imperii partibus praesidio futuras, dicto audientes habuit.

XXVII. His ita ordinatis, et his, quos venia data extra Italiam manere iusserat, hoc interdicto exsolutis, urbanos, qui ad ipsum non venissent, negligens, intra tricesimum diem, quam ex Graecia solverat, eodem rediit. Et, ne iterum flectendis promontoriis hiemem adversam experiretur, translatis per Isthmum navibus, tam rapido cursu vectus est, ut Cleopatrae ac Antonio simul discessisse ex Asia, et redisse nuntiaretur. Illi (quippe quae fuerit horum interim

§. 26. Tac. Annal. I, 42. — Dio. — Sueton.

fortunâ, quaeve consilia, exponi maturum est), quum ad Paraetonium pervenissent, quamquam invitis animis, in diversa cursum intenderant. Antonius in Libyam delatus, in solitudinem quandam se condidit, duobus stipantibus amicis, Lucilio, de cuius in Brutum eximia fide supra narravimus, et rhetore graeco Aristocrate.

XXVIII. Sed Cleopatra, ne res novas allatus de clade rumor apud populos notae levitatis excitaret, protinus in Aegyptum contendit, cum aurea puppe veloque purpureo, sicut exierat, coronatis etiam navibus, ac perstrepentibus, ut lâetis rebus solebat, tibiis, mentita victoriam. Ast ubi se iterum tenere regni habenas rata est, multos principum olim infensos sibi, et nunc cognitis, quae gesta ad Actium erant, ferociores interfecit; bona occisorum publicavit; viventium rapuit; ne deorum quidem donariis abstinuit sacrilegas manus, olim assueta per Antonium ex fanis omnibus convasare, quidquid pretio aut opere aestimari audiverat. Inter haec Antonius, missis ad Pinarium Scarpum, qui adventum suum nuntiarent, postquam neque se recipi, et a Pinario quum nuntios suos interfectos, tum quosdam militum aegre rem ferentium, cognovit, vix prohiberi per amicos potuit, ne sibi violentas inferret manus.

XXIX. Ab his raptus, et in navem impositus, Alexandriam pervenit. Pinarius Cyrenen, quam tenebat, cum legionibus quatuor Cn. Cornelio Gallo (hic erat a Caesare praemissus) contradidit. At Cleopatra, quo Medi regis amicitiam grato pignore obligaret, Artavasdis ei caput misit, qui nuper in Armenia discors

§. 27. Dio. — Sueton. — Plutarch.

§. 28. Supra, CXXIV, 22. — Dio. — Flor. IV, 11. — Plin. XIX, 1. — Strab. lib. XIII, p. 595.

Medo regnaverat. Deinde ingens opus aggressa, per Isthmum, quo mare Rubrum ab Aegyptio discriminatur, transportare naves coeperat, ut impositis militibus et pecunia, sedem quietam alio in orbe quaereret: sed incensae a Petraeis Arabibus naves, Antoniusque talia molienti superveniens cum spe salvas adhuc sibi pedestres copias esse, consilium mutare coëgerunt: Nilique potius ostia firmis communiri praesidiis placuit. Iam ad bellum terra marique gerendum apparatibus strepebant omnia, vicini quoque populi et reges in auxilium sollicitabantur; neque penitus interquiescebant fugae consilia, quominus nunc de Rubro mari, nunc de Hispania cogitaretur, quam partim vi, partim pecunia superabilem imaginabantur.

XXX. Haec consilia quo diutissime laterent, simul etiam periculum strueretur Caesari, miserunt, qui per causam tentandarum conditionum, copias eius corrumperent. Dum hi redeunt, Antonius minime praesentibus laetus, et ex crimine desciscentium amicorum, etiam manentibus iniquior, urbe atque frequentia relicta, iacto iuxta Pharum in mare aggeri domunculam imposuit, ibi se Timonis acturum vitam professus, cui omnes homines odio fuisse dicuntur. Ideo Cleopatra per absentiam eius, aurea sella sceptroque et corona, tanquam seque regnumque dedens, ad Caesarem missis, ab hoc sibi veniam clam Antonio comparabat. Sed ille, donis reginae ominis causa retentis, palam minatus, armaque et regnum deponere iubens, occultis promissis spem faciebat mulieri, *fore, ut integrum ei regnum relinqueretur, si quidem Antonium occidisset.* Inter haec Canidius ipse, certis-

§. 29. Oros. VI, 19. — Plutarch. — Dio. — Strab. lib. XI, p. 532.
§. 30 Plutarch. — Dio. — Strab. lib. XVII, p. 794.

simus actorum nuntius, ad Antonium venit; simul et Herodem deficere, et alias omnes civitates regulosque auxilia negare, allatum est.

XXXI. Haec Q. Didio satagente fiebant, qui Syriam obtinens Antonii beneficio, nunc fortunam sequebatur: idem et Arabibus incendendi regias naves auctor fuerat. His rebus sic immutatus est Antonii animus, ut magis hoc nuntio recreatus esse, quam perculsus videretur: proiectis enim cum spe simul curis, relicto Timonio suo (sic enim appellaverat), a Cleopatra in regiam receptus, civitatem in convivia et epulas, se in liberalitatem, intemperanter effudit. Causa utrique relatus in numerum virorum Caesario, et virilis toga Antyllo data, quem ex Fulvia genuerat. Plus animi futurum Aegyptiis Romanisque putabant, si etiam post Antonium et Cleopatram ducibus non cerituri viderentur. Id consilium rebus inutile, adolescentibus perniciosum fuit, tanquam viros obiiciendo irae odioque victoris, quos melius puerilis praetexta defendisset. Hoc tempore regina et Antonius collegium, quod instituerant *Inimitabilis vitae*, in aliud verterunt, quod *Commorientium* vocavere, manente luxu; quem, ductis in orbem conviviis, cum amicis exercebant, in hoc, ut commorerentur, nomina dantibus.

XXXII. At hic torpor, nova subinde blandiente spe, excussus est. Inter defectionem fere omnium, qui per amicitiam Antonii Cleopatraeve creverant, gladiatores destinatum voluptati spectaculorum sanguinem ad usum belli obtulerunt. Cyzici discebant, ad ludos triumphales, si vinceret Antonius, praeparati; sed eius calamitate cognita, manu facta Aegyptum petere

§. 31. Plutarch. — Dio.

instituerunt, opem fessis rebus allaturi. Per omnia circum hostilia (nam et Amyntas, et Tarcondimoti liberi, quos ex coniunctissimis amicis acerbissimos hostes Antonio et Cleopatrae fortuna fecerat, transeuntes infestaverunt), tamen non sine hostium damno, repulsis omnibus, in Syriam enisi sunt. Ibi Didius eos excepit, intercluso Aegypti aditu, arma simul pertinacibus, et praemia transituris ostentans. Illi neque minis pellici, nec promissis passi, Antonio assignificandum curant, *si venire eo placeret, haud difficillimum coniunctis in Syria bellum fore.*

XXXIII. Diu praestolati responsum, quum nec Antonius, nec ab eo quidquam compareret, perisse rati, sic quoque cunctanter Didio se permiserunt; pacti, *ne postmodum in arena pugnarent, atque, dum eis de rebus certior fieret Caesar, Daphne* (suburbium est Antiochiae) *ad habitandum sibi concederetur.* Sed hi deinde decepti a Valerio Messalla, quum se putarent militatum ad legiones mitti, dispersi varie, atque per occasionem interfecti sunt. Antonius, ne in Syriam iret, sicuti constituerat, alia suscepta expeditione praepeditus, et illos perdidit, nec ad Paraetonium fuit felicior. Ea prima Aegypti civitas occurrit a Cyrenaica venientibus, quo se cum legionibus Pinarii contulisse Cornelium Gallum audierat: ratus igitur, suos modo milites, ad conspectum noti imperatoris novum sacramentum abiecturos, praesertim ubi validis instructum viribus vidissent, opinione sua difficiliora omnia invenit.

XXXIV. Colloqui enim cupiens, obstrepentibus tubis exaudiri non potuit, et improvisa hostium

§. 32. Appian. — Dio.
§. 33. Dio.

eruptione detrimentum accepit; et quum ad Paraetonium, victoribus deditum, classem admoveret, arte Galli superatus est. Ille, proviso Antonii consilio, catenis noctu per angustias portus sub aqua tensis, de cetero incustoditum reliquerat. Igitur invecti sine metu Antoniani, attractis per instrumenta praeparata catenis conclusas naves, et undique simul a terra marique et imminentibus aedificiis oppugnatas, tueri nequiverunt, quum incendio perirent aliae, aliae undis mergerentur. Interim nec a legationibus cessatum, postquam sine fructu prima reverterat. Aliquandiu consultatio tenuit, quis mitteretur, quando pauci supererant amicorum, et horum suspectam fidem perfidia transfugientium effecerat.

XXXV. Euphronius igitur delectus, filiorum Antonii praeceptor: per hunc, magna pecuniae vi oblata, regnum liberis suis Cleopatra orabat: Antonius, dedito ad supplicium Turullio senatore, qui inter percussores superioris Caesaris fuerat, eum necessitudinis et amicitiae pristinae admonuit; ei mutuum amorem, seriaque et lusus communicata referens, ut sibi saltem Athenis, si in Aegypto nollet Caesar, privatam agere vitam liceret, postulabat. Magis tamen pro Cleopatra, quam de semetipso sollicitus, non recusabat mori, dum illi parceretur. Huic quoque legationi nihil respondit Caesar: sero tentari conditiones visae. Turullium interfici iussit. Turulli mortem locus, ubi periit, insigniorem fecit, quod ira Aesculapii tractus ad supplicium videretur.

XXXVI. Quippe Actiaco bello praefectus Antonii ad naves fabricandas lucum Aesculapii in Co insula succiderat. Igitur eodem in luco occisus, poenas de-

§. 34. Dio. — Plutarch.
§. 35. Dio. — Plutarch. — Sueton. in Aug. cap. 17.

disse violato numini credebatur. Quum duae iam legationes irritae fuissent, Antyllum filium cum multo auro Antonius misit: aurum acceptum; Antyllo non plus, quam prioribus, responsi datum. At Cleopatram quemadmodum semel iterumque minis atque pollicitationibus versaverat, ita tum quoque iisdem artibus aggressus Caesar, Thyrsum ex libertis, hominem non ineptum, ablegavit, qui correptum eius amore Caesarem mentitus, ad Antonii caedem impelleret mulierem impudicam, fiducia formae multiplicibusque experimentis satis persuasam, se ab omnibus hominibus amari.

XXXVII. Quippe si vera fama est, tantae libidinis haec regina fuit, ut saepe prostiterit; tantae pulchritudinis, ut multi noctem eius morte proposita emerint. Ceterum Caesari maior erat sollicitudo, ne per desperationem seque et pretiosissima rerum triumpho suo eriperet; quippe iam a multis eam diebus nihil maiore cura agere cognorat, quam ut omnis generis venena experiretur: inter quae ferunt aspidem placuisse prae ceteris, quod, aliis celerem mortem cum cruciatu afferentibus, aliis haud satis praesentibus, huius serpentis morsu citra contractionem vultus, aut membrorum iactationem, torporem ictis obrepere viderat; eosque deficientibus placide sensibus si commoverentur, non minus aegre ferre *, ac si ex profundo sopore essent excitati.

XXXVIII. Iam in regia conditorium sibi struxerat, eoque inferri ex opibus suis iusserat carissima, aurum, argentum, smaragdos, uniones, ebenum, ebur, odores,

§. 36. Val. Max. I, 1, 19. — Dio. — Plutarch.

§. 37. Dio. — Auct. de Vir. illustr. cap. 80. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 5. — Plutarch.

* Editio vetus et elegans Freinshemii aevo excusa, *hoc non minus aegre ferrent*. Ed. Tavr.

secum omnia crematura praeferens, si vel minimum fortuna titubasset. Id ne fieret, spem mulieris alere Thyrsus, et procul ab his cogitationibus abducere iussus erat. Hoc dum sedulo magis, quam caute agit, longis eius cum Cleopatra sermonibus et hinc testificatione benevolentiae, irritatus Antonius, arripi hominem iussit, et quae gravissima iniuria haberetur, si cuius eam patronus intulisset, flagris caedi imperavit. Remisit eum deinde cum literis factum excusantibus, *non mirum esse, si malis prope amentem insolentia et insultatio hominis liberti ad iram compulisset: id si gravate ferat Caesar, esse penes illum Hipparchum, suspensumque posse ad satietatem flagellari.*

XXXIX. Hic inter Antonii libertos in maxima gratia patroni fuerat; atque idem, rebus inclinatis, primus omnium transierat ad Caesarem. Dum ista geruntur, Herodes Rhodum, ubi tum Caesarem agere didicerat, traiecit, rerum suarum anxius. Igitur, licet reliquo retento cultu, diadema seposuerat. Vbi vero convenire Caesarem datum, et dicendi copia facta, non pro magnitudine rerum, quae tum in discrimen veniebant, humiliter supplex, sed vultu ac voce intrepidus: « Si non modo cum Antonio bellum gerere decresti, Caesar, sed etiam cum his, qui, » amicitiam Antonii cum fide colentes, nihil inexpertum reliquerunt, quo ille rerum potiretur; absolvi me vix posse satis intelligo.

XL. « Quamquam enim, Arabum impediente motu, » ad bellum cum eo profectus non sum, votis tamen » pro eo steti; et quum pecuniae et commeatuum, » quem maximum modum poteram, mitterem, pau-

§. 38. Dio. — Plutarch.

§. 39. Plutarch. in Anton. cap. 67. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 10, et de B. Iud. I, 15.

» ciora me facere, quam meritis eius deberetur, » existimavi. Vnum inprimis non pro quolibet amico » fecisse videor, quod etiam post Actiacam pugnam » in illo transitu rerum immobilis steti, si non fir- » missimum socium, fidelem certe consiliarium Anto- » nio servans: cui si ille paruisset, sublata Cleopa- » tra, et gessisset omnia melius, et facilius redisset » tecum in gratiam. Haec ego et frustra negem, multis » argumentis atque testibus facillime deprehendi; et » si exitiosa mihi erunt, non erubescam adeo prae- » claram culpam, viroque bono dignam, apertissime » confiteri. Sin vero me prius experiri cupis, iam » non ignarus, quo sim erga bene meritos animo; » nihil vetat, quin eandem fidem, quam hactenus » Antonio praestiti, tibi posthac, quem fata dominum » terris ostenderunt, constanter approbem.»

XLI. Plus apud grandem et magnificum Caesaris animum haec erectae indolis index oratio valuit, quam si causam suam abiectissimis precibus egisset. Igitur licet non novum esset Caesari, reges ipsi quotidiana officia togatos, ac sine regio insigni, clientium more praestare, resumere diadema iussus, eundem mox honoris gradum apud Caesarem habuit, quem apud Antonium habuisset. Adiecit Caesar, etiam ab Didio perscriptum esse, sibi adversus gladiatores auxilia Herodis usui fuisse.

XLII. Alexandro tamen Laodiceno, ex familiaribus Antonii, veniam impetrare non potuit, iusiurandum obtendente Caesare, quo se obstrinxerat, vindicaturum in Cleopatrae lenonem: nam hic Alexander maxima reginae machina ad eiiciendam Antonii animo sororem Caesaris fuerat. Is nuper ab Antonio missus

§. 41. Sueton. in Aug. cap. 60.

ad Herodis retinendum animum, ipse quoque exuerat fidem, Caesaremque adierat, Herode deprecatore confisus. At Herodes, multa Caesari eiusque amicis dilargitus, ad Aegyptiacum bellum proficiscenti comes fuit, donec in Syriam perventum; inde ad res domi ordinandas in regnum recurrit. Caesar interim per Syriam ducens exercitum, Alexandrum, quem in vinculis adduxerat, in patria ipsius supplicio iussit affici.

XLIII. Inde contendenti in Aegyptum circa Ptolemaidem Herodes occurrit cum amplissimis muneribus, etiam militibus necessaria hospitaliter praebens. Ipsum quoque Caesarem cum amicis centum quinquaginta magnifico convivio excepit; et quia per loca arida ducendum erat, ita providit, ut neque vinum, neque, qua magis erat opus, aqua exercitum deficeret: discedens deinde Caesari talenta octingenta dono dedit; omnibusque rebus ita se gessit, ut eum opes regni, quod tenebat, animi magnitudine multum exsuperare, aequi iniquique faterentur. Caesar, ad Pelusium adducto exercitu, deditione Seleuci, quem praesidio regina praefecerat, oppidum cepit. Inde quum Alexandriam peteret, equitatus itinere fatigatus eruptione pulsus est Antonii, qui ad famam istarum rerum, motis a Paraetonio castris, urbem intraverat.

XLIV. Ergo uno hoc inter tot adversa prospere decertato certamine laetior, quam pro magnitudine gestae rei, Cleopatram in armis complexus, commendavit ei quendam, qui prae ceteris fortissime illo die pugnaverat. Sed ille, dono Cleopatrae loricam auream, et ex eodem metallo galeam nactus, cum

§. 42. Plut. in Anton. — Ioseph.
§. 43. Ioseph. — Plutarch. — Dio. — Oros. VI, 19.

his nocte proxima ad Caesarem transfugit. Contra suis adeo fidebat Caesar, ut libellos in castra coniectos, quibus ad se transituris denarios mille quingentos viritim Antonius pollicebatur, ipse recitaverit palam; et tempori congruentia loquutus, etiam promptiores ab ira sollicitatae fidei habuerit; ideoque Antonius, postquam omnia tentanti nihil satis procedebat, ad singulare certamen Caesarem provocavit. Ille, deridens hominem, *multas patere ad exitium vias morituro*, respondit.

XLV. Sub haec tempora, semper obversante cogitatione extremorum, pridie quam terra marique Caesarem adoriri statuerat, super coenam iussisse servos fertur, invitarent se hilarius; *perincertum enim esse, utrumne postridie eidem domino sint ministraturi.* Eadem nocte inter moestitiam suspensorum et tristissima opperientium, subito cantus strepitusque per mediam urbem bacchantium auditus, deinde per obversam hosti portam magno tumultu exeuntium, curiosis talium coniectoribus persuasit, excedere deum, et ad hostes transire, quem prae ceteris Antonius vitae habitusque affectata similitudine coluisset. Prima deinde luce, kalendis sextilibus, quum eductis in collem quendam copiis, naves suas hostilibus obviam procedere vidisset, proelium futurum existimans, spectandi causa substitit.

XLVI. At illae, postquam Caesarianis appropinquarunt, salutantes ac resalutatae illis se coniunxerunt, conversisque proris protinus una facta classis, oppidum infesta petere visa est. Dum in his oculos animumque defixa habet, ecce autem et equites ab

§. 44. Dio. — Plut.
§. 45. Oros. VI, 19. — Plut.

eo transfugerant: properans igitur confligere, donec aliquid militum superesset, hic etiam adversante fortuna, se recepit in urbem, *proditum se a Cleopatra iis ipsis* clamitans, *contra quos bellum illius causa suscepisset*. Sane mulierem, amari a Caesare ratam, iterumque per imperatoris romani connubium summa quaeque sperantem, et Pelusium prodidisse creditum est, et Alexandrinos palam ad resistendum hortatam, occultis mandatis deterruisse, et classi auctorem exstitisse transfugiendi. Ceterum priores suspiciones apud hominem credulum summi amoris demonstratione facile diluerat.

XLVII. Namque suo natali, pro praesenti magis tempore, quam ex pristina consuetudine acto, natalem Antonii magnificentissime celebravit, ut multi, qui ad coenam invitati pauperes accesserant, discessisse divites referantur. Seleuci etiam uxore et liberis ad supplicium Antonio deditis, Pelusiacum crimen exstinxerat. Tum vero desperantem, et propinqua mortis exspectatione nulli parsurum metuens, in monumento suo se conclusit, uno tantum eunucho duabusque ancillis comitata; nec mora, perferendum ad Antonium curat, *reginam vixisse*. Hoc ictus ille nuntio, » Quid ergo est, inquit, cur moreris in vita miser, » causa vivendi sublata? » loricaeque resolvens nexus, « Non id mihi dolet, ait, quod amisi te, Cleo» patra, ecce enim sequor; sed quod in morte con» sciscenda tantus imperator a muliere praevenior ». Tunc conversus ad fidissimum servum, quem pridem iurare sibi coëgerat, *mortem ei, simul atque iussus esset, acceleraturum*, promissa exegit. Ille gladium

§. 46. Oros. — Plut. — Dio.
§. 47. Dio. — Plutarch. — Strab. lib. VII, pag. 795.

eductum alte vibrans, ictum, quem Antonius exspectabat, suo corpori intulit.

XLVIII. Tum Antonius, *Macte*, inquit, *Eros*, *qui dominum ferire non sustinens*, *nihilominus quid fieri oporteat admonuisti:* cum his dictis ventre percusso, lectulo se excipit; et quia se nondum mori sentiebat, orat praesentes, ut sibi commodarent manus: at illi protinus omnes diffugerunt. Dum ita se torquet et lamentatur, a Cleopatra scriba Diomedes adfuit, deportaturus eum in Mausoleum, ubi illa se incluserat: quippe audito tumultu, quem Antonii desperatio exciverat, id quod erat coniiciens, ex fastigio sepulcri, quod nondum erat absolutum, prospexerat; sic comparata ianua, ut semel clausa, non posset iterum aperiri.

XLIX. Antonius, audito Cleopatram vivere, nam prospicientem ingenti clamore populus exceperat, ipse quoque colligere animum coepit; et multo sanguine profuso deficiens, tamen ardenter expetivit ad reginam deferri. Sublatus manibus servorum, deinde ab ipsa Cleopatra et ancillis per funes, qui attrahendis saxis ibi defixi erant, in monumentum subductus est. Nihil eo spectaculo se vidisse miserabilius, testati sunt, qui interfuerunt; quum tantae modo vir maiestatis, oppletus sanguine, semianimis attolleretur ab infirmis et pavidis mulierculis, manus tendens ad Cleopatram, et sublevando eius labori frustra nisus assurgere. At illa manibus incumbens, et prono vultu correptos funes vix ad se pertraxit; cohortante turba, quae ante monumentum concurrerat, et vicem amborum sollicita.

§. 48. Dio. — Plutarch. — Oros. — Vell. II, 87.
§. 49. Plutarch.

L. Vbi tandem deponi in stratum potuit, illa vestem dilanians, faciemque et pectus percutiens, cruorem abstergebat, virum, dominum, imperatorem appellando; tam verisimili dolore, ut suorum oblita malorum illius miseratione videretur. Sunt, qui tradant, ipsam, non ignaram quantopere amaretur, ideo commentum de morte sua excogitasse, ut Antonium ad necem sibi inferendam compelleret. Sed quia postea quoque, licet multis Caesaris amicorum promissis lactata, perseveravit mori, probabilior ea visa est narratio, quam sum exsequutus. Antonio certe luctus iste solatium in extremis attulisse dicitur; postulatoque mero, sive urgente siti, sive quo celerius exspiraret, hortatus est, *uti quantum citra turpitudinem posset, rationem haberet salutis suae; atque ex omnibus amicis Caesaris, C. Proculeio maxime confideret: se vero ne magis ob novissimum casum putaret deflendum esse, quam pro fortunato habendum, qui tanto tempore maximi imperii compos, postremo Romanus a Romano superatus esset.*

LI. Iam in sinu Cleopatrae efflabat animam, quum idem ille Proculeius missu Caesaris affuit: nam inter trepidationem vulnerati exportatique Antonii, Dercetaeus quidam ex satellitum numero pugionem cruentum ad Caesarem detulerat, exposito, quid accidisset. Aiunt, Caesarem ad nuntium non tenuisse lacrymas, recordatione priorum, et quot quantasque res hoc collega atque socio peregisset; amicis deinde convocatis recitasse literas, quibus ostensum, quam ad aequa sua postulata benignasque conditiones, semper ille contumaciter et absurde respondisset. Proculeio mandarat Caesar, daret operam, ut viva in potestatem

§. 50. Dio. — Plutarch.

veniret Cleopatra, thesauris timens, quos illa secum crematuram iactaverat; et ipsam cupiens in triumpho ducere. Igitur nihil ei promittere statuerat, ne sibi faciundi, quod voluisset, adimeret potestatem servando pollicita, aut fide posthabita merito reprehenderetur.

LII. At illa, diffidens omnibus, cum Proculeio per ostium firmiter occlusum, ut tamen percipi sermo posset, colloquuta, regnum liberis suis petebat; ille bonum habere iubens animum, et omnia Caesaris humanitati permittere, locum interim diligenter contemplatus, imperatori renuntiavit. Ab hoc continuo missus est Cornelius Gallus; quo de industria producente sermonem, Proculeius cum duobus ministris, per fastigium aedificii, qua parte paulo ante receptus Antonius fuerat, scalis admotis ingressus, ad ostium, ubi cum Gallo colloquebatur Cleopatra, properavit. Sed ad vocem ancillae, *O te miseram, Cleopatra! viva ecce, viva deprehenderis!* sicam illa, qua cincta erat, haud impigre stringens, deferebat in pectus; quum complexus eam ambobus brachiis Proculeius, *Bis*, inquit, *iniqua es, Cleopatra, tibique et Caesari, laetioris fortunae vices tibi, mansuetudinis et clementiae gloriam illi auferens.*

LIII. Erepta deinde sica, vestibusque excussis, ne quid ad mortem sibi consciscendam aptum relinquerent, Epaphrodito eam tradiderunt, qui missus ad hoc a patrono fuerat, ut mollissime et blandissime habitam, summa diligentia custodiret. Dum ad hunc modum regina corripitur, eunuchus eius aspidis irritatae morsu fatum citans, in foveam ante ad hoc praeparatam se demisit. Post haec ingressus est Alexandriam Caesar, Arcum philosophum indidem manu

§. 51. Dio. — Plutarch.

tenens, sermonesque cum eo serens; quo maiorem illi apud cives suos auctoritatem statim ab hoc conspectu conciliaret. In gymnasio tribunal erigi iusserat: eo conscenso, graeca oratione, quo intelligi ab omnibus posset, Alexandrinos humi stratos, et veniam suppliciter orantes, exsurgere iussit; *se enim universos noxa liberare tres ob causas; quod Alexandrum conditorem urbs habuisset; quod esset ipsa maxima ac pulcherrima; postrema, quod Areum tam carum sibi caput produxisset,*

LIV. Antyllus deinde iussu Caesaris statim interfectus: nec profuit, quod filiam eius desponderat olim, et in delubrum Caesaris confugerat. Id Caesari priori, tanquam Heroi, a Cleopatra structum, sub *Caesarei* nomine diu postea superfuit, donec post octingentesimum a Christo nato annum fortuito incendio conflagraret. Theodorus paedagogus eius, idemque proditor, quum detractam occiso pretiosam gemmam vesti suae insuisse, post infitiationem convictus esset, in crucem actus poenas perfidi avarique animi dedit. Neque amantior Caesarioni paedagogus contigerat Rhodon, qui eum, ut Caesari traderet, revocari ab eo ad regnum fingens, ex Aethiopia, per quam a matre cum magno auri pondere in Indiam mittebatur, retraxit. Antonium interea multis regibus atque ducibus funerare cupientibus, non permisit Caesar, Cleopatrae qualecumque solatium servans; illaque suis eum manibus regali sumptu, nihil prohibente Caesare, sepeliit.

LV. Tot doloribus confecta luctuque, et exulcerato contusoque frequentibus plagis pectore, quum in febrim incidisset, per causam eius morbi cibo abstinere coepit; inedia mori cupiens, sicut familiaris eius,

§. 53. Dio. — Plutarch.
§. 54. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 17 et 63. — Plutarch. in Anton.

medicus Olympius, qui tum aegrotanti adfuit, scriptum reliquit in commentario, quem postea de rebus istis edidit. Sed interpellata sollicitudine Caesaris, iramque eius, ne forte in liberos expeteret, metuens; curam corporis intermissam aliquandiu resumpsit. Quum deinde Caesaris colloquium exposceret, quo magis inciperet confidere, ad illam se, dixit, iturum. Ad conspectum ingredientis erubescens, e thoro minime compto, in simplici tunica exsiluit, proiecitque se ad pedes eius, dominum salutando, quod ei nomen dii tribuissent. Ille, reponere se in lectulum iubens, iuxta assedit, excusationemque tentanti, et in vim et metum Antonii factorum culpam coniicienti, sic respondit, ut, omissa defensione, tota se ad preces converteret.

LVI. Multas variasque prioris Caesaris imagines, eodem in cubiculo dispositas habebat: ad has manus tendens, patris memoria propitiare victorem conabatur; voces etiam interiiciens, ad misericordiam provocandam, et, si posset, amorem comparatas. Quamquam enim, ut in profundo luctu, neglecto capillo, facie sordidata, corpore vibicibus deformi, rubentibus tumidisque multo fletu oculis erat; attamen nativa eius gratia, non pauca sui vestigia, tanquam inter nubem radios emittebat. Inter haec et voces iaciebat fractas perplexasque, Caesaris etiam literis adhibitis, e quibus multas amatorum delicias legens, exosculabatur tabellas, imagines adorabat, semetipsam modo deflebat, quod non ante illum esset mortua; modo respiciens ad adolescentem sibi gratulabatur, quod in hoc saltem redivivum Caesarem contueretur. Ad-

§. 55. Plutarch. — Dio.
§. 56. Dio. — Flor. IV, 10. — Plutarch.

versum artes minime improvisas certum Caesari erat tenere affectum, et animum firmiter occludere.

LVII. Igitur deiectis in terram oculis, nihil de amore iam, nihil de regno, sed tantum, ut bono esset animo, respondit, nihil passura. Tum illa commentarium ei porrexit, thesaurorum pecuniaeque descriptionem et summas continentem. Forte Seleucus aderat, unus procuratorum eius. Hunc occultari quaedam arguentem, in capillum involans, quum multis plagis contudisset; subridenti Caesari et intercedenti, *Quid mirum est*, ait, *indigne me ferre, quando hic contemptui habet, quam tu tali in tempore dignatus es invisere? Si quid de muliebri mundo seposui, non mihi servabam, sed ut munera inde Liviae Octaviaeque darem, pro me deprecaturis.* Non offensus his Caesar, in quibus elucere cupiditatem vitae existimabat, et haec se concessurum ei, et alia quamplurima confirmavit: magnopere enim timebat, ne se interficeret illa, sibique maximum triumphi ornamentum eriperet. At illam se decepisse putans, deceptus ipse est.

LVIII. Inter nobilissimos amicorum Cornelium Dolabellam adduxerat Caesar: is reginae studiosus, hoc ab se roganti officium clam significandum curavit, *imperatorem per Syriam reverti constituisse*; *ipsam cum liberis proximo triduo mari praemissurum in Italiam.* Hinc plane coniiciens triumpho se destinari, quod vel multis mortibus intolerabilius credebat, decrevit antevertere. Igitur constituto secum tempore ac modo exitus, et occultissime praeparatis ministris, oravit Caesarem, ut bona cum eius gratia parentare Antonio sineretur, acceptaque venia, ad tumulum cum domesticis mulieribus perrexit. Ibi prostrata super se-

§. 57. Plutarch. — Dio.

pulcrum, « Paucis ante diebus, ait, captiva his te » manibus tumulavi, care Antoni; nunc etiam pa- » rento; ne luctu quidem et planctu satis libero, » quando custodibus appositis alieno iam corpori » detrimentum inferre prohibeor.

LIX. » Nec ultra quid exspectaveris a Cleopatra » tua, quae mox imperio victoris abducetur. Ergo » quos in vita distrahere nulla vis potuit, iis in morte » disiungi placuit diis, et sic permutari sepulcra, ut » tu Romanus in Aegypto iaceas, me infelicem Itala » tellus contegat! At tu, siquidem ista numina pla- » catiora nostratibus habes, ne desere coniugem tuam, » neque in his calamitatibus vivere, aut in illa te » triumphari patere; quin ereptam his malis etiam » sepulcro iunge tecum: nunquam enim acerbiorem » vitam egi, quam post istos dies, quibus te careo ». His editis lamentis, postquam coronas et oscula tulit tumulo, balneum parari iussit, lotaque magnifice epulata est. Sub id tempus quidam ex agris cophinum afferens, percontantibus, quid portaret, dimotis foliis ficus ostendit; quorum magnitudinem et elegantiam mirantes, sumere ille, si quid placeret, iubens, citra suspicionem intromissus est.

LX. Tum Cleopatra, quo Epaphroditum amoveret, vigilantissimum vitae suae custodem, literas ei dedit obsignatas, perferendas ad Caesarem, quibus enixissime rogabat, ut se iuberet cum Antonio sepeliri. His inspectis statim intellecto quid ageretur, Caesar ipse statuit accurrere; mox, mutato consilio, propere visuros mittit. Illi, reseratis foribus, transacta omnia repererunt. Iacebat in pretiosissima veste regioque cultu

§. 58. Dio. — Plutarch. — Hor. Carm. I, 37.
§. 59. Dio. — Plutarch. — Flor. IV, 10.

Cleopatra, in aureo differtoque odoribus solio; iuxta pedes humi stratum corpus erat Iradis, alterius ancillarum (nam ceteram omnem multitudinem expulerat), altera iam vicina morte titubans, tamen adhuc diadema dominae componebat. Ibi per iram dicenti cuidam, « Pulchrane tibi haec videntur, Charmium? » « Pul» chra, inquit illa, profecto, ac tot regum sanguine » digna »: neque plura loquuta, iuxta lectum herae concidit.

LXI. Aspidis morsu perisse Cleopatram, quae inter ficus illata fuerit, constantior fama tenuit; et credidisse hoc Caesarem, monstravit in triumpho praelata reginae effigies cum admota ad brachium aspide; alii, venenum in acu habuisse, putarunt: maculam vero in corpore nullam, aut aliud veneni signum comparuisse, satis constat. Caesarem nuntiata mors tam velox perculit, ivitque ipse, et adhiberi a medicis remedia imperavit. Psyllos quin etiam admovit, qui venenum exsugerent. Quum nihil proficeretur, miratus animum mulieris, uti petierat, iuxta suum collocari Antonium, et fastigium, quod Mausoleo deerat, perfici iussit: etiam ancillis honorifica sepultura data. Sic illa magnis et virtutibus et vitiis celebrata Cleopatra, successorum Alexandri potentiam suo casu finiit undequadragesimo aetatis anno: regnavit domi duos et viginti; ex quibus amplius quatuordecim per Antonium in reges ipsos plurimasque nationes imperium tenuit.

LXII. Antonio nonnulli tres et quinquaginta tribuunt annos vitae; alii triennium ad numerum adie-

§. 60. Dio. — Plut. — Eutrop.

§. 61. Vell. II, 87. — Sueton. in Aug. c. 12. — Galen. de Theriac. lib. I, c. 8. — Strab. lib. XVIII, pag. 795. — Horat. Carm. I, 37. — Virg. Aen. VIII. v. 697.

cerunt: cuius de ingenio fortunaque, quarum rerum nescias utra fuerit mutabilior, post tot utriusque documenta relata disserere quid attinet? Imagines eius statuaeque detractae sunt et abolitae; Cleopatrae manserunt, redemptae, ut ferunt, ab Archibio quodam mille talentis: is inter amicos reginae fuerat, caritatemque bene de se meritae, quod bonis ingeniis solitum, post mortem eius retinebat. Ceterum mors Cleopatrae Caesarioni quoque exitio fuit: aiunt, ab Areo impulsum esse Caesarem, qui notam principis poëtae sententiam alludendo, *minime utilem esse Polycaesariem* dixerit. Ego monitore nihil indiguisse crediderim, ad tollendum, qui Caesare dictatore genitus esse praedicaretur. Ceteris autem Antonii liberis, etiam quos ex Cleopatra sustulerat, non pepercit modo, sed omnem benevolentiam favoremque praestitit, ut felicior in posteris fuisse Antonius, quam in vita, videatur.

LXIII. Nam praeter alios summae potentiae gloriaeque viros, etiam pronepos eius, deinde nepos, imperium populi romani obtinuerunt. Sed omnem suam felicitatem Octaviae praecipue debuerunt; quae ingratissimi viri liberos non educavit modo materna cura, sed etiam apud fratrem fovit atque promovit: fuit enim egregium matronalis virtutis exemplum Octavia; unde et fratri carissima fuit, et apud externos etiam in tanto honore, ut Corinthii quidem ei templum exaedificasse legantur. Hac igitur faciente, Caesar Cleopatram, ex aegyptia regina genitam Antonio, in matrimonium elegantissimo regum omnium Iubae tradidit, quem educatum in Italia, suamque militiam sequutum, patrio regno donavit; eique fratrum

§. 62. V. C. 722; A. C. 30. — Sueton. — Plutarch.

Cleopatrae, Ptolemaei atque Alexandri, concessit incolumitatem. At puellis duabus, quas ex Octavia susceperat Antonius, paternorum bonorum partem attribuit.

LXIV. Filio Fulviae Iulo Antonio libertos patris repraesentare coëgit, quantum quisque relinquere ei moriens, secundum leges, debuisset: sed horum pleraque, postquam Aegypto decesserat, facta sunt. Tum vero ex adversarum partium ducibus P. Canidium infestissimum sibi, sed nec Antonio satis fidum, interfici iussit; qui timidius excepisse mortem traditur, quam viro militari conveniret. Cassius etiam Parmensis, elegantis homo ingenii, qui solus percussorum Caesaris superabat, poenas dedit. Alii post Actiacum proelium Athenis, quo confugerit, interfectum tradiderunt. In Aegypto etiam Q. Ovinius supplicio affectus, quod senator populi romani, lanificio reginae praefici sustinuerat. Ex magna deinde multitudine regiorum liberorum, quos obsidum loco missos a parentibus, aut libidinis causa evocatos ab Antonio reperit, alios remisit domum; Iotapen patri, Medorum regi, qui post Antonium victum ad se transfugerat, ultro reddidit; quosdam inter se iunxit matrimonio; nonnullos retinuit. In quibus Artaxiae fratres, quamquam petenti, non remisit, quod ille Romanos, qui post Antonii expeditionem remanserant in Armenia, iugularat.

LXV. Corpus Alexandri Magni videre inter haec concupivit, idque contrectatum, ita ut particulam nasi frangeret, corona imposita, floribusque adspersis honoravit. Nec praetermittendum, eius regis monu-

§. 63. Plutarch. — Pausan. lib. II. — Dio.
§. 64. Vell. II, 87. — Val. Max. II, 7. — Horat. Sat. I, 10, et Ep. I, 4.

mentum, tot seculis venerabile, hodie etiam exstare inter medias oppidi ruinas, et a Muhammedanae superstitionis cultoribus, magna religione, non solum ut regis, sed et prophetae maximi sepulcrum visitari. Digressus ab hoc Caesar, Alexandrinis, ad invisenda Ptolemaicorum regum conditoria studiose invitantibus, respondisse traditur, *regem videre voluisse, non mortuos.* Apin etiam adspicere supersedit, *deos a se, non vero boves, adorari solere* dicens.

LXVI. Conversus deinde ad res Aegypti ordinandas, quam imposito stipendio in provinciae formam redigere decrerat, Cn. Cornelium Gallum ex infima fortuna productum, praefecti nomine, sed ad similitudinem imperii proconsularis, imposuit, equestris loci virum; quia propter multitudinem hominum ac oppidorum, fertilitatemque soli et situs opportunitatem, metuebat eam maioris dignitatis homini credere: unde et senatores equitesque romanos illustres Aegyptum intrare, nisi permissu, vetuit. Sub hoc praefecto iuridicus Alexandriae conventus fuit, apud quem pleraque iudicia agebantur, itemque rationalis Caesaris, qui bona vacantia, et quidquid in fiscum imperatoris oporteret redigi, curabat. His omnibus liberti Caesaris, atque procuratores diversis officiorum titulis apparebant.

LXVII. Praesidium militare unam in urbe legionem, duas in agris collocavit. Praeterea tres romanae cohortes seorsim Alexandriae excubabant, tres ad Syenen et Aethiopiae fines; totidem per alias regiones: erant et equitum alae tres, idoneis locis et ipsae dispositae. Et quo magis mobilitas gentis constringeretur, non

§. 65. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 18. — Leo Afer, lib. VIII.
§. 66. Sueton. in Aug. cap. 66. — Dio. — Strab. lib. XVII, p. 819. — Tac. Hist. I, 11, et Annal. II, 59. — Eutrop.

modo in senatum Romae legere Alexandrinos, sed ne Alexandriae quidem senatum esse voluit; quum ceteras urbes more patrio administrari pateretur. Sed erat quidam appellatus *Exegetes*, cui necessitates urbis curandae mandabantur, et inter alios honores gestare purpuram permissum erat: post hunc erat vir a commentariis (*Hypomnematographum* ipsi vocabant), et Archidicastes; quartusque, praetor nocturnus. Sed hi magistratus etiam sub regibus fuerant. Romani praeterea per provinciam et duces quosdam nomarchasque et ethnarchas constituerunt, sed non maxima hos omnes potestate.

LXVIII. Hanc mutationem rerum Aegyptii portendisse deos credebant, pluvia sanguinis effusa his locis, quibus ne gutta quidem aquae cecidisse caelo existimaretur. Accesserunt arma simul conspecta in nubibus, exauditusque tympanorum et cymbalorum sonus, et qualis fistularum ac tubarum concentu excitatur; draco etiam subito apparuit immane sibilans; et cometae in caelo, humi mortuorum spectra visa: statuarum etiam et imaginum moestus adspectus est notatus, et Apis cum lamentabili mugitu lacrymas fundens. Ceterum haec victoria non opulentissimum modo regnum romano adiecit imperio, cuius e vectigalibus tantundem ferme rediret ad aerarium, quantum a patre Caesare devicta Gallia praestabat; verum etiam in praesentia copiosissimis spoliis locupletavit Caesarem.

LXIX. Nam praeter vetustas divitias, quidquid nuper Cleopatra corraserat, in thesauris repertum. Praeterea quibus obiici quidquam potuerat, bonis

§. 67. Dio. — Strab. — Nov. XIII.
§. 68. Dio. — Vell. II, 39.

exuti; etiam ceteri conferre bessem iussi omnium facultatum, ita ditavere victorem, ut, quidquid omnibus usquam militibus debebat, inde persolveret; et his insuper, quorum hoc bello usus opera erat, ducenos quinquagenos denarios divideret, quo direptio urbis averteretur. Grandes etiam summas acceperat mutuo: ea omnia hinc expuncta debita; et senatoribus ac equitibus victoriae sociis ingentia dona data; superfuitque, unde et aerarium augeretur, et multa passim delubra novis donariis nitescerent. Quo autem huius etiam victoriae celebratior in posterum memoria foret, et in Aegypto Nicopolin Caesar in loco pugnae struxit, ludis etiam ad similitudinem Actiacorum constitutis.

LXX. Et quo habilior uberiorque ad annonam Vrbis sustentandam Aegyptus fieret, fossas Nili, quas ad irrigandos agros antiquissimi reges duxerant, vetustate oblimatas labore militum aperuit; novasque locis quibusdam adiecit. Hac cura effectum, ut Vrbi annua ducenties centena millia modiorum frumenti inferrentur; quae summa ferme populum romanum alere quatuor anni mensibus poterat. Sed nullo magis aegyptiacarum opum romanis infusa rebus magnitudo patuit, quam quod foenus ad trientem recidit, possessionum aliarumque rerum venalium pretium, propter abundantiam pecuniae, duplicatum est. Constitutis hunc ad modum Aegypti rebus, Caesar per Syriam, Herode Antiochiam deducente, profectus, Asiae hiberna petiit, provinciae negotia componendo, simul et parthicis rebus intendens animum.

§. 69. Sueton. in Aug. cap. 18. — Dio. — Strab. lib. XVII, pag. 795.
§. 70. Sueton. in Aug. cap. 41. — Oros. VI, 19. — Iustin. II, 1. — Ioseph. de B. Iud. II, 16, et Antiq. Iud. XV, 11.

LXXI. Nam illud etiam imperium civilibus bellis lacerabatur, his causis: Phrahates, crudelissimus ingenio, et post victoriam romanam ferocior, a popularibus in exsilium actus, auxilio Scytharum cum Tiridate, quem Parthi regem constituerant, bellum gerebat. Vtrique socia Caesaris arma optarunt; sed excusatione rerum aegyptiacarum usus, praepotentem gentem atteri civilibus armis malebat. Interea Phrahates, missis ad Caesarem legatis, *in Syriam profugisse cum magna manu Tiridaten servum suum, abrepto simul filio suo minimo natu, quem negligentius custoditum rapuisset*, significat, *remitti utrumque* postulans. Caesar, benigne exceptis Barbaris, Tiridatem nullo auxilio iuvit; ceterum neque dedidit eum; et filium Phrahatis, ab illo muneris loco acceptum, Romam secum deportare constituit, obsidis loco habiturus.

LXXII. Inter haec, unde minime timeri debuisset, gravis orta conspiratio quieta Maecenatis industria Romae opprimitur. M. Lepidus iuvenis multis irarum in Caesarem causis, a quo remotum a republica patrem, eversum avunculum Brutum, nunc etiam socerum Antonium sublatum dolebat, perniciem ei, simul in Vrbem redisset, machinabatur. Huius consilia dissimulanter speculatus Maecenas, qui tum ad custodiam Vrbis redierat, tam tempestive, tamque nulla reipublicae perturbatione oppressit, ut capite coniurationis sublato, maximi belli semina in ipso ortu suffocarentur. Servilia Lepidi uxor quum superesse viro non sustineret, et diligenti familiarium custodia nihil adipisci mortiferum posset, prunis ardentibus devoratis vita abiit.

§. 71. Iustin. XLII, 5. — Dio.
§. 72. Vell. II, 88. — Sueton. in Aug. cap. 19. — Dio, lib. XLIV, fin. et lib. LIV, pag. 360. — Liv. Epit.

LXXIII. Neque reticendum, suffectos hoc anno consules fuisse, ex kal. iul. C. Antistium, ex id. sept. M. Tullium, ex kal. nov. L. Saenium, non historiae tantum causa, sed ut mira quaedam his temporibus conversio fortunae notetur. Tullio consule, cuius patrem Ciceronem Antonius proscripserat, quum Antonii nuntiata mors esset, iisdem idibus, quibus Cicero magistratum iniit, senatusconsulta facta sunt, *ut Antonii statuae detraherentur, honores abolerentur, dies natalis nefastus esset, nemo postea gentis Antoniae Marci praenomen ferret.* Balbinus (id Saenio cognomen fuerat), eadem proscriptione adductus in rerum omnium discrimen, tum in consulatu suo M. Lepidum ad pedes suos supplicem vidit, desperantem de filio, pro salute coniugis anxium.

LXXIV. Nam eam quoque, tanquam consiliorum filii consciam, Maecenas ream agebat; et quum iuvenem ad Caesarem mittere constituisset, *sexum imbecilliorem non esse vexaturum itinerum molestia* dicebat, *modo vades Iunia consuli dedisset, Caesari eam, quandocumque postulasset, exhibitum iri.* Quum nemo reperiretur, Lepidus senex, quem nota segnities scelere excusabat, saepius circa fores, deinde tribunal consulis excubans, quum ab apparitoribus repelleretur, vix ad haec verba spatium aliquando nactus est: » Meae quidem innocentiae testes qui dare possem locupletiores his, a quibus uxor et filius accusantur? » nec ego te proscripsi, et quibusdam, qui tum sunt » proscripti, sum humilior: tu vero instabilitatem » humanae sortis respice, consul, meque coram tri» bunali tuo stantem; et aut me vadem accipe pro

§. 73. Plutarch. in Cic. — Plin. XXII, 6. — Dio, lib. LI. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 618 et 619.
§. 74. Flor. — Appian.

» uxore, aut una cum illa vinctum ad Caesarem mit- » te ». Nec reticenda consulis humanitas: tantae mutationis misertus, vadimonium mulieri remisit.

LXXV. Sub haec tempora, atque adeo iam ab Actiacae victoriae nuntio, sicut acerbe in Antonium, sic in Caesarem honorifice multa decreta sunt: *triumphus de Cleopatra; arcus triumphalis Brundisii, et in foro romano. Divi Iulii quoque fanum exornari rostris captarum navium* placuit, *aut columnis ex illo aere fusis; quinquennales haberi ludos in honorem imperatoris; diem natalis eius, itemque nuntiatae victoriae, inter feriatos haberi.* Additum, *ut in urbem ingredienti virgines Vestales senatusque et populus romanus cum coniugibus ac liberis occurrerent.* Iam supplicationes, et statuas, aliaque hoc genus, prius etiam usurpata, referre putidum fuerit. Titulum inscriptum basi, non ita pridem repertum Romae, annotare non pigeat: SENATVS. POPVLVSQVE. ROMANVS. IMP. CAESARI. DIVI. IVLI. F. COS. QVINT. COS. DESIG. SEXT. IMP. SEPT. REPVBLICA. CONSERVATA.

LXXVI. Haec post Actiacum proelium decreta: postquam autem obisse Antonium innotuit, alius quoque de Aegyptiis triumphus decretus est, quia, ne de illo triumpharet, nomini romano parcebatur. Dies etiam Alexandriae captae relatus inter festos, et ab hoc deinceps Aegyptii tempora sua computare iussi. Data insuper potestas ei tribunitia perpetua, sic ampliato iure, ut ad mille passus extra pomoerium appellari posset; iussique sacerdotes et Vestales, quoties vota pro senatu et populo susciperent, etiam pro Caesare facere. Et ne tempus ullum aut locus honorum eius expers esset, inter alia, quae praete-

§. 75. Appian. — Dio. — Sigon. Comment. in Fast.

reo, ut in conviviis, nec publicis modo, sed privatis, ei libaretur, senatus censuit. Maxime delectabat homines, quod in scriniis Antonii repertas literas combussisse dicebatur: quamquam plures callide servarat; quibus etiam postmodum, ubi opus putaret, uti non dubitavit.

LXXVII. Eodem anno L. Statilius Taurus amphitheatrum in Campo suis impensis perfecit, et in eius dedicatione munus gladiatorium exhibuit; novum inde honorem plebiscito adeptus, ut quotannis praeturae candidatum unum, sine repulsa creandum, commendaret. Kalendis deinde ianuariis, quibus Caesar Sami quintum consul, Romae Sex. Apuleius Sex. F. inierunt, in eius acta iuratum; et quoniam de rebus parthicis literae ab eo venerant, decretum, *ut inter nomina deorum Saliari carmine celebraretur; tribus ex eius vocabulo fieret Iulia; coronatus spectaret ludos; senatores, quibus adiutoribus bellum confecisset, currum triumphantis praetextati sequerentur; die introitus eius populus romanus sacrificaret, eaque deinceps quotannis festa esset; sacerdotum omnia collegia, quem ad numerum ei videretur, augeret.*

LXXVIII. Haec paucis exceptis admisit Caesar, sacerdotiis quidem intemperanter dandis eo provectus, ut de numero illorum quidquam exinde certi nequeat reperiri: unum palam remisit, ut universi sibi obviam exirent. Omnium autem maximam laetitiam ei duo haec attulerunt, quod de Iano claudendo, et salutis augurio repetendo, decretum erat: hoc enim propter continua bella intermissum per annos quatuor et quadraginta fuerat; Ianus tantummodo bis antea

§. 76. Vid. Vsser. Annal. ad ann. Mundi 3974. — Horat. Carm. IV. — Dio, lib. LII, fin.

§. 77. V. C. 723; A. C. 29. — Dio. — Sueton. in Aug. c. 26 et 30. — Tac.

clausus, Numa rege, deinde punico primo perfecto bello. Tum vero imperator Caesar tertium clausit, pace terra marique parta, conditisque civilibus armis, vicesimo postquam mota fuerant anno. Sane tum etiam in armis Treviri cum Germanis quibusdam erant, et in Hispania cum Cantabris Vaccaeisque Astures; sed hos Statilius Taurus, illos Nonius Gallus haud sane memorabilibus proeliis domuerunt: alibi quoque secundum singulas nationes tumultuatum est; sed quia mediocres motus erant, neque Patribus eorum causa bellum decernere visum fuit, etiam historiis haec parum argumenti dederunt.

LXXIX. At Caesar Romae patrisque sui commune templum (*Divum Iulium* appellabant) ab Asiae populis apud Ephesum, a Bithynis Nicaeae, clarissimis utrobique urbibus, poni passus, ea numina etiam ab Romanis, qui regiones illas habitabant, coli iussit. Se ipsum a civibus divino honore coli noluit: peregrinis permissum, ut illi et Romae templa statuerent, Asiatici quidem Pergami, Bithyni Nicomediae; quo dato exemplo, sicut nihil est ad imitandum adulatione velocius, toto mox orbe caelestes ei sunt honores habiti, passimque per urbes celeberrimas vivo mortuoque sacerdotes, et collegia sacrata, erecta fana, quae veterum deorum delubra ferme structura ornatuque superarent. Alexandrini quoque Sebastium exstruxerunt, templum Caesaris navigantium praesidis (*Epibaterium* ipsi cognominabant), cui aliud nusquam par fuit, celeberrimo loco situm, magnitudine et sublimitate conspicuum, refertum donariis, auro atque

§. 78. Sueton. in Aug. cap. 22 et 31. — Dio. — Plutarch. in Numa. — Liv. I, 19. — Virg. Aen. I, v. 297. — Oros. VI, 20. — Vell. II, 89. — Liv. Epit.

§. 79. Sueton. in Aug. c. 52 et 59. — Tac. Annal. I, 10, et IV, 37. — Philo ad Caium.

argento ornatum circumquaque, porticus habens, et bibliothecas, aulas, lucos, vestibula, ambulacra, spatiosissima omnia et sumptuosissima.

LXXX. Etiam ludi quinquennales, quos tum permittente Caesare Pergameni fecerant, provinciarum pleraeque propemodum oppidatim constituerunt. Nec tamen ista, tanquam homine se putaret augustiorem, recepisse creditur, sed ut tam late imperanti utilis regendis rebus veneratio quaereretur. Alioquin *domini* etiam, nedum *dei*, appellationem constantissime repulit; et quamquam etiam proconsulibus decerni templa solere sciret, in Vrbe nullum, in provinciis nonnisi communi suo Romaeque nomine, recepit. Sed imperatoribus sequutis passim non modo Graeci, sed etiam quaelibet provincia templa posuerunt; de Vrbe et Italia Dio hactenus negat, ut quisquam ullius pretii fuerit huiusce rei auctor; sed quoniam ipse statim subiicit, *imperatoribus caelestes honores, atque etiam heroa decreta fuisse*, mirari subit, quid igitur interesse putet, ne, qui haec facere potuerunt, illud etiam fecerint; praesertim, quum et in Vrbe fuisse templa Augusti, haud contemnendi auctores, a quibus visa sunt, prodiderint.

LXXXI. Per haec exacta hieme, Caesar in Graeciam, atque inde a Corintho Brundisium transmisit. Quum Vrbem intraret, inter occursum omnis ordinis, aetatis, sexusque, passim sacrificia ex senatusconsulto facta; et Valerius Potitus, qui tum in anni parte consulatum gerebat, nomine senatus populique romani maioribus hostiis fecit, novo ad haec usque tempora honore. Magna per eos dies omnium ordinum laetitia fuit, aucta liberalitate Caesaris, cui tum pares animo

§. 80. Sueton. in Aug. c. 52, 53 et 59. — Plin. XXXV, 4. — Philo.

divitiae obtigerant. Ergo munifice donavit duces suos, et ut solitus erat, collaudavit, honoribusque exquisitis extulit; Agrippam hoc eximio, quod caeruleum ei vexillum dono dedit, navalis victoriae testimonio. Nec militibus modo divisit pecuniam, sed et populo nummos quadringenos ex bellorum manubiis dedit: adultis primum; deinde et pueris *Marcelli* nomine, quem sorore sua natum, si nullos ipse filios susciperet, iam tum ad gratiam civium producebat.

LXXXII. Municipiis etiam, sed et provincialibus, quorum in agros deductae nuper coloniae erant, ingentem pecuniam numeravit; quod quidem solum et unum omnium fecisse, qui deduxissent, haud falso gloriatus est. His de causis, et quia nec auri coronarii nomine quidquam accipiebat ab Italis, quin et sua debita reddens, quae sibi adhuc ex imposito tributo debebantur, remittebat: praeteritorum malorum oblivio cepit omnes, triumphique eius, tanquam de peregrinis ducerentur, hilariter spectati. Tres autem, tribus continuis diebus, duxit: Dalmaticum et Illyricum, deque Pannoniis, Iapidibus et finitimis eorum, itemque de Gallorum atque Germanorum populis, quos auspiciis eius C. Carrinas vicerat.

LXXXIII. Postridie Actiacus triumphus actus, quo Tiberius, Liviae filius, iam pubescens, currum comitatus est sinisteriore funali equo; quum Marcellus, Octavia natus, dexteriore veheretur. Tertia dies Alexandrinam et Aegyptiam pompam vidit, priores, licet sumptuosissime instructas, apparatuum impensa

§. 81. Dio. — Strab. lib. X, p. 485. — Oros. VI, 19. — Sueton. in Aug. cap. 25 et 38. — Tac. Annal. I, 3. — Sen. Cons. ad Marc. cap. 2. — Lapis Ancyr.

§. 82. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 22. — Appian. Illyr. — Virg. Aeneid. VIII, v. 714. — Oros. VI, 20.

et pulchritudine superantem. Inter huius fercula Cleopatrae quoque imago, in lecto ad similitudinem morientis translata est; ductique liberi eius, Alexander et Cleopatra, quibus Solis ac Lunae nomina indiderat. His in triumphis nihil ex antiquo mutatum annotatur; nisi quod ex nupero decreto currum sequuti sunt primum senatores, quotquot eo bello navarant operam; deinde consul cum magistratibus; quum alias hi praecedere inter huiusmodi pompas solerent, ceteri senatores subsequi.

LXXXIV. Militibus triumphale congiarium ex manubiis viritim millia nummum singula dedisse ipse tradit; accepisse id hominum circiter centum et viginti millia. Idem deinde mensis et Carrinatem et Autronium triumphantes vidit. Carrinas Morinis sociisque eorum ad patientiam imperii bello revocatis, etiam trans Rhenum aliquoties victos repulerat: ideoque et Caesar, uti diximus, ex his gentibus triumphavit, et Carrinatem triumphare iussit, magno iterum documento, ne quis ob res adversas nimium flaccescat animis: huius enim pater a Sulla fuit occisus inter proscriptos; quorum liberis lege lata tum quidem aditus ad honores praecludebatur. Mox a. d. XVII kal. sept. ex Africa L. Autronius P. F. L. N. Paetus proconsule triumphavit.

LXXXV. At e regulis ducibusque triumphatis supplicio quidam affecti sunt; in his Adiatorix cum filio, qui, ab Antonio partem Heracleae Ponticae nacti, romanos colonos occiderant. Inde versa ad honorem deorum cura, Minervae templum, et quod Chalcidicum vocatur, tum curiam ex patris nomine Iuliam,

§. 83. Sueton. in Tib. cap. 6. — Dio. — Euseb. Chron.
§. 85. Lapis Ancyr.

hanc quidem a. d. V kal. septemb. dedicavit. In ea Victoriae reposuit simulacrum, spoliisque aegyptiis exornavit, quod olim a Tarento advectum fuerat; huic numini se debere imperium assignificans. Etiam D. Iulii fanum multis ex eadem praeda donariis excoluit. Sed longe maximae opes in Capitolium illatae: nam ex senatusconsulto e tribus cellis, quidquid Iovi, Iunonique et Minervae dicatum olim fuerat, pro polluto efferendum curavit; ipse una donatione sedecim millia pondo auri, gemmasque ac margaritas quingenties sestertium contulit.

LXXXVI. Haec omnia ex thesauris Cleopatrae desumpta, cuius etiam alter unio, vix luxuriantis feminae faucibus ereptus, propter magnitudinem dissectus, ex utraque aure Veneris, quae in Pantheo deinceps culta est, pependit. Ceterum in dedicando Iulii templo ludi varii generis editi: Troiam patricii pueri luserunt: viri equos desultorios bigasque et quadrigas agitarunt; et senator quidam in arena depugnavit. Venatio quoque insignis edita, et inter alias feras rhinoceros et hippopotamus occisi, quae genera animalium nunquam ante Roma viderat. Turmae quoque Suevorum, quos in triumpho Carrinas duxerat, Dacorumque captorum Actiaco bello, infestis armis in voluptatem victoris populi concurrerunt. Dacos et Getas non sanguinis diversitas, sed regionum situs distinguit; Dacis ad Danubium et Germaniae finem, Getis versus Pontum et Orientem habitantibus.

LXXXVII. Partis harum gentium rex Cotiso non amicitiam modo pactus cum Caesare, sed etiam

§. 85. Fasti Capitol. — Strab. lib. XII, pag. 543. — Inscript. Grut. pag. cxxxiii. — Dio. — Pigh. Annal. — Sueton. in Aug. cap. 30.

§. 86. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 43. — Plin. IX, 35. — Manil. lib. V, v. 509. — Cluver. Germ. Antiq. lib. I, cap. 1. — Strab. lib. VII, pag. 304.

geminam affinitatem fuerat, sibi desponsa Iulia, vicissimque sua filia Caesari. Ceterum quum deludi se postea sentiens legatos frustra misisset, ad Antonii partes popularium inclinavit animos. Sed nec illi multum profuit istarum gentium societas, et ipsis tantummodo causam romani belli praebuit. Mediam spectaculorum hilaritatem delibavit magis, quam abrupit, Caesaris aegritudo, per quam nihilominus eo iubente curati ab aliis ludi sunt; interque id tempus senatores prae suis quisque foribus in propatulo epulati sunt; ut alias quoque, invitandorum praetereuntium causa, factitatum in publica laetitia fuerat.

§. 87. Sueton. in Aug. cap. 63. — Dio. — Liv. III, 29; XXIV, 16, et XXV, 12. — V. C. 723; A. C. 29.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER XCIX

IN LOCVM LIBRI CXXXIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRIGESIMI QVARTI.

Caesar, rebus compositis, et omnibus provinciis in certam formam redactis, *Augustus* quoque cognominatus est; et mensis sextilis in honorem eius appellatus est. Quum ille conventum Narbone ageret, census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus. Bellum adversus Bastarnas, et Moesos, et alias gentes, a M. Crasso gestum, refertur.

I. Dum ita populus romanus post saevissimas bellorum tempestates praesentis otii laetitia futurique spe perfruitur, etiam foris per M. Licinium Crassum bene gesta respublica felicitatem temporum auxit. Praeter Dacos in armis etiam Bastarnae fuerant; finibusque suis egressi, superato Istro, iuxta colentes Triballos atque Dardanos subegerant. Tum vero transcensis montis Aemi iugis Dentheletarum nationi inferebant bellum. Thraciae haec gens erat, Romanis foedere coniuncta: regem tum Sitam habebant propter cecitatem minus aptum arcendis hosti-

bus. Igitur Crassus, qui ex consulatu Macedoniam obtinebat, non magis socii regis, quam provinciae romanae periculo excitatus, adventus sui terrore excedere Dentheletarum regione Bastarnas coëgit.

II. Sed ipse non contentus hac gloria, sequi recedentes instituit; Segesticaque redacta in potestatem, etiam in Moesorum fines impetu facto, munitum quoddam oppidum oppuguavit. Interea longius praemissarum copiarum partem adorta gens insigni feritate, Crasso necessitatem imposuit, ni hos amittere vellet penitus, toto cum exercitu succurrendi. Dum acies instruuntur, unus ducum, postulato silentio, « Qui vos, inquit, estis? » Responsum, « Romanos esse, gentium dominos ». « Ita, inquit ille, si nos viceritis ». Accepit omen Romanus; et quum ante aciem immolato equo votum Barbari concepissent, *ut romanorum ducum extis et litarent et vescerentur*, vix tubam sustinentes disiecit; reversusque ad obsidionem, oppidum cepit.

III. Et quo lectores admoneantur, quanti sit inanibus non moveri, quamque id beneficium non ferociae, sed ingenio concesserit Deus, tam praecipitis Moesorum fugae nulla fuisse certior causa traditur, quam quod centurio quidam romanus, foculum gerens super cassidem, excitata motu corporis flamma, tanquam vomente incendium capite stolidos mortales exterruit. Averso in Moesos exercitu, Bastarnae exitum speculantes ad Hebrum fluvium substiterant. Tum igitur devictis illis, ad se veniri cernentes, legatione missa denuntiarunt, *iniuste facere Romanos, se persequendo, a quibus nullam iniuriam accepissent.*

§. 1. V. C. 723; A. C. 29. — Liv. Epit. — Dio, lib. LI.
§. 2. Liv. Epit. — Dio. — Flor. IV, 2.
§. 3. Flor. — Dio.

IV. Crassus oratores humaniter acceptos, gnarus eas nationes vini cupidissimas esse, tanquam postridie responsurus adhibuit mensae, et ab ebriis omnia Bastarnarum consilia expiscatus est. Eadem autem nocte, dum illi poculis vacant, ad silvam proximam exercitu promoto, in ulteriora prospeculatum expeditos praemisit. His visis, hostes, quum longe abesse robur legionum arbitrarentur, proruunt; refugientesque intra silvas sequuti, ab instructis ordinibus excipiuntur. Magna ibi statim, magna deinceps fugientium caedes fuit; carris maxime, quibus castra sua a tergo sepserant, receptum impedientibus, et quod his impositos cum coniugibus liberos haudquaquam aequis animis deserebant.

V. Nobilis eo loco romani ducis pugna fuit, occiso Crassi manibus hostium rege Deldone; et si suis auspiciis rem gessisset, opimorum spoliorum decus meruerat. Quod hostium illud proelium non consumpserat, partim in silvà incensa concrematum; alii, expugnato, in quod confugerant, oppido, interierunt. Fluvius etiam Ister, et sparsa per agros fuga, multis exitium attulerunt. Maxima moles in superandis iis fuit, qui munito ex loco per aliquot dies vim romanam repulerunt, donec Rolis adventu, Getarum reguli, haec quoque deleta manus tum quidem ei bello finem imposuit. Rolem illum Dicomae filium fuisse, quamquam tradi videam, assensum sustineo; quando nullum eius rei neque testimonium idoneum, neque argumentum affertur: ad Caesarem inde profectum esse satis constat, amicumque ac socium discessisse.

VI. His ita gestis, Crassus Moesorum regionem

§. 5. Dio.

repetens, quum nonnullos suadendo, ceteros minis, pertinacissimum quemque armis subegisset, neque magna pars domanda superesset, hiemem iis locis nimiam veritus, exercitum in pacatiora reduxit. Sic quoque, priusquam Macedoniae fines attingeret, a frigore nonnihil, sed atrociora a Thracibus, quamquam sociis, perpessus, propositum ulterius has gentes adeundi deposuit. Ob hanc victoriam Caesar *Imperator* appellatus est, eique supplicatio triumphusque decreti; idem honor et Crasso habitus, nisi quod, *Imperatoris* nomen datum, Dio negat; ab aliis hoc quoque traditum, haud dissimulans.

VII. Igitur his potius crediderim, quum causam Dio nullam attulerit, et sub Augusto ac Tiberio quoque nominis eius decus concessum quibusdam ducibus fuisse non ambigatur. Sub idem tempus Caesar, sive frequentibus morbis iratus, sive ut obiectam ab Antonio cupiditatem dominandi rebus refelleret, de reddenda republica cum amicis deliberavit. Duo ipsi erant arcanorum omnium participes: M. Agrippa, quem amplissimis honoribus extulerat; et C. Maecenas, non minus carus Agrippa, sed minus honoratus, quia manere suo in ordine romanus eques maluerat. His in secretum advocatis, ubi consilium suum exposuit Caesar, fidemque testatus amicitiae, ut rectum verumque consilium promerent, oravit; in tam exiguo numero tamen variatum sententiis fuit.

VIII. Prior Agrippa his fere argumentis Caesarem ab imperio continuando dehortatus esse traditur: « Si tantis a te opibus honoribusque cumulatus insistere coeptis iuberem, Caesar, tametsi mens forsitan

§. 7. Vell. II, 88 et 90. — Sen. de Brevil. vitae, cap. 5. — Tac. Annal. III, 74. — Dio.

integra foret, oratio posset esse suspectior, tanquam ea, quae mihi privatim crederem profutura, suadentis: nunc quia diversa mihi rectior videtur via ac salubrior, laborare non debeo, ne parum explere partes amici benevolique consultoris videar. Ego sane semper hanc indixi mihi legem, ex quo me penitiorem in amicitiam assumpsisti, ut tantae benignitati, quando meritis non poteram, fide responderem; neque mihi retinendum quidquam esse crederem, ex quo tibi periculum, aut invidia nasceretur.

IX. « Igitur in hac etiam summa deliberatione, propriorum commodorum immemor, ea tantum in consilio habiturus sum, quae tuam atque publicam ad salutem pertinere iudicavero. Age igitur, omnia, quae summo imperio insunt, non praecipiti cogitatione expendamus, ut eam sequi partem liceat, quam ratio nobis meliorem atque feliciorem fore ostenderit: nec enim ita nos potentiae cupido occaecaverit, ut incubandum esse imperio, tametsi nobis malo futurum appareat, existimemus. Esset hoc male sustinentium fortunam suam, eiusque convulsorum obsequio; nisi malimus pietatem in patrem et reliqua obtentui sumpta, ceterum imperandi lubidine egisse omnia videri. Vtrumvis horum, crimen ac periculum habet; nec aut laudare talia quisquam bonus, aut perferre liber potest: qui vero patriam suam nec aliis servire, nec sibi patietur, ad iustam aequalitatem omnia referens; is profecto, tanquam maximorum bonorum auctor, semper apud cives in honore ac pretio erit.

X. » Idque ex utriusque comparatione facillime intelligi potest; quippe iuris aequalitas naturae consentanea, sicut oportuit iisdem legibus natos, educatos, institutos, paremque corporum atque animorum

praestantes usum reipublicae, pari omnes iure atque potestate esse sancit, neque quemquam cuiquam, nisi virtutis causa, anteponi. Ergo quoties unius potentia ceteri deprimuntur, tanquam in re, quae contra naturam acciderit, anguntur, nequaquam aequis animis passi, penes se maiorem sumptuum laborumque ac periculorum partem, penes unum aliquem pleraque commodorum esse. At quia carere magistratibus respublica nulla potest, vicissim regere et regi aequissimum putant; nec contemptui futuri imperantibus, quum et his imperare aliquando possint; nec efferendi potestate, quam mox in se accepturos alios sciant.

XI. » Sic et meritis honores invidia nulla tribuent, sibi quoque idem ad hos per virtutem iter patere memores; et onera prompte sustinebunt, quae non a dominis imponi, sed aequa iustaque lege sentiant. Necessum igitur est, tali populo prospera atque adversa transire in omnes; neque sibi privatim quemquam esse quicquam procuraturum, quod dissentire a publicis rationibus intelligat. Tum et odia tollentur civium, et prava aemulatio: nemo gaudebit malis alterius, nemo aut alienae virtutis obtrectatorem aget, aut alium timebit suae: querelae, suspiciones, insidiae aberunt; nihil appetetur contra morem, nihil recusabitur; imperabitur sine superbia, parebitur sine murmure; tam pro unoquoque stabunt omnes, quam unusquisque pro omnibus.

XII. » Haec tanta commoda popularem statum sequuntur: at in unius imperio vix potest obtineri, quin diversa his omnibus exeant et contraria. Iamprimum, omnibus in unum intuentibus, ille fit morum atque vitae regula, sic tamen, ut eius vitia exprimantur vulgo; si quae sint virtutes, eas imitari nec possint multi, nec fere, qui possunt, audeant, ne videantur

animi magnitudine, artibus imperatoriis, prudentia, liberalitate cum principe contendere. Inde fit, ut ad publica munia segnes, voluptatibus, aut quaestu omnem indolis ingenuae vigorem deterant; atque sic condiscant, rempublicam nullam putando, domestica spectare lucra, et felicitatem alienam aegris oculis intueri, tanquam sibi decedat, quidquid apud alios conspicitur. Quae si privatos tantummodo incesserent molestiae, quamquam sane iniquum esset conflictari populos, ut unus aliquis suaviter ac delicate vivat; fortassis auctor essem non amittendi e manibus, quod propitia tibi fortuna contulisset: ceterum ad ipsum imperantem curas infinitas, labores incredibiles, invidiam, odia, pericula sine numero, sine modo pertinere video.

XIII. »Mittamus praeterita, quae si tibi satis felicia viderentur, non deliberares in praesentia; quid exspectare paulo post debeamus, apparet. Vrbanae res parum adhuc compositae; Italia varie turbata; provinciae aliae exhaustae, aliae dubiae; nationes circa validae armis: his occursuro multa deerunt, quae non facillime comparaveris. A re nummaria ordiar, quae tibi extraordinariis quaerenda remediis erit; nec enim ad tot alendos exercitus, aliasque necessitates, vectigalia populi romani sufficient. Eadem igitur necessitas fuerit, inquies, et restituta republica. Immo vero longe dispar est ratio: tum enim non defuturi essent divites, qui laude liberalitatis, aut honoribus, quales liberae civitates pro meritis hoc genus rependunt, contenti, pecuniam conferrent in publicum; et, si tributa populo indicerentur, haud gravatim quilibet a se abire nummos pateretur, quos in re communi sibi quoque putaret impendere.

§ 12. Aristot. Polit. V, 10. — P. Corneille, Cinna, act. II, sc. 1. *Lem.*

XIV. » At in regno rarus ostentator opum est, quarum magnitudine stimulari posse avaritiam potentioris existimet; nec ferre tales largitores principi facile foret, quos favore populi crederet ad res novandas incitari: tributa vero quoties indicuntur, publica ferme querela est; aequum enim putant, suis eum facultatibus tolerare sumptus quoslibet, ad quem ex toto imperio fructus omnis pervenit. Adde, quod iniqui plerumque acceptorum expensorumque putatores sunt: reditus enim ferme norunt et diligenter numerant; at impensas alias in totum nesciunt; alias multo, quam sint, leviores temere credunt. Haec una difficultas est, quae rerum habenas tenentem, si quid prospicio, magnis curis, iisque frequentibus exercebit: hac nihilo iam erit mitior de iudiciorum ordine sollicitudo.

XV. » Facinorosos enim puniri, sicut ubivis necessarium, ita nunc perdifficile est; rara inter nos innocentia, et praepotentibus reis. At horum causas si ipse cognoveris, pro crudeli traduceris et iniquo, et magis ex suo commodo odiisse, quam legibus decernente. Sin alios constituis iudices, damnatos afflixisse dicentur a te iussi: absolutos populus aequitati iudicum imputabit, aut etiam gloriae, maxime si quos dimiserint, quibus tu infensus esse existimeris. At in populari statu quum suffragiis civium, aut sorte lecti iudicent, qui, neminis unius in manu positas fortunas suas esse, norunt, integra religione, nec potentiae cuiusquam, nec gratiae ius dare creduntur.

XVI. « Sed ludus hic et iocus fuerit prae his aestibus, in quos te coniectura est ista dubitatio, quemadmodum his oporteat uti, qui, cetera boni ac honesti viri, principatum unius pati nequeunt. Hos equidem et si relinquis, imprudens; et si tollis, iniquus haberis.

Neque mediam ingredi viam tutum erit: namque nobilitatem si contemnere videbere, si circumscribere divitias, et coërcere magnos spiritus, populi benevolentiam amiseris. Ecquis enim hunc amet, per quem unum omnibus carendum existimet his vitae bonis, quae prae ceteris et aestimantur et expetuntur? Certe si uno corpore posses ad cuncta simul agenda occurrere, nec adiutoribus haberes opus, minus laboraremus: nunc in tam amplo diffusoque imperio, quum plurimis indigeas, quos adhibebis, unde nec aut securitati tuae, aut existimationi metuas? Gnavis enim et industriis cum gloria spiritus crescunt, efficiuntque ineptos obsequio, quum se dignos imperio censere coeperunt.

XVII. » Socordes igitur et timidos praeficies rebus? tum vero negotium hostium egeris, socios alienaris, civibus fueris odio; his praecipue, qui se postpositos deterioribus nunquam sine dolore recordabuntur. Hic iterum melior est rerumpublicarum constitutio, quibus ornatui atque usui est fortium ac opulentorum civium frequentia, quorum virtute augeri, quorum gloria illustrari sentiunt; nec quemquam ex his amissum imminutumve cupiant, nisi forte quis ad tyrannidem animum adiecerit, cuius praecipue criminis acerrimi consueverunt esse vindices. Horum omnium assiduos producere testes possem, cunctos ferme graecarum aliarumve nationum populos, quibus in libertate, quam sub dominis, semper omnia felicius atque gloriosius evenerunt.

XVIII. » Sed externis abstineo, quum satis ad haec docenda locuples sit romanae rei diverse habita gubernatio. Sub regibus multa passi, angustissimisque coërciti finibus, in libertate crevimus: illa romanum extulit nomen, illa senatus auspiciis populique suf-

fragiis caput orbi terrarum imposuit. Haec tam inextricabilis malorum series, iam deprehensa nobis est; et nondum ad te respexi, Caesar. Tua vero quam intolerabilis erit conditio, diebus atque noctibus tantam sollicitudinem sustinentis? quis ad omnes istas cogitationes animus, quod ad hos labores corpus sufficiet? Taceo, quod ab adolescentia usque parum firma valetudine uteris. His igitur circumdatus obsessusque molestiis, ecquando quidquam eorum degustabis, propter quae mortales amant vivere? aut his carere coactus, quam eris inter falsam felicitatis imaginem vel sine exemplo miser? quis enim praeter te erit alius, qui nullo tempore aut minimam voluptatem percipere possit, aut maximis carere molestiis?

XIX. « Magnum enim imperium regenti nulli aeque satellites, ac cura et metus, praesto sunt; raro laetius aliquid, quo vere afficiatur animus: indigna, pudenda, gravia nunquam non et videt, et audit, et sentit. Quae quoties mecum expendo, mirari desino, quod a quibusdam, quum offerrentur regna, recusata sunt. Haec igitur te cum animo tuo considerare prius verum est, quam eo te coniicias, unde non sit postea receptus. Neque vero parum perspicio, quam in aliam sententiam proferri speciosa possint, quantosque stimulos habeant, potentia, opes, hominumque salutantium ac prosequentimm turbae, et omnium in unum obversa ora; praesertim si haec sola conspiciantur, comitesque suos tegant ac dissimulent: quippe potentiam sollicitudo, divitias impensae, honorem livor sequitur; et in multitudine circumfusa, saepe insidiae insunt, semper adulatio, vix minus istis malum. Quod si vero quis ideo expetendam esse dominationem arbitretur, ut beneficiorum et iniuriae in quoslibet arbitrium habeat, is profecto magnopere fallitur.

XX. « Certe quam foedum, quam diis ac hominibus invisum sit, libidinibus ac flagitiis se tradere, apud te dicere supersedeo, quem scio neque his moribus praeditum esse, neque propter haec imperium cupere; praesertim quia non ea referre constitui, quae pessimi principes faciant, sed quae caveri nequeant etiam a probatissimis. Beneficia autem hominibus tribuere dignissimum esse magna indole, non equidem negaverim: sed id quoque privata fortuna, si non aeque abundanter, verius tamen ac meliori fide praestet; et si pauciora faciat, plura non exigentur. In principatu saepe deest, unde cupiditas omnium expleatur, quum etiam in levi merito nemo suam operam parvi aestimet: non possunt effugere reges, quin multos praetereant, etiam munificentissimi. Quid enim est, quod dare queant? honores, magistratus, pecuniae: ceterum illi in paucos cadunt; et aerarium largitionibus exhaustum per rapinas supplendum erit: maiusque orietur odium a plurimis, quibus et datum nihil et aliquid ablatum fuerit, quam a paucis, quos locupletaveris, gratia; quum alioqnin etiam natura sit hominibus ad beneficia sensus, quam ad iniurias hebetior.

XXI. « Adde, quod principes et quum restrictiores sunt, avari iudicantur; et quum liberalius utuntur opibus, dissipare patrimonium publicum, et, plura indignis tribuendo, nescire veram dandi rationem modumque differuntur. Atqui saepe his uti iudicio suo non licet: multa nescire, multa credere familiaribus coguntur; aliquando donant, quia dignos intelligunt; aliquando ut intellixisse videantur: saepe affectum magis, quam merita, sequuntur; et sibi verius dant beneficia, quam his, ad quos eorum fructus pervenit. Quidquid horum fit, plerumque cum

aliqua sollicitudine coniunctum est: ita ut neque hoc satis sincerum sit, ac expetendum, quod unum omnium commendare posse homini non pessimo principatum videretur. Cetera talia omnino sunt, ut, qui secum ista perpenderit, regis cuiusdam dictum valde probet, *diadema nobilem magis quam felicem pannum, si penitus intelligeretur, neminem reperturum, qui vellet humo tollere.*

XXII. « Et quo certius omnem regnandi libidinem exturbes animo, pauca me dictis, sed quantum opinor, valida hercle adiungere sinito. In re populi rarius exsistere posse reor pessimos magistratus, quam in regnis optimos principes: et illorum imperium breve tempus finit; deinde leges sunt et iudicia, quorum ultio non modo peccata suppliciis sontium vindicat, sed etiam exemplum deterret eos, qui peccaturi postea fuissent. Praeterea sicuti provisum est, ne malorum diuturna sit potentia; sic in bonorum locum, quoties aliquis quolibet casu subducitur, alium haud deteriorem reperire, plerumque non est arduum. Nec enim, excepto universo interitu, qui res humanas omnes inevitabili fato premit, ingruere tanta calamitas ulla potest, quin seminarium aliquod magistratuum relinquat: sed regnis minime tam beata sors est; in quibus et mali principes non nisi cum vita imperium ponunt; et boni, magnitudine ac diuturnitate potestatis, persaepe convelluntur. Te quidem, quidquid acturus es, optima mente suscepturum esse, certissimum habeo. Ceterum si cogitas, quorundam te poenitere, quae tum etiam admissa sunt, quum respicere collegas cogebare; quum adversus potentissimos viros dimicantis virtutis ac iustitiae opinione benevolentia retinenda civium esset; quid futurum arbitraris, si, remoto metu aemulorum, su-

premae tibi potestatis conscius, a destinato laudis itinere violentis affectibus abripieris?

XXIII. « Sed esto (quod equidem, si sperandum in ullo est, in te minime desperandum esse largior), hanc imperii negotiorumque molem citra tuam civiumque querelam sustineas, quanta sollicitudine de successore laborabis? Scio enim, te non alium maiorem ex laboribus tuis fructum petere, quam ut optimi status auctor dicaris, et moriens spem feras tecum, mansura in vestigio suo fundamenta reipublicae, quae ieceris. Id vero consequi, quam, non dicam homini, sed propemodum deo cuidam sit improbum, haud difficulter intelliges, ubi ad ea, quae dicam, animum adverteris. Filium adhuc non habes; fac habiturum: quis tibi sponsor erit, tuum illi animum, tuam prudentiam, moresque fore? Nihil ab natura ei, ab ingenio, a fortuna negabitur? non saltem ipsa haec reputatio, se principe natum esse, lubricam aetatem, adulatione praesertim omnium impulsam, in praeceps trahet? Scis quid in vicina Sicilia Dionysii filius reprehendenti mores suos patri, et qualis ipse in adolescentia fuerit iactanti, responderit; illi enim non fuisse patrem regem, sibi esse.

XXIV. « Itaque si destinatum successioni tradere se ignaviae, contaminari flagitiis, lascivire, saevire, furere cerneres, quantus inde pudor tibi, quantus dolor esset? Sed quid ista refero? patribus omnibus optare quam praestantissimos liberos licet, iique ornamento, gloriae, laetitiae sunt adeptis; solis principibus ea denegata felicitas est, quibus, ut ignavi liberi verecundiam, sic egregii quique timorem afferunt. Vera me dicere, omnes, opinor, toto orbe ter-

§. 23. Sueton. in Aug. cap. 28. — Plutarch. Apophth. in Dionys. Seniore.

rarum regiae fatebuntur: quota enim quaeque tristissimorum malorum exemplo caret, ut inter perpetuos motus atque suspiciones insidiae nullae intervenerint, ut non aliquando filius occupato patre, aut pater filio, ne pateretur parricidium, fecerit? Scilicet, exprimere conditionem imperantium, posito ob oculos exemplo, voluisse videntur, quorum instituto Nemorense regnum armis ac caede paratur: omnibus hoc regibus propositum a fortuna certamen est, ut, summi fastigii gratia alii ab aliis interficiantur.

XXV. « Quid vero futurum censes, si plures educaveris? An non, ut in te pietas constet omnibus, suopte ingenio, et aliorum instinctu, qui tali loco deesse nunquam possunt, inter sese aemulationes ac discordiam exercebunt? Sed finge, quantalibet bonitate naturae, tuique reverentia interim quieturos; an evitari poterit, ne saltem post mortem tuam de regno digladientur? Sin vero filium non reliqueris, ecquem sperare poteris tibi successorem? Nam si ex primorum numero quemlibet nomines, reliqui rebus omnibus pares uni alicui, quem se nihilo praestantiorem aut potentiorem indicabunt, parere dedignabuntur. Efferes igitur illum vivus adhuc, extolles opibus, regimen provinciarum ac exercituum dabis, materiam locumque concedes, quo explicare virtutem animi, comparare gloriam, comparare favorem hominum queat? at quorum modestiae credas, etiam atque etiam vide. Multi ab aliis acceptas opes in auctores beneficii verterunt.

XXVI. « Plures ergo veluti paribus momentis attolles, quo spes alicuius improbiores ceterorum metu

§. 24. Strab. lib. V, pag. 239, et ibi Casaub. Serv. ad Aen. VI, v. 137.
§. 25. Arist. Polit. V, 11.

coërceantur? timendi igitur plures erunt; maxime si consentiant: quod si pugnent, neque te quietum esse unquam, neque sub te quidquam patientur; et, si fato concedas, iterum in eadem illa, quae supra diximus, discordias, seditiones, arma civilia, difficultate quadam consiliorum inexplicabili relabemur. Nihil ergo melius fuerit, quam te simul atque rempublicam omnibus hisce molestiis ac discriminibus uno facto exsolvisse. Nunc ut arma, provincias, magistratus, aerarium populo reddas, in tua manu est; eaque ratione gloriosam securamque senectutem in patria beneficiorum memori sperare poteris. Quod si forte reddere rempublicam, donec potes, non vis; timeo, ne aliquando, quum voles, nequeas; neque tuum tempus exspectet populus, sed cum dedecore tuo damnoque res repetat, quas putaverit a te per iniuriam retineri.

XXVII. «Nec enim divinare futura magnum est, ubi praeteritorum eventus, hoc ingenium esse populi romani, hanc fortunam docuit, ut diuturnos dominos pati nequeat, imperium deponentes non oderit, cedere gravatos opprimat. Sulla, acerbissime acta dictatura, post eiuratam potestatem securus ac honoratus vixit; Pompeius, quandiu restituere solitus est acceptam potentiam, amore civium floruit; idem, postquam solus voluit omnibus esse potentior, cum tota domo interiit: nec alii Carbonis, aut Cinnae, Mariique ac Sertorii exitus fuerunt. Nec enim populi romani genio res ulla tam cordi est, quam libertatis custodia. Ecquos, ut improbos cives taceam, aut maiores aut meliores viros respublica nostra Camillo ac Scipione tulit, ac patre tuo Caesare? sed illos

§. 26. Dio.

etiam civilem egressos modum exsilio aut morte vel amici ac propinqui depulerunt. Nequaquam tamen auctor ego tibi fuerim abiiciendae potentiae, priusquam ex usu patriae ac dignitate tua rempublicam constitueris. Qua in re tibi Sullam imitandum censeo; cuius tametsi leges quaedam abrogatae sunt postea, pleraeque tamen manent.

XXVIII. « Sic occurri potest motibus omnino orituris, si velut orbam rempublicam *relinqueres* (1), antequam se sustinere ac regere ipsa posset, repente destitueres. Certe popularis etiam status discordiae ac seditionibus obnoxius est: nec mortalibus tam licet esse felicibus, ut quidquam omni periculo vacuum comminiscantur. Sed haec incommoda quantula videri necessum est, si cum tyrannide, ad quam proclivis ab unius imperio transitus, contendantur? Sed ego de hac nihil in praesentia dicere constitui, cuius mala nemo est, quin possit coarguere: hoc ostendere conatus sum, eam esse naturam principatus, ut, etiamsi bonos in viros ceciderit, non diu tales esse patiatur, quin celeriter aut licentia mutet, aut molestiis curisque ac periculis opprimat. Tam anceps igitur, Caesar, ac horribile discrimen, dum licet, exi. Hoc M. Agrippa suadeo, qui, te principe, adeptus atque retenturus quidquid summo loco minus est, in libera republica, inter tot illustres viros et antiquissima gloria maiorum praefulgentes, vix aequalitatem tutari potero: ceterum indignus his ipsis essem, nisi ea possem amittere pro salute ac tranquillitate illius, a quo accepi. »

XXIX. Haec Agrippae sententia fuit: at Maecenas, postulante vocem eius Caesare, hunc in modum dis-

(1) Deest hoc verbum in veteri editione paulo superius memorata. Ed. Tayr.
§. 28. Aristol. Polit. V, 1.

seruit: «Si quidem in militari consilio quaesitum esset, terrane, an vero mari gerendum bellum, idque maturandum, an trahendum videretur; quae loca proeliis aptiora, quae praesidiis; ubi ponenda castra, aut conserenda pugna, aut quomodo instruendae acies forent; post tam peritum omnis militiae ducem sententiam meam promere, mihi quoque ineptum atque supervacuum videretur. Nunc, quando his de negotiis deliberatio est, quorum ego omnibus istis annis, quibus tu cum Caesaris hostibus pugnas, usum aliquem comparare debui, non verebor, bona cum pace tua, ab his, quae tibi visa sunt, discedere, M. Agrippa. Nec aliud magnopere proferam, quam cuius ipsa me experientia admonuit, multa subinde tentantem, quomodo homines nec ad libertatem integram, nec ad servitutem nati regerentur.

XXX. «Non autem metuo, ut mihi des libere loquendi veniam, quam uterque nisi nobis a Caesare polliceremur, neque tu verba hunc in modum fecisses, neque facturus ego essem. Plane locus ille, qui tibi tuendus est, Caesar, praeceps est et lubricus, et cuivis impari futurus ignominiae ac exitii causa; neque postulandus cuiquam, cui secure degere in bene constituta republica permitteretur. Ceterum non ea sunt urbis nostrae tempora, ut hoc sperare liceat: et quemadmodum parentibus, quoties senio desipiunt, necessaria tutela liberorum est; sic etiam patria, vetustate debilis, moribus aegra, tumultibus bellisque civilibus concussa, custodem desiderat, cuius pia prudentique cura gubernetur. Nam ea, quae de rerumpublicarum bonis M. Agrippa proposuit, in nostra locum habitura non existimo. De rebus homi-

§. 29. Tac. Hist. I, 16.

nibusque non ignotis loquimur: antiqua illa magnitudo animi, integritas, modestia olim amissa sunt; pro innocentia priorum temporum, pro paupertate, patientia laboris, frugalitate, ambitio, luxuria, voluptates invaluerunt: his pro se quisque omnibus viribus servit; dum haec salva sibi maneant, nihil curaturus, quidquid respublica durum indignumque patiatur.

XXXI. « Neque tantummodo tales ipsi sunt; sed melioribus indociles, et optimae cuique sententiae, si vires dentur, adversaturi. At hoc ingenio qui sunt, nisi prudentiorum auctoritate contineantur, seque et alios celeriter maximas in calamitates coniecerint. Haec igitur maxime res cogere te, Caesar, debet, ut perituros, si sibi relinquantur, et te quoque secum et republica perdituros, tuis vigiliis tuaque providentia serves. Hic si quis a me ad voluptates fruitionemque deliciarum, quas praestare summa fortuna videtur, vocari te existimet, magnopere aberrat: aspera sunt laboribus, anxia curis, ad quae posceris: nisi quod laborare, quam perire, satius est; retinere potentiam, quam abusuris tradere, tutius; servare rempublicam, quam prodere, gloriosius. Igitur si tuum tibi decus ac tutela, si reipublicae salus cordi est, quibus pro rebus tot et tanta bella depugnasti, tot exsudasti labores, suscipe curam patriae, nec dimitte, donec eam meliorem beatioremque in statum reduxeris. Atqui hoc etiam M. Agrippa volebat: sed inter illius et meam sententiam hoc interest, quod ille putabat legibus ferendis id te consequi posse; ego neque leges accommodari necessitatibus omnibus sciam, neque diu futuras usui arbitrer, nisi tu vivae legis instar omnibus locis occurras, illarumque reverentiam praesentis imperii maiestate tuearis.

XXXII. «Hoc nimirum illud est, quod notissimae sapientiae homines sciverunt, viros bonos poenae vitandae causa imperium expetere; quemadmodum peritus gubernator in se pariter aliosque valde peccaturus esset, si formidabilem inter tempestatem ipse discursans inter vilioris ministerii nautas, imperitum aliquem sedere ad clavum pateretur. Nam qui viro sapienti rerum summam permittit, communis omnibus salutis auctor est; qui fatuo, communis perniciei: alter, velut infanti aut furioso gladium permitteret, in quorumvis exitium eum armat; alter facultatem prudenti praestat, etiam amentes invitosque conservandi. Vtrum horum sit praestabilius, neminem puto dubitaturum esse, etiamsi, quod deterius esse constat, fortassis honestiore vocabulo donaretur; ad res enim magis, quam ad nomina respiciendum est decipi nolentibus. Et quemadmodum fideli medico non attendendum, quid insanientibus et mente captis verborum inter curationem excidat; igitur neglecto imperitorum murmure, tibi dandam esse operam, autumo, ut, plebis temeraria cohibita ferocia, sic omnia disponas, ne cuiusquam otiosum et inutile reipublicae bonum sit, sed sapientes consulant, boni, duces imperent, pauperes ac robusti stipendium mereant. Sic mutua omnium opera communis felicitas parabitur, stabitque cum libertate, quantam esse in republica nostra expedit.

XXXIII. « Absit enim, ut nimiae meraeque dominationis tibi sim auctor; id neque sentire meum, neque facere tuum est: hoc volo, ut cum optimatibus regimen obtineas in omnia; multitudo, sicut opus est non periturae, iuste ac utiliter imperanti-

§. 32. Dio.

bus pareat. Hac enim ratione foris tuta, domi tranquilla respublica erit, quum operam dabis, ut neque faciat iniuriam vulgus, neque patiatur; nam ut in partem imperii veniat, neque ipsi utile, et reipublicae indecorum est: indecorum dixi! exitiosum poteram: et ob hoc vitium, nisi te patriae vindicem dii commodassent, aut nulli essemus, aut hoc tempore, non dicam Antonio, sed externae mulieri, sed regiis spadonibus, Roma serviret. Hoc fieri non potuisset, nisi propter nimiam potentiam vulgi, magistratus, imperia, sacerdotia mercede prostitissent, venalisque tota facta esset respublica. Hic igitur tot seditionum bellorumque fons, hic fomes fuit, quae tot per annos imperium exederunt: donec enim modica plebs, operique rustico, ac bello intenta, tractari res civitatis senatus arbitrio tulit, et domi status optimus fuit, et omnis fere Italia sub ditionem iusque nostrum concessit.

XXXIV. « Postquam autem passim et emisimus colonias et recepimus, atque haec urbs quasi communis omnium gentium effecta est habitatio; factiones domi natae eo processerunt, ut totus ferme terrarum orbis armorum nostrorum seditionumque tumultu conquassaretur. Vnde mihi similis esse magnae navi Roma videtur, quae varia repleta colluvie, nec idoneum habens gubernatorem, fluctuat, et modo aquis conflictatur, modo cautibus alliditur, interdum in syrtibus obhaeret. Hanc tu datus divinitus rector, si, quod absit omen, deserere decreris, actum est; neque procul a naufragio sumus. Quod igitur tibi gloriosum, reipublicae salutare sit, suscipe supremum populi romani regimen, aut potius olim susceptum tene: nec enim opus est, ut quemadmodum hoc adipiscare deliberemus, nec, si me audis, an retinere debeas; quin id potius, quanam optima

ratione praestantissimaque constituas imperium, atque tuearis. Nisi forte credis utile fore, deponi potentiam, quam ego rem ne tuto quidem fieri posse arbitror. Iis temporibus ad rempublicam accessisti, ut necessum tibi fuerit multos offendere: ea nunc quoque sunt tempora, ut multi cupidissime sint affectaturi, quem reliqueris, locum; et quia, te incolumi, hoc se perficere posse desperabunt, nihil prius, quam de tuo interitu, deliberabitur.

XXXV. « Igitur illorum odiis, horum cupiditatibus, nudum te exarmatumque obiecturus es? tanquam aut Pompeio bene cesserit relicta, quam habebat in manibus, potestas, aut Sullae alia futura fortuna fuisset, nisi maturum fatum, vel etiam, ut nonnulli crediderunt, maturatum, huic eum periculo exemisset. Attamen et vivus adhuc multa a se constituta negligi vidit, quaedam et antiquari. Sed iudicabunt homines, te cupidine imperii actum, quidquid ausus es, suscepisse. Iudicent autem! id ego malim, quam tuo publicoque periculo suspicionem eam redimi. Quid enim? an non commune tibi hoc cum magnis viris, et propius honesto crimen erit? plurisne fiat apud te, quod homines imperiti aut maligni iudicabunt, quam cuius ipse tibi es conscius, cuius testes nos habes, et alios consiliorum tuorum a principio participes? certe enim, nisi fuisset a coniuratis occisus pater tuus, nisique deinceps Lepidi atque Antonii fuisses intemperie coactus, aut nunquam sumpsisses arma, aut maturius posuisses.

XXXVI. « His igitur difficillimis bellis, et virtute industriaque tua per tot discrimina rerum eluctatus, adversarios tuos omnes oppressisti, ceteros audientes dicto habes: ecquid satis approbatum est, unum te esse dignissimum, penes quem imperium populi

romani sit, quod et a malis civibus, et a pugnacissimis hostibus summo consilio summaque constantia vindicasti? Sin vero deorum magis eam gloriam, quam tuam esse volumus; illos tibi mentem illam inspirasse, illos prudentiam, animum, denique fortunam dedisse, quibus haec tanta perficeres: ecquem iudicabimus principatu digniorem, quam cui deos tam esse propitios faventesque tot documentis compertum est? Neque ad magnitudinem imperii expaveris; tanto plus ex sese tibi adiutorum, plus virium opumque dabit: neque novus ad eiusmodi regendam molem accingeris; a multis annis Vrbem Italiamque cum maximis provinciis obtinuisti, quibus temporibus inter infesta ac turbata omnia plus in his tuendis laboris ac curarum fuit, quam esse possit in universo gubernando imperio, postquam munere deum, ac virtute tua, terras aliquando pax tandiu desiderata respexit.

XXXVII. « Atque ut ista non me dicere magis, quam demonstrare paratum putes, en etiam per partes praecipuas exsequar, qua potissimum ratione singula sic constituas, ut appareat, virum, qualis tu es, citra maximas difficultates imperium recte ac salubriter administrare posse. Igitur ante omnia senatum tibi repurgandum esse censeam, atque eliminanda dehonestamenta illa curiae, quae superiorum annorum calamitatibus irrepserunt. Quotquot autem bonos viros idoneosque repereris, eorum ne quem propter inopiam removeto; pecunias potius largitor, ut senatorium censum habeat. In vacantia vero loca optimum quemque ac nobilissimum non ex Vrbe tantum aut Italia, sed etiam e provinciis leges: sic enim paucioribus extra ordinem adiutoribus egebis, et omnium fere gentium praestantissimos viros in

uno velut theatro repositos habebis. Iidem tanquam fidei popularium obsides erunt; neque, his amotis, civitates eorum facile res novas agitabunt; et earum principes, tanquam communicata cum his republica, praecipua te fide ac benevolentia prosequentur.

XXXVIII. « Idem in equitibus faciundum reor, ut, quidquid ubique genere, virtute ac opibus gradu isto dignum repereris, recipias. Neque numerum utrobique certum tibi praestitueris, modo viros nanciscare locum ornaturos: plurium ministeriis et facilius effeceris placita, et hanc excitabis apud omnes populos plenam humanitatis opinionem, non servorum loco provinciales a nobis, aut velut secundum hominum genus haberi, sed his quoque aditum ad rempublicam dari: quae res plurimum afferet momenti, ut eam amare pro communi, ac tueri summo studio incipiant. Et ne parum meditata temere effudisse videar, auctor etiam tibi fuero, omnibus, qui sunt in orbe romano, civitatem communicandi, ut hanc sibi urbem veram atque unicam omnium patriam existiment, sua oppida tanquam agros vicosque huius habeant. Qui tamen huius liberalitatis modus, quodque tempus esse debeat, ne discrimina rerum omnium tollere videamur, paulo post accuratius exponam.

XXXIX. » Illud moneri interest, neque minores octodecim annis inter equites adscribendos, neque inter senatores ante vicesimum quintum videri: nam prior illa aetas ad corporis robur, ingeniique vigorem ostendendum apta est; altera iam habere nonnihil prudentiae debet: iunioribus autem quum suarum rerum administrationem iura nostra non concedant, quam deforme esset et ineptum his rempublicam credi? Praetorem ante tricesimum annum

fieri non placet, nec, nisi post quaesturae et aedilitatis honorem, potestatemque tribunitiam gestam, in quibus animi sui morumque specimina edant. Praeturam autem atque consulatum solis Romanis dari aequum arbitror, ut aliqua supersit veteris reipublicae species, nec omnia prorsus flectere ad praesentem usum videamur. Horum comitia in tua unius potestate sunto, ne factionibus aut ambitu turbentur.

XL. « Ceterum in vetustis nominibus ne potestatem eandem relinquas, summa tibi cautio erit: honore servato, potentiam hactenus accides, ut, quantum ad dignitatem tuendam satis est, maneat; quod ad res novandas animos facere posset, tollatur. Hoc ita maxime consequeris, si magistratum omnem in Vrbe gerere praecipias; neque aut inter illud tempus, aut brevi deinceps intervallo, sed quantum cuique congruere videbitur, exercitus eis committas: sic enim interposito inter honorem et provinciam spatio, privatos agere condiscent; neque continuandis magistratibus atque imperiis ad audendum maiora sollicitabuntur. Hi, donec in magistratu agent, et ludos ex more curabunt, et causas quaslibet decident, excepto caedis iudicio: tunc enim ex senatoribus legendi iudices erunt, equitibus etiam admixtis, ut tamen penes illos summa sit potestatis.

XLI. « Praefectus etiam Vrbis ex primariis viris creabitur, et tanto muneri longa rerum huc pertinentium experientia par: nec enim sicuti nomen ei vetus, sic etiam potestatem dabimus, ut per absentiam tantum-

§. 39. Tacit. Annal. IV, 16. — Dio.
§. 40. Tac. Annal. I, 3, et IV, 16. — Dio.

modo magistratuum, sed perpetua sollicitudine tum ceteris urbanis negotiis praesit, tum etiam causas potiores quasque diiudicet. Nam et ad hunc a magistratibus erit provocatio, et capitales causae, tam intra Vrbem, quam ad centena millia passuum ad huius animadversionem pertinebunt. Alius itidem ex summatibus deligatur, huic honore proximus, qui senatorum atque equitum genus, substantiam moresque observet; nec ipsorum modo, sed coniugum quoque liberorumque ac familiae: huic corrigendi potestas dabitur, quaecumque erunt ita comparata, ut neque gravi animadversione digna sint, et tamen neglecta magnorum malorum materiam gignant: idem, si quid maioris inciderit rei, ad te referat.

XLII. « Hunc, a tua censura (censura ad te pertinere omnino debebit) nomine deducto, fortassis haud inepte subcensorem appellaverimus. Hos duos nihil vetabit perpetuam habere potestatem; nec enim timendi erunt, inermis alter prorsus, alter parva militum instructus manu, et plerumque sub oculis tuis agens. De provinciis porro ita constituendum arbitror. Quidquid Italia plus centum milliaribus ab Vrbe disiungitur, ceteramque omnem imperii molem, secundum nationes divide in eiusmodi particulas, quibus vir unus praeesse commode queat. In unaquaque portione militum, quem volueris, numerum colloca. Consularis unus, praetorii duo praeficiantur. Horum iunior et tum primum ab Vrbe ad huiusmodi negotia missus, desideria privatorum audiat, rebusque necessariis parandis occupetur; alter, hoc iam officio alicubi functus, civitatum rempublicam procuret, et in mi-

§. 41. L. 1, ff. de Offic. Praef. Vrbis.

lites potestatem obtineat, exceptis causis, ex quibus infamiam irrogari, aut mortem oporteat.

XLIII. « Nam istas quidem ad consularem referri consultius erit: ne has quidem promiscue consulari permiseris; centurionum atque adeo etiam ex provincialibus honestiorum poenas tibi reserva, ut nemini praeterea concessum in se ius cernentes, te unum et diligant tanto impensius et metuant. Ceterum quae de dividendo inter praetorios officio proposui, iis tantum locis esse rata velint, ubi non magna simul manus militum in hibernis erit: at si forte duae legiones civium una habebuntur (plures enim nemini uni consularium credidêris), tum vero suae quisque legioni praesit; et ceterarum quoque rerum administrationem ex aequo partiantur: ab ipsis tamen ad consularem erit provocatio; neque miratus fueris, cur Italiam tot in partes dividendam existimem. Amplissima regio, urbibusque et hominibus referta, per hos magistratus, qui Romae degent, coërceri nequit: convenit enim, praesentem esse, quisquis regit, ut, quae tempus postulet, praecipiat. Omnibus autem his, quos extra Vrbem praeficies, mercedem constitues pro modo dignitatis; nec autem degere peregre ex suis facultatibus poterunt; nec infinitos illis concedi sumptus e provinciis, ut nunc fit, aequum est.

XLIV. « Earum curationum nulla vel brevior sit triennio, vel quinquennio longior: qui citius removentur, vix addiscere partes officii sui possunt; et successores ferme priorum instituta commutant, consilia nesciunt, mores ac ingenium hominum atque regionum ignorant. At diuturniora imperia superbiam multis ingenerant, et impatientiam aequi loci; et quidam hinc plusquam civilia cogitare didicerunt. Vnde neque maiora imperia eidem continua duo per-

mittenda esse censeam, etiamsi diversis in provinciis fiat: praestat enim tempus aliquod interponi, quo reversis in Vrbem detumeat animus, et inter aequales versando loci sui admoneantur. Haec de senatoribus animadversa mihi sunt. Ex equestri ordine duos tibi viros strenuos deliges, praetoriis cohortibus praeficiendos: nam uni tantum armatorum committere, periculo non vacat; pluribus importunum esset et obnoxium rixae. Duo igitur sunto, hanc etiam ob utilitatem, ut, si alter forte morbo attineatur, non desit tamen idoneus corporis tui custos.

XLV. « Sint autem multorum stipendiorum, atque rerum etiam aliarum curationibus exerciti. His et praetoriani pareant, et quidquid praeterea militum per Italiam erit: suppliciorum etiam iure permisso, praeterquam in centuriones. Ab eorum etiam potestate eximetur, quidquid militum senatoriis magistratibus tributum est; quibus in suos liberum poenarum praemiorumque arbitrium concesseris. In ceteros igitur milites praefectorum imperium erit, atque etiam in procuratores tuos, atque alios paulo honestiores: vicarios his addi necessarium erit, ne mole negotiorum praegraventur. Praefecturam autem illam perpetuam esse oportebit: nec enim tantis opibus quisquam eius loci esse poterit, ut inter tot nobiles imperium speret; et quia perpetuo sub oculis tuis agct, ne cogitare quidem aliquid tale tuto queat. Ex eodem ordine splendidissimum post priores duos equitem, praefectum vigilum constitues; ei deinde proximum, annonae: atque hae curationes iisdem finibus temporum, quibus senatoriae cohibebuntur.

§. 44. Aristot. Polit. II, 10.

XLVI. « Aerarii quoque fiscique praefectos equester ordo tibi dabit, qui rei pecuniariae in Vrbe et per Italiam praesint. His etiam congruum functioni cuiusque stipendium numerari conveniet. Quum enim minor sit his senatorio census, ne in Vrbe quidem publicae alicui functioni vacare familiaribus impensis poterunt: neque hos facere sumptus te pigeat, alias enim eisdem et exercitus et pecunias committi opus esset; rem nec facilem factu, nec ex utilitate tua futuram; et pauciores haberes negotiorum peritos: nunc ubi inciderit usus, ex affluente copia deligere magis idoneos licebit. Accedit, quod inde pluribus eris carior, tanquam multa commentus, per quae publica opulentia in maiorem partem civium uberioribus rivis profluat. Ceterum sicut Romae nec aerarium, nec fiscus plures singulis praefectos desiderabit, sic etiam in unaquaque provincia unus ex equestri ordine fiat; sed ut his deinde adiungantur ex equitibus ac libertis tuis, quot opus esse existimabitur. Nam et libertos his functionibus adhiberi proderit, quo et fidei suae operaeque praemium auferant, et habeas, ex quibus vel invitis, si quid peccatum fuerit, liceat tibi cognoscere.

XLVII. « Qui autem equitum per multa ministeria publice dignos se curia probarint, in senatum legantur. Etiam ex his, qui ordines duxerint in legionibus, si mereantur, in amplissimum ordinem recipi utile fuerit; modo ne inter manipulares stipendia fecerint: id enim probrosum summo imperii concilio videbitur. Sed qui primo statim stipendio centuriones facti sunt, eorum praestantissimum quemque Patribus inseri nihil prohibebit. Porro tam senatorum, quam equitum liberos in pueritia frequentare ludum literarium coges; dein adolescentiam egressos equis armis-

que docendos curabis; et utrumque genus magistri publico stipendio conducentur. Sic a teneris annis ea discentes ac exercentes, quae viris erunt tractanda, tibi ad omnes usus aptiores atque paratiores erunt.

XLVIII. « Magnum enim et salutarem civitati principem, non operam modo dare convenit, ut ipse sit optimus; sed etiam providere, ut cives optimos efficiat. Hoc autem prospiciendo potius, ne peccetur, et officium eos suum ante edocendo, quam puniendo quos peccare siveris, obtineas: neque patiaris, quemquam generis, opum, aliusve cuiuslibet praestantiae obtentu se huic disciplinae subducere; continuo enim in socordiam mollitiemque fluent, aut ad parum liberales artes otium ingeniumque conferent. Id vero ne eveniat, etiam atque etiam tibi adlaborandum est: nam illos quidem misericordia sequetur, tanquam invidiam aut periculum fugientes ex bonis artibus, ignaviam pro scuto arripuerint; at tibi quum impedimentum inde bonorum virorum copia carituro, tum etiam infamia proveniet, tanquam ignaro, quemadmodum praeesse liberis hominibus oporteat, et (quae tyrannorum amentia est) cives magis, quam hostes, timenti. Nam et si quid metuendum in civitate erit, ab his potius proficiscetur, qui rudes bonarum artium et intemperantiae dediti, nec sui, nec aliorum habere rationem ullam didicerunt.

XLIX. » At bene atque liberaliter educati edoctique neminem afficere iniuria velint, omnium autem minime illum, quem sibi tam praeclarae institutionis auctorem exstitisse norint. Quod si forte naturae pravitas in quibusdam educationis curam vicerit; his nihil earum rerum, quibus abuti ad scelus possint, committetur; qui vero ne sic quidem quieverit, ferociam, quam disciplina noluit, supplicio ponat;

quod citra tuam invidiam intrepide irrogabis: nec enim principi, ut medico, vitio vertitur, si recidat, quidquid insanabile, et corpus contagio infecturum deprehenderit. Illum potius onerabit omnium indignatio, qui similiter atque ceteri educatus, tantum et a bona mente et a modestia ceterorum desciverit. Sed de senatoribus et equitibus hactenus. Ad milites transeo: quos tibi perpetuo retinendos esse sub signis autumo, per provincias aestivis hibernisque constitutis, ut cuiusque loci conditio hortabitur. His certum stipendiorum numerum definies, ut eis aliqua pars aetatis vacua labore post missionem supersit. Sed ex sociis etiam ac provinciis auxilia delecta nostris legionibus adiunges, quae parata sint ad quoslibet usus.

L. » Nec enim in ipso bellorum discrimine facile nobis erit auxilia contrahere, qui et provincias longe distantes, et vicinos hostes habeamus; neque consultum sit, armorum usum omnibus promiscue concedere, ne ad seditiones atque intestina bella abutantur: sin autem armorum tractatione simul omnibus interdicitur, imbelle atque imperitum vulgus auxilia imperantibus mittent. Vtilissimum igitur erit, ex omni numero deligi robore corporis validos, facultatum inopes; atque hos exerceri in armis, reliquis omnibus militiae vacationem dari. Ita et belli et pacis artes melius excolentur, divisis inter cives officiis, et quam quisque Spartam nactus fuerit, continenter ornaturo. Hinc eveniet, ut pars hominum ferocior, et latrociniis propter audaciam et inopiam dedita, citra cuiusquam iniuriam alatur; et ceteris non ab his securitas modo sit, sed etiam adversus externos hostes praesidium.

LI. » Iampridem sentio te exspectare, quos sim ostensurus reditus, immanibus expensis pares: idcirco mihi praefandum hoc loco est, nullam reipublicae for-

mam carere pecunia posse, quin ad omnia, quae agenda sunt, his veluti nervis moveatur, ne principatus unius haec esse putetur, aut praecipua invidia. Ceterum hic quoque partim fortuna tua providit, partim providebitur industria. Multae sunt ex omnibus superioribus bellis possessiones publicae; ex his sepone paucas maximi usus futuras, ceteras venire iube: pecuniam aequo foenore crede his, qui cavere populo poterunt. Sic et terra gnaviter exculta, dominis praediorum praesentibus, abundantiores ac perennes reipublicae fructus afferet; et ex foenore non aspernanda summa proveniet. Ante omnia vero tum horum redituum, tum eorum etiam, qui ex metallis, aut undeunde percipi constanter solent, ineunda ratio est; pari deinde subtilitate indagandum, quid in omnis generis erogationes atque necessitates expendi, aut ad incertos subitosque casus praeparari oporteat.

LII. » Sic enim sciri ferme poterit, quantum adhuc super ordinarios proventus ex tributis atque vectigalibus conficiendum sit pecuniae. Atque id quidem contrahere nec operis magni, nec criminis fuerit, si simpliciter in omnes patrimonii partes, quae fructum possessoribus afferunt, pensionem imponamus omnibus hominibus: quae enim invidia est, omnes et privatos et populos conferre, unde rediturus ad omnes salutis atque incolumitatis fructus est? Vbivis autem constituentur, qui statis temporibus debita per partes exigant: ea res et his faciliorem officii sui functionem efficiet, et debitoribus proderit, ne aliquandiu non compellati, simul multa tempore alieno cogantur exsolvere. Neque me fugit, omnino futurum, ut principio moleste multi tributa ferant: ceterum

§. 51. Tacit. Annal. VI, 17. — Dio.

quum se nullo alio onere gravari, et hac impensa pacem publicam, ceterorumque bonorum suorum securam fruitionem redimi sentient, sine murmure haec praestabunt, et insuper gratias agent; praecipue quoniam honestissimi quique per varias praefecturas aut magistratus militiamve, stipendii nomine pecunias a te accipient.

LIII. » Vbi vero te temperanter etiam vivere, privatimque parcum, publice liberalem videbunt, nemo tam erit bonae mentis inops, quin lubenti animo tali principi tributa pendat, cuius in opibus suam sitam esse securitatem, suam copiam intelliget. Sic igitur coacta, quanta opus erit, pecunia, non omnia necessitatibus tantum publicis, sed etiam ornamentis decorique insumes. Vrbis tibi praecipue quum aedificiorum magnificentia, tum ludorum celebrabitur: nam dominos tot gentium, omnibus rebus exsuperare ceteros convenit, atque haec quoque in speciem inania habent aliquid, quod in mentibus sociorum reverentiam, apud hostes terrorem excitet. Ita domi constituta republica, ceteris nationibus optime moderaberis, si nulla populorum concilia, nullos conventus publicos esse patiaris. Hinc enim neque boni quidquam exspectandum erit usquam; et subinde turbarum aliquid ac motus orietur. Id minus aegre ferent, si ne romanum quidem populum ad ullam consultationem publicam vocari cognoverint. Prohibenda etiam erit aedificandi cupiditas, ne plura aut sumptuosiora, quam sit opus, excitent: neque in ludorum impensas ferri debebit apud hos ulla profusio, ne per inanium rerum studia et futilem ambitionem in rixas aut paupertatem incidant.

§. 52. Aristot. Polit. II, 9.

LIV. » Celebrent sane ludos quosdam ac spectacula, exceptis in nostrum morem equestribus; sed hactenus, ne aut respublica, aut privata domus, detrimentum sentiant, aut peregrinus aliquis apud eos quidquam hoc nomine sumptuum faciat, aut omnibus ludis victores promiscue perpetua alimenta accipiant. Nam locupletes extra patriam suam aliquid impendere cogi iniquum est: et certantibus sufficere debent praemia, quae ubivis locorum constituta sunt; praeterquam si qui Olympia, aut Pythia, aut hoc genus celebre certamen vicerit: hos enim solos alimenta capere fas esto, ne civitates frustra sumptibus onerentur, neque homines, nisi praestantissimi quique, exerceantur; ceteris in alia sibi et publico utiliora tempus impensuris. Circenses autem nulli aliarum urbium permittendos censeo, ne magna vis pecuniae nequidquam insumatur, et aurigarum studiis homines insaniant; maxime vero, ne optimi quique equi usibus bellicis subducantur. Numisma, mensurasque et pondera, seorsim habere neminem, sinito: romanis utuntor.

LV. » Ad te legationes, nisi res cognitione tua digna inciderit, ne mittant; aut ad proconsulem aut legatum desideria sua deferant, atque is aestimet, de quibus rebus ad te referre debeat. Hac ratione simul et sumptibus parcetur, et malis artibus ibitur obviam; responsaque gratis et citra ambitum auferentur. In reliquis ita mihi videberis optime consulturus, si regum nationumque legatos primum in curiam introducas (nam et alioquin magnificum erit, senatum rerum omnium arbitrum videri, et inique agentibus multos resistere); deinde, quidquid agendum erit, secundum leges, ex senatus auctoritate fiat. Sic enim et dignitas imperii servabitur, et planum erit omnibus certumque, te, quidquid statueris, ex praescripto

legum statuisse. Sed et senatores, coniugesque eorum, aut liberos, qui maiore quadam animadversione digna commisisse dicentur, ad senatus cognitionem adduces; eique rem integram committes. Nec enim verendum erit, ne cuiusquam gratiam tuae anteferant Patres: et ipsis in noxios vindicantibus, hi citra tuam invidiam punientur; et alii, ne et ipsi publico senatus iudicio exponantur, tanto diligentius flagitio abstinebunt.

LVI. » Haec autem de his criminibus me sentire memineris, de quibus introducta legibus iudicia exerceri consueverunt. Nam si quis in te forsitan aliquid inclementius dixisse aut contumeliosius arguatur, id, neque si deferatur audiendum, neque ullo modo vindicandum aio. Haec talia ad animum admittere, male imperantium est, qui dicta possunt credere, quae dici in se merito posse sentiunt. Conscium bene gestae reipublicae magno esse animo decet, nec aut credere falsis horum criminum indiciis, aut veris commoveri: nam et qui haec impatienter ferunt, nudum praebent maledicis latus, efficiuntque, ut hos delectet rumusculos spargere, quos tibi dolori futuros esse confidant. Te vero sublimiorem omni verborum contumelia videri refert: ne itaque aut in animo tuo concipias hanc opinionem, aut aliis concipiendi causam praebeas, ullius te immodestia peti posse; ut assuescant homines idem de te sentire, quod de diis immortalibus sentiunt, augustum te atque venerandum esse.

LVII. » Sin vero tibi quis insidias struxisse dicatur (nam et hoc evenire potest), in tua causa iudex idem et accusator esse noli; hoc enim recta ratio repudiat; sed in senatu cognosci iube, convictumque puni, sed quam poteris mansuetissime. Sic enim persuaseris omnibus, non ab ira aut odio in hostes animadver-

tere, si cunctanter et invito simillimus ad vindictam prodeas: neque cupide in quemquam, aut crudeliter consulas; fictum enim alias crimen putabunt propter occultas causas; nec enim probabile est quemquam inermem armato insidias struere. Diversa erit exercitus obtinentium causa; horum enim quisquis insurgere in te conabitur, non iudicio, sed armis, professi hostis instar, percellendus est. Haec igitur, et ceterorum plurima et maxima publicorum negotiorum senatui trade: communia enim communiter tractari est aequius; et multiplicem humanitas ea tibi fructum afferet. Iam primum magna parte molestiae, quae propter multitudinem rerum imperantes premit, te exoneraveris; deinde magnam ab his inibis gratiam: insitum enim hoc est homini, si fastigio potentioris specie quadam aequali iuris se videat admoveri; postremo, quod ita statuetur, tanquam sua decreta tuebuntur ac defendent.

LVIII. » De his igitur omnibus referendum ad senatum arbitror, sententiaeque dicendae fieri potestatem omnibus, qui unoquoque tempore aderunt; praeterquam si causam dicat aedilitius aliquis, aut eo maioribus honoribus functus; tum enim inferioris dignitatis nemini de hoc sententiam ferre liceat, sed his tantummodo, qui eundem atque reus, aut hoc ampliorem magistratum gesserit. Ab omnibus autem maioribus magistratibus praefectisque, ubiubi erunt, ad te provocatio esto; neque eorum quisquam summa et absoluta cum potestate iudicet. Sed nec quibuslibet appellare liceat, nec ob quaelibet; verum ea tantummodo, quae ad vitam famamve romanorum equitum aut centurionum, et ex paganis atque provincialibus

§. 57. Aristot. Polit. V, 11.

honestissimi cuiusque pertinebunt. Assessores autem adhibebis ex Patribus et equite praecipuos, consulares etiam ac praetorios; nec eosdem semper, sed alios aliosque: nam hoc pacto multorum ingenio moribusque cognitis, rectius deinceps, cui quisque administrationi sit idoneus, aestimabis; et illi vicissim, tua consilia atque instituta noscentes, ad impositas sibi functiones instructiores erunt. Sententias autem non palam, in causis utique difficilioribus, perroga, ne fortassis antecedentium placita sequenda putent, qui postea rogabuntur; sed tabellis inscribi iube, quas solus legas, lectasque continuo delendas cures: sic enim nemo sententiam suam simpliciter aperire verebitur, si videat nullius eam taxationi obnoxiam fore.

LIX. «Ceterum ad iudicia, ad epistolas, ad urbium decreta, ad desideria singulorum, ad reliqua deinceps, quorum imperanti sustinenda sollicitudo est, equitum romanorum operam atque ministerium adhibebis. Id ad negotiorum celeriorem expeditionem plurimum proderit; praeterea multorum memoria et attentione subnixus, et falleris minus et fatigaberis. Inprimis autem cura, ut, quicumque tibi consilium dare cupit, id sibi licere secure atque libere facere, intelligat: nam sive recta suadere videatur, maximam hinc utilitatem ceperis; sive secus, nihil tamen perveniet ad te detrimenti. Bonis consiliis apud te honos et gratia esto; ineptis contra et fatuis, modo prava mens abfuerit, offensa etiam et ignominia absit; nec, quid suaserint magis, quam quo animo suaserint respicito. Eadem etiam in ducibus moderatione erit opus, ne fortunae eorum irasci, ne virtuti invidere videaris: valde enim infringi animos, et titubare consilia, necessum est, ex adversis rebus poenam timentium, ex prosperis invidiam. Quod autem ab his,

quos magnis rebus praeficies, verbo factoque praeferri volueris, id tu prior dictitare atque factitare consuesce.

LX. «Deterior enim officii magister metus legum, quam exemplum imperantis est; neque satis credunt homines vitari debere, quae fieri ab his videant, qui prohibuerunt. Hanc igitur tibi legem dicito, nihil inconsulto neque loquendum tibi, neque agendum esse: nullius delicti veniam tibi dato, memor, vivere te in clarissima luce summi imperii, ac velut in communi terrarum orbis theatro, ut impetrari nequeat, quin facta dictaque tua omnia excipiantur producanturque, nec tuum quidquam, sive sit laudabile, sive reprehendendum, lateat. Quidquid enim ages, magna circum erit hominum frequentia; quin et secretiora principum', ac interiorem vitam, rimari curiosa mortalium satagit indoles. Ergo ubi semel, alia te praecipere, alia facere sentient, iam haud perinde praecepta tua metuent, quam facta imitabuntur. Aliorum autem vitam introspicere tibi conveniet; ne tamen molestius inquiras, neve quid, te solo teste, aut quaesitore, vindices: dissimula potius, nisi ad periculum reipublicae spectet; haec enim talia omnino tibi eruenda atque coërcenda sunt.

LXI. «Privata autem cuiusque peccata te quidem non ignorare intererit, ne deceptus ineptum aliquem cuivis administrationi admoveas; produci autem atque coargui non attinebit. Neque vero in hac imbecillitate naturae quemquam ferme carentem vitio repereris; quae nec puniri propter multitudinem delinquentium poterunt, et aequitatem iusque bene temperando multi fortassis meliores ad mores revocabuntur. Lex enim, utcumque graves constituat poenas, emendare naturam non ubique potest; et tollere malos ei, quam

efficere bonos, multo est proclivius. At illa, quam praecipio, lenitas incidere in talia ingenia potest, quae latere vitia sua existimando, aut etiam moderate castigata sentiendo, iterum peccare pudeat; eadem, publicatis delictis suis, aut acerbius punitis, verecundiam metumque abiiciant, et tanquam gravius nihil passura, frenum cupiditatibus laxent.

LXII. « Hac ego te moderatione circa delicta hominum versari, at eumdem in ornandis recte factis immodicum profusumque volo. Nam ut ibi mansuetudine tua quosdam a peccando avocabis, ita hic omnes ad officii virtutisque curam beneficiorum magnitudine pertrahes: neque vereare, ne quando te pecuniae deficiant, aut alia, unde benefacias (qui enim possit tot terrarum atque marium imperatorem? et ego ante timuerim, ne desint digni, quibus des); aut ne malam tibi gratiam sic habiti referant: nullum enim tam agreste ac ferum est ingenium, quod non, ut alia vincula spreverit, duobus his sit domabile: si nempe nec iniuriam patiatur, et beneficia sentiat. Propemodum exegisse videor, qualem adversus varia ceterorum genera te gerere debeas: reliquum est, ut edisseram, quemadmodum versandum in his, quae ad te pertinent, sentiam. In universum, recipere nullos honores a senatu aut quibuscumque delatos debes, qui verbis aut rebus aliquid habeant insolitae arrogantiae: nam ceteris quidem a te profecti honores ornamento sunt; tibi vero quid dari potest iis, quae habes, augustius? Quin et adulationis suspicionem vix effugit, quidquid imperanti decernitur: nec enim aliter decreturos fuisse creditur; eodemque rem redire, atque si sibi ipsi princeps ista gratificetur, non modo nullum inde relaturus decus, sed ludibrium ultro debiturus.

LXIII. « Tu vero egregiis factis augere famam memento; statuas vel aureas vel argenteas poni, veta; magnam enim illae impensam postulant; et ubi vixeris, avaritia aut necessitate superstitum conflabuntur: tuum opus sit, benefaciendo tibi in animis tuorum pulcherrimas fabricare imagines, quas nulla aut hominum, aut temporum iniuria corrumpat. Sed neque templum exstrui tibi sine; praestat in res necessarias eiusmodi sumptus comparcere: magnas enim divitias rectius pauca erogando, quam multa accipiendo, paraveris. Sed neque divitiae gloriam hominibus, quin immo virtus conciliat, quae multos in par diis fastigium reposuit: at suffragiis mortalium deus nemo factus est. Igitur recte atque ordine imperanti totus orbis sacer erit, omnes urbes templa, omnes homines simulacra; nam ipsorum in mentibus cum gloria collocaberis: secus autem utentes potentia, nec honestant talia, licet omnibus in populis ponantur, sed eorum augent crimina, quod tanquam tropaea quaedam improbitatis eorum et monumenta iniustitiae adspiciuntur; et quanto diutius exstant, tanto longiorem ipsorum efficiunt infamiam.

LXIV. Ergo si tibi veram immortalitatem proponis animo, et quae dicta sunt, hunc ad modum perfice; divinumque numen semper et ubique secundum patrios mores cole, aliosque, ut ita colant, adige; novatores autem odio habe ac puni, non solum propter deos, quos qui spernunt, aliorum etiam contemptores esse necessum est, sed quia nova introducentes, multis ad peregrinos desciscendi ritus occasionem praebent: atqui ea licentia coniurationes, coitionesque et sodalitia procreat, res unius imperio mirum quantum inimicas. Sed neque deos esse negantem ullum, neque praestigiatorem toleraveris: nam ne-

que divinatio tollenda est; immo constituendi augures et haruspices, qui a volentibus consulantur. Magos autem penitus exesse oportebit; id enim genus, aliquando vera, saepius falsa respondentes, ad rerum novarum cupidinem multorum animos erigunt: quin et philosophos simulantium haud pauci eadem tentant; unde et illos quoque tibi cavendos esse iudico. Nam si Areum et Athenodorum bonos ac honestos viros comperisti, ne ideo similes his credas, quotquot sapientiae studium profitentur, multorum saepe malorum et privatis et civitatibus auctores.

LXV. «Externos quod attinet, pacis te cupidissimum esse volo, contentumque praesentibus, sed eundem ad bella paratissimum: ita neque temere tibi quisquam ausit inferre iniuriam; et inferentem sine molestia tua et mora ulcisceris. At quoniam habere tibi necessum est emissarios atque indices omnium, quae ulla in parte imperii tui remedium postulant, ne ignorata neglectaque damnum dent, aut accipiant; his non esse credenda omnia, memento: odiis, amicitiis, gratia, pecunia, aut, si negetur haec petentibus, offensa, saepe innocentes deferent, aut indignis patrocinabuntur. Adversus horum insidias nullum erit telum cunctatione utilius: nam etiam vera tarde credenti nullum insigne detrimentum eveniet; festinantem ea facere continget, quibus deinde, quatumvis optes, mederi nequeas. In pretio equidem apud te esse libertorum tuorum ceterorumque domesticorum optimum, et fas, et opus est; eaque res tibi quum ornatui, tum emolumento erit. Ceterum nemini tam praegravis potentia esto, ut per eius licentiam aut luxuriem tu reprehensionibus obnoxius vivas.

LXVI.» Omnium enim, quae illi fecerint, penes te aut laus, aut culpa residebit; quod nihil ab his fieri

existimabitur, quam quod tibi probari intellexerint. Potentissimos igitur eorum, neque iniuriam facere cuiquam, neque calumniam, sine; ac eos hoc etiam crimine libera, ne, tametsi non noceant, nocere tamen posse existimentur. Tenuiorum iniurias summis viribus defende; querelis tamen eorum fidem adhibere ne propera, sed rem ipsam attentius scrutare, neque suspicionibus indulgens in potentiorem, neque in humilem misericordiae. Ex omni autem hominum genere, bono atque utili operi intentos honora; inertes, aut pravam industriam exercentes, odio habe: sic ad illa praemio invitati, ab his poena deterriti, et rem familiarem curabunt melius, et tibi publicis in necessitatibus utiliores erunt. Pulchrum etiam erit, privatorum minui lites, easque quam celerrime componi; honestissimum autem, populorum compescere impetum, et quoties forte pro imperii salute ac fortuna suscipiendis votis, aliquos facere quid aut impendere praeter vires cogunt, id inhibere.

LXVII. « Simultates autem eorum, et aemulationes prorsus exscindendae sunt, neque sinendum, aut cognomina nova, aut aliud quid ad discordias commovendas idoneum. Facillime vero in his et aliis obsequium tibi privatim publiceque praestabitur ab omnibus, modo nemini veniam constituta tua transgrediendi unquam dederis: nihil enim aeque dissolvere natum est, etiam bene apta et coalita, atque haec inequalitas. Immo ne rogari quidem patere, quod concedere nolis. Sed hoc ipsum gnaviter tenere pugna, ne quisquam quidquam rogare ausit eorum, quae prohibueris. In omnibus autem negotiis tibi consulo, non abuti potestate; nec imminutionem putare imperii, nisi semel omnia simpliciter quae possis et facias: sed quo tibi expeditius est agere, quidquid

velis, eo diligentius expende, quid fieri deceat; semperque rationem a te factorum repete, recte, an secus egeris, et qualia facta hominum amor, qualia reprehensio sequatur, ut ista facias, haec vites.

LXVIII. « Non enim, quia nemo te ad iudicium vocat, idcirco existimabis licere tibi, quidquid libeat; nec exspectes, donec ita aliquis insaniat, ut palam tua tibi vitia exprobret. Id enim vix quisquam, etiam intolerabili affectus iniuria, fecerit; contra enim est; et plerique post iniuriam gratias agunt potentiori, nihil aeque caventes, quam ne succensere videantur. Sed principem animos suorum non tam ex verbis cuiusque aestimare convenit, quam ex reputatione eorum, quae penitus eum sentire sit probabile. Haec agere te pervelim nimirum, Caesar, atque his similia: multa enim praeterii, quod cuncta simul uno sermone comprehendi non poterant. At unum, in quo censeas esse omnia, quaeque dicta, quaeque praetermissa sunt, subiiciam; si qualia ab aliis fieri velis, ipse sponte facias, neque peccabis in ulla re, et omnia recte ac prospere geres. Haec erit iucundissima eadem, atque tutissima regnandi ratio. Qui enim fieri possit, quin te omnes ut patrem et servatorem intueantur ac diligant, si te viderint modestum, integrum, bellicosum, pacificum, non contumeliosum, non avarum, et in tanta potentia civiliter viventem?

LXIX. « Quis enim ferat incubantem divitiis, atque ab aliis exigentem tributa, voluptatibus deditum, at aliis labores iniungentem ac molestias? Haec si praestiteris, in tua innocentia maximum habebis praesidium securitatis; nec succensebit tibi quisquam, crede mihi, nec insidiabitur. Haec autem ubi obtinueris, beate ut vivas necessum erit: quid enim suavius,

quam per virtutem omnium humanorum bonorum fruitionem adeptum, ea dilargiri aliis etiam posse? Haec igitur, et quae dixi cetera, tecum ruminatus, sequere sententiam meam, neque fortunam, quae te ex omnibus delectum summae rerum imposuit, abaliena. Si vero tibi regis appellatio, Romanis odiosa, displicet, vim amplexus, sub nomine Caesaris eadem omnia ages; aut si aliud mavis, id quoque dabitur, sive imperatoris, quod prius est delatum patri tuo, sive quodlibet aliud ita comparatum, ut aliquo vocabulo ceteras potestates praemineas, regni omnibus bonis, citra invidiosum eius nomen, potiaris. »

LXX. Vbi finem dicendi Maecenas fecit, actis utrique gratiis Caesar, quod accurate libereque dixissent sententiam, se consideraturum ostendit. Eo tempore, P. Maronem poëtam, per Maecenatis commendationem inter familiares Caesaris receptum, interrogatum ab eo, inter diversas sententias fluctuante, *expediatne privato rempublicam occupare, si casus detur?* aiunt hunc in sensum respondisse: « Quicumque hactenus Romae » rerum potiti sunt, ita se gesserunt, ut seque et » cives magno in timore vivere, perpetuisque suspi- » cionibus cogerent. At si quis exoriretur et gratus » a principio civibus, et quem sibi iuste praefuturum » confiderent, eius imperium ipsi populoque perin- » de iucundum ac salubre fuerit. Tu igitur, si, » quemadmodum instituisti, iustitiam atque libera- » litatem constanter amplecteris, te dominari et tibi » conducet, et orbi ».

LXXI. Sane sunt, qui tum propter auctoris obscuritatem ista reiiciant, tum quia nimis absurdum pu-

§. 70. Dio. — Virgilii vita, tom. VII, pag. 289 et 316 Edit. Parisiens. et ibi not.

tant. de tantis rebus requisitam poëtae sententiam credi. Sed ille, quisquis est, Virgilianae vitae scriptor, non fixisse haec, verum ab antiquioribus tradita narrare videtur; et qui Magno Alexandro tam assidui consiliarii vicem Homeri opera circumgestata meminerunt, non admodum mirabuntur, Virgilium Augusto, qui neque se infra Alexandrum forte, neque romanum vatem infra Homeri gloriam poneret, idoneum visum, cuius sententiam in re difficili exquireret; fecundo ingenio virum, et acri perpetuaque meditatione rerum humanarum exacti iudicii, quod usus etiam multa videndo ac audiendo quotidie, multa legendo confirmaret.

LXXII. Ex quibus historiarum maxime lectio quantum valeat, imperatoris Alexandri consuetudo declaravit, qui ad deliberationem de re militari literatos etiam, inprimis qui historiam norant, utiliter adhibere consuevit. Non tempero mihi, quin fide minime incerti auctoris, non abhorrens praesentibus exemplum ex recentiori aetate adscribam. Avorum memoria Brissacus, gallicae militiae magister, praeceptorem liberorum Buchananum poëtam habuit. Accidit, ut consilium de rebus bellicis agente Brissaco, Buchananus in contiguum ei loco coenaculum, nescio quid imperaturus famulis, descenderet. Ibi forte verbis aliquot exceptis, nutu atque murmure sententiam repudiabat, quae tum communi omnium consensu erat comprobata.

LXXIII. Risus eorum, qui hoc viderant, Brissacum movit, ut causam eius inquireret; intellectaque re, vocari Buchananum, et expromere iuberet intrepide,

§. 71. Macrob. Sat. I, 24.
§. 72. Lamprid. Alex. Sever. 16. — Henr. Steph. Orat. adversus Foliel. p. 163 et 164.

quid igitur sibi videretur. Tum vero inter multorum stipendiorum duces ita disseruisse eum ferunt, causasque arguendae prioris sententiae protulisse tam efficaces, ut, ea reiecta, consilium eius universi sequerentur. Sed ad historiam redeo: Caesar, probata Maecenatis sententia, non tamen tanta simul movenda ratus, quaedam statim instituit agere; plura successu temporum introduxit; nonnulla et ad sequentium imperatorum curas transmissa sunt. Quibus in rebus omnibus Agrippa perstrenuum et fidum administrum exhibuit, quamquam in alia ipse sententia fuisset.

LXXIV. Ab hoc igitur tempore res romana sub unius arbitrium, firmo et in multas inde aetates duraturo instituto rediit; quam sub *Imperatoris* vocabulo regendam sibi Caesar censuit. Erat ea vetus etiam appellatio; sed nuper occultari sub ea regii imperii titulus coeperat, quum id praenomen dictatori Caesari, liberisque eius decerneretur. Neque omiserunt propterea romani mox principes, ob victorias etiam prisco more imperatorum accipere appellationem; quemadmodum et hic Caesar, qui mox cognominatus *Augustus* est, imperatoris nomen semel et vices recepisse legitur. Censuram deinde, sed sine magistratus honore, collega M. Agrippa, exercuit; senatum ex consilio Maecenatis ordinaturus.

LXXV. Multi enim equites, atque etiam ex inferiori plebe, civilium armorum turbulentia intrusi in senatum erant, adeo ut supra mille numerarentur. Complures post necem Caesaris, tanquam ex commentariis eius, per gratiam aut praemium Antonius allegerat: hos contumeliosa appellatione vul-

§. 73. Dio.
§. 74. Dio. — Tac. Annal. I, 9. — Supra, CXVI, 7. — Oros. VI. 20. — Sueton. in Aug. c. 27.

gus *Orcinos* vocabat; quod iis nomen fuerat, qui dominorum testamentis manumittebantur. Haec depelli dedecora publicae dignitatis intererat; sed tam multos offendere audaces homines, ac iniuriam haudquaquam aequo animo laturos, periculosum habebatur. Media excogitata ratio est: monuitque Caesar universos, *ut suae quisque conditionis atque vitae iudicem agens, ubi se hoc loco indignum reperisset, sponte abeundo censoriam notam lucrifaceret.*

LXXVI. Iis diebus lorica sub veste tectus, accinctusque pugione praesedisse creditur, decem robustissimis ex amicorum cohorte senatoribus sellam eius circumstantibus; et ne sic quidem admissum quemquam senatorum, nisi solum, et excussa veste, ne ferrum occultaretur. Quinquaginta viris persuasum est, ut semet ipsos excusarent; idque exemplum animos Caesari defensionemque dedit, alios etiam centum quadraginta parem ad modestiam adigendi. Neutros notari visum est; posteriorum tamen nomina publice proposita; prioribus, quia non repugnaverant, hic quoque pudor remissus, indultumque, ut, lato clavo retento, spectandi in orchestra, publiceque inter senatores epulandi ius haberent.

LXXVII. At Q. Statilium, tribunum plebis designatum, a gerendo magistratu, licet invitissimum, Caesar arcuit. In senatu deinde recensendo, probatissimi cuiusque arbitrio rem commisit, ut vir virum legeret: nec offensum se ostendit, quum Antistius Labeo M. Lepidum, hostem olim Caesaris, tunc exsulem nominans, interrogatusque a Caesare, *an essent alii digniores? suum quemque iudicium habere,*

§. 75. Sueton. in Aug. c. 35. — Plut. in Anton. c. 20. — Vell. II, 89. — Dio.

§. 76 Dio. — Sueton.

respondisset. Duos in consularium numerum retulit, C. Cluvium, C. Furnium, quia designati, quod ab aliis praeveniebantur, consulatum gerere nequiverant. Patricios etiam iussu populi et senatus, ex lege L. Saevii, qui parte superioris anni consul fuerat, allegit; quod civilibus bellis, quae nobilitatem maxime petunt, multae primariae familiae defecerant; nec tamen carere patriciis respublica poterat, quod more maiorum multi ritus, nisi per hos, obiri recte nequibant.

LXXVIII. Sic recensito constitutoque senatu, peregre abire quemquam iniussu suo vetuit, idque diu postea servatum; nisi quod in Siciliam prius, deinde Galliam Narbonensem, ad res suas invisendas libera concessa est profectio, his saltem, qui oriundi indidem praedia in illis provinciis haberent; donec omnibus id promiscue Theodosii et Valentiniani lege permissum est. Inter haec revolventi patris commentarios oblatum est consilium Carthaginem deducendae coloniae. Id tum quoque ratus opportunum fore, propterea quod violentis Lepidi ludibriis, magna parte priorum colonorum abducta, sublatum ius coloniae videbatur. Igitur Statilio Tauro, iterum Africae proconsuli, scripsit, ut *moenia instauraret, frequentaretque habitatoribus.*

LXXIX. Igitur ad tria ferme millia colonorum romanorum, quae missa ex Sicilia fuerant, aliam ex vicinis oppidis coactam multitudinem adiecit. Sub haec tempora Commagenae rex Antiochus, evocatus a Caesare, atque in senatu causam dicere iussus,

§. 77. Sueton. in Aug. cap. 35 et 54. — Dio, lib. LII, et LIV. — Lapis Ancyr. — Tacit. Annal. XI, 25, et ibi Lips.

§. 78. Tacit. XII, 23, et ibi Lips. — L. 15, cod. de Dignitat. l. XII, tit. 1. — Dio. — Appian.

supplicio interiit, quod legatum Romam missum a fratre Mithridate, quocum lis erat Antiocho, per fraudem occiderat. Et ne quid ex traditis praetermittatur, tunc etiam Capreae patrimonio Caesaris, instituta cum Neapolitanis permutatione, accesserunt, quam insulam haud maximi pretii, postea secessus Tiberii Caesaris nobilitavit. Ab iisdem Neapolitanis Leucogeum collem redemit, assignatis ex fisco suo vicenis millibus annuis; deditque colonis, quos Capuam deduxerat, alicam se conficere posse sine creta, cuius ille collis vim maximam habet, negantibus. Haec ferme quinto Caesaris consulatu gesta reperi.

LXXX. Sexto deinde, cuius collegam M. Agrippam esse voluit, pristinae reipublicae speciem quum alia multa redegit, tum etiam divisis cum Agrippa fascibus, quum abiret magistratu, solemne iusiurandum adhibuit. Agrippam autem aliis etiam honoribus aequare sibi solitus, sororis elocata filia affinitate iunxit; et quoties una ad exercitum esset, simili secum tabernaculo uti, unaque secum dare signum iussit. Tum autem temporis censum una peregerunt populi, lustrumque post annum alterum et quadragesimum a L. Gellio, Cn. Lentulo censoribus, censoria potestate fecit; quo lustro censa sunt civium romanorum quadragies centena sexaginta tria millia.

LXXXI. Princeps senatus ipse lectus est, ut formam antiquae reipublicae ostentaret; id enim contentissimo studio affectabat. Tum etiam templum Apollinis olim inchoatum, ex Lunensi candido marmore perfectum est, multis gradibus sublime. Ipsius numinis simulacrum Scopas, olim celebris artifex,

§. 79. Appian. — Dio. — Plin. XVIII, 11.

§. 80. V. C. 724; A. C. 28. — Dio, lib. LIII. — Eutrop. VII, 5. — Tab. Capuan. apud Pigh. — Euseb. Chron.

fecerat; id in eo templo positum: lucus insuper additus, et porticus cum bibliotheca graeca latinaque. Inter alia donaria Marcellus Octavia genitus dactyliothecam ibi consecravit. Ludos etiam Actiacos cum Agrippa tum edidit Caesar, quibus pueri virique patricii certaminis equestris simulacrum luserunt; idque deinceps ludicrum in multas aetates per quinquennia celebratum est, quatuor sacerdotum collegiis, pontificibus, auguribus, septemviris, quindecimviris, per vices curantibus.

LXXXII. Gymnici quoque ludi, quum stadium in Campo excitatum e materia esset, dati, et in arena capti bellis proximis depugnarunt. Has etiam populi voluptates, queis compluribus diebus exhilaratus est, diffindi valetudine sua non passus Caesar, Agrippae suas quoque vices demandavit. Sumptus ad haec tanquam ex familiaribus fiscis praebuit, non ex aerario, quin eo quoque pecuniam ex arca sua quasi mutuam sine usura daturus intulit. Et quo meliori fide pecunia publica tractaretur, curam aerarii a quaestoribus urbanis ad praetorios praetoresque transtulit, quorum e collegio binos quotannis senatus deligeret; forte propterea duobus ad priorem praetorum numerum additis, ut deni crearentur.

LXXXIII. Ipse magnitudine opum liberaliter diffundens beneficia, frumentum accipere solitae plebi quadruplum admensus est; et quum frequenter tale munus populo daret, medimnum nunquam minus quinquaginta et ducenta millia distribuit. Senatorum etiam quorumdam paupertatem iuvit, ne, ut saepe factum erat, aedilitatem petere vererentur; eaque

§. 81. Dio. — Vell. — Serv. ad Aen. VI, 69, et VIII, 720. — Sueton. in Aug. c. 29. — Plin. XXXVI, 5, et XXXVII, 1. — Ovid. Trist. III, 59.

§. 82. Sueton. in Aug. c. 36. — Tacit. Annal. XIII, 29. — Vell. II, 89.

onera praetoribus duobus, maiora quidem urbano, ut solebat, cetera ei, qui inter peregrinos iurisdictionem esset sortitus, accrescerent. Vrbanum autem praetorem, et tum et postea saepius ipse sine sorte constituit. Sponsiones etiam reipublicae factas ante proelium Actiacum, exceptis quae pertinerent ad aedificia, remisit; et praecipuam calumniandi materiam, tabulas veterum aerarii debitorum, exussit.

LXXXIV. Aegyptia sacra quamquam in Vrbem non reciperet, aliorum tamen religiosus cultor, plurimam templorum curam egit: et conditorum posteros ad maiorum recolenda monumenta hortatus, quibus nulli aut parum locupletes curatores erant, ipso refecit; laudabili quidem modestia, sub priorum auctorum titulis, sine ulla inscriptione nominis sui. Post haec ingenti consilio, ut omnia deinceps meliora sperarentur, et quidquid antea iniquius decretum factumve esset, collegarum improbitati, aut temporum necessitatibus adscriberetur, omnia, quae ante sextum suum consulatum constituta essent, uno decreto abolevit. Igitur quum ob haec laudibus omnium in caelum ferretur, septimo consulatu suo, et M. Vipsanii Agrippae tertio, aliud praebere civitati magnitudinis suae documentum statuit; per simulationem imperii deponendi hoc agens, ut rogatus, et coacto similis potestatem retinens, eam deinceps, iusti regis instar, in volentes exerceret.

LXXXV. Igitur praeparatis ex ordine senatorio idoneis, curiam ingressus, hanc de rebus suis orationem de scripto recitavit: « Sat scio, Patres conscripti, vix » mihi credituros esse plerosque vestrum, id nimirum

§. 83. Dio, — Lapis Ancyr. Sueton. in Aug. c. 32. — Tac. Ann. II, 37.
§. 84. V. C. 725; A. C. 27. — Lapis Ancyr. — Dio. — Oros. VI, 20. — Sueton. in Aug. cap. 29. — Tac. Ann. III, 28.

» molienti, quod forsan illorum nemo facturus esset; » praesertim quia potentiorum fortunam sequi solitus » livor, eorum de se verbis atque promissis plerum» que fidem abrogat. Quapropter ego talia prolaturus » metuendum etiam haberem, ne pro vano, ut fit, et » impostore traducerer; nisi factis sermonem continuo » sequuturis, etiam iniquissimas calumnias repellere » possem vellemque: idcirco in simplici certoque » meae mentis habitu, nullis verborum ambagibus » utar. Non dubito, quin praeclare intelligatis omnes, » ita fundatas opes meas esse, ut retinere mihi impe» rium, quam deponere, sit facilius. Quidquid unquam » adversus me constitit, armis aut mansuetudine mea » domitum est: adiutores mei mutuis meritis, et com» munione consiliorum operumque arctissime con» iuncti, neminem sperare res novas, nedum moliri, » patiuntur. Sed fac esse, qui ausit: quid igitur timebo, » maximos pugnacissimosque habens exercitus, eos» demque fidelissimos; instructus pecunia, sociis; et, » quid multa? vestra subnixus populique romani be» nevolentia, qui me praeesse rebus communibus non » sinitis modo, sed iubetis?

LXXXVI. » Istud igitur imperium, quod invito » nulla vis ademerit, ego ecce, quod mihi reipubli» caeque bene vertat, laetus lubensque depono. Eant » postea, qui tot ab annis dimicasse pro mea potentia » mussant, quaerantque sibi credituros. Ego enim » pratinus potestatem omnem, Vrbem, Italiam, exer» citus, provincias, quasque accepi a vobis, quasque » adieci prioribus a me confectas, vestrum in arbi» trium transferens, validiora mei animi testimonia » produco, quam ut ulla calumniantium malignitate » convellantur. Ne tamen a me tot aerumnas labo» resque, ac discrimina, temere ac sine causa suscepta

» putetis, ulcisci patris mei (fatebor enim) indi-
» gnam necem volui; simul eripere rempublicam ex
» tam longa malorum serie, quae et diu ante coe-
» perant, neque desitura unquam, nisi vi ac armis
» victa videbantur. Atque utinam vel quieta reipu-
» blicae tempora fuissent, vel ea saltem mala, quae
» curari consuetis remediis possunt! quanto maluis-
» sem sub legum imperio adversus hostes experimenta
» virtutis edere!

LXXXVII. » Sed quando eo deventum erat, ut sine
» adolescentuli opera populus romanus nec imperium
» servare, nec libertatem posset, super annos prompte
» alacriterque suscepi negotium, idque diis faventibus
» supra vires feliciter perfeci. Quo quidem in opere,
» dum vestris commodis patriaeque consulerem,
» nullus me labor, nullae hostium minae deterrue-
» runt; non amicorum preces, non factionum timor,
» non adversariorum amentia me dimovit ab instituto,
» quominus corpus animamque perpetuo pro vobis
» periculo exponerem, eaque facerem ac paterer,
» quae apud conscios ac memores referri nihil attinet.
» Quando igitur et ego propositum tenui, et vos mea
» opera salvi concordesque agitis; et nunc demum
» post tot annorum contentiones populus romanus
» certa firmaque pace ac consensione fruitur; etiam
» libertatem atque rempublicam recipite, atque se-
» cundum leges more maiorum gerite. Haec a me
» dici fierique minus mirabimini, ubi recordatione
» et comparatione praeteritorum adverteritis: eodem
» ab animo haec proficisci, unde prior profecta est
» lenitas, et a negotiis, et honoribus, nisi necessariis,
» abstinentia; unde et ex omnibus, quae mihi de-
» crevistis, nihil insolens aut publicae libertati grave
» recepi.

LXXXVIII. » Sed neque iudicium meum accusave-
» ritis, qui tanto imperio, nulla nec re cogente, nec
» homine, sponte absistam: magnas consilii huius
» atque praeclaras causas habeo. Nam sive ius re-
» spicias, nihil est aequius, quam res vestras arbitrio
» maxime vestro administrari; sive utilitatem, et
» mihi conducere arbitror, ut curis invidiaeque et
» insidiis me subtraham, et vobis, quibus iam licet
» libere temperanterque ac concorditer administrare
» rempublicam. Quod si gloriam quoque intuemur
» (cuius causa multi pericula non sustinent modo,
» sed expetunt), quidquamne poterit esse honestius,
» quam ultro abdicanda potestate, quae meliorem
» orbis terrarum partem continet, approbare generi
» humano animum fortuna maiorem, qui sui iuris et
» rerum arbiter, et parare magna imperia et regere
» norit, et suo arbitratu deponere? Igitur si quis
» forte vestrum ab alio talia sentiri dicique vere posse
» non credat, at saltem a me credat posse. Quippe
» quum enumerare plurima mea patrisque mei merita
» in promptu esset, propter quae non iniuria supra
» ceteros quoslibet nos amatis atque extollitis; tamen
» nihil est, quo aeque gloriandum putem, quam quod
» summam potestatem, a vobis oblatam, et ille non
» accepit, et acceptam ego dimitto.

LXXXIX. » Cum hoc enim facto quis aut Galliam
» subactam comparet, aut Moesos Aegyptiosque do-
» mitos, imperiique fines non Rheni fluentis, non
» Istri, ne Oceani quidem obiectu coërcitos? Fateor
» haec equidem tanta esse, ut antiquorum gloriam
» haud dubie vincant; ea tamen huic modestiae no-
» strae longissime cedere iudico. Cui equidem nec
» civilia bella confero, quum ex aliis alia magno
» terrore surgerent, ita feliciter confecta, victoriam-

» que clementia temperatam, ut nihil aut constantius, » aut melius in eiusmodi tempore, ne optare quidem » liceat. Vnum hoc non morem modo, verum etiam » ingenium humanum egredi aio, quod duo Caesares, » quum possemus imperare nolentibus, etiam volen- » tibus imperare noluimus. Si igitur magnis animis » et quaerere gloriam, et uti quaesita conceditur, » quid est, quod mihi praestare mortalitas splendi- » dius celebriusque possit? Vt enim de patre sileam, » quis animi magnitudine contendere mecum ausit, » qui tanta rerum omnium licentia, tot terrarum, » tot marium imperio, firmissimis exercitibus, im- » mota domi pace, studiis procerum, benevolentia » populi, tantis opibus cupide caream, maiorem in » memetipso mihi felicitatem esse repositam sentiens?

XC. » Fuit mihi cum quibusdam superiorum tem- » porum claris viris honesta contentio; nec dignum » his temporibus quae me genuissent, nec honestum » nomini romano credidi, si olim quidem Horatios, » Mutios, Regulosque ac Decios, horumque similes » respublica nostra producere potuisset, nunc velut » effoeta senio, et nullis ad nobilem nisum viribus, » nihil proferre posse pristinam gloriam decens cre- » deretur. Vt tamen me non abiicere reipublicae » curam, sed ponere appareret, non ita festinavi » decedere, ut improbis hominibus rapiendam pote- » statem in medio relinquerem. Vobis illa, Patres » conscripti, vobis destinatione mea consilioque tra- » ditur, quos virtute atque sapientia ceteros excel- » lere cognovi. Priusquam enim insanorum hominum » licentia, quam tot laboribus vix depuli, rem ro- » manam diripi convellique paterer, aut millies mo- » rerer, aut, quod minus etiam optandum puto, » perpetuo imperarem. Vos igitur hoc a me transla-

» tum onus, ut bonis civibus et reipublicae studiosis » dignum est, excipite; mihique hanc veniam date, » ut tot exantlatis laboribus defatigatum animum, » totque morbis vexatum corpus, aliquando per ho- » nestum otium recreem; simul invidiam ac odium » excutiam, optimis quibusque non nisi cum imperio » declinandum.

XCI. «Etiam insidiis me petitum esse scitis; iniquis » profecto: sed tanto magis exire locum propero, » tanta pericula ne merentibus quidem afferentem. » Haec igitur ratio probanda erit omnibus, quae et » mihi securitatem cum gloria, et utilitatem imperio » affert; quando certe melius est, iunctis plurium » consiliis, quam unius nutu administrari. Quae quum » ita sint, unam hanc pro tot laboribus ab unoquo- » que vestrum gratiam expeto, vosque rogo, ne » mihi quietiorem postmodum acturo vitam invi- » deatis. Non imperare tantum, sed et parere (mihi » credite) scio; nec enim cuiquam praecepi, nisi » quod, imperante alio, mihi quoque faciundum » existimassem. Equidem si pro mea conscientia ve- » stroque favore fingere mihi futuram conditionem » licet, sine metu, sine periculo privatam inter vos » acturus vitam videor: si quid secus accidat (nec » enim unus homo, tot confectis civilibus bellis, » toties asserta contra voluntatem multorum republi- » ca, vitare offensas omnium potuerit), bene habet; » mori potius ante tempus privatus cupio, quam » regium imperium in cives meos diutissime obtinere.

XCII. «Quid enim evenire mihi ad laudem effica- » cius posset, quam interfectum me non ob aliud in » privata conditione ferri, quam ne in regno quem- » quam interficere cogerer? Et pro brevi vita sempi- » terna mihi gloria cum ultione publica contingent;

» quemadmodum et pater meus caelestes honores adeptus est, percussores eius fuga, morte, infamia poenas dederunt. Mortales equidem omnes sumus; sed quum natura negavit immortalitatem, bonis factis vitaeque consentanea morte nanciscimur. Hac igitur spe atque fiducia reddo vobis rempublicam, Patres conscripti; quam sic accipiatis velim, ut neque mole curarum terreamini, neque facilem atque perfunctoriam rerum tractationem fore cogitetis. Quid autem vetat me de partibus quoque nobilioribus praecepta vobis quaedam tradere, quid fieri expediat, ipso opere usuque, nisi quid fallor, edoctum?

XCIII. « Principio igitur leges immutabili observantia colite: plurimum in hoc uno utilitatis est, et felicius agunt civitates, quae leges etiam aliqua parte vitiosas reverentur, quam quae semper aliquid mutantes, delectari magis emendandis legibus, quam emendatis uti, videntur. Nec publice tantum auctoritatem earum defenderitis, sed ipsi quoque domi, sermonibus, actionibusque omnibus sequimini. Provincias pace belloque regendas optimo cuique atque peritissimo mandate citra invidiam et privatae rei studium, quod apud probos et prudentes utilitate publica vincitur. Honores poenasque pro merito cuiusque repraesentare memineritis: familiaria bona, si necessitas postulet, pro publicis habere ne cunctemini; publicis autem haud secus atque alienis abstinete: vestra gnaviter tuemini; aliena ne concupiscite; sociorum spoliis ac contumeliis abstinete; hostes iniuria ne provocate, provocati ne timete: arma semper in manibus sunto; sed haec nec in vos ipsos invicem, nec in quemquam pacatum vertitote. Milites alendi

» vobis erunt, ne aliis insidiari necessitate adigantur;
» at iidem et cohibendi, ne quid mali per audaciam
» lasciviamque cuicumque inferant.

XCIV. «Sed quid ego longo sermone, quae sint
» facienda vobis, exsequor? ex his enim, quae dicta
» sunt, etiam ceterorum rationem, quaeque agenda
» vobis, quaeque vitanda erunt, haud difficulter col-
» legeritis: in hoc igitur uno praeceptoque votoque
» finiam, ut sic gerentes rempublicam felices ipsi
» sitis, et mihi gratiam habeatis, cuius opera ex mi-
» serrimo statu provecti in felicissimum fueritis; ne
» forte (quod absit, aberitque) gubernationi rerum
» impares et mihi poenitentiam iniiciatis consilii mei,
» et populum romanum novis iterum periculis et
» bellis implicetis.» Haec oratio non aliter, atque pro magnitudine exspectatae rei, audientium animos vario motu perculit: pauci mentis eius conscii ex compacto adstipulabantur; ceterorum credentium dictis, aut diffidentium, a diversis causis par et admiratio et molestia fuit; illis animi magnitudinem, his artificium stupentibus, et alteris aegre ferentibus calliditatem Caesaris, alteris eum abire potestate dolentibus: iam enim recordatione tot turbarum atque bellorum apud plerosque taedium popularis status incesserat; hisque non mutatio tantum reipublicae, sed etiam auctor mutationis Caesar placebat.

XCV. Ceterum nemo vera proponi putantium haec prompte excipiebat, aliis minime gaudentibus hoc consilio, aliorum gaudium occultante metu; neque fictam hanc atque simulatam modestiam existimantibus, arguendi voluntas aut fiducia aderat: omnium in eundem vultum similesque voces coacta adulatio est. Et orationem quidem laudabat nemo: pars, quia rem non probabat; ceteri, ne cupidius accepisse vi-

derentur. Tantummodo frequenter adhuc recitanti occlamatum est; et ubi peroravit, certamen obtestantium fuit, *ne rempublicam, ut unus ei rector munere deum oblatus, destitueret.* Multa etiam passim argumenta suadentium hortantiumque ingerebantur; quibus quum aliquandiu restitisset, ad extremum proditione sua victus, imperium retinuit. Tunc inter magnam gratulantium laetitiam et alia decreta, et praecipue duplex praetorianis stipendium, quo alacrius pro salute principis excubarent. Hac arte Caesar infamiam potentiae suae detraxit, ut volentibus postea, atque etiam obsecrantibus, invitus ipse otiique cupidior imperare videretur.

XCVI. Neque tamen res adeo incredibilis est, exstitisse, qui pauciora, quam posset, vellet; et prae se ferre perseveravit hanc voluntatem Caesar, plurimis dictis scriptisque. Nam et in epistola quadam, *otium suum non fore dignitatis expers, neque priori gloriae inconveniens* pollicitus, haec ipsa verba posuit: *sed ista fieri speciosius, quam promitti possunt; me tamen cupido temporis optatissimi mihi provexit, ut, quum rerum laetitia moretur adhuc, perciperem aliquid voluptatis ex verborum dulcedine.* Interim, sive ut partem invidiae declinaret, sive ut curas levaret, negavit, *se provincias omnes suscipere regendas; aut quas suscepisset, retinere perpetuo posse: in decennium tamen operam suam offerre reipublicae, ea tamen lege, ut si pacare citius omnia posset, celerius ei liceret abire potestate.* Divisis igitur cum senatu provinciis, sibi inquietiores, in quibus bella erant, aut timebantur, recepit; ambigua aestimatione, reipublicae cura haec

§. 96. Sen. de Brev. vitae, cap. 5. — Dio. — Strab. lib. III, p. 166, et lib. XVII, p. 840. Cassiod. Chron.

faceret, an ut, relictis inermibus et obnoxiis, quidquid ubique militum ac armorum esset, secura potentia complecteretur.

XCVII. Igitur senatui populoque romano permissae sunt Africa, Numidiaque, et Cyrenaica regio, et cum Epiro Graecia, Dalmatia, Macedonia; praeterea Bithynia cum Ponti proxima parte, ac Hispania Baetica; tum ex insulis Sicilia, Sardinia, Creta. Caesar reliquam Hispaniam omnem, itemque Galliam Germaniasque retinuit, cum Coelesyria, Phoenice, Cilicia, Cyproque et Aegypto. Sed mox Cyprum populo reddidit Caesar; Dalmatiam, ubi exortum bellum erat, recepit: ad eandem formam diversis temporibus aliae quoque permutatae provinciae sunt, ut suis locis referetur. Ceterum tum quidem census utriusque provincias a senatoribus obtineri voluit; Aegypto dempta, cui praefectum mittebat ex equestri ordine. At in populi provincias annui magistratus exibant, sorte divisis provinciis; nisi quod extra ordinem multitudinis liberorum habebatur ratio, orbique patribus, et maritis caelibes posthabebantur.

XCVIII. Hos omnes esse senatorii ordinis oportebat; eoque habitu ac cultu utebantur, non accincti gladio, non militibus stipati. *Proconsules* appellari placuit, latius extensa significatione vocis, ut non hos modo, qui ex consulatu issent in provinciam, sed praetores etiam, quique eorum loco haberentur, comprehenderet: lictores his totidem, quot in Vrbe solebant apparere, concessi. Et quamvis in sua tantum provincia potestatem exercere poterant, insignia tamen Vrbem egressi sumere, eademque, donec in

§. 97. Sueton. in Aug. cap. 47. — Dio. — L. 1. de Off. Procons. lib. I, tit. 16.

Vrbem reverterentur, retinere iussi. Sed initio duae harum consulares appellabantur: Africa, dempto Iubae regno; et Asia, quae gentes intra Halym ac Taurum continebat, exceptis Gallograecis, et nationibus Amyntae parentibus, Bithyniaque ac Propontide. Decem reliquas praetorias fecerat, Baeticam, Narbonensem, Sardiniam adiuncta Corsica, Siciliam, Illyricum, Macedoniam, Achaiam, Cretam cum Cyrene, Cyprum, Bithyniam cum Propontide vicinaque parte Ponti. Suas autem provincias a se uno delectis tradidit Caesar, appellarique legatos, etiamsi forte consulatum gessissent, voluit. His non temporis, sed voluntatis suae modo finiebat Caesar potestatem, militari habitu cinctuque conspiciendis, ut quibus in milites animadvertendi concessum ius esset; id enim eius potestatis insigne est, nec ab aliis usurpatur.

XCIX. Senos autem lictores habebant, quotquot eorum non essent consulatu functi, atque hinc eis apud Graecos nomen fuit. Saepe autem accidit, ut voluntate Caesaris etiam consules praetoresque in magistratu suo provincias obtinerent. Idem tamen auctor fuit instituti, ne magistratus, deposito honore, statim in provincias mitterentur; sed quinquennium saltem interponeretur. Et initio quidem, quamquam plures essent provinciis, tamen omnes ad sortiendum admittebantur; postea propter quorundam delicta, Caesar eam quoque rem suae potestatis fecit hactenus, ut ex omni numero totidem eximeret, quot provinciarum sortes erant, eosque sortiri solos iuberet. Postea et hic mos inolevit, ut huiusmodi provincias Caesar cui vellet daret, et quam vellet diu: quin et equitibus romanis quarundam gentium aliquando

§. 98. Dio. — Strab. lib. XVII,

commissa cura fuit. Haec igitur tum sunt constituta circa officium senatorum, quibus in provinciales capitalis poenae potestas erat.

C. Mittebantur enim et alii in populi quidem provincias, quibus id iuris non esset, ex quaestoribus sorte ducti, aut proconsulum legati, quos rectius *consiliarios* ab argumento vocaveris. Hos autem sibi quisque deligebat: praetorii quidem singulos aequalis dignitatis, aut inferioris etiam; consulares vero ternos eiusdem loci, quos imperator probavisset. Sed et in Caesaris provincias, in quibus plus una legione esset, senatores mittebantur, quos legatos legionum appellabant; hos deligebat ipse ex praetoriis plerumque; nonnunquam quaestorios etiam, aut alio mediorum honorum functos adhibebat. Hae ferme senatorum functiones erant: at ex equitibus, qui eorum tribuni militum, aut nuper in senatu fuerant, aut alioqui praestantiores ceteris habebantur, nonnullos moeniorum Romae curatores, alios etiam in externis urbibus constituit. Ex eodem ordine procuratores, interdum et ex libertis suis, in omnes provincias dimisit, redditibus colligendis certisque faciendis impensis; nisi quod a proconsulibus provinciarum, quibus praeerant, tributa cogebantur. His etiam procuratoribus, non secus atque proconsulibus, mandata princeps dabat, eosque certis cum stipendiis emittebat; idque etiam in ceteris provinciarum rectoribus servari placuit. Antiquitus enim redemptores erant, qui proconsulibus mulos et tabernacula, vasaque, et omne aliud instrumentum publice locata praeberent.

§. 99. Sueton. in Aug. cap. 36. — Dio.
§. 100. Dio. — Suelon. in Aug. cap. 36. — Cic. in Pison. cap. 35 — Liv., XLII, 1. — Lamprid. Alex. Sev. 42.

CI. Tum vero parare haec e stipendiis suis omnes iussi: has insuper communes omnibus leges acceperunt, *ne quis delectum militum ageret; ne pecunias cogeret, nisi ex praescripto; ne quis, accepto successore, cunctaretur decedere, neve tempus in itinere tereret, sed intra trimestre utique in Vrbem reverteretur.* Hanc igitur faciem tum quidem temporis ista receperunt: revera regnum erat, et Caesar, militibus instructus et pecunia, etiam ea, quae reddidisse senatui populoque videbatur, imperio obtinebat. Aerarium quidem publicum ab suo distinctum habebat; sed par erat ei in utrumvis potestas, quae nec rerum limitibus, nec temporum spatiis coërceretur: nam tametsi dixerat, ista se tantum in decennium recipere, mox in aliud quinquennium, deinde iterum in decennium ei prorogatum imperium est, ita ut continuatis decenniis ad finem usque vitae in summa potestate persisteret.

CII. Senatus tamen, quasi adiicere aliquid fortunae eius posset, iam post orationem ab eo habitam, promissaque de provinciis dividundis facta, multos ei honores decreverat; in quis maxime insignes, *ut ante domum eius in Palatio lauri, quernam coronam sustinentes, statuerentur, eaeque quotannis a. d. kal. mart. renovarentur, quo simul et in hostes victoriae, et in cives clementia significarentur:* eiusque rei memoriam temporum eorum triumviri auro, argento, aeri flando feriundo tam diuturnam effecerunt, ut hodieque spectentur nummi, quernam coronam cum lauri ramis exhibentes, titulo inscripto, OB. CIVES. SERVATOS. Tum vero redactis in promissam formam provinciis, et ad tutelam imperii distributis quatuor et quadra-

§. 101. Dio.

ginta legionibus, ab senatu populoque romano *Augustus* appellatus. Romulum vocari oportere quidam censuerant, quasi et ipsum conditorem Vrbis: nec displicebat nomen Caesari, nisi quod regis illud fuerat, cuius vocabulum studiose fugiebat, quum rem teneret.

CIII. Sed Munatii Planci sententia praevaluit, ut *Augustus* potius diceretur, non tantum novo, sed etiam ampliori cognomine, quod locis consecratis sanctisque rebus antea tribui consueverat: nam ab *augendo* deductum hoc nomen, sequentibus saeculis nequidquam existimatum. Actum id idibus ianuariis, ex Ovidio satis constat, mansitque huic vocabulo per complura saecula tanta veneratio, ut solis imperatoribus romanis relictum ne potentissimi quidem reges affectarent. Etiam mensem septembrem, quo natus ille esset, *Augustum* appellandum censentibus, ipse sextilem praetulit, ob causas senatusconsulto comprehensas, quod in haec verba factum est: *Quum imperator Caesar Augustus mense sextili et primum consulatum inierit, et triumphos tres in Vrbem intulerit, et ex Ianiculo legiones deductae, sequutaeque sint eius auspicia et fidem, et Aegyptus hoc mense in potestatem populi romani redacta sit, finisque hoc mense bellis civilibus impositus sit; atque ob has causas hic mensis huic imperio felicissimus sit, ac fuerit: placere senatui, ut mensis* Augustus *appelletur.*

CIV. Eadem de re et plebiscitum factum est, rogante Sex. Pacuvio tribuno plebis. Is inter immodicam

§. 102. Pigh. Annal. — Liv. Epit. — Val. Max. II, 8. — Plin. XVI, 4. — Oros. VI, 20. — Auct. de Vir. illustr. — Appian. B. Civ. lib. I. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 7. — Flor. IV, 12.

§. 103. Hegesipp. V, 15. — Vell. II, 91. — Bernegger. ad Sueton. Aug. cap. 7. — Ovid. Fast. I, 590 et 609. — Macrob. Sat. lib. I, cap. 12. — Dio, lib. LV.

omnium gratulationem, eminere suam adulationem cupiens hispano celticoque more se devovit Augusto; et, hoc prohibente, ad circumstantem subsellia populum prosiluit, et persuasis, quos potuit, etiam circum angiportus et vias discurrens sequi suum exemplum obvios coëgit: atque inde mos ortus dicitur, ut imperatorem alloquentes, *se numini eius maiestatique devotos* dicerent. Idem effecit, ut propter decretos Augusto honores passim sacrificaretur; atque pro concione palam professus, *se Augustum ac filium suum heredes instituisse aequis partibus*, quum nihil haberet, eo fecisse existimatus est, ut acciperet; quod etiam contigit. His temporibus Augustus, quum vim summi imperii teneret, omni conatu elaboravit, ut quam posset maximam libertatis speciem efficeret; hoc maxime vaframento usus, ut magistratus etiam capesseret saepius, aliosque honores, atque nomina eorum antiqua reciperet, quo videlicet non sibi vindicare omnia, sed ex legibus et senatus populique voluntate habere videretur.

CV. Quod exemplum et successores eius imitati, consules saepe, et, quoties extra pomoerium agerent, proconsulibus gesserunt. *Imperatoris* etiam susceperunt appellationem, vel quibus nulla ex hoste parta victoria esset, ne *regis* aut *dictatoris* nomen assumerent, et tamen proprium aliquod summo fastigio vocabulum haberent. Sub horum nominum antiquo iure conscribere exercitus, cogere pecunias, bellum aut pacem facere, civibusque pariter et sociis imperare consueverunt: etiam, ut equites, atque adeo senatores vel intra pomoerium necare possent: et quidquid un-

§. 104. Dio, lib. LIII. — Liv. Epit. — Strab. lib. III, p. 165. — Caes. de B. Gall. lib. III. — Tac. Germ. 13 et 14.

quam ista nomina gerentibus usurpatum potestatis fuit. Censurae vero praescriptio facultatem dabat in vitam moresque singulorum inquirendi, census agendi, in equitem aut senatum legendi, quos vellent, aut contra inde removendi.

CVI. Ne autem ulla pars reipublicae videretur eorum eximi potestati oportere, sacerdotia capiebant omnia, et pleraque conferebant, ipsi pontificatum maximum soli retinentes. Tribunitia deinde potestas dabat eis in omnia senatus decreta arbitrium, ut liceret eis, quidquid eorum displiceret, tollere: praeterea sacrosanctos efficiendo ab omni defendebat iniuria; adeo ut, si vel leviter se laesos verbo factove cuiusquam existimarent, possent eum indicta causa tanquam impium et nefarium hominem occidere. Et tribunatum quidem, tanquam patriciis haud concedi solitum, non suscipiebant; potestatem autem, quanta unquam fuit maxima, vindicabant; quam quia quotannis, quoties tribunorum comitia perfecta erant, resumebant, per annos tribunitiae potestatis imperium eorum dinumerari obtinuit.

CVII. Haec igitur tanquam a populo accepta, ad imaginem antiquae reipublicae, principes habuerunt. Ceterum rem paucissimis olim, et tantum certas in causas concessam, assumpserunt in omnia, ut legibus solverentur. *Patris* autem *Patriae* appellationem, honoris plus afferentem, quam potentiae, servarunt ominis causa; *Caesaresque* et *Augusti* vocari voluerunt, alterum significandi gratia, quibus successissent; alterum exprimendae amplitudini suae dignitatique aptum rati. Haec igitur commutatio rerum, quum publice esset utilissima (deventum enim eo erat, ut

§. 105. Eutrop. lib. II. — Flor. IV, 2. — Tac. Annal. I, 9. — Dio.

salva esse Roma non posset, nisi ab uno regeretur), rerum gestarum expositioni fraudi fuit, ut angustior esse inciperet, et incertior.

CVIII. Superioribus enim temporibus, quum quae fierent, omnia senatui populoque romano renuntiarentur, a multis excipi consignarique potuerunt; et quamquam, ut fit, a nonnullis timori gratiaeque aut simultatibus aliquid daretur, tamen apud alios, et in publicis commentariis reperire integriora fas erat. Postquam ad unum omnia referri coepere, paucis, illa tanquam ex abdito proferentibus, maligne creditum; quod, unde arguerentur, non esset, omnia ad arbitrium principum composuisse existimatis; quum etiam Claudium Caesarem, historiam, hortante T. Livio, scribere aggressum, ne vere ac libere, quae mortem Caesaris sequuta erant, traderet, saepe castigatum ab avia et matre didicerimus.

CIX. Accessit ex ipsa imperii magnitudine cuncta accurate tradendi quaedam desperatio: nam ex eo tempore multa domi belliqne gesta sunt, quorum causas atque seriem pauci, praeter auctores, nossent; plerosque totum negotium pertinaciter falleret. Vnde nemini vertendum vitio erit, si non obvia fide sine delectu omnia exceperit, praesertim, quoties utcumque tradita, manifestioribus rerum indiciis arguuntur. Sed, ut ad seriem temporum revertamur, qua die Caesari cognomentum *Augusti* est impositum, Tiberis proxima nocte exundans, plana Vrbis inundavit: res fortuita vatum interpretationibus in prodigium tracta est, incrementumque Caesari significari creditum, civitatem totam in potestate habituro.

§. 107. Flor. — Dio. — Tac. Hist. I, 1.
§. 108. Sueton. in Claud. cap. 41.
§. 109. Dio.

CX. At ille non iam potentiam, quae prius adfuerat, sed iusti imperii decus atque bona cogitans, non omnia, ut olim, privato consilio agebat: de plerisque Patres consulebantur; precante ipsos, *ne quis sibi patriaeque, si quod haberet consilium rectius, invideret;* neque difficilem se exhibuit, quidquid illi parum apte cogitatum iudicassent, corrigendo. Maxime autem a consulibus, aut si locum alterum ipse occuparet, a collega postulabat admoneri. Sed et ex aliis magistratibus singulos, et ex reliquo senatu quindecim sortiri iussit, quibus in proximum semestre adiutoribus uteretur, de negotiis ad frequentem senatum referendis ante tractaturus.

CXI. Eosdem etiam aliquando adiudicaturus adhibuit. Exercebat tamen et senatus iudicia, quemadmodum olim; quin et legationibus interdum regum atque nationum responsa dabat: populus comitiis intererat; nihil tamen nisi de sententia principis constituebatur. Magistratus partim ipse designabat, partim suffragiis ipse sinebat creari; semper animum intendens, ne indigni fierent, aut factionibus ac ambitioni locus esset. His in universum ita ordinatis, deinceps singula, quae memorari digna occurrent, suis annotata temporibus referentur. Non enim abs re miratus Alexandrum hic princeps, plerisque in adolescentia subactis, ne materiam agendi postea non esset habiturus timentem; maius esse existimavit imperium partum bene constituere, quam, donec defuit, quaerere: idque rebus ipsis laudabiliter praestitit.

CXII. Igitur eodem consulatu, vias extra Vrbem ex manubiali pecunia sternendas triumphalibus viris

§. 110. Sueton. in Aug. cap. 35.
§. 111. Dio. — Plutarch. Apophth. Rom. cap. 46.

distribuit: excepta sibi Flaminia, quae ad Ariminum usque pertinebat, quod per eam ducturus exercitum erat. Celeriter ea permunita est, obque eam causam in duobus capitibus viae positi sunt arcus cum statuis Augusti, unus in ponte Tiberis, alter Arimini; quorum adhuc in nummis imago visitur, cum hac inscriptione: S. P. Q. R. CAES. AVGVSTO. QVOD. VIAE. MVNITAE. SVNT. In ceteras etiam vias, cunctanter sumptum praebentibus aliis, multum de sua, aut publica pecunia impendit. Ille tamen de sua dedisse malebat videri; eoque et argenteas statuas suas (quo ex metallo nulli antea Romano positae fuerant) sustulit, et conflavit omnes, et ex ea pecunia cortinas aureas in aede Apollinis Palatini posuit. Perfecto Flaminiae viae opere, ac viribus ex morbo, quo circa non. mai. correptus fuerat, recuperatis; profectus ab Vrbe Caesar, Britannis inferre bellum constituerat. Sed ubi perventum in Galliam est, obvios eorum oratores habuit, pacem petentium: idcirco deposito priore consilio, in Gallia substitit, quam recens subactam, sequutis deinde civilibus bellis, nondum bene certa ac stabilis forma continebat. Igitur Narbonem evocatis populis trium Galliarum, quas pater Caesar vicerat, censum egit: moribusque eorum ac reipublicae firmius constituendae operam dedit; certumque vectigalis modum, et inferendi tempora quibusque ac loca praescripsit.

§. 112. Sueton. in Aug. cap. 30 et 52. — Dio. — Strab. lib. V, p. 217, et lib. XIV, p. 200. — Pigh. ad ann. 725. — Plin. XXXIII, 12. — Horat. Carm. III, 5.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER C

IN LOCVM LIBRI CXXXV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRIGESIMI QVINTI.

Bellum a M. Crasso adversus Thracas, et a Caesare adversus Hispanos gestum refertur; et Salassi, gens Alpina, perdomiti.

I. Eadem aestate M. Licinius Crassus M. F. M. N. proconsule ex Thracia et Getis, a. d. IV non. iul. triumphavit. Bastarnae nuperae cladis dolore Dentheletas et Citam, quibus calamitatis suae causam imputabant, adorti, excitarunt Romanum, illis gentibus atque regionibus belli minime appetentem. Ceterum, ut inquietas nationes graviore damno castigatas in longius pacaret, diligenter instructis omnibus, operam dedit, ut imparatis superveniret: iuvitque consilium fortuna; et profligatis levi negotio Barbaris, leges pacis, quales Romanus voluerat, impositae. Victis Bastarnis, quum arma semel cepisset, ulcisci Thracas quoque statuit, qui priori expeditione e Moesia revertentem latrociniis vexaverant, et tum

quoque nihil pacati agitare nuntiabantur. Igitur in Merdos Serdosque exercitu inducto, nationes istas proelio non uno victas, magno labore domuit; amputatis multorum manibus, quod aliter frangi feritas crudelissimorum mortalium non poterat. A Serdis istis vocatam regionem, quam Serdicam, et Sardicam, variante scriptura, celebrant historiae; pro Merdis, quod nescio an usquam praeterea occurrat vocabulum, Maedos intelligere malim, vicinos Dentheletis, et a Serdis flumine tantum Nesso separatos.

II. Ceterum subiecta quaeque populando, quum ad Odrysas Crassus penetrasset, his in pacis speciem occurrentibus pepercit. *Bacchi se clientes* asseverabant, *neque dignum ab eius imperatoris exercitu sacras terras vastari, cuius imperii praedictionem M. Octavio de filio consulenti exhibuissent: ritu enim loci vinum aris infusum, superato aedis culmine in caelum emicasse laetissima flamma; quod ostentum nemini post Alexandrum Magnum factum fuerit.* Lucum eum tum temporis Bessi obtinebant; itaque Crassus his ademptum, prioribus cultoribus restituit. Haec agentem Roles excivit, cui cum alio Getarum regulo (Dapygi erat nomen) bellum inciderat. In hos invectus Romanus, quum equites pulsos in peditum ordines impegisset; non proelium ultra, sed caedes turbatorum atque diffugientium fuit. Dapyx in castellum munitum se contulit; quod quum obsideret Crassus, quidam de muro graece salutans eum, colloquium expetivit: per hunc proditi Barbari, ne in manus inciderent hostium, mutuis vulneribus semetipsi conciderunt. Dapygis fratri, nisi captus fuisset, par cum aliis fatum

§. 1. V. C. 725; A. C. 27. — Dio, lib. LI, fin. — Liv. Epit. CXXXIV. — Flor. III, 4.

§. 2. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 94.

sortituro, Crassus salutem et libertatem restituit. His ita gestis, ad Ceiram signa promota.

III. Est in regionibus eis spelunca eius magnitudinis et munimenti, ut Titanes a diis victi eo confugisse dicerentur: huc omnes opes suas finitimi, et, quod in his pretiosissimum erat, armenta ac pecora incluserant. Crassus, perquisitis omnibus speluncae ostiis (tortuosa enim et occulta erant) obstructisque, necessariorum parandorum facultate exclusos, fame subegit. Invitatus hoc successu, Zyraxis etiam regionem, licet Dapygis bello se nihil immiscuerat, invasit. Robustissimum eius regionis oppidum Genucla fuit, ubi signa romana esse dicebantur, quae C. Antonio apud Istrianos Getae ademerant. Ea terra simul et ab Istro, cui adiuncta fuerant, oppugnata, parvo quidem tempore, sed non parvo labore, cepit, absente quidem Zyraxe, qui ad primam belli famam, cum pecunia, comparandorum auxiliorum causa, in Scythas profectus, nondum redierat. Interea Moesorum etiam populos, qui defecerant, per legatos recepit. Artacios, illibatam libertatem nullaque violatam deditione iactitantes, ipse aggressus, ne vicinis fastidium conditionis suae facerent, quamquam fortissime repugnantes, in potestatem redegit, quum partem eorum superasset armis, ceteros, captivis suis metuentes, accipere conditiones pacis coëgisset.

IV. Ob eas res triumphum ei concessit Augustus; itemque M. Valerio Messallae propter Gallorum rebellantium partem domitam. Circa amnem Aturum et Pyrenaeos saltus res gesserat, Aquitanorum maxime ferocia fracta. Triumphavit igitur proconsule ex Gallia VII kal. oct. et ex manubiis viam silice sternendam locavit, quam ne fuisse Valeriam existimemus, Tibulli poëtae, qui bello Aquitanico sub Mes-

salla meruit, auctoritati damus, per Tusculanum Albanumque agrum ductam testantis, quum Valeria Tibure in Marsos et Pelignos pertineret. Dum haec aguntur, Augustus in Hispaniam ex Gallia profectus eam quoque provinciam pro ratione praesentium ordinavit. Adhuc Tarracone agentem kalendae ianuariae deprehenderunt, quibus consulatum ipse octavum, T. Statilius Taurus iterum inierunt. Tum Agrippa, cui nulla munienda obtigerat via, aliud non minoris sumptus opus, Septa dedicavit. Locum eum in Martio campo Lepidus antea comitiorum habendorum causa porticibus instruxerat. Agrippa incrustavit, tabulisque et statuis exornavit, adeo pretiosis, ut pro quibusdam capite spondere tutelarii cogerentur. Sed Agrippa, nihil honori suo tribuens, *Septa Iulia* vocavit, omnia referre ad Caesarem solitus, eoque et apud ipsum integra gratia; nec minus in magna gloria apud ceteros, quod optimorum consiliorum auctorem esse Caesari scirent.

V. Longe diversis moribus Cn. Cornelius Gallus, pro instituti sui vanitate exitum habuit. Is immemor, cuius opus esset, auctori suo obtrectare non verebatur; et, inter alia maleficia, Thebas, Aegypti nobilissimam urbem, pluribus ornamentis opibusque spoliatam exhauserat: nec interim defuit statuas sibi per omnem prope dixerim Aegyptum ponere, et acta sua insculpere in pyramides; nam Heroum urbem deficientem parva manu receperat; domueratque Thebas, propter tributum tumultuantes. Haec, quum accepto successore Petronio in Vrbem redisset, Valerius Largus ex familiaribus eius obiecit; factumque est, ut

§. 4. V. C. 726: A. C. 26. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 611. — Dio, lib. XLIX, fin. — Tibull. Eleg. I, 7, et II, 1. — Fasti Capit. — Strab. lib. V, pag. 238. — Sueton. in Aug. cap. 24. — Plin. XXXVI, 5.

Augustus Gallo amicitia et provinciis suis interdiceret. Sic cadere incipientem, aliae, ut fit, adortae accusationes prorsus afflixerunt, multorumque criminum, inter quae et coniurare contra Caesarem voluisse insimulatus, sententiis Patrum, quibus causam iudicandam imperator dederat, exsulare iussus est: bona eius in fiscum Caesaris referri placuit, et ob hanc vindictam honorem haberi diis immortalibus, iisque maioribus hostiis senatus nomine fieri. At Gallus, ignominiam non ferens, ferro incubuit.

VI. Hic casus primum ex Romanis Aegypti praefectum, inter paucos Caesari carum, poëtam nobilem, bello spectatum, quadragesimo aetatis anno sustulit, quum tot egregia naturae ac fortunae munera, utendi nescius, inexcusabili vecordia corrupisset. Atque hoc sicuti ad modestiam documentum, sic illud ad cautionem hominibus fuit, quod multorum suffragiis adactus ad extrema fuerat, qui prosperitate magna usum adulationi propioribus officiis impense coluerant: at illi, Largum videntes crescere, ad hunc se transtulerunt, eundem illum, si quando ferret occasio, haud segnius condemnaturi. At apud alios, propter amicum eversum, tanta esse in invidia Largus coeperat, ut C. Proculeium, Caesaris amicitia notum equitem, quum forte factus ei esset obviam, manu os atque nasum compressisse dicatur; quasi indicans, tali praesente delatore, ne respirare quidem tuto quemquam posse. Alius, testibus adhibitis, Largum interrogavit, *an se cognosceret?* et negante illo, rem consignavit in tabulis, quasi homo improbus calumniari vel ignotum nequiret: casu Cornelii cognito, laudatam

§. 5. Euseb. Chron. — Marcellin. lib. VI. — Serv. ad Virg. Ecl. X. — Dio. — Strab. lib. XVII, p. 819. — Sueton. in Aug. cap. 66.

quidem ab Augusto Patrum pietatem ferunt, tantopere pro se indignantium, sed illacrymasse eum, nobilique voce questum, *sibi soli non licere amicis, quatenus vellet, irasci.*

VII. Tantum exemplum nihil M. Egnatium Rufum deterruit (adeo plures aliorum improbitatem aemulari, quam vereri poenam, didicerunt), quominus ad similem furorem prolaberetur. Aedilis nuper et alia non inepte fecerat, et oborto forte incendio, per servitia sua et mercenarios opem tulerat laborantibus. Ob ista populi iussu pecunia ex publico data, factusque praeter leges statim ex aedilitate praetor, in tantum sibi placuit, ut Augustum contemneret; edictoque proposito, *sua opera salvam integramque Vrbem successoribus tradi*, gloriaretur. His quamquam offensus cum nobilissimo quoque Patrum Augustus, satis tamen in praesentia habuit aedilibus iniungere, *darent operam, ne qua incendia exsisterent, aut, si exstitissent, in tempore restinguerentur.*

VIII. Eodem anno Ponti rex Polemo, inter socios ac foederatos populi romani adscriptus, in universo regno suo prima in theatris loca senatoribus romanis dari praecepit. Et Romae Sex. Apuleius Sex. F. Sex N. procos. ex Hispania a. d. VII kal. febr. triumphavit. Sub idem tempus clausae nuper Iani portae denuo patuerunt. Britannos, promissa non servantes, bello petere Augustus destinarat; sed praepeditus Salassorum, Cantabrorumque et Asturum rebellione, ad hos prius pacandos consilia convertit. Igitur nono consulatu, cuius collegam M. Iunium Silanum habuit, etiam Tarracone inito, ipse Hispanos domiturus Al-

§. 6. Dio. — Plin. XXXVI, 24.
§. 7. Sueton. — Dio. — Vell. II, 91.

pina bella Terentio Varroni Murenae demandavit. Salassi nuper Gallico bello M. Messallae, castra propinquis locis habenti, ligna ad focum, et hastilia ad exercitationes, non nisi pretio accepto dederant; et nuper per simulationem viarum, aut pontium reficiendorum, cum magnis copiis iuga montium insidentes, saxis in subiecta devolutis, pecuniam, quae ad Caesarem portabatur, interceperant.

IX. Hos igitur divisis copiis Varro, quo pluribus locis invadens distraheret, haud difficulter paucos numeroso succinctus exercitu superavit. Pacem deinde petentibus quum certam pecuniam imperasset, tanquam nihil ultra passuris, dimisit per causam exigendi milites, comprehendique omnes, et adduci Eporaediam iussit. Ibi sub hasta venierunt omnis aetatis sexusque millia sex et triginta; praeterea hominum bello aptorum octo millia, lege addita, *ne aut in vicina regione servirent, aut vicesimum intra annum manumitterentur*. Ita perdomitis tandem Salassis, Augustus tria colonorum millia, maxime ex praetoriis cohortibus in optimam eius agri partem misit; et quo loco castra habuerat Varro, condi oppidum, et muris, quatenus natura locorum patiebatur, muniri iussit. *Augusta Praetorianorum* appellata. Difficilior adversus Cantabros Asturesque labor Augusto fuit, quum asperi homines, et pari situ defensi, nec pacem amplecterentur, nec in discrimen pugnae se darent adversus validiorem.

X. Cantabrorum praecipua contumacia fuit; qui libertatem usurpare non contenti, quoties romanus metus aberat, Vaccaeos, et Curmogos, et Autrigonas

§. 8. V. C. 727; A. C. 25. — Fasti Capitol. — Sueton. in Aug. cap. 26. — Strab. lib. IV, p. 205. — Oros. VI, 21. — Dio.

§. 9. Dio. — Strab. — Sueton. in Aug. cap. 21. — Liv. Epit.

assidue depopulabantur. At ubi, Sagesama recepta, castrisque ibi positis, tripartitas copias immisit Caesar; modo altioribus iugis praeoccupatis, modo per cava locorum aut silvestria positis insidiis, in has eum difficultates coniecere, ut prae curis laboribusque, per maiorem partem aestatis exantlatis, in morbum incideret. Sed et frumenti penuria laboratum in castris est; quod per difficiles vias parce ex Aquitania subvectum, incredibilis exorta murium multitudo diripiebat. Ergo et cum hoc tantulo animali belligerandum fuit, hominesque conducendi, pretio in certum captorum numerum constituto. Ceterum Augustus Tarraconem regressus, C. Antistium bello praefecerat; eaque res ad celeritatem victoriae profuit: quippe Barbari, contempto Antistio, quum proelium commisissent ad Belgidam (quod oppidum ab aliis Segidam vocari doctis placet), magna clade victi, Vinnium altissimum montem fuga petiverunt.

XI. Ibi tuti loco, necessariorum inopes, quam deditionem ferrum extorquere nequiverat, fame subigente fecerunt. Alia deinde sunt ab Antistio oppida capta; sed cuius titulis Arracillum accedere debeat, quando super haec tempora et C. Furnius, et M. Agrippa his in regionibus res gesserunt, inter silentium auctorum parum liquet. Id tantum reperio, quum diu magna vi repugnasset, captum ac direptum esse. Post haec ulteriora quoque Gallaeciae victores pervaserunt, classe etiam admota ab Oceano, cui praefuisse C. Furnium arbitror, qui una cum Antistio Medullium montem flumini Minio adiacentem obsedit. Isthaec obsidio magno labore periculoque Romanis constitit; magna hominum multitudo huc confugerat;

§. 10. Flor. IV, 12. — Oros. VI, 21. — Strab. lib. III, p. 165. — Dio.

quae cum armis resisteret, operibus expugnanda fuit. Igitur obducta per quindecim millia passuum fossa, quum aliter captivitatem effugere Barbari nequirent, igne, ferro, ac veneno peremerunt.

XII. Taxus arbor in Hispania nascitur; huius e baccis venenum exprimebant, cetera quoque tam maleficae naturae, ut vasis, ex liguo factis, vina diffusa mortem afferant: hinc *taxica* vocata putant, quae vulgo *toxica* nominantur. Alii, toxicon ex herba fieri, similitudinem apii referente, tradunt: id quoniam citra dolorem necet, asservare Hispanos in remedium acerbioris casus; eos maxime, quos gentili more supervivere post mortem eius, cui se devoverint, nefas habetur. Hoc modo consumptis plerisque, ne quidem servari magna pars eorum, qui in potestatem venerant, potuere: annotatum est, a puero, gladium forte nacto, iussu patris parentes cum fratribus omnibus interemptos; itemque alios una captos, a muliere. Nec enim ille sexus erat mollior; et interfecti sunt eo bello a matribus liberi, ne in potestatem hostis inciderent. Inter haec relevatus nonnihil Augustus ad castra rediit; fractosque iam hostes, et in deditionem acceptos, partim in plana deduxit, ne montium fiducia rebellarent; aliis obsides imperavit; ferocissimum quemque sub corona vendidit.

XIII. Sub idem tempus Astures, montibus suis digressi, castra iuxta flumen Asturam (unde nomen genti) posuerant. Inde trifariam divisis copiis, totidem romana castra oppugnaturi, maximum terrorem imparatis periculumque intulissent, nisi T. Carisius, Trigaecinis sociorum consilia prodentibus, instructo

§. 11. Flor. — Dio. — Vell. II, 90.
§. 12. Plin. XVI, 10. — Strab. lib. III, pag. 164 et 165. — Flor.

cum exercitu occurrisset. Cruentum ibi certamen fuit, multis utrinque cadentibus, donec in fugam acti hostes Lanciam urbium suarum maximam confugerunt. Eam milites, ab ira pertinacis proelii, delere incendio cupiebant; donec Carisius non parvo apud utrosque negotio, Barbaris deditionem, suis clementiam persuasit, ut victoriae romanae stans potius Lancia, quam incensa, monumentum esset. Hanc victoriam, omnibus circum exterritis, sequuta gentis est deditio, concessis ei ad inhabitandum castris suis, quae in plano essent. Sic mansuefacti paulatim Astures solum exercere et metalla didicerunt; tum demum opibus suis cognitis, dum alieno lucro eas eruunt.

XIV. Aurum enim fert Hispania, coloresque, quorum Indico similis ex arena excoquebatur. Miniarium certe metallum maximi proventus in Baetica fuit; in Gallaecia vero *Minium* flumen inde nominatum putant, quod in eo magna vis eius pigmenti reperiatur. Haec extrema fuit Augusti ductu suscepta expeditio; qua perpacata demum post annos ferme ducentos Hispania, si modicos mox tumultus excipias, provincia facta, romano iugo sat patienter assuevit. Augustus, bello confecto, militibus emerita stipendia habentibus sedem in Lusitania dedit, colonia condita, quam Augustam emeritam appellaverunt. Ibi ex praetoriis legatum constituit Caesar Carisium, sive Titus ei praenomen fuit, sive nummos potius istius fuisse credimus (et est vero propius), qui, urbem cum turribus et portis praeferentes, hunc titulum exhibent: EMERITA, et in ambitu P. CARISIVS LEG. PRO. PR.

§. 13. Flor. — Oros. VI, 21. — Isidor. Etymolog. IX, 2.

§. 14. Plin. XXXIII, 7, et XXXV, 6. — Liv. XXVIII, 12. — Vell. II, 90. — Dio. — Strab. lib. III, p. 158 et 166. — Iustin. XLIV, 1 et 3.

XV. Maiori parte Hispaniae consularis C. Antistius impositus est, cum tribus legionibus, totidemque legatis. Ludos etiam in castris Marcellus ac Tiberius aedilium vicem ediderunt. Iubae deinde regi, quod pleraque paterni eius regni provinciae populi romani adscripta fuerant, Getuliae quaedam concessae partes, et quidquid Bocchus ac Bogud Mauritaniae reguli obtinuerant. Per idem tempus Amyntas, multis Cilicum et Pisidarum castellis occupatis, ad Homonadenses progressus, interfecto tyranno, dolo muliebri perierat. Eius regnum, quamquam liberos reliquerat, in provinciae formam redegit Caesar, misso M. Lollio, qui primus eam propraetore administravit. Huic Lycaones cum Gallograecis parere iussi, tum Sagalenses, et Selgenses, et quidquid sub imperio Amyntae fuerat. Pamphyliae tantummodo partes, nuper eidem attributae, suis legibus redditae sunt. Ob haec, et quia Celtarum quosdam, ob negotiatores romanos interfectos, armis ultus, M. Vinicius imperatoris nomen Augusto et ipse quaesiverat; triumphos ex provinciis subactis Caesari senatus decrevit; eosque recusanti tropaeum super arcum statui iussit in Alpibus: id tamen complures post annos perfectum arguit inscriptio, pontificatum Augusti praeferens, quem post mortem demum M. Lepidi assumpsit.

XVI. Talis enim illa fuit: IMPERATORI. CAESARI. DIVI. FIL. AVG. PONTIFICI. MAXIMO. IMP. XIII. TRIBVNITIAE. POTESTATIS. XVIII. S. P. Q. R. QVOD EIVS. DVCTV. AVSPICIISQVE. GENTES. ALPINAE. OMNES. QVAE. A. MARI. SVPERO. AD. INFERVM. PERTINEBANT. SVB. IMPERIVM. PO. ROM. SVNT. REDACTAE. GENTES. ALPINAE. DEVICTAE.

§. 15. Strab. lib. VI, p.288, et lib. XII, p. 569. — Eutrop. VII, 5. — Euseb. Chron. — Dio. — Flor.

TRIVMPILINI. CAMVCI. VENNONETES. ISARCI. ceterorum deinde populorum longa series sequitur, quam ob ignota pleraque veteribus etiam monumentis vocabula praetermisi. Operis reliquiae prope Monoecum portum visuntur in Liguria: nam duobus supra milliaribus in praeruptis collibus adhuc columna cochleata superest, qua speculae et arcis loco utuntur incolae, corrupta nonnihil voce *Torpia* pro Tropaeis appellantes. Ob eiusmodi tam laeta, quum oppressa ubivis bella viderentur, quorum causa nuper apertum Iani templum fuerat, iterum claudi placuit. Ducibus ac legatis Augusti, quorum opera bella confecta fuerant, ius datum, singulis annis uno die kal. ian. gestandae coronae cum triumphali habitu.

XVII. Omnibus his annis multus in Vrbe suis sumptibus exornanda M. Agrippa fuit, plurima et egregia opera molitus. Inter quae porticum exstruxit, navalium victoriarum praemium, Neptuno, quem Argonautarum celebri pictura decoravit; in omnibus suis operibus exemplo confirmare nisus, quod oratione magnifica sane, et maximo civium digna, de tabulis omnibus signisque publicandis habuit. Igitur et thermarum suarum calidissima parte marmoribus parvas tabellas inclusit; et ante eas Lysippi Distringentem dedicavit; et templum Vltori Iovi positum, cum Syracusanis columnarum capitibus, sic exornavit, ut propter omnium deorum conspicua in eo signa *Pantheon* appellaretur; quamquam nominis eius causam alii in simulacra Martis et Veneris deorum icunculis varie exculta conferunt. Dio sic dictum a forma rotunda putat, quae caelum, deorum omnium

§. 16. Sueton. in Aug. cap. 31. — Dio. — Oros. VI, 21. Plin. III, 20. — Cluv. Ital. Antiq. I, 9.

domicilium, imitetur. Sequentia tempora, quum diis omnibus sacratum fuisse existimarent, omnibus Sanctis et Virgini caelorum reginae dedicarunt; hodieque durans id opus propter solidae molis firmissimam stabilitatem, sub vocabulo Sanctae Mariae Rotundae, in exemplar perfectae architecturae cernitur; testante titulo, *M. Agrippam L. F. consulem III fecisse.*

XVIII. Simulacrum Augusti collocare ibidem Agrippa voluerat, eiusque nomen operi praescribere; sed utrumque illo recusante, dictatoris Caesaris statuam in aede, suam et Augusti in vestibulo posuit. Haec tam magnifica opera, quum proxime contingere principale culmen viderentur, honori tamen Agrippae potius apud Caesarem, quam fraudi fuere: notus enim erat viri animus, Caesaris reique publicae causa facientis omnia, ut hanc operibus institutisque praeclaris, hunc gloria et benevolentia civium decoraret. Nam ornatui commoditatibusque romanae urbis plurimum studens Augustus, per se et amicos in tantum enisus est, ut iure gloriaretur, *marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset.* Igitur et nuptias filiae suae, quam M. Marcello vix pueritiam egresso, desponderat, quod per valetudinem Romam venire prohibebatur, Agrippa vices absentis gerente, celebravit; et aedibus M. Antonii in monte Palatino combustis, quas M. Agrippae et M. Messallae concesserat, huic quidem pecuniam dono dedit, Agrippam in suas aedes recepit. Quae quum maximo honori tanto viro essent, nihilominus alios quoque haudquaquam paribus meritis populus tum celebravit; C. Foranium, tribunum plebis, quod patrem suum, quamquam li-

§. 17. Strab. lib. V, pag. 235. — Plin. XXXIV, 3, 8; XXXV, 4; XXXVI, 14. — Suid. — Vid. Rosin. Antiq. Rom. II, 5. — Pigh. Ann. 728. — App. B. Civil. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 29.

bertum, iuxta se considere in theatro iusserat; P. Servilium, quod eius ludis ursi trecenti, totidemque Africanae confectae fuerant.

XIX. Proximus deinde annus, quidquid abesse potestatis Augusto videri poterat, obvia senatus voluntate delatum contulit. Kalendis ianuariis, quibus magistratum decies consul, collega C. Norbano Flacco, absens iniit, senatus universus in acta eius iuravit; et quum adventum suum nuntiandum curasset (nam ob valetudinem infirmam diutius abfuerat), et ob eam causam divisurum populo quadringenos nummos, si senatui videretur; legibus semel omnibus eum solvit, ne quidquam facere, quod nollet, aut quod vellet, praetermittere cogeretur. Haec absenti data; postquam advenit, et alia propter salutem eius atque reditum facta sunt, et honoris eius causa propinquis quaedam concessa: Marcello, dicendae praetorio loco sententiae, petendique consulatus decem annis maturius, quam per leges liceret; Tiberio, ut quinquennio, prius quam leges annariae sinerent, in petendis honoribus ratio eius haberetur. Simul etiam hic quidem quaestor, Marcellus iam pontifex, aedilis curulis designatus est.

XX. Forte quaestores ad numerum non erant, qui in provincias mitterentur: idcirco placuit senatui, ut, quotquot proximo decennio magistratum eum gessissent, neque in provincias exissent, sortirentur. Dum haec in urbe fiunt, Astures et Cantabri, simul atque decessisse Hispania Caesarem audiverunt, novae servitutis impatientes, arma resumpserunt. Ceterum, priusquam consilia nudarent, arte capere Romanos

§. 18. Dio. — Strabo, lib. V, p. 236. — Sueton. in Aug. cap. 63.

§. 19. V. C. 728; A. C. 24. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 41 et Tib. cap. 9. — Vell. II, 94.

conati, missis nuntiis ad L. Lamiam (is tum hispaniensibus legionibus praeerat), frumentum et alia quaedam dono se dare exercitui significarunt. Deinde milites accipiendi gratia missos, quo quemque voluerant perductos, interemerunt. Sed huius facinoris haud diuturnum eis gaudium fuit; quippe vastatione agrorum, et oppidorum incendiis, aliisque belli cladibus celeriter domiti, poenas turbatae per insidias pacis dederunt. Alius eques romanus, Gallus Aelius, in Arabiam Felicem signa romana primus intulit: quam expeditionem ex Strabone potissimum, auctore quantivis pretii, qui Gallo amicus sodalisque fuit, exsequemur.

XXI. Miserat hunc Caesar, ut eas gentes, finitimasque tentaret, simul locorum situm, Aethiopicosque fines, et Troglodytas, Aegypto vicinos, exploraret, qui sinu Arabico minime lato ab Arabibus separantur. Hos quia ditissimos esse sciebat, auro argentoque aromata et lapillos permutantes, nec ementes ab aliis quidquam; aut amicos habiturus opulentos, aut, si hostes esse maluissent, ingentia inde spolia reportaturus videbatur. Spem dabat et Nabataeorum societas, quorum Syllaeus fraudulento, ut res docuit, consilio, se ducem itineris, socium periculorum offerebat. Ad Album pagum (id maximum Nabataeorum emporium erat) dirigendum iter quum esset, negavit pedibus penetrare eo exercitum posse; quum tamen mercatores, tanto camelorum et hominum numero, commeare inter Petram et Album vicum soleant, ut, si multitudinem spectes, differre nihil ab exercitu videantur. Primum in eo peccatum fuit, quod adversus homines minime bellicosos, mari praesertim, naves longas apud

§. 20. Plin. VI, 28. — Strab. lib. II, p. 118. — Pigh. Ann. 729.

Cleopatridem, qua veteri fossae Nili proxima est, biremes triremesque ac phaselos circiter octoginta construxit.

XXII. Errore dein animadverso, centum triginta onerarias aedificavit; imposuitque militum romanorum ac sociorum millia ferme decem, in quibus erant cum Syllaco mille Nabataei. Herodes etiam, in magna fame frumento nuper adiutus a Petronio, quingentos ex praetoria cohorte delectos auxilio miserat. Hi circumducti per anfractus et aestuaria, brevibusque aut occultis saxis insidiosos sinus (propter quae magnis navibus in eo mari nemo utebatur), quintodecimo die vicum Album attigerunt, multis amissis navigiis, quamquam nemo dum hostium occurrisset. Id socordia fiebat Nabataeorum regum, praefectis suis, quos *fratres* appellare consuerant, committentium omnia, praesertim quae ad rem militarem pertinerent. Hoc instituto tum rex Obodas omnem harum rerum curam in Syllaeum inclinaverat. Hunc autem id agere suspicio erat, ut, explorata regione, Romanos in subigenda parte eius adiuvaret; deinde, illis morbo, fame, et ceteris, quae structurus ipse esset, malis absumptis, ipse ab his occupata possideret.

XXIII. Huius scelere factum, ut per vasta loca et squalentia aestu circumducti, quum aquarum herbarumque malignitas insueta corpora tentaret, quod aestatis reliquum erat, cum sequuta hieme, circa vicum Album contererent. In primis molestae stomacace et scelotyrbe fuerunt, ignotae nostro orbi hactenus pestes, sed illis locis familiares: nam in capita primum incumbens vis mali, dentibus deiectis

§. 21. Plin. — Strab.

§. 22. Ioseph. Antiq. Iud. XV. — Strab. lib. XVI, pag. 779 et 781. — Appian.

faciem exsiccabat. Plurimi hoc genere morbi statim perempti; aliis a capite citra noxam mediarum partium ad pedes ea pestis transiit, genuum compagem solvens: nec remedium inveniebatur, nisi quod oleum in vino potum inunctumque paucis profuit. Neutrum enim iis locis nascebatur, neque maximam eorum copiam secum attulerant. Idcirco transacta demum hieme, quum Augustus undecimum consul, collegam Terentium Varronem Murenam, et, hoc celeriter defuncto, Cn. Calpurnium Cn. F. Cn. N. Pisonem ultro ambitum a Caesare ac rogatum haberet, Aelius Gallus, ex Albo vico copiis eductis, terrestri itinere similem ducum perfidiam expertus, post aliquammultos dies, maxima cum defatigatione hominum animaliumque (nam et camelis aquam portari necessum fuerat) in Aretae regnum pervenit.

XXIV. Obodam affinitate contingebat Aretas; eo promptius excepit Romanos, donisque hospitaliter coluit. Nec ideo minus per tam aridam regionem difficilis eis transitus Syllaei perfidia et artibus fuit. Triginta dies per devia consumpti; quibus ferme zea, et dactylis raris, et olei loco butyrum praebente regione, vixerunt. Inde penetratum in campos magna parte desertos, quibus tum Sabus imperabat: vagam ibi vitam pastoralemque degunt homines, *Ararena* vocatur. Per hanc quinquaginta dierum spatio per inculta et invia loca, mitem pacatamque gentem attigerunt Negranorum; quorum rex quum ad gentis ignotae famam diffugisset, oppidum primo impetu captum est. Sextis deinde castris ad flumen quoddam progressi, cum hostibus magno magis, quam difficili, proelio contenderunt. Arcum et gladium, lanceamque,

§. 23. V. C. 729; A. C. 23. — Dio. — Plin. XXV, 3.

fundas etiam nonnulli, sed plerique bipennes habebant: his armis quam imperite et trepide sint usi, ne dicendum quidem arbitror, quum ea pugna, decem millibus suorum amissis, tantummodo duos de Galli exercitu interfecerint.

XXV. Haec victoria eis Ascam oppidum, itidem ab rege derelictum, aperuit. Hinc Athrullam processum; captaque insigni, ut iis locis, urbe, copiis oppidanorum, frumento maxime et dactylis refecti, Rhamanitas invaserunt Ilasaro parentes. Horum caput in Calingiorum natione Mariaba fuit, superba appellatione; nam dominos omnium interpretantur: nec abhorrebat oppidi magnitudo, sex millia passuum circumitu complectens. Nec in potestatem Romanorum pervenit, inopia aquae septimo die solvere obsidionem coactis. Praeter haec oppida, Nestum quoque, Magusum, et cum Tammaco Labeciam diruisse Gallus traditur, et, quo longissime processit, Caripeta. Sed quantum viribus superior erat, tantum eoque amplius morborum violentia infestabatur; a quibus ad postremum expulsus est: occupata pristini cultores receperunt. Gallus, quum tantum itinere bidui ab aromatifera abfuisset, ut ex captivis est cognitum, sexaginta diebus omne id spatium remensus est, quod fraude ductorum toto semestri vix confecerat. Nonis castris Negrana rediit; undecimis inde Septem puteos, a rebus ipsis denominatum locum. Inde pacata exceperunt; vicus Chaalla deinde Malotha flumini adiacens: hinc per deserta et sitientia Negram itum, maritimum vicum ex Obodae regno.

XXVI. Inde diebus undecim celeberrimum Aegypti

§. 24. Dio. — Strab. — Plin. VI, 28. — Tac. Annal. II, 43. — Pigh. Annal.
§. 25. Dio. — Strab. — Plin.

portum, quem *Muris* appellant, tenuit. Inde Coptum; a Copto Alexandriam reliquias exercitus reduxit: nam morbo et fame, tum desperatione ac taedio, maior pars interierat; in bello septem omnino desideratis. Hic annus saepe aegrotantem Augustum decumano quasi morbo propemodum deiecit: omni certe spe salutis abiecta, magistratibus senatoribusque et equitum primoribus domum convocatis, testamentoque facto, annulum Agrippae, Pisoni consuli rationarium imperii tradidit, quo numerum exercituum, et quid ubique caperet populus romanus, aut expenderet, conscripserat. Successorem nominavit neminem, admirantibus, qui Marcellum eam in spem educari coniecerant. Antonius autem Musa, quum destillationibus vitiatum iecur calidis fomentis non iuvaretur, ancipitem rationem medendi necessario complexus, frigidis eum lavacris potionibusque, et multo lactucae usu, restituit. Pro hoc merito multam hic Antonius et ab senatu, et ab Augusto pecuniam, cum immunitate, non sibi tantum, sed et aliis medicinam facientibus, in perpetuum decretam, abstulit.

XXVII. Ne tamen artis experimento nimium gloriaretur, non multo post Marcellus ab eodem Musa simili methodo curatus, in Baiano suo, intra duodevicesimum aetatis annum obiit. Hoc tam acerbum fatum, et prius quoque parum constans Marcelli valetudo, Plani cuiusdam audaciae colorem praebuit, se Octavia natum asserentis. Nam se, propter summam corporis imbecillitatem, ab eo, cui datus esset nutriendus, retentum, substituto suum in locum illius filio. Sed haec diu post acciderunt. Tum vero publico

§. 26. Dio. — Strab. — Sueton. in Aug. cap. 28 et 81. — Vell. II, 93. — Plin. XIX, 8.

funere, ad quod sexcenti lecti intra civitatem ierunt, ingenti cum gloria pompaque elatum in Campo sepeliendum curavit Augustus; eiusque laudationem ipse peregit. Civitas eius mortem vehementer doluit. quod affabilitatis et ingenuarum virtutum opinionem, frugalitate et continentia in illa aetate et opibus admirabili, haud exiguam sibi comparaverat. Sane ut Augustus eum populo commendaret, praeter alias ingentes summas, quas eius nomine insumpserat, paulo ante in eius aedilitate celebrandos curaverat magnificentissimos ludos, quibus et eques romanus et matrona nobilis mimum egit; et quum aestas praefervida incidisset, velis inumbrarat forum, ut salubrius litigantes consisterent.

XXVIII. Memoriae traditum est, Virgilio carminis sui partem aliquando recitante, quod Marcello sepulcrale magno operi inseruit, Augustum et Octaviam prae nimio fletu vix durasse, donec locus absolveretur. Ad leniendum deinde luctum, colendamque adolescentis memoriam, honores ei decreti, theatrumque iam coeptum a priori Caesare, iuxta Pietatis aedem, *Marcelli* appellatum; effigies etiam aurea, cum corona ex eodem metallo facta, quae ludis Romanis in medio magistratuum, qui ludos facerent, curuli sella poneretur. Ceterum recreatus e morbo Caesar, testamentum suum in curiam illatum ne recitaret, reclamante senatu prohibitus est. Neminem imperii successorem a se relictum sciri volebat; quin aliquanto plus Agrippae, quam Marcello, tributum; ut sibi de se permissum populus intelligeret, et tamen, si libertatem nollet, Agrippae notas probatasque virtutes,

§. 27. Serv. ad Virg. Aen. VI, v. 861. — Propert. Eleg. III, 18. — Tac. Annal. II, 41. — Sen. Consol ad Marc. cap. 2. — Dio. — Val. Max. IX, 15. — Plin. XIX, 1.

quam spes incertas adolescentis, potiore loco habendas. Credo, post mortem Marcelli magnam ei curam fuisse placandi Agrippae, cuius, Marcellum sibi putantis anteferri, patientiam desiderabat.

XXIX. In Syriam eum miserat, compositurum transmarinas provincias, ne Marcello, magnitudinem Agrippae haudquaquam aequis oculis adspicienti, contentionis occasio praeberetur. Hoc ille pudendam ablegationem et frigus Augusti esse interpretatus, ne nimium cupidus negotiorum videretur, legatis suis in Syriam missis, Mytilenen processit. Ibi hibernantem Herodes adiit, qui Caesaream urbem recens condiderat, cum templo Romae et Augusti, quo loco prius turris Stratonis steterat. Ob hoc, et quia etiam Agrippae carus erat, nihil contra eum Gadarenis creditum; vinctique in potestatem eius accusatores traditi. Augustus porro praetoriis comitiis decem iterum creari iussit, maiore numero rempublicam indigere negans; octo enim solitis provinciis, duos aerario sufficere.

§. 28. Dio. — Plin. VII, 36. — Plutarch. in Marcello, cap. 54. — Suet. in Aug. cap. 66.
§. 29. Ioseph. Antiq. Iud. XV, 13. — Vell. II, 89 et 93. — Plin. VII, 45. — Dio. — Sueton.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER CI

IN LOCVM LIBRI CXXXVI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRIGESIMI SEXTI.

Rhaetia a Ti. Nerone et Druso, Caesaris privignis, domita. Agrippa, Caesaris gener, mortuus; et a Druso census actus est.

I. Hoc tempore Caesar, sive continuationem tot consulatuum invidiosam putans, effectisque, in quae tetenderat, inutilem, sive propter frequentes morbos otii cupidior, quum duodecimum designaretur, antea quoque reniti solitus, constanter abnuit, quo ad plures hic pervenire honor posset. Et quo magis hoc sentire crederetur, magistratu abdicato in Albanum profectus est. L. Sestius suffectus, Publii filius, qui bello Philippensi proquaestore Bruto fuerat, eiusque ne tum quidem, licet damnatum vi triumvirali, memoriam laudibus et benigna recordatione, servandisque eius imaginibus, atque ipsi quondam Augusto monstratis, recolere desinebat; unde et Augusto gloriae fuit, honore potius, quam odio, dignam duxisse viri fidem et in amicitia constantiam.

§. 1. V. C. 729; A. C. 23. — Sueton. in Aug. cap. 26. — Dio, lib. LIV. — Vell. II, 89. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 619.

II. Nec ignarus ille, talibus se testimoniis animi magnitudinem approbare, laudemque sine detrimento potentiae consequi, bene de praecipuis eorum, quos expertus adversarios fuerat, et sentiebat, et loquebatur. Mediolani statua Bruti erat conspicuo loco posita, quam ex aere diligenter ac artificiose factam quum Augustus inspexisset, praeteriit; moxque subsistens, multis audientibus vocari magistratus iussit, *animum se civitatis ab se alienum deprehendisse ex eo, quod hostem suum secum haberent.* Perterritis his, ut necessum erat, et pernegantibus, ac in mutuo intuitu defixis, converso ad statuam contracto vultu, « Hic » ergo, inquit, hostis noster non vobiscum est? » Tum vero impensius illis paventibus arridens laudavit Gallos, quod etiam infortunatis amici esse non desinerent; statuamque moveri loco prohibuit.

III. Idem studenti aliquando nepotum alicui superveniens, quum puer territus volumen Ciceronis, quod manu tenebat, veste tegeret, requisivit, inspectoque, magnam eius partem stans evolvit, libro deinde reddito, « Doctus, inquit, hic vir fuit, fili; doctus, et » patriae amans ». Ob has igitur aequissimi animi demonstrationes hoc anno senatus ei perpetuum tribunatum plebis decrevit; perpetuum proconsulare imperium, etiam in Vrbe, neque renovandis auspiciis indigens; iusque referendi ad Patres, tametsi consul non esset, de uno aliquo negotio, quod ipse legisset, quoties senatus convocaretur.

IV. Ab his temporibus inolevit, principes romanos, et ceteris iis honoribus, et tribunitiae potestatis titulo ac iure uti; quod et priori Caesari decretum,

§. 2. Plutarch. Comparatione Dionis et Bruti.
§. 3. Plutarch. in Cic. cap. 62. — Dio.

Augustus omnium primus exercuerat, tribuni quidem nunquam usurpato nomine. Sed haec neque per adulationem tributa videbantur: dignus erat, qui haec consequeretur libera voluntate tribuentium, quos ubique tanquam liberos imperiique consortes tractare consueverat. Igitur et Teridaten induxit in curiam et Parthorum legatos, qui adhuc in Hispania agentem accesserant; neque prius cognitionem earum controversiarum, quam ab senatu mandaretur, suscepit. Exitus hic fuit, ut filium Phrahati sine pretio remitteret, captivos pro eo signaque militaria Crassi primo, deinde Antonii cladibus invicem recuperaturus. Teridaten dedi adversus fidem videri respondit; eidemque, donec apud Romanos esse vellet, alimenta liberaliter constituit.

V. Eodem anno viam ab Emerita Gades perductam, temporis illius verbis, quam meis explicare malo. Lapis est Emeritae cum inscriptione: IMP. CAES. DIVI. F. AVGVSTVS. PONT. MAX. COS. XI. TRIBVNIC. POTEST. X. IMP. VIII. ORBE. MARI. ET. TERRA. PACATO. TEMPLO. IANI. CLAVSO. ET. REP. P. R. OPTIMIS. LEGIBVS. ET. SANCTISSIMIS. INSTITVTIS. REFORMATA. VIAM. SVPERIOR. COSS. TEMPORE. INCHOATAM. ET. MVLTIS. LOCIS. INTERMISSAM. PRO. DIGNITATE. IMPERII. P. R. LATIOREM. LONGIOREMQUE. GADEIS. VSQVE. PERDVXIT.

VI. Haec eius anni gesta servavit antiquitas; et quod novo exemplo C. Calpurnius, quum antea curulis edilis fuisset, tum in demortui plebeii locum suffici passus est: quodque feriis bini singulis diebus praefecti fuerunt, et in his quidam puer. Anni intemperies his et proximis consulibus tanta fuit, ut

§. 4. Iustin. XLII, 5. — Dio, lib. LI et LIII. — Tac. Annal. III, 56, et ibi Lips. — Supra, CXII, 59, et CXVI, 8 et 33. —
§. 5. Iustin. — Grut. Inscript. p. CXLIX, 4.

vulgatis morbis magna vis hominum interiret: is casus Liviae patrocinari visus est, quo minus verisimilis ea criminatio videretur, per quam aliqui Marcelli praematuram mortem artibus eius mulieris imputabant, amoliri conantis adolescentem, qui suorum filiorum obstaret incrementis. Prodigiis annumeratus intra Vrbem lupus deprehensus; ignique aut tempestatibus afflicta aedificia; et quod auctu Tiberis pons sublicius fractus est, Vrbsque sic inundata per triduum, ut navibus transiri posset.

VII. Idemque et sequenti anno factum, quo consules M. Claudius M. F. Marcellus Aeserninus, L. Arruntius L. F. L. N. fuerunt. Tum etiam fulminibus praeter alia statuae in Pantheo ictae, et Augusti simulacro hasta, quam manu tenebat, excussa. Fames deinde, ut solet, sequuta pestilentiam, quod aegris aut mortuis cultoribus arva squalebant, religionem iniecit multitudini, merito sic laborare rempublicam, quod Augustum sine magistratu agere pateretur. Igitur, dictatorem dicendum, conclamant: ad curiam pergunt; Patres lege sublatam dictaturam causatos includunt, ni postulatis suis obsequerentur, incendium denunciantes. Mox ad ipsius fores profecti, cum quatuor et viginti fascibus, *uti dictaturam, et exemplo Pompeii curationem annonae susciperet*, oraverunt. Ille quum constanter excusando parum moveret vulgus, scissa veste, ac nudo pectore, genu nixus deprecatus est.

VIII. Annonam, licet id quoque invitus, recepit curaturum; constituitque, ut ex praetoriis, qui sortiri provincias deberent, bini quotannis frumento

§. 6. Dio, lib. LIII.
§. 7. V. C. 730; A. C. 22. — Dio, lib. LIV.

dividundo praeessent. Interim quaestori Ti. Neroni curandae frumentariae rei negotium datum. Nec dictaturam tantum abnuit Caesar, sed censuram etiam perpetuam rogatus accipere noluit: statimque designavit alios, Paullum Aemilium L. F. M. N. Lepidum, L. Munacium Plancum, quorum alter proscriptus ipse fuerat, hic proscripti frater.

IX. Hi discordem censuram, parumque reipublicae utilem egerunt; neque is honor postea cuiquam privatorum tributus est: ne principes quidem, ante Claudium Caesarem, receperunt. Id significatum omine credidit vulgus, quod prima magistratus die tribunal, in quo censores consederant, fractum fuit. Augustus, quum Lepido vis atque industria, Planco propter vitam turpiter actam auctoritas censoria non inesset, plerasque magistratus eius partes ipse obiit. Id quam fuerit necessarium, vel inde intelligas, quod L. Domitius Plancum censorem via sibi decedere aedilis coëgit. Tum ergo collegia Augustus antiqua correxit, nova sustulit; ludos curari a praetoribus iussit, sed ita ut supra certam summam non liceret iis impendere; cetera e publico aerario depromerentur; nec munus gladiatorium iniussu senatus, aut saepius, quam bis eodem anno, aut pluribus, quam sexaginta paribus, ederetur. Aedilibus curulibus ad arcenda incendia sexcentos attribuit servos. Equites romanos et feminas illustres scenicas operas facere vetuit.

X. Haec quum usurparet summae potestatis munia, ceteris adeo civilem se exhibuit, ut et amicis adesset in iudicium vocatis, et adversariorum convicia patienter exciperet. Forte M. Primus, ob illatum in Mace-

§. 8. Vell. II, 89. — Sueton. in Aug. cap. 52. — Dio. — Val. Max. VI, 8.
§. 9 Suelon. in Claud. cap. 16. — Dio. — Vell. II, 95.

doniae proconsulatu Odrysiis bellum, causam dicens, modo mandatum id sibi ab Augusto, modo a Marcello, iactabat. Ea re intellecta, sponte ad iudicium Augustus venit, interrogantique praetori negavit se mandasse. Tum L. Varro Murena gravibus maledictis adortus Caesarem, quum ad extremum adderet, « Tu vero, cuius vocatu ades? » « Reipublicae, respondit. » Hoc eius factum dictumque collaudarunt Patres, eique decreverunt ius, quoties vellet, senatum cogendi: nec defuere tamen, qui non modo absolverent Primum suis sententiis, sed etiam qui perniciem Augusto machinarentur.

XI. Fannius Caepio conspirationis auctor habebatur: inter socios et Murena nominatus est; fecitque fidem criminationi in homine, cetera non improbo, nimia dicendi libertas, quam in omnes promiscue sine modo stringebat. Igitur a Tiberio, Caesaris privigno, lege maiestatis apud iudices postulati fugerunt; nihil aut causa, aut propinquorum potentia confisi. Nam Proculeius, Murenae frater, et paterno in eum animo, tam carus erat Caesari, ut de collocanda ei Iulia deliberaret; et Maecenas affinis in flagrantissima Caesaris gratia, cuius ille et coniugem, sororem Murenae, Terentillam adamabat. Hanc tamen aperuisse fratri creditum sibi a Maecenate secretum compertae coniurationis; eoque maturius fugisse reos Caesar suspicatus, quum neque defuturos putaret, qui absolverent, si latere potuissent, legem tulit de his, qui iudicium defugerent, uti hos damnari absentes fas esset, et in talibus causis iudices palam suffragia ferrent. Id utilitatis publicae causa, non a propria ira, fecisse Caesarem, argumento fuit, quod sequitur.

§. 11. Vell. II, 91. — Dio. — Sueton. in Aug. c. 66, 89, et Tib. c. 8. — Tacit. Annal. IV, 39. — Horat. Carm. II, 2.

XII. Quum aqua et igni reis interdictum esset, Caepionem servus in cista detulit ad Tiberim; pervectumque Ostiam, in Laurentinum patris Caepionis noctu perduxit. Inde clam pervenere Cumas, conscensoque navigio, tempestatibus ad Neapolin eiecti, quum proderentur, in ea urbe servus Caepionem abscondit; exceptusque a centurione, nec vi, nec minis, ut dominum proderet, expugnari potuit. Hero tamen pietas ea non profuit, quin alterius servi scelere deprehensus, poenas morte daret. In his duobus pater Caepio liberrime animi sui iudicium exercuit, manumisso fideli servo, proditore ad supplicium crucis per medium forum rapto, et titulum meriti palam praeferente. Vnde et ipse non inglorius, et celebrata sermonibus Augusti aequitas fuit, haec omnia civili animo ferentis.

XIII. Neque dubitatur, quin etiam iniquissimis satisfacturus fuerit; nisi mox in iudicio Castricii, per quem de coniuratione cognoverat, exorato coram iudicibus accusatore, reum eripuisset. Etiam Murena deprehensus periit: cui Athenaeus philosophus, Romam deductus, quum fugae tantum, non etian sceleris, socius fuisse videretur, ab Caesare dimissus est. Eodem tempore, Cyprum et Narbonensem Galliam, pacatas iam provincias, populo restituit Caesar; et ex eo proconsules in has missi. Tum et aedem Iovis Tonantis in Capitolio, marmoreis ex solida gleba parietibus structam, dedicavit, bello Cantabrico votam, quum per nocturnum iter lecticam eius fulgur perstrinxisset, servumque praelucentem exanimasset. Tum quoque inter ipsa sacra tonuisse memorant; oblatumque postea somnium ei, Iovem Capitolinum

§ 12. Macrob. Saturnal. I, 11. — Sueton. in Aug. c. 56.

queri visum, quod cultores ab se abducerentur. Nam propter nominis et formae novitatem, et quod nobilissimum Leocrae opus praestantia tam artificis, quam dedicantis, commendabatur, praeterea fanum illud adscendentibus in Capitolium proximum erat; ab omnibus frequentari Tonans ille coeperat.

XIV. Ipse visus est respondere Capitolino, *Tonantem ei pro ianitore appositum*. Orto igitur die, somnia neque sua, neque aliorum de se negligere solitus, tintinnabulis fastigium aedis Tonantis redimivit; quibus uti ianitores consueverant, noctu praesertim, si quid forte significandum dominis incidisset. Sub id tempus iterum mota est Hispania, defectione Asturum, quos Carisius fastu et crudelitate, tum Asturum imitatio Cantabros ad arma egerat. Cantabris C. Furnius erat impositus: hunc ii tanquam rerum suarum rudem spernebant. Sed in ipso opere longe alius apparuit, et per eum maxime, nam et Carisio suppetias tulerat, utraque natio iugum recepit. Cantabrorum tamen plerique, libertatis desperatione, mortem sibi consciverunt. Mitius aliquanto genus Astures, simul ab obsidione loci, quem adorti fuerunt, reiectos C. Furnius proelio vicit, in deditionem venerunt.

XV. Eodem anno in Aethiopiam primum signa romana penetrarunt, his causis. Dum partem copiarum Aelius Gallus arabico bello occupat, Aethiopes, spretis, quae in Aegypto remanserant, castra cohortium Syene constituta subito adventu expugnarunt. Pari velocitate deinde Elephantina ac Phi-

§. 13. Vell. — Strab. lib. XIV, p. 670. — Suelon. in Aug. c. 29 et 91. — Plin. XXXVI, 6 et 8.

§. 14. Flor. IV, 12. — Dio.

lis potiti, captos in servitutem redegerant, statuis Caesaris ubique deiectis. Igitur Petronius cum peditatu minus decem millium, equitibus octingentis accurrens, triginta hominum millia fugere ipsa adventus sui fama coëgit. Ipse sequutus ad Pselcham, oppidum Aethiopiae, legatos res repetitum misit. Illi, se a nomarchis lacessitos iusta piaque arma corripuisse, responderunt. Vicissim Petronius, Caesarem esse dominum regionis, nomarchas non esse, regerens, tridui spatium petentibus ad deliberandum dedit. Pervenit tamen res ad pugnam, sed propter imperitiam et instruendi, et inepta arma hostium, facilis victoriae. Scuta ingentia ferentes e crudo bovis corio, securibus alii aut contis rem gerebant, rari gladiis.

XVI. Nec eundem omnes locum fuga petierunt. Pauci in deserta abdiderunt sese; plures vicinum oppidum accepit; fuerunt, qui in proximam insulam nando traiicerent, quod ea parte propter velocitatem amnis minime multi crocodili erant. In his duces etiam fuerunt reginae Candaces, quae virili animo mulier Aethiopibus tum imperabat, altero oculo capta. Hos in potestatem statim redactos (nam ratibus et quibusdam navigiis partem armatorum transiecerat) Alexandriam misit. Nec Pselcha moram fecit, tantaque multitudo captivorum fuit, ut addita numero interfectorum, paucos ex illo exercitu evasisse constaret. Ab hoc oppido, per arenae cumulos, qui Cambysis copias intexerant, profectus, Premnin munitam situ urbem ex itinere oppugnatam cepit. Inde praeter Aboccin, Phthurin, Canbusin, Attenam, Stadisin, ubi Nilus maximo cum fragore

§. 15. Strab. lib. XVII, pag. 820. — Dio.

se praecipitans auditum accolis auferre dicitur. captis, quae memoravimus, oppidis, Napata perventum.

XVII. Regia Candaces haec erat; et ipsa propinquo se castello tenens, legatos de pace misit, captis ad Syenen hominibus statuisque restitutis: nec ideo minus filio reginae puero Napatis profugiente, capta urbs ac diruta. Iam circiter nongenta passuum millia processum ab Syene fuerat; igitur intellecto, ulteriora propter arenam vix adiri posse, cum praeda recessit Romanus, relicto Premni praesidio, quod oppidum diligentius permuniverat, copiisque, quantum viris quadringentis in biennium sufficerent, instruxerat. Captivorum maior pars Alexandriae vendita; mille delectos ad Caesarem Petronius misit, tum recens e Cantabris reversum, ceteri morbo interierunt ex peregrini caeli impatientia. Dum ad hunc modum praemiis victoriae Romanus perfruitur, Candacen, numerosissimo exercitu coacto praesidium oppugnaturam, summa celeritate usus antevertit; ipse Premnin ingressus, cum multo rerum necessariarum apparatu.

XVIII. Quod ubi erat factum, Candace, desperans armis, legatos iterum misit, qui Caesarem adire iussi, nec quis esset Caesar, nec ubi esset, scire se responderunt. Idcirco datis ducibus ad Augustum deducti, facilem ad desideria sua repererunt; isque tributum etiam, quod erat imperatum, remisit. In Samo tum hibernabat Caesar, ad obeundam imperii partem Vrbe profectus. Illa peregrinatione patuit, quam necessaria Romanis potestas unius esset, libertatem ultra ferre nescientibus. Vix in Siciliam Caesar

§. 16. Dio. — Plin. VI, 29. — Strabo.
§. 17. Dio. — Strab. — Plin.

transmiserat, quum Romae consularibus comitiis tanto ambitu certatum est, ut parum a tumultu res abesset. M. Lollius iam inierat, gerebatque solus, quod Augusto servari locum populus voluerat.

XIX. Postquam ab illo non suscipi consulatum innotuit, studia candidatorum miris certaminibus exarsere. Q. Lepidus, L. Silanus petebant, ea magnitudine et vehementia factionum, ut acciri Caesarem prudentissimo cuique placeret. Ille competitores evocare in Siciliam maluit; castigatosque verbis, et abesse, dum comitia peragerentur, iubens, dimisit. Ne sic quidem satis quietae res fuere; postque multas turbas vix creari consul Q. Lepidus potuit. Ergo Caesar, nec passurus talia, nec soli vacaturus Romae, quum in tam diffuso imperio saepe adeundae provinciae essent, cum Maecenate deliberavit, *utrum ne M. Agrippam, quo plus ei ad tantum regendum populum auctoritatis esset, data in matrimonium filia, Vrbi praeficeret?* quo tempore responsum a Maecenate Caesari ferunt, « Tantum iam Agrippam fecisti, ut aut gener » habendus sit, aut occidendus ». Id consilium quum dedisset, excivit Agrippam ab Asia Caesar, misitque Romam, dimissa Marcella Iuliam ducere iussum, Vrbisque curam capessere. Habeo auctores, Marcellae matrem Octaviam id consilium dedisse Caesari, quum videret anxie cogitantem, quemnam amicorum tanta conditione attolleret.

XX. Eadem filiam, ab Agrippa dimissam, Iulo Antonio M. F. collocavit. Ceterum minime fefelit Caesarem opinio: motus urbanos Agrippa mature composuit; praefectum Vrbi Latinarum causa, quum ea

§. 18. V. C. 731 : A. C. 21. — Dio.
§. 19. Plutarch. in Anton. cap. 90. — Tac. Ann. IV, 40.

quoque de re certamina exorta non quiescerent, creari vetuit; aegyptia sacra, iterum in Vrbem dissimulanter introducta, ultra quingentos passus submovit. Caesar interim, constitutis Siciliae rebus, et Syracusis aliisque civitatibus coloniae romanae iure concesso, in Graeciam traiectus, Lacedaemoniis, quod Liviam suam, quo tempore cum viro ex Italia profugerat, hospitaliter habuissent, de quatuor et viginti Eleutherolaconum oppidis, Cythera cum aliis quinque dedit; principes civitatis coenae suae adhibuit. Atheniensibus contra, propter Antonii favorem, Aeginam ac Eretriam ademit; interdicto etiam, ne ius civitatis suae cuiquam venderent.

XXI. Eam sibi calamitatem fuisse significatam prodigio, Athenienses putavere, quod Minervae stans in arce simulacrum, ab Oriente se ad Occidentem converterat, sanguinemque exspuerat. His aliisque rebus ita confectis, in Samo hiemem exegit Caesar. Romae pontem Fabricium refectum a L. Fabricio C. F. curatore viarum, Q. Lepidus M. F. M. Lollius M. F. coss. ex SC. probaverunt; et L. Sempronius L. F. L. N. Atratinus proconsule ex Africa IV Idus oct. triumphavit. Iam M. Apuleius Sex. F. P. Silius P. F. Nerva consules erant, quum Samo progressus Caesar Asiam ac Bithyniam et Syriam invisit. Quamquam enim hae populi provinciae dicebantur, non minori curae erant omnium principi, atque animo regis omnia complectenti.

XXII. His etiam locis, ut meriti quique videbantur, his beneficia dedit, aliis iniunxit maiora prioribus onera; Trallianos, terrae motu graviter afflictos, gy-

§. 20. Plutarch. — Dio. — Pausan. III, 21.
§. 21. Dio. — Pigh. Annal. — Fasti Capitol.

mnasio partibusque aliis ea peste dirutis, pecunia iuvit; itemque Laodicenos e Phrygia; pro quibus Thyatirenisque et Chiis senatum Tiberius erat deprecatus. Contra Cyzicenis Tyriisque ac Sidoniis adempta libertas: his ob continuas seditiones; Cyziceni cives romanos flagris ceciderant. Profectio Caesaris ad eos imperii fines Phrahati suspicionem iniecerat, ne propter neglecta pacta bello peteretur. Igitur aquilas et signa militaria, captivosque, praeter paucos, qui pudore sibi consciverant necem, aut in Parthis alicubi se occultaverant, ad Tiberium remisit. Maior ea laetitia Augusto fuit, res olim amissas citra certamen, sola nominis sui magnitudine recipienti, quam si bello Parthiam superasset. Auctum dein decus, ultro filios suos nepotesque mittente Barbaro, ac his obsidibus firmante amicitiae fidem. Constat tamen, id magis suorum metu, quam romanae potentiae, fecisse, ne Parthis ex Arsacidarum regia stirpe (cui uni erant addictissimi) quemquam relinqueret, quem regem adversus se creare possent. Vocato igitur in colloquium Tiberio, qui tum Syriae et provinciis Orientis praeerat, Sarospadem, Cerospadem, Phrahatem, et Vononem, legitimo matrimonio genitos, cum duabus horum uxoribus, filiis quatuor tradidit; quos regio cultu deinceps Augustus, et post hunc Tiberius, Romae habuerunt.

XXIII. Haec igitur, sed maxime signa recepta, variis laetitiae testimoniis celebrata, nummis quoque transmissa ad posteros memoria; quorum nunc quoque supersunt multi. Romae supplicationes decretae diis;

§. 22. Euseb. Chron. — Dio. — Iustin. XLII, 5 — Sueton. in Aug. cap. 21. — Vell. II, 91 et 94. — Strab. lib. VI, p. 288, et lib. XVI, p. 748. — Hor. Carm. III, 5. — Eutrop. lib. VII. — Liv. Epit. CXXXIX. — Tac. Ann. II, 1. — Cassiod. Chron.

ovatio Caesari, currusque triumphalis: mox et templum Marti structum, inque eo, tanquam ad exemplum Feretrii Iovis, affixa signa recepta cum parthicis spoliis. *Bis Vltorem* cognominari placuit, quod iam erat Martis Vltoris aedes, quam bello Philippensi, pro ultione paterna suscepto, voverat: sed haec postea facta. Tum vero quum viarum curator constitutus Caesar, duos e praetoriis cum binis lictoribus praefecisset; ab his opera multa facta, aut refecta sunt, in quibus et milliarium aureum nominatur. Sub idem tempus, quum Iulia Caium Agrippam peperisset, inter alia natalem eius stato sacrificio quotannis colendum Patres censuerunt.

XXIV. Augusti quoque natali Circenses et venationem privato sumptu aediles ediderunt. Interim Caesar paci ornandae, procul ablegata bellandi cupidine, provincias secundum leges et iura constituit, liberas civitates amicosque reges suis institutis uti permisit; atque, hoc sibi consilium manere, senatui quoque scripsit. Iamblicho, et Tarcondimoti filiis, patrum nomina referentibus, quas in Cilicia et Arabia regiones illi habuerant, reddidit; nisi quod maritima quaedam Ciliciae donavit Archelao, cui et Minorem Armeniam concesserat, post mortem Medi Artavasdis, cuius in potestate regnum istud fuerat.

XXV. Nec Herodes sibi defuit, quin commoditate temporis, et Augusti amicitia ad regnum augendum uteretur. Gadarenos accusatores suos ab Agrippa sibi traditos impune dimiserat. Id beneficium, quum animos eorum implere amore tam benigni regis debuisset, incitamento fuit, ut iterum auderent de eo-

§. 23. Dio. — Terent. in Sueton. Aug. cap. 21 et 29. — Ovid. Fast. lib. V, v. 595.

§. 24. V. C. 732; A. C. 20. — Ioseph. Ant. Iud. XV, 13.

dem apud Caesarem queri. Zenodorus his aderat, inter Galilaeam et Trachonitidem haud parvae regionis tetrarcha. Semel auditi delatores, quum purgationem regis accipi viderent, metu, ne iterum dediti crudelissimum experirentur, noctu semetipsos interfecerunt. Zenodorus Antiochiae, ruptis morbo aut casu visceribus, effudit spiritum: ditionem eius Herodes dono Caesaris accepit, et ob haec merita ei templum in eadem illa regione posuit. Commagenes regnum Mithridati tradidit Caesar, puero adhuc, quia patrem eius Antiochus occiderat. Artaxias, Maioris Armeniae rex, qui Parthorum opibus steterat, his Caesari de Armenia concedentibus, factioni suorum resistere non potuit, fratrem eius minorem natu Tigranem ad regnum vocantium, quem, Alexandria capta, Caesar Romam adduxerat. Igitur Caesar privigno suo Tiberio Neroni negotium id permisit, Archelao quoque monito, ut adiuvaret. Sed priusquam hi quidquam molirentur, Artaxias dolo propinquorum occisus est. Tiberius Tigrani vacuam possessionem regni tradidit, diademate pro tribunali imposito. Supplicationes, ob haec decretae, spes adolescentis inflarunt, quas nuper, dum in Syriam exercitum per Macedoniam ducit, apud Philippos conceperat; quum ara, quondam ab Antonio victricibus in castris posita, adolente nemine, subitis ignibus colluxisset. Iamque crescendi facultatem et vitricus dabat, legionibus provinciisque praeficiens, et relicta per aliquot annos Orientis cura: quo tempore et Tigranes, Armeniae rex, et liberi eius, quum in regnum atque matrimonium aegyptio more sociati essent, interierant.

§. 25. Dio. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 5. — Strab. lib. XVII, p. 821. — Tac. Ann. II, 3. — Supra CXXXIII, 64. — Sueton. in Tib. c. 9 et 14. — Euseb. Chron. — Vell. II, 94.

Tum iussu Augusti Tiberius Artavasden imposuit; sed ipse quoque paulo post deiectus est, non sine clade romana. Ceterum haec postmodum acciderunt.

XXVI. Tum vero Augustus, ex Oriente reversus, iterum hibernavit Sami, libertatemque velut in mercedem hospitii Samiis dedit. Nec ibi per segne otium traductum tempus est, multarum nationum regulis eo legatisve confluentibus. Tanta enim maiestas Caesaris fuit, ut Scythae, Garamantes et Bactriani oratores de foedere mitterent. Sed prae ceteris Indica celebrata legatio est, a Pandione missa et Poro regibus; quorum alter utique prius in extremum usque Occidentem amicitiae petendae causa ad Augustum, in Hispania belligerantem, legaverat. Nicolaus Damascenus, qui, se hos vidisse Antiochiae, scribit, tres tantum pervenisse auctor est, ceteris in itinere mortuis: plurium enim mentio fiebat in literis, quas graeco sermone scriptas attulerant in hunc sensum: *a Poro scribi; qui, tametsi regibus sexcentis imperet, plurimi amicitiam faciat Caesaris, transitum daturus ei, quocumque pergat, et adiuturus in quolibet iusto negotio.*

XXVII. Dona quoque per octo servos praeter pubem nudos et odoribus conspersos, quae vocant *diapasmata*, obtulerunt. Hermam, sive hominem sine brachiis genitum, qui pedibus tendebat arcum, emittebat sagittas, tuba canebat; qualia nostra aetate saepe, et his difficiliora vidimus, Dio vix fide digna iudicavit. Fuit inter munera et tigris, tum primum Romanis, et, sicut existimat Dio, Graecis etiam conspecta; et vipera immodicae magnitudinis, cum angue quin-

§. 26. Flor. IV, 12. — Strab. lib. XV, p. 686 et 719. — Euseb. et ibi Scalig. — Auct. d. Vir. ill. — Sueton. in Aug. cap. 21. — Eutrop. lib. VII. — Oros. VI, 21.

quaginta cubitorum, et testudine fluviatili in tres cubitos porrecta; perdixque vulture maior. Gemmas insuper et margaritas et elephantos dono dederunt. Sed prae omnibus longinquitatem itineris imputabant, quod vix quadriennio confecissent. His domum repetentibus, apud Augustum Zarmanus Chegan permansit unus Indiae sapientum, spectaculum Caesari exhibiturus, quale Calanus olim Alexandro.

XXVIII. Quum enim Athenas ventum esset, initiari sacris, quamquam, ut aiunt, alieno tempore, voluit; votoque potitus, quum, *se rebus secundis semper usum, priusquam adversae succederent abiturum vita*, testaretur, nudo unctoque corpore ridens in rogum insiluit. Sepulcrum ei structum est Athenis, nomenque adscriptum genusque mortis, adiecto, *Indum ex Bargosa* fuisse: quae si ea est, quam auctores alii *Barigarzam* appellarunt, in litore Calecutiensi: non procul ostiis Indi, quaerenda creditur. Iam consul in Vrbe C. Sentius C. F. Saturninus, quod itidem, ut superiore anno erat factum, Augusto reservabatur locus, solus gerebat, fortiter sane et constanter.

XXIX. Nam et publicanorum fraude coërcita, pecunias publicas in aerarium retulit, et comitiis quaestorum, quos indignos iudicabat, profiteri vetuit; et perseverantibus, consularem vindictam, si in Campum descendissent, interminatus est. Consularibus comitiis maior etiam moles fuit, postquam Augustum nolle fieri, tum quoque renuntiatum est. Seditiones etiam et caedes factae, praecipua Rufi Egnatii violentia,

§. 27. Dio. — Strab. — Plin. VIII, 17. — Sueton. in Aug. cap. 43. — Flor.

§. 28. V. C. 733; A. C. 19. — Dio. — Strab. — Ptolem. lib. VII, 1. — . II. II, 92.

qui favore populi subnixus, quamquam vetante Sentio. profiteri perseveravit. Tum pari veteribus consulibus animo iuravit Sentius, *si quidem suffragiis populi consul factus esset Egnatius, non renuntiaturum.* Quum finis pugnandi non fieret, senatus praesidium consuli decrevit; eoque repudiante, miserunt ad Augustum legatus, binis additis lictoribus.

XXX. Ille, superioris anni consilio non posse sanari praesentia, putans, Q. Lucretium, qui in numero legatorum erat, quamquam in triumviratu proscriptum, consulem designavit, et ipse quamprimum ire Romam constituit. Advenienti decreta multa: nihil acceptum, praeter aram Fortunae Reduci, et anniversarium eo die sacrum, sub *Augustaliorum* vocabulo, cum ludis solemnibus. Pugnabat tamen senatus populusque romanus, ut obviam iri pateretur; idcirco declinaturus hanc molestiam, ne se et populum inquietaret, noctu ingressus est.

XXXI. Postridie, quum de rebus in Oriente gestis referret, praetoria insignia Ti. Neroni decernenda curavit; Druso, uti celerius quinquennio, quam sineretur legibus, honores peteret. Ipsi deinde, postquam sibi displicere significabat, quae absente se per seditiones, et reverso per metum acta erant, praefecturam ei morum cum censoria potestate detulerunt in quinquennium; consulare ius in perpetuum, cum fascibus duodecim, et sella curuli in medio consulum. Censoriam deinde potestatem in perpetuum accepit; quam antea quoque certum ad tempus habuisse constat ex actis eius, censu praesertim, quem hoc iure egisse in sexto consulatu suo retulimus. Mox etiam

§. 29. Dio.
§. 30. Dio. — Val. Max. VI, 7. — Appian. B. Civ. lib. IV, p. 615. — Cassiod. Chron. — Sueton. in Aug. cap. 53.

legum emendandarum ferendarumque arbitrium senatus ei dedit, in eas et iurare paratus. Iusiurandum remisit Caesar, servaturos existimans ultro, quae placuissent; cetera mutaturos esse, simul possent, etiamsi sexcentis sacramentis adigerentur.

XXXII. Dum ista fiunt, aedilis. excusatione paupertatis usus, ultro abdicavit. Virgilius, vatum romanorum maximus, Augusto et Maecenate heredibus, decessit, anno vitae primo et quinquagesimo. Iusserat is testamento cremari Aeneidem suam, quod ei summam admovere manum nequivisset. Vetuit Augustus, licet legum alias servantissimus, ne pulcherrimus nobilissimi ingenii foetus interiret. Sepultus est Neapoli: apud Tarentum exspiraverat. Sub hoc tempus Agrippa, qui rebus urbanis interea praefuerat, in Gallias missus est, discordia principum, et Germanorum incursionibus laborantes.

XXXIII. His celeriter pacatis, in Hispaniam transiit, Cantabrorum ferocia denuo turbatam: magnus enim numerus sub hasta venditorum, interfectis dominis, in patriam redierant, superstitesque popularium ad arma hortati, castella quaedam communiverant. Tantus erat immanis populi terror, ut Agrippa negotium habuerit in coërcendis confirmandisque militibus, qui expeditionem metu detrectabant. Neque levius, quam pro opinione, bellum fuit. Multa, dum apud Romanos serviebant, viderant Barbari, quorum adversus hostem usus esset: hac peritia, et quia victos nullum non supplicium exspectare norant, plurimum et detrimenti Romanis intulerunt, et ignominiae,

§. 31. Sueton. in Aug. c. 27. — Supra, CXXXIV, 80.

§. 32. Euseb. Chron. — Auct. vitae Virg — Plin. VII, 30. — Macrob. Sat. lib. I, c. 24.

§. 33. Dio. — Flor. IV, 12.

cuius etiam causa legionem, quae vocabatur Augusta, hoc uti cognomine Agrippa prohibuit.

XXXIV. Sed viribus immensum superior, non ante destitit, quam, iuventute propemodum omni occisa Cantabrorum, ceteris, armis ademptis, ex montibus in plana deduceret. Nec tamen ob haec gesta aut scripsit senatui, aut triumphum, licet auctore Caesare decretum, duxit; modestiam, sicut assueverat, servare pergens, cuius et aliud experimentum eodem tempore dedit, quum sententiam consul de fratre rogaret, censere recusans. Idem etiam virginem aquam, in agro Lucullano conceptam, privato sumptu induxit in Vrbem, Augustam vocans: quod adeo gratum Caesari fuit, ut in penuria vini, quum populus valde vociferaretur, *satis* dixerit *provisum a genero suo Agrippa, perductis pluribus aquis, ne homines sitirent.*

XXXV. Talis igitur Agrippa fuit: ceterorum plerique ob res haudquaquam huic comparandas, latrociniis forte compressis, aut seditionibus compositis civitatum, et petierunt triumphos, et impetrarunt. Nec enim parcus in his Caesar erat, quem super triginta ducibus iustos triumphos, et aliquanto pluribus triumphalia ornamenta decernenda curasse, invenio; quamquam ex plerorumque gestis Imperator vocatus non esset. L. tamen Cornelii Balbi P. F. non expers meritorum triumphus fuit; quem proconsule duxit ex Africa VI kal. april. victis Garamantibus, quos nulla dum romana arma perculerant. Nec cum hominibus modo, sed magis cum siti dimicandum fuit; quod putei arenis iniectis occultabantur. Nec ideo minus Phazaniorum et Garamantum oppida plurima capta, quorum

§. 34. Plin. XXXI, 3. — Front. de Aquaeduct. — Sueton. in Aug. cap. 42. — Dio.

§. 35. Sueton. in Aug. cap. 38. — Fasti Capit.

nobilissimum Debris, ob fontem mirae naturae, et caput gentis Garama.

XXXVI. Nec triumphatae tantum nationis, sed etiam triumphantis novitas illustriorem hunc ei titulum fecit. Gadibus natus, civitatem romanam cum maiore Balbo patruo suo acceperat: nec quemquam ad ea tempora triumphasse, nisi Romanum natum, meminerant. Ex kal. iul. eius anni M. Vinicius consulatum gessit; ceteri, nam haud dubie suffecti plures fuerunt, ignorantur. At sequens annus, quo duo Cornelii Lentuli, Publius P. F. et Cnaeus L. F. consulatum gesserunt, Agrippam propemodum in par Caesari fastigium receptum ab ipso vidit: quippe Augustus in optimo proposito reformandae reipublicae insidias timens, ut ab his esset ostentatione parati vindicis tutior, Agrippam tribunitiae potestatis collegam declaravit in quinquennium: tot enim annos sufficere dictitabat; quum eandem potestatem per decennium iam tenuisset; et elapso hoc quoque quinquennio, in aliud decennium esset accepturus.

XXXVII. Tum autem ingentibus curis districtus, quemadmodum citra periculum repurgare curiam posset, cum Agrippa agitabat: nam et numerum iusto putabat ampliorem esse, et non tantum infamia vitiorum obrutos, sed etiam adulatione onerosos, oderat. At erat res offensionum plena; nemo enim, sicut factum erat prius, sponte cedebat; et tot simul senatu movendorum invidiam sustinere, nisi pluribus sociis, cunctabatur. Tandem ea ratio placuit, ut ex omnibus triginta viros optimos ipse deligeret iuratus; qui deinde iurati et ipsi scriberent in tabella seorsim

§. 36. V. C. 734; A. C. 18 — Solin. cap. 31. — Pigh. Ann. — Vell. II, 90. — Tac. Ann. III, 56.

singuli quinque aliorum nomina, quos dignos eo ordine censerent; ne tamen inter eos necessarius quisquam scribentis esset. Hoc ubi factum est, ex singulis quinariis unum sorte duxit, qui et senator esset, et alios quinque, iisdem, ut priores illi, legibus in tabella nominaret.

XXXVIII. Et oportuerat quidem triginta esse, tum qui tabellas acceperant, tum etiam qui sorte fuerant educti; sed quum ex utroque numero peregre abessent, alii delecti sunt, qui eorum vicem fungerentur. Hoc quum ad aliquot dies factum esset, suspicione fraudis motus Caesar, neque tabulas ultra penes quaestores esse passus, neque sorte usus est, sed suo ac Agrippae indicio ceteros allegit, donec sexcenti efficerentur. Trecentos maluisset, ut veteris reipublicae species redderetur: sed non audebat tot offendere, bonis quoque in metum adducendis, si plures multo expungerentur, quam manerent. Sic quoque caveri non potuit, quin aliqua parum commode fierent. Livineius certe Regulus, scissa in senatu veste, cicatrices ostentans, et stipendia sua exponens, magna cum invidia questus est, *se moveri senatu, quum filius suus et alii, quibus se praestare non dubitabat, allegantur.*

XXXIX. At Aurunculeius Paetus veniam *exeundi ordinis, locumque suum patri*, qui removebatur, oravit. Itaque diligentius inspectae sunt tabulae; motisque iterum aliis, alii substituti. Tum etiam, quia nonnulli causis non improbabilibus iniuria se remotos querebantur, locum his inter senatores ludis epulisque in veste senatoria, et recuperandi ordinis causa honores petere concessit Caesar: ita plerique horum iterum in senatum allecti: ceteri medio quodam inter populum Patresque loco aetatem exegerunt. Erat omnino ea res, quae multorum animos ad cuiuslibet

facinoris audaciam exasperaret: eo promptius creditum, Augustum et Agrippam insidiis peti, arguentibus; interfectique sunt nonnulli, quorum et M. Egnatius Rufus fuit, cuius de vanitate supra narravimus

XL. Excitaverant haec pericula curam senatus; multaque prolata, quae ad salutem Augusti protegendam provideri opus esset. Inter quae quum forte iactaretur, *excubias ei constituendas Patrum, quas sua quisque vice obirent*, Antistius Labeo, non magis studiorum claritudine, quam incorrupta libertate celebratus, *se quidem somnolentiorem esse*, dixit, *et ad excubias agendas ineptum*. Sed Augustus, gnaviter urgens coepta, coërcendo ambitu sanxit, *ut, qui pecuniam magistratus adipiscendi causa dedisset, promisisset, eius magistratus petitione in quinquennium arceretur*. Maiori cura ingenuorum civium augendo numero studuit, praemiis in maritos et patres adauctis, et maioribus poenis vexato caelibatu, postquam priorum legum sanctiones spernebantur.

XLI. Et quando plures mulieribus mares erant, etiam libertinas permisit duci, praeterquam senatoribus. Haec negotia dum tractantur, senatores quidam de matronarum atque iuvenum reprimenda immodestia Caesarem interpellarunt, quando propter hanc etiam pauciora matrimonia contraherentur. Ipse, suggillari putans, quod multorum uxores corrumperet, hanc quidem sollicitudinem declinabat; *quod fieri potuisset, provisum* inquiens, *non autem posse omnia pari accuratione constitui*: urgentibus dein *suam cuique coniugem domesticis praeceptis formandam esse*

§. 39. Sueton. in Aug. cap. 35. — Dio.
§. 40. Vell. II, 91. — Suelon. in Aug. cap. 19. — Tac. Ann. I, 10; III, 75.

respondit, *quemadmodum ipse moneret Liviam suam.* His excitata potius, quam repressa, quorundam improbitas, orare non destitit, priusquam in hanc rem Caesar quaedam dissereret, de cultu uxoris suae, egressibusque eius et comitatu, quibus illa profecto rebus laudabatur.

XLII. Estque nota, sed memorabilis fabula, quum aliquando in spectaculo gladiatorum Livia gravibus viris, Iulia luxuriosae iuventutis grege cinctae consedissent, scripto hanc admonitam a patre, « Videret, quantum inter duas principes feminas interesset». Quum autem censoriam exercenti potestatem oblatus esset adolescens, qui prius adulterio cognitam duxerat; diu aestuans, quum nec negligere facinus, nec punire auderet, tandem infit: « Talia multa nobis » atrocia et pudenda civiles dissensiones attulerunt » oblivione sepelienda: sed in posterum prospiciamus, » ne tale quid eveniat ». At quum quidam infantes adhuc puellas desponderent, et praemia nihilominus maritorum ferrent, rem opusque non praestarent, minores decennibus puellas desponderi vetuit; quo intra biennium (quae legitima nubendi his aetas) ducerentur. Haec omnia lege Iulia maritandis ordinibus comprehensa.

XLIII. Proxima frumenti populo dividundi cura fuit, institutumque, ut magistratus nominarent singulos, qui ante triennium minimum praetura functi essent, et ex eo numero sorte deligerentur quatuor, per quos frumentum plebi daretur, additis binis lictoribus, servorumque publicorum, et scribarum ac librariorum, accensorumque et praeconum mi-

§. 41. Tac. Ann. III, 25. — Sueton. in Aug. cap. 34 et 69. — Dio. — Lips. in Tac. lib. III.
§. 42. Dio Lips. — Sueton. in Aug. c. 34. — Macrob. Sat. II, 5.

nisteriis. Per hos saepe levissimo, interdum nullo pretio, menstrua fiebat frumentatio, ut in orbem ad omnes haec cura rediret: nam Augustus, quum ter in annum quaternum mensium tesseras dare constituisset, ne frequentius a negotiis homines avocarentur plebi veterem consuetudinem desideranti cesserat. Alia quoque sub id tempus constituta; ne plus uno feriarum Latinarum causa quotannis praefectus Vrbis fieret; Sibyllini libri vetustate exolescentes, ab sacerdotibus describerentur, ne quis alius eos inspiceret.

XLIV. Honores petere permisit omnibus, qui legibus non prohiberentur, haberentque senatorium censum, quem prius quadringentis sestertiis definierat, deinde auxit ad sestertium decies; et utroque tempore pauperibus, sed honestis viris, quod eo minus habebant, dono dedit. Praetoribus indulsit, ut in ludos triplum eius, quod a publico praebebatur, insumere liceret volentibus. His ac similibus gratiam apud hos etiam iniit, quos priorum aliquot legum severitas alienabat. In provinciis quoque res feliciter procedebant; et Germanos, Melone quodam duce, in arma versos M. Lollius superasse nuntiabatur. Neque minore omnium laetitia exceptum, quod Pyladem pantomimum revocavit; quem propter spectatorem, a quo exsibilabatur, digito demonstratum fautoribus suis, Vrbe atque Italia submoverat.

XLV. Atque ille castiganti eum Caesari, *quod, cum Bathyllo Maecenatis familiari contendens, seditiones vulgo concitaret*, profundioris prudentiae dicto, quam ab hoc exspectaretur, respondit: *Atqui expedit tibi*,

§. 43. Dio. — Infra, CXXXVII, 12. — Sueton. in Aug. cap. 37, 40 et 41.

§. 44. Sueton. in Aug. cap. 41 et 45. — Dio. — Strab. lib. VII, p. 291. — Euseb. Chron.

Caesar, circa nos occupatum populum habere. Dum ista Romae geruntur, Herodes templum demolitus, maiore spatio atque specie instaurare incipit, quod opus vix multis inde annis perfici potuit. Caio deinde Furnio, C. F. C. Iunio Silano consulibus, sub Apennino in villa Liviae ingenti motu terra tremuit: fax in caelo, a meridie ad Boream transcurrens, ad similitudinem diurnae lucis noctem illustravit: turris hortorum Caesaris ad portam Collinam fulmine percussa est; quibus haud perinde commotus fuit, quam recreatus incremento domus suae. Tum enim alterum Agrippae filium Iulia peperit, qui Lucius est appellatus. Hunc cum fratre Caio statim adoptavit Caesar, per aes et libram a patre emptos, veteri more; tutiorem se futurum ab insidiis ratus, si pluribus munimentis insisteret. Virtutis inde et Honoris solemnibus, quod incommodo tempore celebrabantur, alium exinde diem constituit. Viris triumphalibus auctor fuit operis alicuius excitandi de manubiis, quo cum Vrbis ornatu gestorum memoriam perpetuarent; multaque a multis exstructa sunt.

XLVI. Eodem anno ludos Saeculares ingenti apparatu fecit, quos centesimo quoque anno (his enim terminis saeculum terminatur) fieri mos. Sane hos inter ludos, et quartos Saeculares, sive L. Censorino, M. Manilio consulibus, sive triennio post, celebrati fuerant (nam inter auctores dissentitur), circiter centum triginta anni intererant. Sed quindecimvirorum diligentiae creditum, qui ex Sibyllinis libris tempus ludorum investigaverant, ritus eorundem exponente. Ateio Capitone, qui tum divini humanique

§. 45. V. C. 735; A. C. 17. — Iul. Obseq. — Dio. — Sueton. in Aug. c. 29 et 64. — Tac. Ann. I, 3, et II, 72. — Ioseph. Antiq. Iud. XV, 14.

iuris consultissimus habebatur. Praefuerunt magistri quindecimvirum sacris faciundis, imp. Caesar D. F. Augustus, C. Sentius C. F. C. N. Saturninus, M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, M. Fufius M. F. Strico, D. Laelius D. F. D. N. Balbus. Zosimus graecus auctor *L. Censorino*, *C. Sabino consulibus ludos Saeculares actos* narrat: id si verum est, suffecti fuerint oportet; nam nec par illud inter maiores consules, qui nomen anno dabant, reperias; et hoc quidem anno factos ex priscorum monumentorum fide satis constat. His ludis, Augusti iussu, Saeculare carmen Horatius poëta condidit. Vllum eo tempore nocturnum spectaculum a iuvenibus utriusque sexus frequentari prohibuit Caesar, nisi cum aliquo maiore natu propinquorum.

XLVII. Tum quoque Germanos, vindictae magis, quam cautioni intentos, M. Lollius legatus Caesaris circumvenit insidiis, gravique clade vexavit. At in Vrbe legis Cinciae caput, ne quis ob causam orandam, pecuniam donumve accipiat, revocari placuit; addito, ut quadruplum perderent, qui accepissent; iudices, in quem annum sortiti essent, domos litigantium non ingredi: senatoribus etiam infrequentibus augeri mulctam; et qui sine probabili causa in curiam serius accessissent. L. Domitio Cn. F. L. N. Ahenobarbo, P. Cornelio P. F. P. N. Scipione consulibus, in Gallias profectus Caesar, templum Quirini refectum a se dedicavit; in quo quum sex et septuaginta columnas posuisset, postquam totidem annos vivendo expleverat, non temere fecisse existimatus est.

§. 46. Plin. VII, 48. — Liv. apud Censorin. de die nat. cap. 17. — Suet. in Aug. cap. 31. — Zosim. lib. II. — Tac. Ann. III, 71; XI, 11. — Sigon. Comment. in Fastos, et Pigh. Ann. — Vita Horat. apud Sueton.

§. 47. V. C. 736; A. C. 16. — Iul. Obseq. — Tac. Ann. XI, 5. — Dio.

XLVIII. Inde per Tiberium et Drusum privignos, quibus hunc honorem decernendum ab senatu curaverat, munus gladiatorium edidit. Itineris causam, qui secretas principis cogitationes rimantur, et, nisi reperiant, fingunt, nunquam vel evidentibus contenti, partim in leges nuper latas referebant, quas aut exerceri cum offensa, aut negligi cum dedecore opus esset; ideo Solonis exemplo sibi peregrinationem indixisse. Nec deerant, qui, ut amore Terentiae securius frueretur, neque sermonibus in Vrbe non vitandis seque et illam traduci sineret, id consilii cepisse dicerent. Hanc enim Maecenati nuptam sic deperibat, ut eam aliquando certare de forma cum Livia compelleret. Ceterum in propatulo Galliarum erat fortuna, quae variis a nationibus vexabatur, et Germanorum magnis acta terroribus curam Augusti desiderabat. Sicambri, Vsipetes, Tenchteri, non tam fracti prioribus proeliis, quam irritati, comprehensos in ripa sua Romanos in crucem egerant.

XLIX. Hoc veluti sacramento collecta ingens manus Rhenum mox transierat; vastataque proxima parte Galliarum, ne Germanis quidem iamdudum incolentibus parcentes, equitatum Romanorum astu circumventum fuderunt, ad ipsa usque Lollii castra, dum fugientibus instant, praeter propositum deducti. Tum vero, postquam perniciosum sibi futurum errorem videre, si faterentur; eodem impetu Lollium occurrentem aggressi, maiore tamen ignominia, quam clade, repulerunt, aquila legionis quintae potiti. Igitur Augustus, sua praesentia opus esse existimans, quem interim Vrbi Italiaeque praeficeret, dubitabat. M. Valerius Messalla praefecturae nomen, sibi primo delatum, post paucos dies deposuerat, potestatem nimiam et incivilem exercere nescius. M. Agrippam

in Syriam remittebat, C. Maecenatem comitem erat habiturus ob Terentiam; sed et Tiberium, quamquam urbanum praetorem, ducturus in Galliam erat, eoque per Drusum impleri magistratum illum, senatusconsulto interposito, voluerat.

L. Idcirco Statilium Taurum, senem triumphalem, dignum eo loco censuit, cuius ministerio in gravissimis negotiis usus fuerat; nec iudicii falsus est. Quae nox prima profectionem Caesaris sequuta est, incendio Vrbem exterruit, quo Iuventatis in Velia templum arsit; et paulo ante, praeter ea, quae supra memoravimus, lupus via Sacra in forum procurrerat, hominibus aliquot occisis: nec procul foro magna vis formicarum, in speciem agminis ad proelium euntis se conglobaverat. Haec prodigia aliorum pietatem, aliorum adulationem adverterunt, senatusque consultum factum, *uti pro reditu Augusti vota susciperentur*. Interim et quinquennales ludos, propter principatum eius votos, M. Agrippa fecit, recens in collegium quindecim, cuius tum vices curandi ludos eos erant, virorum cooptatus. Circum haec tempora contra gentes Inalpinas bene pugnatum est a P. Silio, Camunique et Vennonetes sub imperium populi romani redacti.

LI. Idem Silius et Pannonios assumptis Noricis Istriam incursantes, per se et legatos suos ita domuit, ut pacis conditiones accipere utrique cogerentur. Dalmatae quoque sub idem tempus, Hispanique moti; sed modico, nec diuturno tumultu. Macedoniam Dentheletae et Scordisci infestavere. Bessi Cotyos regnum adorti, quod, eo mortuo, liberorum eius avunculus

§. 49. Sueton. in Aug. c. 23. — Vell. II, 97. — Tac. Ann. I, 10, et VI, 11. — Euseb. Chron.
§. 50. Tacit. — Dio. — Supra, CXXXI, 49.

et tutor Rhymetalces defendebat, ab Romanis, auxilium ei ferentibus, subacti sunt. Sarmatas, eadem tentantes, Cn. Cornelius Lentulus pugna victos trans Istrum recedere coëgit. Ab eodem Daci Getaeque per concretum gelu Danubium vicina infestantes, repulsi submotique. Pari felicitate Germanicum bellum, quod prae ceteris erat formidabile, compositum. Quippe intellecto, non modo Lollium strenue parare arma, sed ipsum cum exercitu adventare Caesarem; ad sua regressi, missis obsidibus quietem spoponderunt. Nec tamen adeo aut credita haec, aut praestita pax fuit, quin aliqui subinde motus exsisterent; quorum causa et hunc annum in Gallia et sequentem contrivit, quo consules M. Livius L. F. Drusus Libo, L. Calpurnius L. F. Piso fuerunt.

LII. Sed et ipsa Gallia non satis quieta erat, propter hominis libertini tantam improbitatem, ut significata prodigio sit credita, quum maxima bellua, viginti pedum latitudine, longa sexaginta, et praeter caput mulieri similis, ex Oceano irruens, in vado haesisset. L. Licinius is fuit, Gallus natione, qui captus iis bellis dictatori Caesari servierat. Sed hunc in honore et usu maximo Augustus habere solitus, procuratorem suum in Gallia constituerat. Is igitur ad explendam ingenitam avaritiam maiestate romani nominis abusus, hoc agebat, ut, quotquot se potiores ipso ferrent, deprimerentur: nec contentus exegisse ad praescriptum sibi modum, magnam insuper pecuniam sibi suisque extorquebat, tam impudenter quidem, ut, quoniam in singulos menses aliqua debebantur, quatuordecim pensiones eodem anno exigeret; veteribus mensium nominibus *Iulium* et *Augustum* annumerans.

§ 61. V. C. 737; A. C. 15. — Flor. IV, 12. — Dio. — Flor.

Sane postquam Caesar advenit, tanta vis in eum coorta accusatorum est, tamque acerba, ut patrocinio potius apud principem, quam periculo esset.

LIII. Namque partim moleste tulit id Caesar; in nonnullis excusavit Licinium, quaedam ignorare se, alia non credere simulans; quin et occultabat haud pauca, pudore etiam ductus, quod tali procuratore uteretur. Sed maxime Licinio calliditas sua profuit, qui alias quoque ad novorum operum impensas conferre patrono grandes summas solitus, irato poenasque minitanti magnam vim auri argentique, et ceterarum rerum ingentes acervos ostendit; *ea non sibi, nec avaritiae causa, congesta* dicens, *sed in Caesaris, populique romani usus; et ne Galli, gens ad res novas mobilis, his instructa copiis facilius ad rebellionem prolaberetur.* Sic effectum, ut Licinius in Gallia multos annos veluti regnum continuaret. Hoc tempus esse crediderim Augustoduni in Aeduis conditae, quae caput gentis esset, liberalibusque studiis, quorum ibi praestantissimos magistros collocavit Caesar, nobilissimam Gallorum iuventutem ad mitiorem vitam erudiret.

LIV. Inde Tiberium, cuius opera ferme per integrum annum in regenda Gallia usus erat, in Rhaetiam cum exercitu misit. Rhaeti, circum Alpes Tridentinas inter Noricos Gallosque positi, et hos et Italiam latrocinio vexaverant, diu lateque grassati; et transeuntes negotiorum causa Romanos sociosque interfecerant; tamque crudelis his erat animus, ut omnes mares captos protinus occiderent, ne his quidem, qui essent in utero, exceptis, quos nescio qua divinatione deprehendebant. Hos iam Drusus, ab An-

§. 52. Sueton. in Aug. cap. 67.— Dio.
§. 53. Macrob Saturn. II, cap. 4.— Sen. Lud. de morte Claud. — Tacit. Annal. III, 43, et ibi Lips.

gusto missus, pugna vicerat ad Alpes Tridentinas, ideo praetoriis insignibus honoratus. Ab eodem finibus italicis submoti, ubi Galliae infesti incubuerunt, etiam Tiberius in eos missus, quando et Vindelici cum Rhaetis se coniunxerant. Hi, divisis partibus, per se et legatos pluribus locis hostem aggressi, multis urbium et castellorum oppugnationibus, Tiberius etiam per lacum navigiis subvectus, carpserunt. Iustis quoque proeliis dimicatum, a Tiberio praecipue.

LV. Nec occurrere locis omnibus Barbari cum magna multitudine poterant; et quidquid ubique intercipiebatur, et animos ceterorum et vires minuebat. Igitur eo deducta res est, ut victi a fratribus, in populi romani ditionem concederent. Victores, frequentiae hominum feritatique diffisi, quidquid aetate ac robore validum fuit, abduxerunt, relictis, qui agro colendo magis, quam turbandis rebus, sufficerent. Sic in provinciae formam redacti, unius aestatis bello, sed fida victoria, et multos in annos quietem ab his gentibus et tributa praestante. Coloniae, vincula domitarum gentium, in Rhaetia Drusomagus, Augusta in Vindelicis excitatae. Inter tot huius anni gesta Vedii quoque Pollionis mors invenit locum, divitiarum tantum et saevitiae nomine noti; sed in quo memorabile factum Augusti non immerito celebratur.

LVI. Libertinus homo, deinde receptus in equestrem ordinem, muraenas alebat in piscina; quod iis temporibus divites affectabant. Sed ceteris innocentior luxus erat: hic iisdem ad crudelitatem abutebatur, servos, in quos animadvertere volebat, obiiciens, ut

§. 54. Sueton. in Tib. cap. 9. — Strab. lib. IV, p. 206 — Flor. IV, 12. — Oros. VI, 21. — Hor. Carm. IV, 4 et 14. — Vell. II, 95.

§. 55. Dio. — Liv. Epit. — Hor. Carm. IV, 14. — Ptolem. II, 12. — Tac. Ann. I, 10.

pariter totius hominis distracti, tanquam egregio spectaculo frueretur. Hoc supplicio perire iussus puer, qui forte crystallinum calicem fregerat, ad Augusti accubantis pedes provolvit sese, non mortem, sed foeditatem poenae deprecatus. Susceperat miseri patrocinium Caesar; nec homo superbus et truculentus exorari patiebatur. Igitur Caesar, afferri iubens cetera, quae haberet, crystallina, tanquam usurus, omnia sua manu confregit, missumque fieri puerum, et piscinam compleri praecepit; potestate sua bene usus.

LVII. Hic tum Pollio mortuus, heredem ex magna parte Caesarem reliquit, in qua et Pausilypum fuit, inter Neapolim et Puteolos villa, cuius in vivariis (ut hoc obiter annotetur) positum a Pollione piscem post sexagesimum annum exspirasse, Annaeus Seneca memoriae prodidit. Admisit iudicium Augustus, et quia testamento iussus erat opus insigne facere publice, abusus hac occasione paulo post ad obliterandam Pollionis memoriam, cuius ipsum amicitiae suppudebat, domo eius maxima et splendidissima ad solum diruta, porticum inaedificavit, non Pollionis nomine, sed Liviae inscripto, eamque decoravit priscorum artificum tabulis.

LVIII. Interim in Gallia ac Hispania multae coloniae deductae, quas a se cognominari ad memoriam aetatis suae Augustus voluit. De Augustoduno iam diximus: praeter hanc in Gallia fuere Augusta Tricastinorum, Trevirorum, Rauracorum, Veromanduorum, Ausciorum, Nemetum, Suessionum: tum Augustobona, Augustomagum, Augustoritum. At Hispaniae Augustam

§. 56. Plin. IX, 23. — Dio. — Sen. de Clem. I, 18, et de Ira, III, 40.
§. 57. Dio. — Plin. IX, 53. — Sueton. in Aug. cap. 29.

Firmam, et Gemellam, et Novam, et Iuliam Gaditanam, Braccarumque habuerunt; practerea Augustobrigam, et Caesaraugustam; itemque Augustanos Setubitanos, et Astures, et Cerretanos, qui plerique sub haec tempora cum novis aut adauctis urbibus haec nomina receperunt. Sed et Cypriis terrae motu, familiari malo, vehementer afflictis subventum, indultumque, ut Paphum urbem, quam ea pestis prae ceteris perculerat, *Augustam* cognominarent.

LIX. Nondum enim mos inoleverat, ut sibi quot et qualia vellent vocabula civitates adsciscerent, sed in beneficii loco senatus haec imponebat. Cyzicenis interea Caesarem deprecantibus, quam nuper amiserant, libertas reddita. M. Licinius M. F. Crassus, Cn. Cornelius Cn. F. Lentulus augur consules sequuntur. Hoc anno curules aediles, quum vitio creati abdicassent, statim aliis comitiis refecti, exemplo prius inaudito, magistratum gessere. Porticus Paulli conflagravit, incendio etiam Vestae aedem adflante; propter quem metum, quod maximam Virginem caecitas arcebat eo officio, per ceteras in domum Dialis flaminis, tum vacantem, delata sacra sunt. Porticus refecta Caesaris et amicorum Paulli pecunia; nam filii eius, quorum nomine fiebat opus, ob paternam calamitatem modicis facultatibus erant.

LX. Ab externis bellis nec quies omnino, nec periculum fuit. Pannoniorum celeriter coërcita rebellio; et Ligures, quos Comatos appellant, cum Maritimis Alpibus, quas hactenus liberi possederant, in potestatem venerunt. Maior aliquanto motus ad Bosporum exortus Scribonii dolo, qui se missum ab Augusto defen-

§. 58. Vid. Geographos. — Euseb. Chron. — Sen. Ep. 91, et Nat. Quaest. VI, 26.
§. 59. V. C. 738; A. C. 14. — Dio. — Supra, LXXX, 44.

sorem regni mentitus, Asandrum ad necem voluntariam compulerat: ille enim, licet nonagenario maior, sed viribus nondum absumptis, ob eam iniuriam cibo abstinuit. Scribonius nepotem se Mithridatis Magni ferens, Dynamin Asandri filiam, neptem eiusdem Mithridatis e Pharnace, cui moriens Asander regnum reliquerat, in matrimonium, unaque Bosporum quasi dotalem accepit.

LXI. His rebus cognitis, Agrippa Polemoni regi Pontico mandavit hoc bellum. Ipse rogatu Herodis, qui ad eum in Asiam venerat, in Iudaeam profectus, urbes ab rege recens conditas inspexit, ubique magnifice habitus. Hierosolymas etiam inter occurrentium festas voces ingressus, hecatomben obtulit Deo, epulumque populo dedit. Inde post paucos dies, ne hieme navigandum esset, in Ioniam traiecit, negotiis provinciae vocantibus: Beryto interim colonia deducta, quae *Augustana* appellata est. Per haec tempora Polemon, ducto in Bosporanos exercitu, Scribonium quidem nullum ultra reperit, quem, comperta hominis fraude, ipsi necaverant; ceterum cum his pugnandum Polemoni fuit, metu, ne illi traderentur, arma capientibus; et, quamquam proelio victi, ferociam retinebant.

LXII. Haec anno superiore acta quum Agrippa didicisset, ipse proficisci ad bellum decrevit. Igitur ubi commodum navigationi tempus rediit, Sinopen, et inde in Paphlagoniam profectus, propinquo metu Bosporanos arma ponere, signa romana Mithridatico bello capta reddere, regemque accipere Polemonem coëgit, Dynami etiam in matrimonium ei tradita.

§. 60. Lucian. — Macrob. — Dio.
§. 61. Ioseph. Antiq. Iud. XVI, 2, et Philo, legat. ad Caium. — Euseb. Chron, et ibi Scalig.

Haec agenti Herodes ad omnia promptus ac diligens aderat, magnam super antiquam familiaritatem gratiam adeptus, quod, relicto regno suo, in Asia quaesitum Agrippam, Sinope consequutus, auxilium operamque non admonitus obtulerat. Iliensibus ea res plurimum profuit, quibus Romanus, propter uxoris periculum iratus, centum millium drachmarum mulctam dixerat.

LXIII. Quippe Iulia, noctu Ilium petens, dum Scamandrum in lectica transit, subito fluminis auctu magnum vitae discrimen adierat. Ergo legati ad deprecandum missi, quum Amisum venissent, nec agentem ibi Agrippam auderent compellare, Nicolaum Damascenum orarunt, ut sibi regis Herodis, cui erat ille familiarissimus, patrocinium compararet. Suscepit rex, et culpa ab Iliensibus, ignaris rei, translata in casum, Agrippam alioqui proniorem ad clementiam placavit; quum illi iam, desperato negotio, in patriam renavigassent. Agrippa, postquam praesentia satis composita ratus est, per Paphlagoniam et Cappadociam, Phrygiamque maiorem Ephesum rediit: inde traiecit Samum, Herode semper eum comitante.

LXIV. Haec res animum Iudaeis addidit, qui ius civitatis in Ionicis urbibus, beneficio regis Antiochi, cui cognomentum Deus fuit, adepti, trahi se ad iudicia festis suis, et, quam mittere Hierosolymam solerent pecuniam, sibi adimi, querebantur, quamquam et Romani suis se legibus degere iussissent. Horum causam agente Nicolao, quum et Herodes Agrippae assideret, aequum censentibus Ionibus, civium loco non esse apud se, qui alienis sacris uterentur; Agrip-

§. 62. Ioseph. Antiq. Iud. XVI, 3. — Dio. — Oros. VI, 21. — Euseb. Chron. — Nicol. Damasc. de vita sua in Excerpt. Vales.
§. 64. Ioseph.

pa nihil mutandum censuit, scripsitque ad Ephesios aliosque, iubens iniuriis Iudaeorum abstineri. Sed et Cyrenensium magistratibus iniunxit eadem, Iudaeis illius etiam provinciae paria questis. Hinc Bosporani belli ad Augustum perscripto exitu (nam ad senatum scribere, sicut priscis imperatoribus solitum, modestiae causa supersederat), acta rata habuit Augustus, supplicationesque et triumphum ei decernendum curavit.

LXV. Iam et Galliae Hispaniaeque res reductae in tranquilliorem statum erant: Germani adhuc tumultuabantur. Igitur ad hos coërcendos, agendumque censum Galliarum, Druso relicto, Caesar Romam rediit, quum iam Tiberius Claudius Ti. F. Nero, P. Quinctilius Sex. F. Varus consulatum inissent. Forte iisdem diebus nuntius de reditu Caesaris advenerat, quibus theatri sui dedicationem Cornelius Balbus sumptuosis spectaculis celebrabat; vir maximis opibus magnifice usus, qui et in natali solo Gaditanis novam urbem, cum navali in opposita continente suis impensis aedificavit. Is igitur Augustum redire, tanquam huic laetitiae interesse cupientem, egregium sibi ducebat; et ab Tiberio quoque consule in honorem exstructi theatri sententiam rogatus est primus.

LXVI. Quippe senatus, adventu Augusti audito, habebatur, ad honores ei decernendos. Inter alia placuit, *arum reditus in curia poni; neque supplicium sumi de his, qui supplices intra pomoerium Augusto facti essent.* Neutrum ab illo acceptum;

§. 64. Ioseph. Antiq. Iud. XII, 3; XVI, 4 et 10. — Tac. Hist. IV, 4. — — Dio.

§. 65. V. C. 739; A. C. 13. — Liv. Epit. — Suetón. in Aug. cap. 29. — Tac. Ann. III, 72. — Strab. lib. III, p. 169.

et ne populus obviam iret, quamquam Tiberis inundaverat Vrbem, ita quidem, ut Balbi theatrum nisi navigio adiri non posset, more suo noctu introiit. Postridie, quum populum, qui in Palatium confluxerat, persalutasset, in Capitolium adscendit demptamque de fascibus lauream in genibus Iovis reposuit. Eodem die, balneo gratuito tonsoribusque plebi praebitis, senatum convocandum curavit, de gestis suis relaturus. Gravedine laborabat; ideo libellum quaestori recitandum dedit, quo acta sua post profectionem ab Vrbe comprehenderat; addito, *consultum videri, praetorianos, expleto duodecimo stipendio, ceteros sexto decimo dimitti; et quia iam in morem venerat, agros assignari veteranis, pro his certam pecuniam dari.*

LXVII. Nec dubie acceptum, quod petierat, militibus quidem nec indignationem conspicuam, nec laetitiam movit, qui neque nihil eorum, que postularant, neque omnia consequebantur; possessoribus gratissimum fuit, ita futurum cernentibus, ut timere perniciabiles illas agrorum divisiones aliquando desinerent. Cornelii Balbi ludos alii paulo post exceperunt, Augusti natalem praetore Iulo Antonio Circensibus et venatione celebrante; qui et epulum ei ac senatui in Capitolio ex senatusconsulto dedit. Inde reversus ad curam reipublicae Caesar, quaedam per absentiam suam utcumque constituta mutavit in melius. Post civilia bella quadringentis tantum sestertiis censum senatorium definiri placuerat, plerorumque re familiari valde accisa, aut turbata. Nuper idem, quod satis iam refecti diuturna pace videbantur, auctus erat ad sestertium decies: sed eum adhuc

§. 66. Sueton. in Aug. cap. 53 et 57. — Dio.

modum habebant non multi; unde et rari affectabant senatorium locum; et ex conscriptis quidam, quorum patres avique eiusdem ordinis fuerant, ob veram aut simulatam paupertatem eiurabant.

LXVIII. Idcirco senatus loco sex et viginti virorum, qui ad minores magistratus quotannis ex senatoribus eligi consueverant, decreverat, *uti viginti ex equitibus nominarentur*; *unde triumviri rerum capitalium, et auro argento aeri flando feriundo, tum quatuorviri curandis in Vrbe viis, denique decemviri ad iudicia centumviralia fierent: nam duumviros viarum extra Vrbem curandarum, et quatuorviros in Campaniam mitti solitos, abrogari* placuerat. Nec tamen hi senatores fiebant, nisi quem alium magistratum, qui more maiorum id ius conferret gerenti, adipiscerentur. Decretum erat praeterea, *quando tribunitiis comitiis candidati deessent, uti ex quaestoriis, qui quadragesimum aetatis annum non explessent, sorte ducerentur.* Augustus autem, parum haec efficacia remedia tot incommodis ratus, totum senatum recensuit; neque veniam cuiquam quinque et triginta annis minori dedit ponendi ordinis, praeter qui manco corpore, aut inferiore censu essent.

LXIX. Et quo minus aliqui fallerent, valetudinem excusantes inspexit ipse; de facultatibus nemini, nisi iurato, credidit, ac ne testibus quidem iniuratis: exegit praeterea vitae rationes paupertatisque causas, ut subveniret his, qui nulla sua culpa facti inopes fuissent. Nec minori sollicitudine domestica moderabatur, increpito etiam Tiberio, *quod ludis votivis*, quos Augusti reditu consules fecerant, *Caium iuxta se collocasset*; populo quoque castigato, qui puero assurrexerat, stansque plauserat, laudibusque prosequutus eum fuerat. Sub haec demum tempora

pontificum maximum a. d. pr. non. martias assumpsit Caesar, non sustinens vivo extorquere Lepido, quod romanis moribus sacerdotia ne exsilio quidem amittebantur. Ceterum satis eum per tot annos contemptim habuerat, praeter alias causas propter adolescentis Lepidi coniurationem infestior : nam in agris amissae potentiae pudorem obtegere cupientem migrare in Vrbem, venire in senatum coëgerat, quo plurium derisui exponeretur.

LXX. Sed ultimum ei locum dicendae inter consulares sententiae dedit, quum alios secundum tempora gesti magistratus, aut singularem quandam praestantiam, collocaret. Nec adversus haec nitendi vis erat ulla Lepido, qui equidem, si pontificis maximi tanta potestas fuisset, ut imperium adimere cui vellet posset, quod nuper asseri coeptum est, adversus has iniurias in promptu telum acerrimum habuisset. Eodem anno Augustus tribunitia potestate duodecimum, quadringenos nummos viritim populo dedit: honores ab senatu delatos, pontificatu accepto, abnuit; insistentibus surrexit, et e curia se proripuit.

LXXI. Aedes sibi publice praeberi non est passus; sed quia pontificem maximum in publica domo habitare necessum erat, suarum aedium in Palatio partem publicavit. Domum autem, quam rex sacrorum olim obtinuerat, Vestalibus, quarum ab habitatione communi tantum pariete distinguebatur, tradidit. Et ne per iram quid faceret, aut diceret incivilius, quum in senatu propter uxoris suae vitam accusatus Cornelius Sisenna, ductam sibi Augusto auctore confirmaret; exsiluit e sede sua, et, spatio temporis

§. 69. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 31 et 56. — Plin. XVIII, 2. — Ovid. Fast. III, v. 415. — Sen. de Clem. I, 10.
§. 70. Lapis Ancyr. — Dio.

interposito, rediit: *hoc, licet non concinnum, admittere maluisse, quam aliquid forte gravius*, inter amicos postea confessus est. Nec subtrahenda memoriae vel principis est patientia, vel libertas ingerentium discendenti aliquando, *licere oportere senatoribus de republica loqui.* Ferunt, Augustum huius vitii conscium, gratanter amicorum admonitiones excepisse: nam et Athenodorum Tarsensem a se digredientem, quum, rogatus utile praeceptum relinquere, dixisset, *uti quum coepisset irasci, quatuor et viginti graecas literas memoria recenseret, priusquam aliquid faceret, aut loqueretur*, retentum ab eo, dicente, *sibi adhuc eius praesentia opus esse.*

LXXII. Ceterum Agrippa, reversus in Vrbem, decretum sibi triumphum ducere noluit; exemplumque dedit, ne quis postea privatorum aut ex provinciis scriberet ad senatum, aut victis hostibus triumpharet. Igitur simul ob virtutis et modestiae singularem praestantiam, summos in eum honores Augustus haud maligne contulit, prorogata ei in aliud quinquennium tribunitia potestate, in Pannonios mittens, cum maiore, quocumque extra Italiam venisset, imperio, quam eorum esset, qui provinciam obtinerent. Nec ille cunctanter, quamquam imminebat hiems, profectus, solo terrore nominis praesentiaeque suae coërcuit hostem; nihilque abnuenti, veniam praeteritorum dedit. Sed inde revertens, quum iam M. Valerius M. F. Messalla Barbatus, P. Sulpicius P. F. Quirinus consules essent, in Campania morbo correptus exspiravit, priusquam eo pervenire Augustus posset; qui ad nuntium valetudinis eius, quamquam forte

§. 71. Sueton. in Aug. c. 54. — Plut. Apophth. Rom. c. 42. — Dio.
§. 72. V. C. 742; A. C. 12. — Liv. Epit. — Dio.

Quinquatribus nomine filiorum ludos exhiberet, festinanter excurrerat.

LXXIII. Corpus eius in Vrbem perlatum est, ac in foro propositum, dum Augustus laudationem peragit, velo interposito, quòd adspectum arceret. Id utrumne fecerit, quia censor erat, an quia pontifex maximus, quod his, summorum apud Iudaeos sacerdotum more, cadaver videre nefas esset, parum liquet; praesertim quum utramque opinionem Dio arguat, non ignorans istorum, bis consul, semel etiam pontificis maximi collega. Ceterum Agrippam in suo monumento condi iussit Caesar, ubi et Marcellum sepelierat; quamquam et illi datus in campo Martio sepulturae locus fuerat. Hunc ad modum Agrippa finiit vitam, fama, quam genere, nobilior, amicitiaque Caesaris Octaviani et virtutibus suis provectus, quibus domi bellique immensum claruit; cetera quoque, si quisquam eo tempore Romanorum, vir bonus, et omnino dignus, quem pronepos Caligula non agnosceret: summum haud dubie locum, si rempublicam liberam nactus esset, occupaturus; in regno unius, et communi ceterorum obsequio, ita medius, ut tamen imperio, quam servitio, propior esset; cuius magnitudinem ne Augustus quidem princeps obumbrare totam potuit.

LXXIV. Moriens balneum populo legavit, quod *Agrippae* dictum est, ubi gratis lavaretur; ob hoc praedia quaedam Augusto adscribens, quorum e reditibus impensae praestarentur. At hic pecuniam insuper divisit populo, tanquam et hoc Agrippa iussisset. Cherronesus etiam ad Hellespontum e bonis Agrippae

§. 73. Ioseph. Antiq. Iud. III, 10. — Dio. — Vell. II, 96. — Sueton. in Caio, cap. 23.

ad Caesarem pervenit. Natum deinde posthumum nominari *Agrippam* voluit, quo patris eius memoria diuturnior et recentior esset; cuius et Caesarem et populum ex aequo ingens desiderium ceperat. Summa enim prudentia se maximis in negotiis gesserat, ut Caesaris imperium acceptum civibus faceret; et quum vigiliis laboribusque suis praecipuum eius regni firmamentum esset, comitate, mansuetudine, liberalitate popularis haberi meruerat.

LXXV. Ergo et eius mortem prodigiis, qualia magnas calamitates praecedere soleant, praenuntiatam esse crediderant; quia bubones in Vrbe conspecti, fulmine tacta domus in Albano, ubi divertere Latinis consules consueverant, et cometa per complures dies super Vrbem conspectus, in faces divisus fuerat: incendia quoque multa tum exstiterunt; et inter alia, corvis ex ara quadam cum carne rapta prunas inferentibus, Romuli casa conflagravit. Inter haec quum luctus causa spectacula solemnia negligerentur, primoribus Patrum interesse nolentibus, nihil ex patrio more remittendi auctor iis Caesar fuit; et quo minus dubitarent, gladiatorio munere ipse praesedit: quo exemplo etiam ab aliis mox, absente ipso, ludi facti sunt; pristinamque per omnia speciem civitas recepit.

§. 74. Dio.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER CII

IN LOCVM LIBRI CXXXVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRICESIMI SEPTIMI.

Civitates Germaniae, cis Rhenum, et trans Rhenum positae, oppugnantur a Druso; et tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus. Ara D. Caesari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubio Aeduo.

I. Iam exibat Augusto quinquennium, in quod praefecturam morum receperat: igitur alterum in quinquennium prorogata ei potestas, similiter ut imperium, quum certum ad finem data videretur, rebus ipsis perpetua fuit. Tum institutum, *ut, quoties senatus haberetur, singuli Patrum, priusquam assiderent, ture et mero supplicarent ad altare eius dei, cuius in templo coiretur; neque prius domum Augusti ventitarent, sed in senatu sedentes salutem acciperent redderentque, quo et religiosius, et minore cum molestia partibus suis fungerentur.* Tribunatum plebis, propter vim eius magistratus enervatam, pauci petebant: idcirco constitutum est, *uti a magistratibus equites romani*

singuli nominarentur, quibus haud minus decies sestertium res esset. Ex his denique deligeret populus in loca, quae senatores non occupassent: his deinde post magistratum gestum optio esset, utrius ordinis haberi mallent.

II. Asiam deinde, terrae motibus misere conflictatam, levaturus, annuum eius tributum de sua pecunia inferri in aerarium iussit; et loco proconsulis legatum ei ex praetoribus sortito in biennium dedit. Quum paulo ante haec tempora in iudicio quodam Maecenatem et Apuleium vehementer exagitari ab accusatore comperisset, quod adulterii reo patrocinium praestabant, venit in iudicium et ipse, et tribunali considens, nihil fecit gravius, quam quod suis propinquis amicisque non placere conviciari accusatorem effatus, abiit. Ob haec atque talia popularia facta, statuae ei ex collatitia pecunia sunt positae; decretumque, *ut in honorem eius, natalitiis Augusti ludis etiam caelibes spectare permitterentur.*

III. Ceterum mors Agrippae Tiberium Caesarem propius admovit socio laborum indigenti, et infirma adhuc aetate nepotum. Igitur habenti in matrimonio Vipsaniam Agrippae filiam ex priore matrimonio, dimittere uxorem, et despondere sibi Iuliam praecepit. Nuntiabatur interim, tumultuari Pannonios, audita morte Agrippae, cuius metu quieverant: idcirco missus in hos Tiberius, egregia Scordiscorum opera, qui vicini Pannoniis et armatura totaque reliqua ratione belli similes sunt, evastatis late omnibus, gentem ad repetendam, quam abiecerat, pacem coëgit. Arma victis adempta, magnusque iuniorum numerus

§. 1. V. C. 740; A. C. 12. — Sueton. in Aug. cap. 27, 35, 40 et 53. — Dio.
§. 2. Dio.

ea lege divenditus, ne in propinquis patriae suae regionibus haberentur. Triumphum ob haec Tiberio decreverant Patres; Augustus eius loco, triumphalia ei ornamenta dedit, novo nec antea cuiquam tributo genere honoris.

IV. Dum ita Tiberius successu praemiisque operum ac laborum attollitur, haud minus fratri eius Druso quaesitum decus est, Gallorum consilia et Germanorum arma solerter fortiterque coërcenti. Census nuper actus a Druso, quem in Galliam Augustus ideo miserat, tanquam haud incertum servitutis argumentum, Gallorum animos desiderio rerum novarum compleverat; passim, ut solet, erumpentibus indiciis. Ea fiducia, et quod Augustus discesserat, Sicambri eorumque socii, ad utramque Rheni ripam incolentes, arma, neglectis quos dederant obsidibus, resumpserant. At Drusus, tum rectius in hostes impetum verti ratus, ubi sociorum res compositae forent, eo curam intendere coepit. Commodam fortuna occasionem praebuit omnia circumspicienti, quod absolutum Augusti templum Gallis communiter praebentibus fuerat.

V. Huius ad dedicationem evocati principes, quum praetextus honestissimus esset, neque detecta sua consilia sentirent, plerique omnes Lugdunum convenerunt; ibi ad confluentes Araris et Rhodani, ubi nunc coenobium Athenaeense est, delubrum excitatum erat, cum insigni ara, inscriptionem habente sexaginta gentium, a quibus etiam singulae statuae in eodem templo dedicatae visebantur: spatiosus deinde lacus circumiectus claudebat locum. Hunc annuis

§. 3. Vell. II, 96. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 7 et 9. — Tac. Ann. I, 3.
§. 4. Dio. — Liv. Epit. — Strab. lib. VII, p. 291, et lib. IV, p. 192. — Bucher. de Hist. Belg. l. l. cap. 15.

ludis, atque rhetorum etiam certaminibus celebrari placuit. Sacerdos e principibus Aeduorum C. Iulius Vercondaridubius creatus. Inter hanc remissionem animorum, quum operam dedisset Drusus, ut, quos suspicio novorum consiliorum contigerat, plerosque omnes in potestate haberet, motus qui timebatur e Gallia, mira repente tranquillitate consedit.

VI. Svetonius Lugdunensis arae dedicationem ad sequentes consules Iulum Antonium, Q. Fabium, et kalendas augustas eius anni retulit; quo et natum Druso filium narrat, qui multos post annos imperator factus est. Ego hunc annum ex mente, non Dionis modo, sed etiam Livii, nam et hunc ita tradidisse non obscura indicia sunt, tradere malui. Tum demum remoto provinciali metu, totus in bellum versus, ad Rheni ripam adducto clam exercitu, Germanos, quorum eruptio exspectabatur, aggressus, quum traiectos in gallicam ripam improvisus circumvenisset, cecidit. Ipse deinde, transito amne, qua Batavorum insula venientibus e Gallia placido flumine faciles appulsus praestat, mox in ulteriora tendit. Vsipetum gens maxime petebatur, Cattis proxima, iam superioris Caesaris aetate Gallos incursare solita.

VII, Horum pervastatis finibus, in Sicambros transitum, eademque et horum agris illata vastitas. Inde secundo Rheno in Oceanum Germanicum primus romanorum ducum navigavit, in Frisios expeditione sumpta; obiterque subactis insulis, quarum Byrchanis, quum non segniter defenderetur, vi expugnata

§. 5. Dio. — Liv. Epit. — Cassiod. Chron. — *Description historique et géographique de la France*, P. I, lib. III, — Iuven. Sat. I, *v.* 44. — Sueton. in Calig. cap. 20.

§. 6. Liv. Epit. — Dio. — Tac. Ann. II, 6. — Bucher. — Suet. in Claud. cap. 2. — Caes. de B. Gall, lib. IV, init. — Flor. IV, 12.

est: eam Romani a frugis similitudine sponte provenientis *Fabariam* appellarunt. Glesuria quoque et Aetania inter domitas eo bello memorantur, antea Romanis incognitae. Vlterius ire cupientem ignoti vastique maris opinio deterruit. Satis tamen magnum operae pretium credebantur super cetera victi in Amisia flumine navali pugna Bructeri; nec propinquis litoribus abstenta arma, donec natio Frisiorum, pace petita, facturam imperata polliceretur.

VIII. Per immensos deinde lacus acta classe, in Chaucos penetratum, summa ope tuentes libertatem, quam ferme solam humanorum bonorum habebant, tota vitae ratione insigniter misera: nam in aestuariis dubiae possessionis solum per singulos dies noctesque vindicante Oceano, non agriculturam, non venatum exercebant, mansuetis etiam animalibus carentes: piscibus maxime vivebatur: ne arbores quidem fructum aut ligna praebebant; bituminoso luto, quod manibus compressum siccant, ad coquendos cibos, et fovenda corpora ignis alebatur. In magno ibi discrimine Drusus fuit, quum recedens stato tempore Oceanus ignaros locorum in sicco destituisset. Frisiorum fide factum, ne quid detrimenti acciperetur, qui, nuper inita societate, cum pedestribus copiis aderant.

IX. Has ob difficultates, quas immensum auctura imminens iam hiems videbatur, Drusus, reductis in pacata copiis, Romam rediit; exceptusque multis honoribus, et in annum sequentem praetor urbanus designatus est, quum antea iam insignia praetoria accepisset. Q. deinde Aelio Q. F. Tuberone, Paullo

§. 7. Dio. — Strab. lib. VII, pag. 294. — Plin. IV, 13. — Tac. Germ. 34. — Sueton. in Claud. cap. 1.
§. 8. Plin. XVI, 1. — Dio.

Fabio, Q. F. Maximo consulibus, idem Drusus, simul per tempus anni potuit, Rheno iterum superato, in Vsipetes et Tenchteros ingressus, non ante destitit, quam, posita ferocia, leges pacis acciperent. Lupia deinde pontibus iuncto, per Sicambros ad Cheruscorum fines et Visurgim usque processit. Sicambri tum forte cum omnibus copiis domo aberant, Cattis inferentes bellum, qui soli finitimorum societatem illorum aspernati fuerant.

X. Haec occasio pacatum Druso transitum dedit. Superabat et Visurgim, ni super necessariorum inopiam hiems propinqua vetuisset. Etiam religio iniecta reditum suasit, quia in castris examen apum in tabernaculo Hostilii Rufi praefecti castrorum consederat, ita ut funem praetendentem praefixamque tentorio lanceam amplecteretur. Sed recedenti non eadem a Germanis quies, quae venienti fuerat, fuit. Exciti Romanorum irruptione, passim locis idoneis insidias redeuntibus struxerant, ut magna cum difficultate pergerent. Semel circa Arbelonem per angusta et cava loca progressis, parum ab exitio res abfuit; magisque hostium imprudentia, quam virtute sua, servati sunt. Quippe facilem de circumventis victoriam rati, cupiditate caedium praedaeque simul omnes confusis ordinibus incurrerunt.

XI. Inde Romanis ex minaci et plena periculi pugna prosperrima facta: nec exinde manum ausi conserere, tantum eminus lacessentes, maiorem sibi, quam hosti, molestiam exhibuerunt. Vicissim igitur hos contemnens Drusus, quo loco Lupiae et Alisonis confluentes erant, castellum excitavit; atque aliud in

§. 9. V. C. 741; A. C. 11. — Dio. — Liv. Epit. — Flor. IV, 12.
§. 10. Iul. Obseq. — Dio. — Plin. XI, 17.

Cattis, ad ipsam Rheni ripam. Fossam quoque, ab auctore *Drusianam* vocatam (nunc Isalae fluminis par est), immenso opere effecit; quo facilius in hostiles terras iter exercitibus esset. His Romae cognitis, *ornamenta ei triumphalia* decreta, *utque ovans Vrbem iniret, praeturaeque consulatum iungeret.* Imperatoris nomen, quamquam ex merito exercitus acclamaverat, Augustus ei non concessit, quemadmodum nec fratri eius Tiberio tum adhuc dederat; quum ex utriusque gestis huius appellationis numerum in suis titulis adauxisset.

XII. Dum ista geruntur, Augustus familiam omnem aquaeductuum tutelae destinatam, a M. Agrippa testamento sibi relictam, publicavit; et aquarum ius certum, ex senatusconsulto lege lata, edictoque suo promulgato, constituit. Verba senatusconsulti haec fuerunt: « Quod Q. Aelius Tubero, P. Fabius Maximus coss. V. F. de iis, qui curatores aquarum publicarum ex senatusconsulto a Caesare Augusto nominati essent, ordinandis D. E. R. Q. F. P. D. E. R. I. C. placere huic ordini, eos, qui aquis publicis praeessent, quum eius rei causa extra Vrbem essent, lictores binos, et servos publicos ternos, architectos singulos, et scribas, et librarios, accensos, praeconesque totidem habere, quot habent ii, per quos frumentum plebei datur. Quum autem in Vrbe eiusdem causa aliquid agerent, ceteris apparitoribus iisdem, praeterquam lictoribus, uti.

XIII. » Vtique quibus apparitoribus ex hoc senatusconsulto curatoribus aquarum uti liceret, eos diebus X proximis, quibus senatusconsultum factum

§. 11. Tac. Ann. II, 7 et 8. — Sueton. in Claud. cap. 1. — Cellar. Geogr. Antiq. lib. II, cap. 3. — Dio.
§. 12. Frontin. de Aquaeduct.

» esset, ad aerarium deferrent; quique ita delati es-
» sent, iis praetores aerarii mercedem ac cibaria,
» quanta praefectis frumento dando dare deferreque
» solent, annua darent et attribuerent, iisque eas
» pecunias sine fraude suas facere liceret. Vtique
» tabulas, chartas, ceteraque, quae eius curationis
» causa opus esset, iis curatoribus praebenda Q. Ae-
» lius, P. Fabius coss. ambo alterve, si iis videbitur,
» adhibitis praetoribus, qui aerario praesunt, prae-
» benda locent. » Primum eius rei curatorem Augustus Messalam Corvinum fecit, cui adiutores dati Postumus Sulpicius praetorius et L. Cominius.

XIV. Eodem anno ludi, quos ab urbano praetore curari solemne erat, nomine Drusi magnificentissimi facti sunt. Etiam natalis Augusti per Circum et alia Vrbis loca venationibus celebratus; idque, licet nullo senatus decreto, fieri quotannis a praetoribus obtinuit, quemadmodum et equites romani natalem eius sponte atque consensu biduo quotannis celebrarunt. Sed et Augustalia, sic propter reditum eius appellatus dies, tum primum ex senatusconsulto publicis spectaculis transacta. Ceterum ab ipso Caesare facti, ceteros, ut aequum est, sumptu ac splendore vicerunt: quum theatrum Marcelli, locorum triginta millium capax, a. d. IV nonas maias dedicaretur. Istorum ludorum commissione evenit, ut, laxatis sellae curulis compagibus, Caesar supinus caderet. Nec ideo minus Troiam patricii pueri luserunt, inter quos et Caius, Augusti nepos, octavo aetatis anno. Africanae etiam quadringentae viginti (sexcentas alii scripserunt) interfectae. In scenam quoque mansuefacta tigris in cavea invecta est; idque animal tum primum Romae publice spectatum.

§. 14. Sueton. in Aug. cap. 43 et 57. — Supra, CXXXVI, 30. — Plin. VIII, 17. — Victor, Descript. urbis Romae. — Dio, lib. 54.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM

LIVIANORVM

LIBER CIII

IN LOCVM LIBRI CXXXVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRICESIMI OCTAVI.

Thraces domiti a L. Pisone; item Cherusci, Tenchteri, Catti, aliaeque Germanorum trans Rhenum gentes subactae a Druso referuntur. Octavia, soror Augusti, defuncta, antea amisso filio Marcello; cuius monumenta sunt theatrum et porticus, nomine eius dedicata.

I. Sub idem tempus ingens in Thracia bellum finem accepit; quod triennio gestum a L. Pisone, his causis exarserat. Vologaeses, natione Bessus, sacerdos Bacchi, et ob praecipuum eius numinis cultum magna inter populares auctoritate, specie religionum animos ad rerum novarum cupiditatem inflammaverat. Coacta igitur magna, et propter deorum creditum favorem proiecta ad audendum manu, occurrentem ad initia motuum exstinguenda Cotyis filium Rhascyporim proelio vicit occiditque: mox tutorem eius ac avunculum Rhaemetalcen ne proelio quidem, sed su-

perstitione perculsis mentibus, exercitu nudat; omnibus eum, ne contra deum pugnare viderentur, relinquentibus. Fugientem inde persequutus in Chersonesum, iis quoque locis aperta vastando, expugnando munita, plurimum malorum intulit.

II. His nuntiatis, simul et Solletarum nationem incursiones in Macedoniam facere, Caesar L. Pisonem, qui Pamphyliae praeerat, exercitum eo transportare iussit, quod propinquiores Asia ac Bithynia, populi romani provinciae, sine legionibus erant. Huius advenientis fama retrocedere Bessos ad sua coëgit. Idcirco Piso, in illorum regionem impetum faciens, non leve bellum expertus est; quum ferox populus etiam rei militaris usu ac ratione adiuvaretur, disciplina armisque romanis assuefactus. Primum proelium improsperum Pisoni fuit; sequente victor, omnem circa Bessorum atque sociorum agrum, ab ira cladis acceptae violentius depopulatus, spatium recolligendi vires non permisit, quin aliis voluntate, pluribus metu, quibusdam acie victis, universum eum tractum armis subigeret.

III. Tanta erat feritas, ut captivi catenas morsibus perfringere conarentur; quo minus mirere, quosdam nuper deditos, simul occasio brevis apparuit, arma retractasse. Ceterum et his infelix ausum, iterum domitis, in adstrictius servitium cessit. Pisoni ob rem bene gestam supplicatio, cum triumphalibus insigniis, decreta. Dum haec aguntur, Augustus Romae, censu rursus acto, suas quoque facultates, descriptis, quae usquam haberet in potestate, ad privati modum censui subiecit. Senatu deinde lecto, ad levandam Patri-

§. 1. V. C. 741; A. C. 11. — Dio, lib. LIV. — Vell. II, 98. — Liv. Epit. — Supra, CXXXVI, 51.
§. 2. Plin. IV, 11. — Supra, CXXXIV, 96. — Dio. — Flor. IV, 12.

bus molestiam, quum senatusconsultum fieri, quoties minus quadringentis adfuissent, non liceret; ita moderatus est, *ut septembri ac octobri mensibus nullos adesse necessum esset, praeter sortę ductos, per quorum numerum, antiquo minorem, decreta confici possent.*

IV. Pecuniam autem, iterum ad statuas oblatam a senatu populoque, in signa Publicae Sanitatis Concordiaeque ac Pacis impendit; suam exinde statuam nullam fecit: saepe enim, et qualibet occasione dona talia afferebant; ad extremum etiam kalendis ianuariis, non in commune conferentes, sed accedentes singuli pro modo facultatum porrigebant: quibus ipse tantundem, aut aliquanto amplius reddere solebat. Quod si forte abesset eo tempore, strena in Capitolio ponebatur; qua ex summa pretiosissima deorum simulacra mercatus, vicatim dedicabat, ut Apollinem Sandaliarium, et Iovem Tragoedum, aliaque. Sed ex nocturno visu stipem quotannis die certo emendicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus praebens.

V. Idem annus duarum principum feminarum, alterius nuptias, alterius exsequias vidit. Iulia in Tiberii domum deducta est. Octavia post Marcelli obitum nunquam exhilarata, perpetuum luctum morte finivit: cuius de pudicitia modestiaque prioribus libris multa exposui. Huius cadaver pro aede Caesaris propositum est, dum laudes sororis Augustus, interposito iterum velo, exsequitur. Sed et a Druso (nondum is profectus Vrbe fuerat) pro Rostris, ut in publicis funeribus solet, vestitu mutato laudata est.

§. 3. Flor. — Tac. Ann. VI, 20. — Sueton. in Aug. cap. 35.
§. 4. Sueton. in Aug. cap. 52, 57 et 91. — Dio.
§. 5. Dio. — Plut. in Anton. cap. 110. — Sen. Consol. ad Marc. cap. 2. — Liv. Epit.

VI. Generi eius (Marcellam Antonius Iulus habebat; Antoniarum altera Druso, altera L. Domitio Ahenobarbo nupserat) humeros subiecere lecticae, quum ad sepulcrum in campum Martium efferretur. Senatus pro more temporum in decernendis ei honoribus liberalior fuit, quam ut omnia, licet in germana sorore carissima et probatissima, recipienda Caesar existimaret: quantos tamen convenire putabat, maximos tribuit. Et ne celeriter exstingui memoria eius Romae posset, satis provisum aedificata porticu, quam vocaverat Octaviae, rebatur. Sub idem tempus et vetera quaedam instituta resumpta, et excogitata nova sunt. Flamen Dialis post Merulae caedem, C. Caesar creatus, adimente Sulla, sacerdotium, priusquam exerceret, amiserat: ex eo tempore quum per annos amplius septuaginta nemo factus esset, hoc tempore iterum id flaminium instauratum est. Cura asservandorum senatusconsultorum ad quaestores ab tribunis et aedilibus translata; quia apparitoribus demandata hac officii parte, causam erroribus et confusioni dederant. Decretum etiam erat, ut Ianus Geminus denuo clauderetur; sed intercessere bella, Dacis simul Dalmatisque et Pannoniis rebellantibus, et commota validius, quam unquam, Germania; ingentis historiae materia, nisi Veterum monumenta omnium, quibus eae res fuerant expositae, praeter exiguos velut indices, universa deperissent.

§. 6. Dio. — Sueton. in Aug. cap. 31 et 61. — Liv. Epit. — Supra, LXXX, 44.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER CIV

IN LOCVM LIBRI CXXXIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TRICESIMI NONI.

Bellum adversus Transrhenanas gentes a Druso gestum refertur: in quo inter primores pugnaverunt Senectius et Anectius, tribuni, ex civitate Nerviorum. Dalmatas et Pannonios Nero, frater Drusi, subegit. Pax cum Parthis facta est, signis a rege eorum, quae sub Crasso, et postea sub Antonio capta erant, redditis.

I. Quantae molis per hoc tempus Germanica bella fuerint, vel hinc intelligi potest, quod per ea plerumque Caesar Augustus Lugduni morabatur, ne Drusi quidem, magni profecto imperatoris, fortunae consiliisque satis confisus. Ille, tum resumpta adversus Transrhenanas gentes expeditione, maius prope bellum, quam nuper confecerat, invenit: nam et Catti, spreto, quem Romanus assignaverat, agro, Sicambris ceterisque populi romani hostibus se coniunxerant. At Drusus, universum bellum acriter complexus, quosdam populos vi coëgit ad obsequium, alios, multis illatis detrimentis, repressit; Gallorum etiam

ingentibus auxiliis usus, quorum Senectius et Anectius, tribuni Nerviorum, ante prima signa memorabile certamem ediderunt. Ad ceterarum gentium coërcendam rebellionem Tiberium occurrere Caesar iussit, quem et ipsum, Aquileiam progressus, secum adduxerat, ne longius abesset Germanicis ac Pannonicis bellis. Per Istrum, glacie concretum, ad populanda proxima ripae excurrere, Dacis in consuetudinem venerat. Dalmatae, propter exacta tributa irati, obsequium exuerant.

II. Pannonii, nuper ab Tiberio domiti, praeter insitam genti ferociam, discessu eius et maioris partis copiarum, ac vicinarum nationum defectionibus turbabantur: idcirco Tiberius, omnibus simul illato bello, et ad exorientes ubique motus arma circumferens, Dacos, caesis cum duce copiis, repulit; Pannonios ac Dalmatas ad priorem tributorum imperiorumque patientiam revocavit. Annotatum est, Tiberium, quum, deleto cruentissima caede Pannonum exercitu, arma more belli cremanda poscerentur, abiici in profluentem iussisse, quo conspecta ab hostibus infra colentibus, pertinaciam spectaculi horrore et similium metu frangerent. Ob haec gesta eidem, quos fratri diximus decretos, honores tributi sunt. Dalmatia, quae prius inter populi provincias censebatur, quod, propter ingenium gentis et vicinorum, sine exercitu tuto haberi nequibat, ad curam Caesaris translata est.

§. 1. V. C. 742; A. C. 10. — Sen. Cons. ad Marc. cap. 3. — Liv. Epit. — Dio, lib. LIV. — Oros. VI, 21. — Ioseph. Antiq. Iud. XVI, 7. — Sueton. in Tiber. cap. 9. — Flor. IV, 12.

§. 2. Sueton. in Aug. cap. 21. — Oros. VI, 21. — Flor. IV, 12. — Liv. Epit. — Vell. II, 96. — Supra. CXXXIV, 96.

III. Haec Iulo Antonio, Q. Fabio Maximo consulibus acta: et Herodes, qui liberos suos accusatum venerat Aquileiam, reconciliata per Augustum inter eos gratia, honorifice dimissus; mutuaque cum eo benevolentia, et adversus eximios eius honores, digna principe romano magnificentia certatum. Sub idem enim forte tempus Caesaream, in honorem Augusti sic appellatam urbem, Herodes perfecerat, eiusque encaenia sumptuosissimis ludis, quos in eiusdem honorem per quinquennia volebat repeti, celebrabat. Eum omnem sumptum a se praeberi voluit Caesar; sed et uxor eius Livia misit eximia dona, ita ut omnium pretium talentis circiter quingentis aestimaretur.

§. 3. Ioseph. Antiq. Iud. XVI, 7, 8 et 9.

IOANNIS FREINSHEMII

SVPPLEMENTORVM LIVIANORVM

LIBER CV

IN LOCVM LIBRI CXL LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI QVADRAGESIMI.

Bellum adversus Germanorum trans Rhenum civitates, gestum a Druso, refertur. Ipse ex fractura, equo super crus eius collapso, tricesimo die, quam id acciderat, mortuus est. Corpus a Nerone fratre, qui, nuntio valetudinis evocatus, raptim accurrerat, Romam perveçtum, et in C. Iulii tumulo conditum. Laudatus est a Caesare Augusto vitrico, et supremis eius plures honores additi.

I. Extremus hinc Druso vitae annus, sed idem honore et gloria praecipuus sequitur: nam et consulatum collega T. Quintio T. F. Crispino, gessit, et egregias de Germanis victorias reportavit. Fatum ei prodigiis praenuntiatum, antiqua superstitio credidit; quod turbinibus et fulmine concussa pleraque fuerant; in quibus et multae deorum aedes, ut ne Capitolino quidem Iovi, consortiumque deorum cellis parceretur. Quo terrore nil tardatus iuvenis, in Transrhenanas civitates iterum inducto exercitu, per Cattos

ad Suevorum usque fines magno labore iter aperuit; haud incruenta victoria superatis, qui occurrerant.

II. Inde tres simul validissimas nationes, Cheruscos, Suevosque et Sicambros adortus, nimiam hostium fiduciam calamitosam ipsis atque lacrymabilem effecit; nam illi, centurionibus viginti barbaro more mactatis ad aras, concrematisque, tam certam victoriae spem conceperant, ut, divisa in antecessum praeda, Cherusci equos, Suevi aurum et argentum, Sicambri captivos sibi desponderent. Sed ipsi, magna pugna victi, seque et sua cum uxoribus liberisque perdiderunt, qui more germano sequuti suos in proelium exeuntes fuerant. Res foeda dictu, sed ad demonstrandam illarum gentium incredibilem feritatem efficax, traditur; mulieres eorum, quum ad plaustra sua victores venissent, deficientibus telis, infantes liberos humi collisos in adversa hostium ora misisse.

III. At Drusus, cedentes in penitiora gnaviter insequutus, inter Visurgim et Albim omnia populabatur; Albim quoque transiturus, ni res eum mira quaedam et minax oblata deterruisset. Barbarae mulieris humana amplior species obviam facta, *tendere eum ultra* latinis verbis prohibuit; *hunc enim et operum eius et vitae terminum fata statuisse*: Nec aliter evenit: continuo regressus, priusquam Rhenum attingeret, inter hunc et Salam fluvios, in aestivis, quae Scelerata inde vocata sunt, mortem obiit: quo tempore et lupos circa castra vagos ululasse tradunt, et iuvenes duos per media munimenta equitare visos: muliebrem etiam ciulatum auditum, et speciem in caelo transcurrentium stellarum apparuisse.

§. 1. V. C. 743; A. C. 9. — Ovid. ad Liv. v. 401. — Dio, lib. LV. — Flor. IV, 12. — Oros. VI, 21.
§. 2. Flor. — Tac. Germ. 7 et 18. — Oros. — Sueton.
§. 3. Dio — Sueton. in Claud. cap. 1. — Strab. lib. VII, p. 291.

IV. De genere mortis haud similia traduntur. Ex lapsu equi crus fregisse, quidam scribunt; inde tricesimum ante diem decessisse. Morbo solutum, alii narrant; qualis ille fuerit, aut unde profectus, reticentes. Nec defuerunt, qui scelus vitrici suspicarentur; quod mira comitate iuvenis, si reperisset occasionem, redditurum populo rempublicam non dissimulabat; ferebantque, proditam eius epistolam ab fratre, quem de cogendo ad libertatem restituendam Augusto sollicitarat. Revocatum igitur e provincia, at quia cunctatus erat recedere, veneno occupatum putarunt. Sed ego rem tantam, quum neque credere satis, neque refellere possim, in medio relinquam; cetera, quae certioribus testimoniis nituntur, traditurus.

V. Ad famam aegrotantis Drusi Augustus cum Livia, quam alioquin itinerum suorum comitem habere consueverat, Ticinum procurrerat. Eodem forte Tiberius ex recenti victoria redux, ad salutandos parentes accessit. Ergo cognita fratris valetudine, iussu Augusti et sua pietate, sive ne in hostili solo sine duce exercitus esset, rapidissimo cursu, et incredibili celeritate, ni certis auctoribus traderetur, advolavit. Quum enim transeundae Alpes, transeundum Rheni flumen esset, die ac nocte, mutatis subinde iumentis, ducenta passuum millia, per devictas modo feras nationes, uno tantum comite, confecisse fertur.

VI. Certe spirantem adhuc fratrem reperit; isque, adventu illius cognito, legiones extremo iam imperio ob-

§ 4. Liv. Epit. — Dio. — Tac. Annal. I, 33, et II, 41. — Sueton. in Tib. cap. 50, et Claud. cap. 1.

§. 5. Dio. — Tac. Annal. III, 34. — Liv. Epit. — Val. Max. V, 5. — Plin. VII, 20.

viam procedere cum signis et aquilis comptis, et salutare imperatorem iussit; praetoriumque ei dextra parte statui. Nec multo post exstinctus est, inter suprema fratris oscula. Corpus, invito prope exercitu, qui cremari in armis, inter quae ceciderat, voluisset, a Tiberio primum per centuriones et tribunos militum ad hiberna deportatum est. Inde municipiorum coloniarumque primores exceperunt, suscipientibus scribarum decuriis, et effusa per officium multitudine, rogisque accensis. Sic Romam perlatum, pedibus antecedente Tiberio, nec usquam ab eo, postquam Ticinum advenerat, discedentibus vitrico et matre Livia.

VII. Lictores quoque, versis, ut in luctu, fascibus, sequebantur. Tum in foro, circumfusis Claudiorum Liviorumque imaginibus, propositum, defletumque funus. Tiberius defunctum laudavit pro Rostris, Augustus, nec sine lacrymis, in circo Flaminio; quod nescio quam ob superstitionem ingredi pomoerium fas non esse rebatur. Ea in laudatione precatus dicitur deos, *similes Druso Caesares suos facerent, sibique tam honestum quandoque exitum darent, quam illi dedissent.* Cadaver equitum romanorum illustrium humeris in Campum perlatum, ibique concrematum est; cineris in Augusti conditorium illati.

VIII. Fortior in huius obitu Livia fuit, quam in Marcello nuper Octavia fuerat: sive quod adhuc alter filiorum supererat, sive aliis causis. Profuisse sibi sapientia Arei monita dicebat, ne nimio luctu mergeretur. Honores deinde cumulatim memoriae eius additi; nec per adulationem magis, quam iure merito:

§. 6. Val. Max. — Dio. — Ovid. ad Liv. v. 89, 141 et 167. — Suelon. in Claud. c. I, et Tib. cap. 7. — Sen. Consol. ad Marc. cap. 3. — Tac. Ann. III, 5.

§. 7. Ovid. ad Liv. v. 209. — Suelon. in Claud. cap. 1. — Dio. — Tac. — Liv. Epit.

Germanici cognomen ipsi posterisque; statuae, arcus marmoreus cum tropaeis via Appia, et ad ipsum Rhenum honorarius tumulus Moguntiaci, adhuc vestigiis eius monumenti durantibus. Eum exercitus excitavit; decretumque, *ut circa eum deinceps stato die quotannis miles decurreret, Galliarumque civitates publice supplicarent.* Augustus elogium eius tumulo versibus a se compositis insculpsit; vitaeque memoriam prosa oratione consecravit.

IX. Nec dubitari potest, omnibus dignum honoribus humanis fuisse; ac nescio, an quisquam postea Romanorum Druso comparari debeat, praeter Germanicum, qui huic patri suo virtutibus et gloria, sed et fortunae fatique similitudine, proximus fuit. Ad bellica et civilia negotia pariter promptus, suavis omnibus, sibi amicos aequans benevola aestimatione, quantum ipse erat opibus superior, corporis etiam insigni decore, et commendante omnia flore aetatis: quippe tricesimum agens annum interiit. Manu quoque strenuus, qui saepe maximo cum discrimine Germanorum duces tota acie sequeretur, opima referendi avidus. Nec adipisci tantum victoriam, sed et firmare consilio idoneus, in tutelam provinciarum praesidia passim disposuit, fluviorum maxime opportunitatem sequutus.

X. Praecipue Rhenum, communi in Gallos Germanosque tutela, quinquaginta circiter castellis communivit: ex quibus enatas esse plerasque omnes civitates satis constat, quarum splendore hodie Gallica ripa insigniter illustratur. Pontes in eodem amne duos aedificavit, ad Bonnam et Moguntiacum, ut expedi-

§. 8. Liv. Epil. — Flor. IV, 12. — Sueton. in Claud. cap. 1. — Ovid. ad Liv. v. 337. — Tac. Annal. II, 7. — Eutrop. VII, 8.

§. 9. Vell. II, 97. — Sueton. — Flor. IV, 12. — Ovid. ad Liv. v. 14.

tus in Germaniam traiectus esset. Hercynium saltum, inaccessum ad id tempus, frequentibus victoriis percurrens, patefecit. Eius denique reverentia non pacatae modo gentes, sed etiam hostiles ferocius agere desierunt; per totum adeo morbi tempus velut tacitis induciis quietae. Iustis Druso redditis, ad publica munia reditum, voluptatesque resumptae. Tiberio decretam ex Dalmatico vicinisque bellis ovationem, diximus: hanc ille tanto peregit magnificentius, quod apparatus etiam Drusi causa facti, post mortem huius in unum omnes cesserant.

XI. Equo invectus, stratis in Capitolio et per alias Vrbis partes mensis, epulum populo praebuit; mulieribus etiam a Livia ac Iulia epulum datum. Liviae mox in solatium amissi Drusi statuae decretae, cum iure trium liberorum; et ab hoc exemplo coepta consuetudo, ius istud, priscis temporibus ab senatu, mox ab imperatore petendi; quorum indulgentia, quibus natura tot liberos non concesserat, poenam orborum vitabant, et praemia multos liberos habentium, praeter pauca, consequebantur. Sub idem tempus Herodes Caesareae templum Augusti et Romae dedicavit, cum magnificentissimis utriusque simulacris; turrim etiam pulcherrimam, in portu positam, memoriae Drusi causa nominavit *Drusionem*. Nec unius Herodis haec adulatio fuit: alii quoque reges Caesareas urbes condiderunt; Artavasdes in Armeniam, et Iuba in Mauritania.

XII. Hoc tempore ferunt ab Augusto constitutum, ne senatus legitimus plus, quam bis quot mensibus

§. 10. Tac. Annal. IV, 5. — Sen. Consol. ad Marc. cap. 3. — Supra, CXXXIX, 2. — Vell. II, 96. — Euseb. Chron. — Dio.

§. 11. Ioseph. de B. Iud. I, 16, et Antiq. Iud. XV, 13. — Plin. VI, 9. — Eutrop. VII, 5. — Strab. lib. XVII, pag. 831. — Sueton. in Aug. cap. 60.

haberetur, kalendis et idib. ut tamen idus martiae, propter necem Caesaris, pro damnatis et atris exciperentur. Numerum senatorum, intra quem senatusconsulta fieri non possent, pro modo negotiorum finit: mulctas sine iusta causa absentium intendit: et quia saepe multitudo delinquentium impunitatem huiusmodi culpis pepererat; quoties hoc contigisset, quintum quemque sorte ductum mulctari voluit; utque promptius absentium ratio iniretur, album, in quo senatoria semper annotata erant nomina, publice proposuit. Quod si forte ad numerum senatores non fuissent, auctoritas perscribebatur: quod idem obtinebat, quoties loco aut tempore alieno, aut alias non legitimo edicto Patres celeriter essent evocati, aut quum tribunus plebis intercessisset.

XIII. Haec auctoritas deinde secundum leges mores que alio senatu confirmata, nomen vimque senatusconsulti accipiebat. Praetoribus inter haec querentibus, deteriore se loco esse, quam minorem magistratum tribunos; Augustus decrevit, *uti praetoribus ius esset dicendae in senatu sententiae.* Haec et alia non tanquam imperans et cogens constituebat, sed in tabulis perscripta legi sinebat ab ingredientibus curiam, potestate facta monendi, si quid melius invenissent. Nec in senatu tantum et adversus nobiles modestus; ne clientibus quidem tristem sese aut superciliosum exhibebat. Evocatus quondam eius scutarius iniuriarum postulatus patronum Augustum desiderabat. Is quum esset occupatior, quendam ex cohorte amicorum dedit: tum ira correptus litigator, « Atqui, inquit, » quoties tu auxilio habebas opus, ego locis omnibus

§ 12. Dio. — Liv. IV, 57. — Suetòn. in Aug. cap. 35.
§. 13. Sueton. in Aug. cap. 56. — Dio.

» adfui, meumque corpus pro tua incolumitate periculis obieci ».

XIV. Lenissimum diceres principem, qui tantam impudentiam impunitam esse pateretur. At ille, sepositis etiam negotiis, in iudicium venit, causamque hominis egit; quasi nec rogatus inverecunde, et obiurgatus merito foret. Sed quum Nonius Asprenas, propinquitate sibi innexus, causam veneficii diceret; consuluit senatum, quid officii sui putaret: *se enim angi, ne aut destitueret amicum, aut eripere nocentem crederetur.* Vniversis deinde assentientibus, per horas aliquot assedit in subselliis rei, sed tacitus, ne translatitia quidem laudatione data. Sic quoque non effugit accusatoris convicia: nam Cassius Severus, amarissimae libertatis, idemque non vulgaris facundiae et ab utroque notissimus, acerbissime questus est, *eius adventu reum sibi eripi, cuius una patina centum triginta convivae interissent.*

XV. Id quoque civili animo Caesar tulit, ne censoriae quidem potestatis praescriptione hominem ultus, quum ille post paulo propter maleficam vitam deferretur; *in civitate vitiorum plena necessariam esse sermonis libertatem* dictitans. Circa id tempus etiam quaestores circa maritima Italiae loca provincias sortiri iussit, Ostiam, Ariminum, Cales. Sequente demum anno, C. Marcio C. F. C. N. Censorino, C. Asinio C. F. Gallo consulibus, Augustus Vrbem introiit, quod facere prius propter obitum Drusi distulerat. Et lauream quidem in Feretrii Iovis templum (quum in Capitolium ferri soleret) intulit; sed nulla victoriam Germanicam alia laetitia celebravit; plus damni rem-

§. 14. Sueton. — Dio. — Tac. Ann. IV, 21. — Plin. XXXV, 12.

§. 15. V. C. 744; A. C. 8. — Pigh. Ann. ad ann. 488, et Lips. ad Tac. Ann. IV, 27. — Dio.

publicam cepisse morte Drusi, quam commodi superatis hostibus, praeferens.

XVI. Consules tamen et alia curarunt prosperis bellis decerni solita, et captivorum multitudinem inter se armis infestis coëgerunt concurrere. Pulcherrimum eo tempore institutum excogitavit Caesar, ambitu reprimendo: nam et consules, et ceterorum magistratuum plerique, largitionibus honorem consequuti ferebantur. Igitur Augustus, nec puniri claros viros cupiens, neque convictis sustinens parcere, tota re dissimulata, in posterum a candidatis certam pecuniam pignoris loco depoposcit, quam, qui largitionum factarum esset condemnatus, amitteret. Hoc universi multa laude tulerunt: non idem omnium sensus in eo fuit, quod vetus senatusconsultum, quo de servo in caput domini quaeri vetabatur, excogitata fraude circumscripsit; si e republica videretur, actori publico, aut Caesari mancipari iubens.

XVII. Hoc alii calliditatem appellabant, quae legum verba calumniando, ius dominorum iniqua et crudeli simulatione tolleret: prudentiores necessitatem excusabant, nec aliter iri obviam insidiis potuisse, quas in illum atque magistratus multi, hac ipsa celandorum consiliorum fiducia, frequentius cupidiusque intentassent. Inter haec quum decennium resumptae postremo tribunitiae potestatis exisset, imperium Augustus se velle deponere dixit, satis certus futurum, ut recipere illud nulla interposita mora cogeretur: nam et omnia firmamenta reipublicae sic habebat in manu, ut prorsus non possent extorqueri; et imperio ita per aliquammultos annos praefuerat, ut publice gloria, privatim opulentia populus romanus cumularetur.

§. 16. Tac. Ann. II, 30, et ibi Lips. — Dio.

XVIII. Argumento sit hominis libertini testamentum, factum hisdem consulibus a. d. VI kalend. februar. quo C. Caecilius Claudius Isidorus professus est, *quamvis multa civili bello perdidisset, tamen relinquere servorum quatuor millia centum sedecim, iuga boum tria millia sexcenta, reliqui pecoris ducenta quinquaginta septem millia, innumerato sestertium sexcenties.* Ita Caesar, potestate resumpta, Tiberium ad bellum Germanicum misit; ubi interim L. Domitius cum irato propter interitum Drusi exercitu, dolorem hunc cladibus hostium ulturus, Albim primus Romanorum armata manu transcenderat. Ab eodem aggeratus secundum Amisiam trames est, vastas inter paludes: *pontes longi* appellati.

XIX. Ob haec et talia triumphales quidem honores Domitio decreti; ceterum Augusto posthac irritari nationes Transalpinas minime placuit: satis negotii susceptum cum citerioribus sentiebat: idcirco ne Tiberius quidem longius processit, quamquam eius adventu pleraeque nationes inter Albim et Rhenum habitantes, Tiberio permittente, legatos de pace miserant. Sed irritae horum preces fuere, negante susceptum Augusto, nisi et Sicambri rogarent; iidemque in satisfaciendo ceteris essent comites, quibus belli suscipiendi auctores exstitissent. Hoc quum in Germania percrebuisset, sociorum rogatu profecti ex ea gente multi principum, postquam Augusti iussu per municipia in custodias mittebantur, sibi manus intulerunt.

XX. Pace infecta, Tiberius nulla re maiori gesta, ex Germania discessit. Hostes multo post acceptas

§. 18. Plin. XXXIII, 10. — Vell. II, 97. — Tac. Ann. I, 63, et IV, 44. — Sueton. in Nerone, cap. 4.
§. 19. Strab. lib. VII, p. 291. — Dio. — Bucher. Hist. Belg. l. I. c. 18.

clades Romanis ubere vindicta regesserunt. Tiberio tamen, quod sine detrimento magnam Germaniae partem peragrasset, *Imperatoris* cognomentum Augustus addidit, sibique tum etiam recepit; militibus quoque distributa pecunia, non victoriae causa, quae nulla insignis parta fuerat, sed propter tirocinium Caii, tum primum profecti in militiam. Tiberio interim alter consulatus cum altero triumpho decernitur. Augustus, quum et ipsi triumphus decerneretur, natali suo solemnes Circenses ludos maluit. Pomoerium eodem anno prolatum est, quod non nisi augentibus imperium concedebatur.

XXI. Etiam Pannonios hoc tempore victos ab Sex. Apuleio reperio, quum impatientia quietis post Tiberii discessum ad arma redissent. Tum et Augustum mensem de Sextili factum, quidam auctores tradiderunt; qua de re tamen septimo eius consulatu cautum esse plebiscito annotavimus. Forte an intermissam, ut fit, appellationem, et quasi cum antiqua luctantem, hoc anno ab omnibus usurpari, antiqua penitus explosa, placuerit. Inter haec tam laeta ac splendida rursus Augustum infirmitatis humanae C. Maecenatis obitus admonuit, viri inter paucos memorabilis: nam per plurimos annos amicissimus Caesari, dignusque tanto honore vixerat, utilibus subinde ministeriis maioris amici benevolentiae vicem reddens.

XXII. Et publice quidem obitas partes suis plerumque locis retulimus; hic omnino commemoranda libertas est, qua saepissime Caesarem ea facere prohibuit, quorum postea poenitere eum debuisset. At merebatur insigni lenitate prudentiaque princeps,

§. 20. Dio. — Vell. II, 97. — Tac. Ann. XII, 23.

§. 21. Cassiod. Chron. — Dio. — Sueton. in Aug. cap. 31. — Supra, CXXXIV, 103.

ut rarissimum illi fortunae bonum possideret, benevolum candidumque monitorem. Vtriusque maximum experimentum ab uno exemplo capias licet. Sedebat Augustus pro tribunali, damnaturus multos, ut omnes oculorum gestuumque et vocis notae, quas diu ante perdidicerat Maecenas, ei significabant.

XXIII. Igitur quum per confertam turbam pervadere ad eum nequisset, tabellam in sinum eius misit, his inscriptam verbis, *surge*, *carnifex*. Surrexit ille, nulla in quemquam lata tristiore sententia, tantumque abfuit ab offensa hominis probatissimi libertas, ut potius, quum illa morte Maecenatis defecisset, serio desideraretur. Certe quum biennio post filiam suam propter adulteria relegasset, atque, decedente mox ira, pudore ac poenitentia corriperetur, saepe exclamasse fertur: *Horum nihil mihi accidisset, si aut Agrippa, aut Maecenas vixissent.* Virtutis autem optimique animi perspicuum documentum in Maecenate fuit, quod in maxima apud principem gratia positus, non invidiam ceterorum, non odia persensit.

XXIV. Scilicet modestia ac comitate fortunam temperans, quum aliis ab Augusto saepe summos honores impetraret, in equestri loco consenuit. Non mirum igitur, si morte huius ingentem dolorem concepit Caesar, etiam ex testamento Maecenatis perspecto, nihil eum sibi propter Terentiam succensere: paucis enim nec maximis rebus exceptis, omnia ei reliquit, si quid inde distribuere defuncti amicis vellet, illius in arbitrium conferens. Erat quippe mos Caesari, quamquam hereditatum minime cupido, iudicia amicorum pensitare morosius, neque dolorem aut gaudium dissimulare, prout in testamentis neglectum se,

§. 23. Sen. de Benef. VI, 32. — Dio.

aut honoratum reperisset. Post haec Ti. Claudius Ti. F. secundum iniit consulatum, cum Cn. Calpurnio Cn. F. Pisone, cuius item alter hic consulatus fuisse, a quibusdam traditur; quod argumento est, inter superiorum annorum suffectos fuisse.

XXV. Nam si quis eundem esse putet, qui cum Augusto undecimum consule gessit, illum patrem huius Pisonis fuisse discat; quod ex probatissimis auctoribus abunde constat. Tum igitur Tiberius, kal. ianuariis senatu in Octaviae gentis fano extra pomoerium habito (nam triumphans initurus Vrbem erat), aedem Concordiae instaurandam sibi sumpsit, ut in eo suum et Drusi nomen inscriberet. Acto deinde triumpho, una cum matre Liviae gentis sacrarium dedicavit, atque ipse senatoribus in Capitolio, mulieribus Livia seorsim epulum praebuit.

XXVI. Idem *Ti. Claudius T. F. Nero pontifex, consul iterum ludos votivos pro reditu Imp. Caesaris Divi F. Augusti pontificis maximi Iovi Optimo Maximo fecit*, ut hodieque basis marmoreae inscriptio prodit; quamquam eo germanicis motibus evocato, C. Caesar et consul Piso pro eo fecerunt. In Germania tamen nihil ad memoriam insigne gestum; at Romae Diribitorium eodem anno perfectum est, quod Agrippa inchoaverat. Maximum id aedificium fuisse dicitur eorum, quae usquam posita sint sub uno tecto; adeoque postquam vetustate collapsum tectum est, instaurari potuisse negant. Sub idem tempus Agrippae funebres ludi facti, eoque die omnes, ne filiis quidem Caesaris exceptis, praeter ipsum, in

§. 24. V. C. 745; A. C. 7. — Pigh. Annal. — Sueton. in Aug. c. 66. — Dio.
§. 25 Dio. — Pigh. Annal.

pulla veste fuerunt. Spectatum est in septis, tum in honorem Agrippae, cuius ibi monumenta visebantur, tum quia multa circa forum aedificia arserant. Incendii culpa in ipsos dominos conferebatur, qui, aere alieno gravati, futurum sperassent, ut misericordia accepti detrimenti onere levarentur: igitur nemini succursum.

XXVII. Adversus incendia spatium Vrbis in regiones quatuordecim, et has iterum in vicos divisit. Regionibus praeesse magistratus annuos, praetores, tribunos plebis, et aediles sortito iussit. Vicorum magistris, qui antiquitus de plebe constituebantur, praeter praetextam, quae et olim concedebatur, binos lictores addidit, quibus in suo quisque spatio certisque diebus uterentur. Ab his familia publica circa portas et muros disposita, ubi necessum esset, evocabatur; donec post aliquot annos praefecto vigilum constituto, diligentius etiam ab Augusto provisum est. Adolescebant interim Caius et Lucius Caesares pari voluptate ac sollicitudine principis, qui munimenta domus corroborari laetabatur; insolentiam puerorum suspectabat, quippe gnari, quam ad fortunam educarentur, mores avitos haud curabant usquequaque aemulari.

XXVIII. Lucius utique, vix undecim natus annos, quum in theatro plausu et acclamationibus populi exceptus magnos spiritus sumpsisset, eo progressus est temeritatis, ut Caio fratri, eo quoque adhuc praetextato, petere consulatum auderet. Tum vero non premens iram Caesar, « Absit, inquit, a republica, » qualis meis temporibus evenit calamitas, ut quem-

§. 26. Suelon. in Aug. c. 31.
§. 27. Liv. XXXIV, 7. — Dio, lib. LV.

» quam annis viginti minorem consulem fieri oporteat! » Sic etiam insistentibus, *tum satis mature magistratum eum capturum* respondit, *ubi et semet cohibere a peccando, et populi compescere cupiditates didicisset.* Interim, ut indulgentia praeferocts animos retineret, sacerdotium Caio dedit, et designari consulem passus est, ut post quinquennium, anno aetatis vicesimo, magistratum iniret.

XXIX. Interim ex ea die deductus in forum, ut interesset consiliis publicis, locoque senatorio spectaret et epularetur. Haec honoris Augusti causa senatusconsulto decreta. Equites autem romani universi *Principem iuventutis* Caium hastis argenteis donatum appellaverunt. Haec aiunt Augustum vix admisisse, quum intime gauderet factis, ne speciem civilis animi amitteret. Eodem anno (tum enim D. Laelius D. F. Balbus, C. Antistius C. F. Vetus consules erant) Tiberio tribunitiam potestatem Caesar in quinquennium dedit; Armeniamque deficientem ei demandavit. At ille inter tot prospera, incertum quibus causis, repente statuit e medio se quam longissime abducere; nec enim studiorum causa Rhodi secessum petisse crediderim, quamquam id praetulisse traditum.

XXX. Veriorem fuisse stimulum ex intemperantia uxoris putant, quam neque repudiare auderet, neque perferre ultra posset. Certe reliquit eam Romae, sed cum filio, quem sibi Vipsania pepererat. Quidam existimant, et ipse sic videri, sed postea, voluit, Agrippae exemplo, qui Marcello cesserat,

§. 28. Tac. Ann. I, 3. — Zonar. — Sueton. in Aug. c. 64.

§. 29. V. C. 746; A. C. 6. — Lapis Ancyr. — Dio in Excerpt. Vales. — Vell. II, 99. — Tacit. — Sueton. in Tib. cap. 10.

abire voluisse, ne praestantia sua et rerum gestarum gloria obstare adolescentibus Augusti liberis videretur. Et quemadmodum in dissidiis principalium domuum, omnes in partes aliquorum velox suspicio est; non deerant, qui offensum iudicarent, quod ipse ab Augusto non esset adoptatus. Contra alii ab illo eiectum sibi persuadebant, ut liberorum eius insidiatorem. Minus absurda opinio est, vitato assiduitatis taedio, auctoritatem absentia tueri voluisse, atque etiam augere, si, quod futurum rebatur, ad subeunda reipublicae onera, quibus nemo praeterea par esset, revocaretur.

XXXI. Ipse nihil horum, sed honorum laborumque parem satietatem, et quietis desiderium obtendit. Quacumque causa, tam pertinaciter certe propositum ursit, ut neque matris precibus, nec querelis Augusti moveretur, cui contumeliosus hic secessus futurus erat; ciboque, postquam se detineri videbat, quatriduo abstineret. Rhodus ei revertenti prius ex Armenia salubritatis et amoenitatis nomine maxime placuerat. Huc igitur concedens, modicis aedibus diu ingentes virtutes, nec minora vitia abdidit; reliquo etiam cultu officiorumque cum Graecis pariatione, privato similior.

XXXII. Ceterum praesenti labori meo in his temporibus actisque finem facio, circa quae Livianam etiam historiam desisse indicio Epitomarum deprehenditur; toto animo versus in maioris et constantioris imperii auctorem dominumque Iesum Christum, quem sub hosce annos (de natali enim eius haud levibus argumentis inter doctos disputatur) hominem natum suus adspexit potius, quam agnovit orbis.

§. [illegible] [illegible]m. in Tib. cap 7, 10 et 12. — Dio. — Vell.

Huius beneficio, si quid utiliter elaboravi, debere me totum profiteor; eumque suppliciter oro, ut porro mentem eam mihi servet, omnia, de quibus hic scripsi, regna, victorias, triumphos, nullo modo digna reputantem, ob quae illius sanctissima secta, aut quidquid ea facere ac pati iubet, ulla ex parte negligatur.

§. 31. Plin. VII, 45. — Sueton. in Tib. cap. 11. — Dio.

SVPPLEMENTORVM FREINSHEMIANORVM

FINIS.

TABVLA

RERVM QVAE IN HOC DECIMOTERTIO VOLVMINE

CONTINENTVR.

VOLVMINIS DECIMI TERTII FINIS.

